



Arhivi u digitalnome društvu

7. kongres hrvatskih arhivista

2025

21. - 24. listopada

Pula



DRŽAVNI
ARHIV
U PAZINU

R a d o v i

7. KONGRES HRVATSKIH ARHIVISTA

ARHIVI U DIGITALNOME DRUŠTVU

21. – 24. listopada 2025.

Pazin / Pula

R

A

D

O

V

I

Nakladnik

Hrvatsko arhivističko društvo

Za nakladnika

Silvija Babić

Urednik

Radoslav Zaradić

Lektura

Martina Kramarić

Prijevod/lektura sažetaka na engleskom jeziku

Marijan Bosnar

Grafičko oblikovanje, prijelom i tisak

Tiskarski obrt Zebra, Vinkovci

Naklada

250 komada

Objavljeno potporom Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske

ISBN 978-953-8596-00-1

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001283094.

Radovi 7. kongresa hrvatskih arhivista

ARHIVI U DIGITALNOME DRUŠTVU

Hrvatsko arhivističko društvo (HAD)

Državni arhiv u Pazinu (DAPA)

Mjesto i vrijeme održavanja:

Hotel Park Plaza Histria, Pula

21. - 24. listopada 2025.

Organizacijski odbor:

Silvija Babić (predsjednica HAD-a, Hrvatski državni arhiv), Mirela Mrak Kliman (ravnateljica Državnog arhiva u Pazinu), Radoslav Zaradić (potpredsjednik HAD-a, Splitsko-dalmatinska županija), Melina Lučić (članica Predsjedništva HAD-a, Hrvatski državni arhiv), Ana Holjevac Tuković (članica Predsjedništva HAD-a, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata), Hrvoje Stančić (član Predsjedništva HAD-a, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Vedran Muić (tajnik HAD-a, Hrvatski državni arhiv), Andrea Runko Babić (Državni arhiv u Pazinu) i Maja Milovan (Državni arhiv u Pazinu).

Programski odbor:

Silvija Babić (HAD), Mirela Mrak Kliman (DAPA), Radoslav Zaradić (HAD), Melina Lučić (HAD), Ana Holjevac Tuković (HAD), Hrvoje Stančić (HAD), Karmen Markezić (DAPA) i Gordan Grzunov (DAPA).

Sadržaj

Državni arhiv u Bjelovaru kao čuvar kulturnog identiteta i brend (Sunčica Markanović).....	7
Mogu li digitalni arhivi biti istinski demokratski alati ili su neizbježno strukturirani oko već postojećih nejednakosti? (Dora Dakić)	19
Arhivi kao temelj nacionalnoga identiteta (i) u digitalnom društvu (Ivan Smiljanić)	41
Opis ostavštine Jaroslava Šidaka sukladan normi zapisi u kontekstima (Arian Rajh)	57
Uvođenje umjetne inteligencije za ekstrakciju slikovnih metapodataka u arhivsko poslovanje (Hrvoje Stančić, Josipa Sumpor, Željko Trbušić)	81
Automatska obrada digitalnoga arhivskoga gradiva: metoda i primjena (Martina Badanjak, Mario Bursik)	95
Izazovi očuvanja društvenog pamćenja na studiji slučaja pismohrane Bjelovarsko-bilogorske županije (Helena Marušić Lazić)	123
Arhivski i povijesni dokumenti iz UN-a: slučaj privremene međunarodne administracije na Kosovu – UNMIK (Xhafer Cakolli)	141
Arhivi pod napadom: kibernetička sigurnost i zaštita digitalne baštine (Danijela Milovac)	157

Arhivsko gradivo Dubrovačke Republike mora ostati u Dubrovniku – in situ – u podrumu palače Sponza (Ivo Orešković)	175
Specijalne knjižnice industrijskih subjekata: što s knjigama? (Irena Gašparović)	205
Rad u Nacionalnom arhivskom informacijskom sustavu – novi izazovi pred službama za zaštitu gradiva izvan arhiva (Elizabet Kuk)	225

DRŽAVNI ARHIV U BJELOVARU KAO ČUVAR KULTURNOG IDENTITETA I BREND

Stručni rad

UDK: 930.25:008:659.12

Cilj je ovog rada istražiti i istaknuti ulogu arhiva kao jedne od ključnih institucija kulturnog nasljeđa, unutar šireg okvira AKM ustanova (arhivi, knjižnice, muzeji), s posebnim naglaskom na njihovu odgovornost u očuvanju i prezentaciji kulturnog identiteta svojih regija, županija i gradova. Arhivi, kao čuvari dokumentarnog nasljeđa, imaju ne samo zadatak čuvanja povijesti nego i aktivnu ulogu u oblikovanju i očuvanju kulturnog identiteta zajednica. U tom kontekstu važno je da arhivi svoju funkciju prepoznaju i prezentiraju kao „brend” – prepoznatljiv i ključan element kulturne baštine. Ovaj će se rad fokusirati na važnosti integracije vizualne i komunikacijske strategije kao ključnih faktora u jačanju uloge arhiva, ne samo kao čuvara dokumentarne baštine nego i kao aktivnog sudionika u oblikovanju i predstavljanju kulturnog identiteta zajednice. Naglasak će biti stavljen na način na koji usklađena vizualna prezentacija i učinkovita komunikacija mogu pridonijeti većoj vidljivosti, pristupačnosti i relevantnosti arhiva u suvremenom društvu.

Ključne riječi: *arhiv, brand, komunikacijske strategije, kulturna baština, identitet*

1. Uvod

Današnje AKM ustanove (arhivi, knjižnice, muzeji) ključni su nositelji kulturnog identiteta određenih regija, županija ili gradova, a njihova uloga u očuvanju povijesti, društvenog pamćenja i kulturnih vrijednosti nikada nije bila važnija.¹

¹ "By constructing national memory and narratives of nationality through narratives of history and memory, and by constructing 'truth' (knowledge) through exclusion and inclusion, archives (just like museums and

Arhivi, poput drugih kulturnih i znanstvenih institucija, uspješno se prilagođavaju izazovima koje donosi digitalizacija, odgovarajući na ubrzane društvene, tehnološke i kulturne promjene. Iako se suvremena arhivska djelatnost počinje razvijati tek u 19. stoljeću, briga o čuvanju arhivske građe na području današnje Hrvatske dokumentirana je još od 14. stoljeća.² Unatoč brojnim uspješnim primjerima prilagodbe, mnoge institucije još uvijek zaostaju u primjeni suvremenih marketinških pristupa, što dovodi do stagnacije i smanjenja njihova utjecaja na širu zajednicu. Arhivi su, kroz povijest, bili ključna mjesta za pohranu i očuvanje podataka o društvu, zakonima, običajima i umjetnosti, a njihova uloga ostaje jednako važna i u digitalnom dobu. Danas nisu samo fizička skladišta dokumenata, štoviše, dinamična su središta koja aktivno oblikuju kolektivnu povijest i kulturni identitet naroda. Autori³ iz arhivske struke ističu kako arhivi, kao čuvari kulturnog pamćenja, igraju ključnu ulogu u očuvanju kulturnog identiteta, omogućujući društvima da razumiju svoju prošlost, tradiciju i specifične kulturne osobitosti.⁴

Globalizacijske politike omogućuju kulturama da se okrenu prema vlastitim praksama i identitetima. Taj proces refleksije ključan je za razumijevanje kulturnih identiteta u brzo mijenjajućem svijetu, a UNESCO-ova Konvencija iz 2003. godine *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* pruža smjernice za zaštitu tih identiteta. Iako se nasljeđe često povezuje s fizičkim predmetima, ono također uključuje rituale, svakodnevne predmete i kulturne krajolike koji čine temelj kulturnog kontinuiteta i društvene pripadnosti. Prema autorima M. Schwartzu i Cooku, arhivi igraju ključnu ulogu u tom procesu jer pohranjivanjem i pružanjem pristupa zapisima o prošlim društvenim, političkim i kulturnim procesima, omo-

libraries) have a role to play in 'imagining' the community–nation." Kudra Beroš, V., Arhiv kao mjesto čuvanja zajedničkih sjećanja, povijesti i identiteta. *Migracijske i etničke teme* 36, br. 2–3 (2020): 173–196. URL: <https://doi.org/10.11567/met.36.2.3>

² Ivanović, J. Arhivska djelatnost. U: *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo kulture i medija RH. Dostupno na: <https://minkulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Pregled%20kulturnog%20razvoja%20i%20kulturnih%20politika%20u%20Republici%20Hrvatskoj.pdf>, str. 125 (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

³ Joan M. Schwartz, Terry Cook.

⁴ "Archives – as records – wield power over the shape and direction of historical scholarship, collective memory, and national identity, over how we know ourselves as individuals, groups, and societies." Joan M. Schwartz and T. Cook, Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory, *Archives and Museum Informatics*, str. 2, 2002. URL: https://www.researchgate.net/publication/314677622_Archives_records_and_power_The_making_of_modern_memory

gućuju rekonstruiranje povijesti i oblikovanje budućih narativa. Kroz arhive, društva ne samo da očuvaju svoje kulturne specifičnosti, nego se suočavaju s prošlim nepravdama i izgrađuju vlastiti identitet u poslijeratnoj stvarnosti.⁵

Arhivska praksa selekcijom, pohranom i pristupom informacijama oblikuje društveno pamćenje i identitet, omogućujući ponovno postavljanje kulturnih temelja. Tako arhivi postaju aktivni prostori u očuvanju i prijenosu kulturnog naslijeđa i temelj za izgradnju identiteta i kulture za buduće generacije.⁶ Danas je, osim očuvanja fizičkih materijala, nužno prilagoditi arhive novim društvenim i kulturnim potrebama. Arhivi moraju odgovoriti na potrebu za većom dostupnošću podataka, transparentnošću, boljom komunikacijom i pravima na pristup informacijama, dok istovremeno balansiraju zaštitu privatnosti i očuvanje kulturnih vrijednosti. S obzirom na globalizirane tokove informacija, važno je da arhivi ne samo čuvaju prošlost nego i prepoznaju izazove modernog doba, kao što su migracije, promjene u društvenim normama, ali i očuvanje manjinskih i autohtonih kultura.⁷

⁵ O tome više možemo naći i u knjizi Christoph Wulfa, *Handbook on Intangible Cultural Practices as Global Strategies for the Future*, 2025. Springer Nature, str. 326: "Globalization policies in today's world permit us, both as individuals and as cultures, to look inward and reflect. Where policies and conventions on heritage and culture suggest a review of our own geographical areas and practices, it is very important to have methodological platforms that involve structurally different entities, individuals, and organizations aiming to further the knowledge and protection of individuals, communities, and heritages—both tangible and intangible. For this reason, the agreements and normative frameworks on heritage established by the UNESCO Convention (2003) and their implementation in public policies of the states that have accepted these guidelines have greatly assisted in the protection and safeguarding of their cultural practices. They have also had an impact on their communities, gradually contributing to sustainable development. This is the basis of intangible heritage."

⁶ Više o tome radu Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory Joan M. Schwartz and Terry Cook, *Archives and Museum Informatics* • March 2002, str. 3: "The choice of what to record and the decision over what to preserve, and thereby privilege, occur within socially constructed, but now naturalized frameworks that determine the significance of what becomes archives." URL: https://www.researchgate.net/publication/314677622_Archives_records_and_power_The_making_of_modern_memory (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

⁷ Isto: str. 12. "With the increasing complexity of society, its means of communication, and its information requirements, not only have recordkeeping practices changed among those who create records, but archives as institutions of collective memory have changed as well." URL: https://www.researchgate.net/publication/314677622_Archives_records_and_power_The_making_of_modern_memory (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

2. Arhiv uključivosti kao čuvar kulturnog identiteta na primjeru Državnog arhiva u Bjelovaru

Državni arhiv u Bjelovaru nositelj je kulturnog identiteta Bjelovarsko-bilogorske županije, ali i šire jer njegova nadležnost obuhvaća dijelove Zagrebačke i Koprivničko-križevačke županije. Povijesno gledano, Bjelovar je bio sjedište vojnog komuniteta za Đurđevačku i Križevačku regimentu, što se jasno očituje i u arhivskom gradivu koje se čuva – ono je u velikoj mjeri povezano s razdobljem Vojne krajine.⁸ To razdoblje ne označuje samo specifičnu vojno-upravnu strukturu, nego i prostor susreta različitih naroda, kultura i jezika. Gradivo je pretežito pisano goticom te nosi obilježja njemačkog jezičnog i administrativnog utjecaja, ali i bogatu višekulturnu dinamiku koju je Vojna krajina omogućila.

Upravo u tom povijesnom kontekstu Vojne krajine, Bjelovar i njegova okolica čine primjer teritorija u kojem su koegzistirali i surađivali pripadnici različitih etničkih i vjerskih skupina – Hrvati, Nijemci, Mađari, Česi⁹, Srbi, Židovi, Romi, pa i doseljenici iz drugih dijelova Monarhije. Takva povijesna struktura danas se odražava u arhivskoj građi kao svjedočanstvo o uključivosti, raznolikosti i zajedničkom nasljeđu.

Važan segment arhivskoga gradiva odnosi se i na razvoj školstva, koje je u Bjelovaru imalo iznimno važno mjesto, osobito u 18., 19. i 20. stoljeću. Među brojnim obrazovnim ustanovama ističe se realna gimnazija, koja je bila jedan od ključnih obrazovnih centara u regiji. Njezina važnost nadilazila je gradske granice – u njoj su se školovali učenici iz okolnih mjesta, sela i manjih gradova tadašnje Bjelovarsko-

⁸ Buczynski, A. Organizacijski oblik vojnog komuniteta Bjelovara. *Poseban otisak iz Bjelovarskog zbornika* br. 4–5/1994., Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, 1994. str. 9–16.

⁹ U svojem radu, Sitta, S. Doprinos Čeha kulturnom životu Bjelovara. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 1 2007., str. 179–189 ističe: „Češka zajednica ostavila je dubok trag u kulturnom životu Bjelovara, osobito kroz glazbu i djelovanje kulturno-umjetničkih društava. Već krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u Bjelovaru su djelovali češki glazbenici. Organizirano kulturno djelovanje Čeha dodatno se učvrstilo osnutkom društva *Češka obec* Bjelovar 1920. godine. U sklopu te organizacije djelovali su tamburaški, folklorni i lutkarski sastavi, a izvedene su i predstave na češkom i hrvatskom jeziku. Društvo je surađivalo s drugim lokalnim organizacijama poput Hrvatskog sokola i Jugoslavensko-češko-slovačke lige. Unatoč prekidu rada tijekom Drugog svjetskog rata, *Češka obec* je obnovljena nakon rata i djeluje i danas. Od 2004. redovito organizira manifestaciju Dane češke kulture, čime i dalje njeguje češki identitet u lokalnoj zajednici.” URL: <https://hrcak.srce.hr/31740> (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

križevačke, ali i susjednih županija.¹⁰ Jedan od najpoznatijih bivših učenika bjelovarske realne gimnazije bio je Mato Lovrak, istaknuti hrvatski književnik i autor brojnih djela za djecu i mlade. Njegovo školovanje u Bjelovaru ostavilo je trag u njegovu književnom stvaralaštvu, a upravo se kroz takvu građu mogu pratiti osobne i obrazovne priče brojnih pojedinaca koji su ostavili doprinos hrvatskoj kulturi, znanosti i društvu.

Upravo zbog te raznolikosti, arhiv teži ka tome da postane prostor razumijevanja i inkluzije, odnosno uključenosti. Teži ka tome da ostane mjesto koje kroz svoje gradivo otvara važne teme i potiče interes građana, osobito onih čija su povijest i identitet u tim dokumentima sačuvani.

3. Arhiv kao moderan brend

Unatoč brojnim potencijalima, mnogi arhivi ni danas ne uspijevaju u potpunosti iskoristiti sve prednosti koje posjeduju.¹¹ Ključno je da svaki arhiv razvije vlastiti identitet i izgradi prepoznatljiv brend temeljen na posebnostima povijesne građe koju čuva. S obzirom na kompleksnu povijest hrvatskog prostora, obilježenu utjecajem različitih političkih i kulturnih identiteta, od Mletačke Republike, Osman-skog Carstva, Habsburške Monarhije (poslije Austro-Ugarske) i Dubrovačke Republike, raznolikost arhivskoga gradiva čini iznimno vrijednu osnovu za raznolikost i afirmaciju pojedinih arhiva. Na primjer: Državni arhiv u Dubrovniku ponosno čuva bogatu građu Dubrovačke Republike, dok državni arhivi u Zadru i Pazinu posjeduju vrijednu dokumentaciju iz vremena mletačke vlasti. Državni arhiv u Bjelovaru, kao i oni u Karlovcu i Gospiću, specijalizirani su za razdoblje Vojne krajine, čime pružaju uvid u specifične aspekte društvenog, vojnog i kulturnog života toga vremena. Svaki od tih arhiva ima svoju povijesnu posebnost koja može postati temelj za izgradnju prepoznatljiva identiteta.¹² Strateškim brendiranjem, usmjerenim na pro-

¹⁰ Strugar, V. Bjelovarsko školstvo u 18. i 19. stoljeću. *Zbornik radova Bjelovar*: Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, 1994.

¹¹ Više o tom problemu pisali su i Ćosić, S. i Lemić, V. Rad arhiva u uvjetima suprotstavljenih utjecaja: država – društvo – korisnici. *Arhivski vjesnik* 49, br. 1 (2006) str. 7–19. <https://hrcak.srce.hr/6095> (pristupljeno 7. lipnja 2025.)

¹² Ako proučimo radove arhiva kroz povijest, primijetit ćemo da je tema popularizacije građe obrađivana još od šezdesetih godina 20. st. Na primjer, Državni arhiv u Dubrovniku ima odjeljak u kojem se bavi po-

mociju autentičnih segmenata baštine, arhivi ne samo da postaju vidljiviji javnosti nego i aktivni sudionici u kulturnoj i obrazovnoj promociji regije kojoj pripadaju.¹³

Iako je povijesno nasljeđe temelj prepoznatljivosti, potrebno je težiti cjelovitom pristupu koji uključuje suvremene alate vizualnog i komunikacijskog oblikovanja. Razmatra se kako arhivi mogu postati prepoznatljiv brend i što to znači za instituciju koja se bavi kulturnom baštinom. Osim dizajniranja vizualnog identiteta (logotip, boje, tipografija), ključno je i modernizirati komunikaciju s javnošću.¹⁴ Konkretnim primjerima može se analizirati kako se arhivi danas koriste marketingom, društvenim mrežama, tematskim izložbama i edukativnim programima kako bi se približili široj publici. Naglasak je na važnosti održavanja profesionalna, pristupačna i privlačna imidža, čime se dodatno gradi povjerenje i interes javnosti. Takav pristup ne samo da doprinosi većoj vidljivosti arhiva nego također pomaže u povezivanju s publikom. Slično konceptu „knjižnice kao prostora”, koji je postao popularan krajem 20. stoljeća, arhiv kao prostor također treba biti definiran kao mjesto gdje korisnici mogu tražiti intelektualnu interakciju, razmjenu informacija i socijalizaciju. *Library as place*, kako se taj pojam često naziva, označuje knjižnicu kao utočište u kojem se može osjetiti intelektualna i društvena povezanost. Slično tomu, arhiv kao prostor treba biti okruženje koje omogućuje emocionalnu povezanost korisnika s kulturnim nasljedom, gdje oni mogu ne samo pristupiti dokumentaciji nego i aktivno sudjelovati u procesu stvaranja i dijeljenja znanja.¹⁵

pularizacijom, a tu temu naziva „Popularizacija arhiva, arhivističke i povijesne znanosti”. Ta je tema detaljno obrađena u radu Vinka Foretića, Rad Državnog arhiva u Dubrovniku kroz 1959. godinu objavljenom u *Arhivskom vjesniku* 1, 1960, str. 518–520. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/193702> (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

¹³ „Kroz brand knjižnica daje određenu sliku o sebi, pozicionirajući se u zajednici i među drugim informacijskim ustanovama. Pri tome brand mora odražavati realno stanje kvalitete, a ona mora biti na jednako visokoj razini kroz svaki kontakt koji korisnik ostvaruje s knjižnicom.” Dukić, G. i Sopka I. Upravljanje marketingom male knjižnice. *Knjižničarstvo* 17, br. 1, 2013., str. 9–33 (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

Na temelju tog primjera brendiranja knjižnica, sličan pristup može se primijeniti i na arhive. Kao i knjižnice, arhivi se mogu koristiti brendom kao alatom za izgradnju prepoznatljivosti i pozicioniranje u zajednici, stvarajući time povjerenje i angažman među korisnicima.

¹⁴ Više u radu Sablić, M. *Oblikovanje vizualnog identiteta*. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, 2019. URL: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:195:800588> (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

¹⁵ "Library as place," a common phrase today, was perhaps first mentioned by Leighton and Weber who defined it as "where students seek out intellectual interaction, informational exchange, and socializing in an academic environment, and even find the library a refuge from a world dominated by slick entertainment, the media sound bite, and pervasive commercial values." Seal, R. A. Library spaces in the 21st century: meeting the challenges of user needs for information, technology, and expertise., *Library*

Vizualni je identitet danas mnogo više od estetike, on je sredstvo komunikacije, most između arhiva i njegove publike. Dobro osmišljen identitet pomaže u jačanju prepoznatljivosti institucije, gradi povjerenje i stvara emocionalnu povezanost s korisnicima. Pozorno odabranim vizualnim elementima, arhiv može postati ne samo mjesto čuvanja prošlosti nego i dinamičan prostor uključivosti, edukacije i kulturnog dijaloga.¹⁶ Na primjeru Državnog arhiva u Bjelovaru jasno se vidi koliko lokalna specifičnost može doprinijeti stvaranju prepoznatljivog brenda. Poseban naglasak stavlja se na boje: kombinacija suvremenih i snažnih tonova s naglaskom na prirodne nijanse — zelena koja asocira na šume i bregove Bjelovarsko-bilogorske županije — donosi vizualnu povezanost s prostorom i krajolikom iz kojeg arhiv izrasta.

Vizualni identitet nije samo pitanje izgleda, on je alat kroz koji se govori o arhivu, njegovu prostoru, vremenu i ljudima, te osnažuje njihovu poziciju u suvremenom društvu.¹⁷ Upravo zbog toga Državni arhiv u Bjelovaru danas aktivno radi na modernizaciji svojeg vizualnog identiteta, uključujući redizajn logotipa¹⁸ koji će bolje odražavati njegovu povijesnu ulogu i suvremenu misiju. Paralelno s tim, razvija se i nova mrežna stranica koja će, osim funkcionalnih unaprjeđenja, donijeti svjež vizualni dojam kroz novu paletu boja, prilagođen dizajn za mobilne uređaje te bolju pristupačnost za sve korisnike. Time se želi dodatno otvoriti prema javnosti i omogućiti jednostavnije povezivanje građana s bogatom arhivskom građom i aktivnostima koje arhiv provodi.

Management 36, 8/9 2015., 558–569. URL: <https://www.emerald.com/ln/article-abstract/36/8-9/558/266928/Library-spaces-in-the-21st-centuryMeeting-the?redirectedFrom=fulltext>

¹⁶ Više u radu Sablić, M. *Oblikovanje vizualnog identiteta*. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, 2019. URL: <https://um.nsk.hr/urn:nbn:hr:195:800588> (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

¹⁷ U svojem radu *Oblikovanje vizualnog identiteta*, autorica ističe: „Vizualni identitet je skup svih vizualnih i fizičkih karakteristika poduzeća koja su prepoznatljiva, konzistentna i stabilna u vremenu i prostoru te služi kao osnovno sredstvo raspoznavanja. Osnovni elementi vizualnog identiteta su logotip, simboli, tipografija i sustav boja.“

¹⁸ Starija verzija logotipa u čijem je fokusu katedrala se modernizira i pojednostavnjuje.

4. Arhiv kao centar za edukaciju i kulturni turizam, primjer Državnog arhiva u Bjelovaru

Kao što je već na samo početku rečeno, arhivi danas nisu samo čuvari prošlosti nego i dinamični centri obrazovanja i kulturnog turizma koji izložbama, edukacijama i interaktivnim sadržajima poput onih u Državnom arhivu u Bjelovaru, nude posjetiteljima dublje razumijevanje kulturnog nasljeđa.

Cilj je Državnog arhiva u Bjelovaru promicanje edukacije i kulturnog turizma programima koji uključuju lokalnu zajednicu, učenike i studente, a posebno se ističe radionica „Bjelovarskim stazama djetinjstva”, posvećena životu i djelu književnika Mate Lovraka, kojom se potiče učenje o kulturnom nasljeđu te razvijaju analitičke vještine polaznika. Zahvaljujući tom projektu Lovrakovi manje poznati autobiografski zapisi došli su u fokus javnosti. Opisi njegova školovanja u Bjelovaru, života gimnazijalca na početku 20. stoljeća, društvenih i obrazovnih okolnosti toga doba, kao i njegove slike gradskih ulica i zgrada, danas imaju veliku dokumentarnu i kulturnu vrijednost.

Suradnja između Državnog arhiva u Bjelovaru i Medicinske škole Bjelovar rezultirala je i tiskanim izdanjem publikacije „Bjelovarom, stazama djetinjstva”. To izdanje, obogaćeno razglednicama i fotografijama iz Lovrakova vremena, neprocjenjiv je doprinos dokumentiranju lokalne povijesti te istodobno snažan edukativni alat za buduće generacije.¹⁹

Također, arhiv redovito surađuje s Hrvatskim institutom za povijest te organizira posjete, izložbe²⁰ i predavanja sa stručnjacima poput prof. dr. sc. Aleksandra Buczynskog, koji svojim znanjem obogaćuje razumijevanje lokalne povijesti i kulturne baštine. Takve suradnje omogućuju posjetiteljima da se još dublje povežu s prošlošću, dok istovremeno educiraju mlade generacije o važnosti očuvanja kulturnog identiteta.

U cilju proširenja svojih funkcija, Državni arhiv u Bjelovaru surađuje i s Filozofskim fakultetom u Zagrebu (FFZG) kroz projekte društveno korisnog učenja,

¹⁹ Renić, Zorka i Iva Ban. Bjelovarom, stazama djetinjstva. *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1–3 (2021): 213–214. URL: <https://hrcak.srce.hr/272731> (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

²⁰ Povodom međunarodnog dana arhiva, Državni arhiv u suradnji s prof. dr. sc. Buczynskim predstavlja izložbu *Krajiške kućne zadrugе na bjelovarskom području*.

gdje studenti imaju priliku sudjelovati u projektima digitalizacije, istraživačkim radovima i organizaciji izložaba. Takve suradnje omogućuju studentima praktično iskustvo u području kulturne baštine, dok arhiv dobiva svježije perspektive i nove ideje za unapređenje svojih aktivnosti.²¹

Povezivanje arhiva s turističkom zajednicom ili drugim kulturnim institucijama u županiji i gradu može biti izuzetno korisno, ne samo za povećanje prepoznatljivosti institucije nego i za privlačenje dodatnih financijskih sredstava projektima i sponzorstvima. U suradnji s lokalnim kulturnim institucijama,²² arhiv može organizirati tematske šetnje koje uključuju lokalne povijesne lokacije. Jedna je od takvih i šetnja između triju institucija grada. Naime, riječ je o projektu koji je realiziran unutar kulturnog četverokuta. Šetnja se odnosi na povijesne zgrade u kojima su danas tri AKM institucije, a koje su nekada bile u funkciji nečega drugoga.²³

Takve inicijative ne samo da povećavaju broj posjetitelja nego također pomažu u širenju svijesti o kulturnom naslijeđu i važnosti arhiva u očuvanju identiteta zajednice.

Zaključak

Arhivi, kao ključne institucije čuvanja i očuvanja kulturnog naslijeđa, igraju nezamjenjivu ulogu u oblikovanju kulturnog identiteta. Kroz svoje zbirke, arhivi ne samo da čuvaju dokumente nego su i nosioci identiteta cijelih zajednica, županija, a često i šire, s obzirom na svoju nadležnost. Kao takvi, moraju naglasiti svoju od-

²¹ Državni arhiv u Bjelovaru od 2024. sudjeluje u projektu Erasmus+ projektu e-SL4EU - e-društveno korisno učenja za inkluzivnije sustave visokog obrazovanja u EU (referencija projekta: 2021-1-PL01-KA220-HED-000032194). Filozofski fakultet član je konzorcija tog projekta čija je nacionalna koordinatorica dr. sc. Nives Mikelić Preradović

²² Narodna knjižnica Petar Preradović u Bjelovaru i Gradski muzej Bjelovar

²³ Baštinske ustanove grada Bjelovara. *Emajstor magazin*. „Na četiri lokacije u samom središtu Bjelovara u povijesnim i arhitektonski interesantnim zgradama djeluju tri baštinske ustanove, Narodna knjižnica „Petar Preradović“, Državni arhiv u Bjelovaru i Gradski muzej Bjelovar. Njihova uloga je značajna za Bjelovar jer među svojim zidovima imaju pohranjenu mnogu vrijednu građu koja svjedoči o nastanku i razvoju grada i na taj način stvaraju i njeguju kolektivno pamćenje za buduće generacije. Zajednički su pokrenule i projekt pod nazivom Kultumi četverokut: baštinske ustanove grada Bjelovara kojemu je jedan od ciljeva ukazivanje na vrijednu baštinsku građu o kojoj skrbe, a koja potvrđuje bogatu povijest Bjelovara.” URL: https://www.emajstor.hr/clanak/1007/bastinske_ustanove_grada_bjelovara (pristupljeno 2. lipnja 2025.)

govornost i misiju u oblikovanju i očuvanju tih identiteta te biti svjesni svoje uloge u stvaranju povezanosti između prošlosti i sadašnjosti. Bez obzira na gradivo koje čuvaju, arhivi moraju kao svoj osnovni adut istaknuti činjenicu da su nosioci kulturnog identiteta, i to ne samo sadržajem svojih fondova nego i načinom na koji se predstavljaju društvu. Modernizacija, kako u pogledu tehnologije tako i u pogledu vizualne prezentacije, postaje ključna za prilagodbu arhiva današnjem globaliziranim svijetu.

Kada govorimo o prilagodbi današnjih arhiva digitalnoj eri, ona nije samo tehnička nužnost nego i potreba za osiguranje njihove vidljivosti i važnosti u društvu. Modernizacija u tom kontekstu obuhvaća i vizualnu estetiku, pristup korisnicima, digitalizaciju gradiva, ali i kreativne načine na koji arhivi mogu komunicirati s javnošću. Svim tim procesima arhivi mogu i trebaju postati dinamična mjesta koja ne samo da čuvaju prošlost nego aktivno oblikuju kulturni identitet u suvremenom društvu. Međutim, iza svake uspješne arhivske institucije stoje ljudi – djelatnici arhiva koji je čine živom i pristupačnom. Oni nisu samo čuvari gradiva nego i ključni posrednici između korisnika i kulturnog nasljeđa koje arhiv čuva. Kvalitetna usluga, profesionalni pristup i sposobnost stvaranja pozitivnog korisničkog iskustva ključni su za povezivanje s korisnicima i omogućavanje da se osjećaju dobrodošlo. Stoga, ljudi koji rade u arhivima, svojim stručnim znanjem, angažmanom i ljubavi prema poslu, čine arhivske ustanove mjestom gdje se prošlost ne samo čuva nego se i aktivno interpretira i stavlja u funkciju stvaranja suvremenog kulturnog identiteta.

Literatura:

- Buczynski, A. Organizacijski oblik vojnog komuniteta Bjelovara. *Zbornik radova. Bjelovar*. Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, 1994. str. 9–18.
- Foretić, V. 1960. Rad Državnog arhiva u Dubrovniku kroz 1959. godinu. *Arhivski vjesnik* 3 (1): str. 518–520. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/193702>
- Ćosić, S. i Lemić, V. Rad arhiva u uvjetima suprotstavljenih utjecaja: država – društvo – korisnici. *Arhivski vjesnik* 49, br. 1 (2006): str. 7–19. <https://hrcak.srce.hr/6095>
- Ivanović, J. Arhivska djelatnost, *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj, Ministarstvo kulture i medija* RH, URL: <https://minkulture.gov.hr/>

- UserDocsImages/dokumenti/Pregled%20kulturnog%20razvoja%20i%20kulturnih%20politika%20u%20Republici%20Hrvatskoj.pdf (pristupljeno 2. lipnja 2025.).
- Krivić, Lekić, M., Štivić, V. Toth. S. , Baštinske ustanove grada Bjelovara *Emajstor magazin*. URL: https://www.emajstor.hr/clanak/1007/bastinske_ustanove_grada_bjelovara
- Kudra Beroš, V. Arhiv kao mjesto čuvanja zajedničkih sjećanja, povijesti i identiteta. *Migracijske i etničke teme* 36, br. 2–3 (2020): 173–196. URL: <https://doi.org/10.11567/met.36.2.3>
- Renić, Z. i Ban, I. Bjelovarom. stazama djetinjstva. *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1–3 (2021): 213–214. URL: <https://hrcak.srce.hr/272731>
- Sablić, M. *Oblikovanje vizualnog identiteta*. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, 2019. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:195:800588>
- Schwartz, J. M. and Cook, T., Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory, *Archives and Museum Informatics*, · March 2002, URL: https://www.researchgate.net/publication/314677622_Archives_records_and_power_The_making_of_modern_memory
- Seal, R. A. Library spaces in the 21st century: meeting the challenges of user needs for information, technology, and expertise. // *Library Management* 36, 8/9(2015), 558–569. URL: <https://www.emerald.com/ln/article-abstract/36/8-9/558/266928/Library-spaces-in-the-21st-centuryMeeting-the?redirectedFrom=fulltext>
- Sitta, S. Doprinios Čeha kulturnom životu Bjelovara, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* , br. 1 (2007): 179–189. URL: <https://hrcak.srce.hr/31740>
- Strugar, V. Bjelovarsko školstvo u 18. i 19. stoljeću. *Zbornik radova. Bjelovar: Ogranak Matice hrvatske Bjelovar*, 1994.
- Vrana, R. i Kovačević, J., Kakvu narodnu knjižnicu želimo? Istraživanje korisnika Knjižnice i čitaonice Bogdana Ogrizovića. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 61, br. 2 (2018): 47–71. URL: <https://doi.org/10.30754/vbh.61.2.696>
- Wulf, C., ed. *Handbook on Intangible Cultural Practices as Global Strategies for the Future: Twenty Years of the UNESCO Convention on Safeguarding Intangible Cultural Heritage*. Heritage Studies. Cham: Springer Nature. 2025. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-72123-6>

Summary

STATE ARCHIVES IN BJELOVAR AS A GUARDIAN OF CULTURAL IDENTITY AND A BRAND

Archives play a vital role in preserving cultural heritage and shaping collective identity. They are more than repositories of documents—they embody the memory and identity of communities and regions. As such, archives must emphasize their responsibility in connecting the past with the present and in fostering cultural continuity. Modernization is essential, not just in terms of technology but also in how archives visually present themselves and engage with the public. Digital transformation ensures relevance in today's globalized world, involving not only digitization but also user-friendly services, creative communication, and aesthetic improvements. Crucially, behind every successful archive are the people who bring it to life. Archivists are not only guardians of records but also mediators between the public and cultural heritage. Their professionalism, passion, and dedication make archives dynamic spaces where the past is not only preserved but actively interpreted and used to shape modern cultural identity.

Keywords: *archive, brand, communication strategies, cultural heritage, identity*

MOGU LI DIGITALNI ARHIVI BITI ISTINSKI DEMOKRATSKI ALATI ILI SU NEIZBJEŽNO STRUKTURIRANI OKO VEĆ POSTOJEĆIH NEJEDNAKOSTI?

Prethodno priopćenje

UDK 930.253:004.65:316.4

Rad istražuje digitalne arhive kao političke konstrukte koji oblikuju kolektivnu memoriju. Kroz prizmu demokratskih procesa analizira se kako pristup, odlučivanje, reprezentacija i temporalnost arhiva odražavaju i učvršćuju društvene nejednakosti. Cilj je uputiti na mogućnosti njihove transformacije u istinski demokratske alate.

Ključne riječi: *digitalni arhivi, demokratski procesi, kolektivna memorija, epistemološka inkluzija, reprezentacija, politička participacija, infrastrukturna nejednakost*

Uvod

U suvremenom digitalnom dobu, pitanje arhiviranja znanja i sjećanja postalo je jedno od ključnih temeljnih pitanja za razumijevanje odnosa moći, epistemologije i demokracije. Gradivo digitalnog arhiva sastoji se od svih informacija koje postoje u digitalnom obliku, od onoga gradiva koje je digitalizirano pod čime se smatraju skenirani dokumenti, karte, fotografije, do „rođeno digitalnoga” gradiva, poput elektroničke pošte, digitalnih fotografija i videozapisa, mrežnih stranica i baza podataka.¹ Prema tome, digitalni arhiv nije samo preslika fizičkog arhiva u digitalni

¹ Jaillant, L., Aske, K., Goudarouli, E. i Kitcher, N. *Introduction: challenges and prospects of born-digital and digitized archives in the digital humanities*. Archival Science, 2022.

prostor, nego kombinacija različitih formata i podataka koji stvaraju nove zahtjeve očuvanja i dostupnosti. Nameće se pitanje u kojoj mjeri su digitalni arhivi razvijeni tako da doista mogu prevladati ograničenja demokratskih nejednakosti svojstvena fizičkim arhivima. Digitalni arhivi nisu više puka tehnička infrastruktura, nego kompleksni politički entiteti koji oblikuju ono što će biti zapamćeno, kako će biti interpretirano i tko će imati pristup tim procesima. U tom smislu, digitalni arhiv ne može biti shvaćen kao neutralna instancija, nego kao prostor u kojem se isprepliću odnosi moći, znanja i ideologije.² Claes Gränström ističe kako je dostupnost dokumenata temelj demokracije, no kako ona ne bi trebala biti, niti je, moguća ako je neograničena. Smatra kako je bitno da pristup bude uravnotežen između javnog interesa i zaštite osjetljivih podataka, a to je jedino moguće ako se zakonski regulira uzeći u obzir prilagodbu digitalnim tehnologijama.³ Ovaj rad polazi od hipoteze da digitalni arhivi mogu biti osmišljeni kao demokratski alati samo ako priznaju i transformiraju vlastitu strukturiranost oko moći. Demokracija ovdje nije shvaćena u minimalističkom, proceduralnom smislu, nego kao prostor redistribucije znanja, participacije i priznanja različitih epistemologija i zajednica.⁴ Time se teorijski okvir proširuje izvan tradicionalnog institucionalnog promišljanja arhiva i uključuje pojmove poput epistemološkog pluralizma, infrastrukturne nejednakosti, reprezentacije, temporalnosti (kako se selektira i predstavlja vrijeme) i etičkog arhiviranja. Već iz same etimologije pojma „arhiv” (grč. *arkheion*) moguće je iščitati njegovu povezanost s vlašću, mjesto gdje arhonti čuvaju i tumače zapise.⁵ U digitalnom kontekstu, taj se odnos ne poništava, nego multiplicira i rafinira složenim tehnologijama pretraživanja, metapodatke i algoritamske selekcije. Prema Judith Butler, pitanje ranjivosti i etike arhiviranja trauma upućuje na duboko političke uloge arhiva: „Nešto ne mora biti zabilježeno da bi bilo važno, ali ono što je zabilježeno često postaje jedino priznato.”⁶ Ovdje digitalni arhiv funkcionira kao aparat selekcije, potvrde i moći — čije neutralnosti zapravo nema.

² Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge* (New York: Pantheon Books, 1972), 27.

³ Claes Gränström, “Access to Current Records and Archives, as a Tool of Democracy, Transparency and Openness of the Government Administration,” *Arhivski vjesnik* 42 (1999): 79–92.

⁴ Nancy Fraser, “Rethinking the Public Sphere,” in *Habermas and the Public Sphere*, ed. Craig Calhoun (Cambridge: MIT Press, 1992), 113.

⁵ Jacques Derrida, *Archive Fever: A Freudian Impression* (Chicago: University of Chicago Press, 1996), 17.

⁶ Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence* (London: Verso, 2004), 24.

Teorijska pozadina ovog rada oslanja se na autore poput Michela Foucaulta, Jacquesa Derride, Gayatri Chakravorty Spivak, Chantal Mouffe i Boaventura de Sousa Santosa. Njihovi uvidi služe kao analitički alati za kritičko promišljanje uloge arhiva ne samo kao skladišta informacija, nego i kao prostora u kojem se proizvodi i legitimizira društvena stvarnost. Na primjer, Derridin koncept „arhivske groznice” upućuje na napetost između potrebe za dokumentiranjem i istovremene nemogućnosti da se ikada obuhvati cjelovitost sjećanja.⁷ Slično tomu Spivakino pitanje „Može li potlačeni govoriti?” postavlja sumnju u arhiv kao inkluzivni prostor ako on podrazumijeva govor unutar dominantne norme.⁸ No, digitalni arhivi također čine priliku za novu vrstu participacije i političke prisutnosti. Inicijative poput *Envisioning the Indian Digital Archive*⁹ ili *Voices of Rwanda*¹⁰ pokazuju kako lokalne zajednice mogu preuzeti aktivnu ulogu u procesu arhiviranja, stvarajući prostor ne samo za pohranu, nego i za redefiniciju samih kriterija arhiviranja.¹¹ Takvi primjeri upućuju na to da demokratizacija nije proces koji se odvija odozgo, nego mora uključivati stvarne transfere moći i znanja.

Cilj je ovog rada ponuditi teorijski utemeljen odgovor koji je oslonjen na empirijske uvide kako bih pokušala odgovoriti na pitanje: mogu li digitalni arhivi postati istinski demokratski alati, ili su neizbježno strukturirani oko postojećih društvenih nejednakosti? Odgovor tražim kroz višedimenzionalnu analizu koja uključuje pristup i infrastrukturne razlike, reprezentaciju i politiku vidljivosti, temporalnost i selektivno pamćenje, participaciju i odlučivanje, etiku arhiviranja i tretman trauma te potencijal inkluzivnih modela arhiviranja. Svako poglavlje u radu razrađuje jednu od tih dimenzija, oslanjajući se na teorijsku literaturu, ali i na konkretne prakse i primjere iz digitalnog okruženja. Treba postaviti i šire pitanje epistemološkog okvira unutar kojeg digitalni arhiv funkcionira. Prema Santosu, dominantne epistemologije često isključuju druge oblike znanja – usmena, vizualna,

⁷ Jacques Derrida, *Archive Fever: A Freudian Impression* (Chicago: University of Chicago Press, 1996), 36.

⁸ Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak?,” in *Marxism and the Interpretation of Culture*, ed. Cary Nelson and Lawrence Grossberg (Urbana: University of Illinois Press, 1988), 285.

⁹ *National Archives of India*, “Digital Initiatives at the National Archives of India,” presentation by Dr. Sanjay Garg at the 20th International Congress on Archives, Seoul, South Korea, September 5–9, 2016, accessed May 8, 2025, <https://www.scribd.com/presentation/331780937/Digital-Initiatives-at-the-National-Archives-of-India>.

¹⁰ *Voices of Rwanda*, “About Voices of Rwanda,” accessed May 8, 2025, <https://voicesofrwanda.org/home/>.

¹¹ Avery F. Gordon, *Ghostly Matters: Haunting and the Sociological Imagination* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008), 190.

iskustvena – koji se ne uklapaju u racionalno-birokratski model zapadnog arhiviranja.¹² Inkluzija u takvu sustavu ne znači nužno i ravnopravnost, štoviše, može funkcionirati kao nova forma kolonizacije.¹³ Otud i potreba za epistemologijama Juga, koje inzistiraju na pravu zajednica da definiraju vlastite načine pohranjivanja i prenošenja znanja. Nužna je „reafrikanizacija arhiva”, što Ngoepe i Bhebhe shvaćaju kao redefiniciju arhivske prakse kroz prizmu lokalnih epistemologija.¹⁴ Napokon, važno je istaknuti da arhiv nije jednostavno zrcalo društva, nego njegovo oruđe. Kao što Assmann primjećuje, arhiv selektira, oblikuje i temporalizira pamćenje. Pitanje što se bilježi, u kojem obliku, i tko ima pristup tim bilješkama, nikada nije tehničko, ono je političko u svojoj srži.¹⁵ To primjećuje i Arian Rajh kada promatra poimanje arhiva u postmoderni. Smatra kako se značenje arhiva u postmoderni promatra kao kulturno i političko mjesto u kojem se proizvodi i održava znanje, što znači da arhiv ne odražava društvo, nego ga oblikuje kroz selekciju, klasifikaciju i isključivanje. Rajh naglašava da postmoderna arhivistika otvara pitanja moći i legitimacije, što ga čini arhivom, tko određuje kriterije vrijednosti i kojim se načinima uspostavlja autoritet arhivista.¹⁶ Ono što se u postmoderni ističe kao važno je shvaćanje da arhiv nije neutralna instancija, nego mjesto na kojem se pregovaraju identiteti, sjećanja i društveni odnosi što će poslije biti obrađeno u okviru demokratskih procesa.

Pristup i infrastrukturne nejednakosti

Pitanje pristupa digitalnim arhivima jedno je od temeljnih kada se razmatra njihova demokratizacija. Pristup, u ovom kontekstu, nije samo tehničko ili logističko pitanje, nego i političko. Tko ima pravo na znanje, tko sudjeluje u njegovu oblikovanju i pod kojim uvjetima? Demokratski potencijal arhiva ovisi upravo o

¹² Boaventura de Sousa Santos, *Epistemologies of the South: Justice against Epistemicide* (London: Routledge, 2014), 21.

¹³ Walter D. Mignolo, *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options* (Durham: Duke University Press, 2011), 36.

¹⁴ Ngoepe, M. i Bhebhe, S. *Indigenous Archives in Postcolonial Contexts: Recalling the Past in Africa*. London i New York : Routledge, 2024., pogl. 2 “Decolonisation or (re)Africanisation of archives?”.

¹⁵ Aleida Assmann, *Prostor sjećanja: oblici i transformacije kulturnog pamćenja* (Zagreb: Disput, 2011), 57.

¹⁶ Rajh, A. Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja. *Arhivski vjesnik*. 46, 1(2003), str. 150–155.

tome koliko omogućuju uključivanje različitih društvenih aktera u proizvodnju i korištenje memorijskih resursa.¹⁷ Susan Leigh Star već krajem devedesetih upozorava da infrastruktura nije neutralna, nego duboko normativna. Ona odražava dominantne vrijednosti, ideologije i odnose moći unutar društva.¹⁸ Digitalni arhivi, kao infrastrukturne forme, često su oblikovani prema standardima koji favoriziraju zapadne epistemološke modele, privilegirane jezike, tehnički sofisticirane korisnike i institucije s pristupom resursima. U tom smislu, digitalni arhiv ne proizlazi iz demokratske praznine, nego iz konkretnih odnosa moći i nejednakosti.

Kada govorimo o digitalnoj nejednakosti, potrebno je razlikovati barem tri razine, one su: tehnička infrastruktura, digitalna pismenost i epistemološka vidljivost. Prva razina odnosi se na pristup internetu, serverima, alatima i tehnologiji, što je i dalje neravnomjerno raspoređeno između globalnog sjevera i juga. Druga razina uključuje znanja i vještine potrebne za navigaciju arhivskim platformama, prepoznavanje relevantnih informacija te sudjelovanje u upravljanju i doprinosu sadržajima, odnosno ne odnosi se samo na osnovne vještine korištenja računalom i internetom, nego i na one oblike pismenosti koji su danas nužni u radu s arhivima. Brake Cobourn, Brown, Warga i Louis ističu pojmove *metaliteracy* i *transliteracy*. Pod *metaliteracy* ('metapismenost') podrazumijeva se sposobnost kritičkog razmišljanja o samim procesima stjecanja i dijeljenja znanja. Dakle, ne samo kako se koristiti informacijama, nego i kako razumijemo načine na koje informacije nastaju, kruže i stječu autoritet. *Transliteracy* ('transpismenost') označuje pak mogućnost snalaženja i povezivanja znanja različitim medijima i platformama. Od pisanih dokumenata i digitalnih baza do multimedijalnih zapisa i društvenih mreža. Za arhiviste to znači da korisnicima ne trebaju samo omogućiti pristup gradivu, nego ih i osposobiti za kritičku interpretaciju i korištenje toga gradiva u različitim kontekstima. Bez takvih kompetencija, pristup arhivu ostaje formalno otvoren, ali u praksi ograničen samo na one koji posjeduju potrebna znanja i vještine.¹⁹ Treća, možda i najvažnija, odnosi se na to čija znanja uopće imaju pravo postati arhivska, odnosno, koja znanja se

¹⁷ Nancy Fraser, "Rethinking the Public Sphere," in *Habermas and the Public Sphere*, ed. Craig Calhoun (Cambridge: MIT Press, 1992), 113.

¹⁸ Susan Leigh Star, "The Ethnography of Infrastructure," *American Behavioral Scientist* (Thousand Oaks) 43, no. 3 (1999): 381.

¹⁹ A. Brake Cobourn, J. C. Brown, E. Warga i L. Louis, "Toward Metaliteracy and Transliteracy in the History Classroom," *The American Archivist*, 85, 2(2022), str. 588–589.

priznaju kao relevantna, legitimna i arhivabilna. Uz navedene tri razine, važno je istaknuti i dinamičku prirodu digitalne nejednakosti. Te razine ne postoje odvojeno, nego se međusobno preklapaju i multipliciraju. Primjerice, nedostatak tehničke infrastrukture otežava stjecanje digitalne pismenosti, dok ograničena pismenost smanjuje mogućnost sudjelovanja u definiranju onoga što će postati arhivabilno. Tako se nejednakosti ne samo zbrajaju, nego i međusobno učvršćuju, stvarajući trajne razlike u pristupu i reprezentaciji. Usto, i kada je infrastruktura dostupna, a pismenost osigurana, problem epistemološke vidljivosti ostaje otvoren. Naime, pitanje nije samo tko ima pristup arhivu, nego i čije znanje arhiv prepoznaje kao vrijedno. Drugim riječima, digitalni arhivi mogu nadoknaditi infrastrukturne i obrazovne razlike, ali bez suočavanja s epistemološkim isključivanjem riskiraju da postanu samo sofisticiranija verzija starih nejednakosti.²⁰

Nancy Fraser govori o „dvostrukoj isključenosti” marginaliziranih zajednica, one su isključene i kao korisnici i kao producenti znanja.²¹ Kada zajednice nemaju institucionalni kapacitet za arhiviranje vlastite memorije, niti pristup drugim memorijama, one se nalaze izvan arhivskog horizonta. Digitalni arhivi tada ne šire demokraciju, nego je ograničuju. Epistemologije koje nisu usklađene sa zapadnim formalno-logičkim načelima, usmena predaja, kolektivna sjećanja, vizualne forme pamćenja, ostaju izvan sustava digitalne pohrane. Boaventura de Sousa Santos uvođi pojam „epistemicida” kako bi opisao sustavno uništavanje znanja koja nisu u skladu s kolonijalnim, modernističkim ili racionalističkim normama.²² Digitalni arhiv tada ne služi samo pamćenju, nego i selektivnom zaboravu, čime se nejednakosti ne smanjuju, nego učvršćuju kroz tehničke i administrativne odluke. Dok Fraser govori o „dvostrukoj isključenosti” marginaliziranih zajednica, a Santos upozorava na opasnost epistemicida, Ngoepe i Bhebhhe ističu da je rješenje upravo u reafrikanizaciji arhiva. To znači razvijanje arhivskih praksa koje priznaju i integriraju usmene tradicije, vizualne forme sjećanja i drugačije temporalnosti, čime se osporava hegemonija zapadnjačkih modela i otvara prostor za istinsku epistemološku

²⁰ Michelle Caswell i Anne J. Gilliland, “False Promise and New Hope: Dead Ends and Alternative Paths for a Critical Archival Studies,” *Archival Science*, 16, 4(2016), str. 263–283.

²¹ Nancy Fraser, “Rethinking the Public Sphere,” in *Habermas and the Public Sphere*, ed. Craig Calhoun (Cambridge: MIT Press, 1992), 113.

²² Boaventura de Sousa Santos, *Epistemologies of the South: Justice against Epistemicide* (London: Routledge, 2014), 18.

pluralnost.²³ Ovdje je važno uvesti i pojmove „strukturiranog zaborava” i „funktionalne nevidljivosti”. Infrastrukture arhiva oblikuju ono što će biti zapamćeno, ali još važnije, ono što će biti zaboravljeno. Kako primjećuje Aleida Assmann, razlika između pohranjene i funkcionalne memorije razotkriva način na koji društva odlučuju što će biti aktivno prisutno, a što pasivno odsutno.²⁴ Kada digitalni arhivi preferiraju pretražive, standardizirane, jezično „čiste” sadržaje, oni isključuju raznolike načine izražavanja i pamćenja, što dodatno marginalizira potlačene zajednice.

Te nejednakosti imaju konkretne političke posljedice. Digitalni arhivi time ne djeluju samo kao spremišta podataka, nego i kao agenti odlučivanja o tome tko i što zaslužuje biti dio kolektivne povijesti. Kada pristup sadržaju, alatima i samoj mogućnosti arhiviranja nije ravnomjerno raspodijeljen, svaki pokušaj demokratizacije ostaje deklarativan. Rješenja ne mogu biti jednostavna ni linearna. Prvo, nužno je međunarodno prepoznavanje infrastrukturnih razlika i uspostavljanje sustava redistribucije tehničkih resursa. Drugo, arhivska praksa mora se otvoriti alternativnim epistemologijama, ne samo kao dodatku postojećima, nego kao ravnopravnim suoblikovateljima kriterija arhiviranja. Treće, moraju se razviti participativni modeli dizajna arhiva koji uključuju same zajednice u odlučivanje o tome kako će se njihova sjećanja arhivirati. Prema tome, participativni dizajn pretpostavlja pristup u kojem se korisnici i zajednice aktivno uključuju u oblikovanje arhiva, polazi se od suradnje i zajednička odlučivanja. Na taj način dizajn arhiva ima odlike demokracije jer se osniva i na potrebama samih aktera, a ne isključivo institucija.²⁵ Isto Huvila u članku *Participatory Archive: Towards Decentralised Curation, Radical User Orientation, and Broader Contextualisation of Records Management* objašnjava da participativni arhiv nije samo digitalna platforma, nego koncept prema kojem nije dovoljno pohraniti dokument, nego da su važne okolnosti njegova nastanka, značenje i način interpretacije.²⁶ Epistemološki pluralizam, infrastrukturna redistribucija i participativni dizajn predstavljaju temeljne uvjete za demokratizaciju digitalnih arhiva. Bez ispunjavanja tih uvje-

²³ Mpho Ngoepe i Sindiso Bhebhe, *Indigenous Archives in Postcolonial Contexts: Recalling the Past in Africa*. 1st ed. London i New York : Routledge, 2024., pogl. 2 “(Re)Africanisation of Archives”.

²⁴ Aleida Assmann, *Prostor sjećanja: oblici i transformacije kulturnog pamćenja* (Zagreb: Disput, 2011), 57.

²⁵ Turner, H., Gibson, L. i Gimenez-Delgado, C. *Participatory Design for the Anarchive: The Amagugu Ethu / Our Treasures Documentation Project*, Proceedings of the 2021 ACM Designing Interactive Systems Conference: Nowhere and Everywhere (2021), str. 1783–1792.

²⁶ Isto: Huvila, *Participatory Archive: Towards Decentralised Curation, Radical User Orientation, and Broader Contextualisation of Records Management*. *Archival Science*. 8, 1(2008), str. 15–36.

ta, svaki arhiv, bez obzira na deklariranu inkluzivnost, ostaje aparat privilegiranih i prostor sustavnog isključenja.

Reprezentacija i politika vidljivosti

Nakon što je utvrđeno da pristup digitalnim arhivima nije univerzalno dostupan, nego duboko uvjetovan infrastrukturnim, jezičnim i tehničkim nejednakostima, prirodno se nameće pitanje o tome što se zapravo događa kada je pristup omogućen? Koji se sadržaji prikazuju i na koji način? Odgovor leži u razumijevanju reprezentacije ne kao neutralnog čina prikazivanja, nego kao procesa u kojem se proizvodi značenje i definira tko je uopće prepoznatljiv kao subjekt kolektivne memorije.²⁷ Digitalni arhivi ne reproduciraju stvarnost, nego je konstruiraju kroz izbor onoga što se pohranjuje i načina na koji se to prikazuje. Takva konstrukcija ne može biti ideološki neutralna jer se oslanja na postojeće strukture znanja i moći. Reprezentacija u arhivu tako postaje političko pitanje. Tko je prikazan, kako je prikazan i tko odlučuje o tim uvjetima? Reparativni opis, prema definiciji iz rječnika SAA, proces je ispravljanja ranijih arhivskih praksa koje su marginalizirale i pogrešno prikazivale određene zajednice. On uključuje audit, reviziju i kulturnu korekciju opisa, često u suradnji sa zajednicama čija je povijest bila neadekvatno reproducirana.²⁸

Govoriti o demokratskoj reprezentaciji u arhivu znači raspraviti o moći da se naracija strukturira iznutra, a ne samo o dostupnosti da se bude „viden” izvana. Demokracija ovdje ne znači puku vidljivost, nego mogućnost da se vlastiti jezik, narativ i povijesna perspektiva priznaju kao legitimne forme znanja. Ako su zajednice prisiljene prilagoditi se unaprijed zadanim kategorijama i taksonomijama da bi uopće bile prepoznate, tada arhiv ne djeluje kao prostor uključivanja, nego kao sredstvo normalizacije.²⁹ Ključni problem leži u strukturi arhivskog znanja. Meta-

²⁷ Stuart Hall, “Cultural Identity and Diaspora,” in *Identity: Community, Culture, Difference*, ed. Jonathan Rutherford (London: Lawrence & Wishart, 1990), 223.

²⁸ Society of American Archivists. *Dictionary of Archives Terminology*. “Reparative description.” <https://dictionary.archivists.org/entry/reparative-description.html> [pristup: 21. kolovoza. 2025.]

²⁹ Nancy Fraser, “Rethinking the Public Sphere,” in *Habermas and the Public Sphere*, ed. Craig Calhoun (Cambridge: MIT Press, 1992), 123.

podatci, kategorije, način indeksiranja i pretraživanja, svi ti elementi oblikuju interpretativni okvir koji određuje vidljivost sadržaja. Ako se terminologijom koristi bez osviještene političke i kulturne kontekstualizacije, arhiv može nenamjerno reproducirati kolonijalne, patrijarhalne ili klasne obrasce. Odluka da se, primjerice, svi nezapadni jezici bilježe kao „alternativni”, nije tehnička, to je epistemološki čin koji određuje tko je „glavni”, a tko „drugi”.³⁰ Tako digitalni arhiv postaje mjesto gdje se ne samo bilježe informacije, nego gdje se postavlja pitanje tko ima pravo na značenje. Demokratski pristup arhiviranju mora stoga uključiti kolektivno pregovaranje o samim temeljima reprezentacije. Umjesto da zajednice budu pasivni korisnici gotovog sustava, moraju biti aktivni suoblikovatelji arhitektonike arhiva, od kategorizacije do semantičkih slojeva značenja. Ovdje se ne radi o kvantitativnom proširenju, dodavanju više sadržaja, nego o kvalitativnoj transformaciji načina na koji znanje ulazi u arhiv. Ako se zajednicama dopušta samo da govore u jeziku koji im nije vlastit, njihovo prisustvo postaje forma tišine. Prava reprezentacija znači mogućnost da se progovori vlastitim glasom, vlastitim epistemološkim i kulturnim okvirom.³¹ U tehničkom smislu, to znači otvaranje arhiva za nelinearne, vizualne, usmene i kružne forme memorije, koje nisu pogodne za standardne modele pretraživanja, ali su ključne za istinsku inkluziju. Arhivska arhitektura mora biti dizajnirana tako da prihvaća konflikte, višeglasje i nekompatibilnosti jer upravo to čini temelj demokratskog prostora.³² Dakle, digitalni arhiv kao demokratski alat ne može se svesti na otvorenost pristupu, nego mora uključiti otvorenost strukturi značenja. Reprezentacija u tom smislu nije samo pitanje „što je unutra”, nego „tko definira granice iznutra”. Samo tada arhiv postaje politički prostor u kojem se oblikuje ne samo pamćenje, nego i buduća mogućnost zajedničkog izraza.

³⁰ Susan Leigh Star, “The Ethnography of Infrastructure,” *American Behavioral Scientist* (Thousand Oaks) 43, no. 3 (1999): 381.

³¹ Walter D. Mignolo, *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options* (Durham: Duke University Press, 2011), 36.

³² Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (London: Verso, 2000), 84.

Temporalnost i selektivno pamćenje

Digitalni arhivi ne upravljaju isključivo prostorom znanja, nego i vremenom pamćenja. Način na koji su podatci strukturirani, datirani, sortirani i predstavljeni određuje kako društva doživljavaju prošlost i projiciraju budućnost. Temporalnost u arhivu nije linearna reprodukcija događaja, nego specifičan oblik konstrukcije sjećanja koji podliježe selektivnim mehanizmima. Arhivi tako ne pamte sve, niti pamte jednako, oni oblikuju „vrijeme koje vrijedi zapamtiti”.

U suvremenom digitalnom kontekstu prisutan je paradoks preobila i zaborava. Inflacija arhiviranog materijala, fotografija, zapisa, metapodataka, ne jamči povijesnu jasnoću, nego može proizvesti zamagljenost i fragmentaciju. Hiperdokumentacija ne stvara koherentnu povijest, nego višak koji često prikriva marginalizirana sjećanja ili ih svodi na niz datuma i ključnih riječi bez konteksta.³³ Drugim riječima, kvantiteta pamćenja može ugušiti njegovu dubinu. Drugim riječima, hiperdokumentacija ne stvara koherentnu povijest, nego višak podataka koji paradoksalno guši dubinu pamćenja. Kvantiteta ne garantira kvalitetu. Digitalni arhivi time riskiraju da budu mjesta selektivnog pamćenja, gdje se previše zabilježenog materijala pretvara u novu vrstu zaborava, onog u kojemu je sve prisutno, ali ništa zaista dostupno za razumijevanje. Zbog toga je važno razlikovati funkcionalnu i pohranjenu memoriju. Prva se odnosi na ono znanje koje je aktivno prisutno i dostupno društvenim akterima, dok druga obuhvaća sadržaje koji su pasivno pohranjeni, ali ne i aktivno upotrijebljeni. Digitalni arhivi, zbog načina na koji su organizirani i pretraživi, često favoriziraju funkcionalnu memoriju, podatke koji su kompatibilni s algoritamskom logikom pretrage, standardizirani i već potvrđeni kao „relevantni”.³⁴ Takva logika dovodi do selektivne temporalnosti, gdje samo određene verzije prošlosti postaju prisutne u sadašnjosti. Ovdje se otkriva politička dimenzija vremena u arhivu. Kronologija nije samo tehnički redoslijed, nego oblik epistemološke i ideološke selekcije. Na primjer, događaji koji ne odgovaraju narativima nacionalne homogenosti, napretka ili racionalnosti često ostaju potisnuti ili nestrukturirani u digitalnom prostoru. Tako se oblikuje slika prošlosti koja je uredna, koherentna i

³³ Andreas Huyssen, *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory* (Stanford: Stanford University Press, 2003), 28.

³⁴ Aleida Assmann, *Prostor sjećanja: oblici i transformacije kulturnog pamćenja* (Zagreb: Disput, 2011), 57.

ideološki usklađena s hegemonijskim interesima.³⁵ Dodatno, digitalni sustavi često podrazumijevaju linearnu vremensku os, što smanjuje prostor za alternativne koncepcije vremena, kružne, spiralne, diskontinuirane, koje su prisutne u mnogim neli-beralnim i nezapadnjačkim kulturama. Kružno pamćenje temelji se na stalnom vraćanju prošlosti kroz rituale i cikluse, a fragmentirano se odnosi na pamćenje koje je sastavljeno od dijelova, praznina i traumatskih sjećanja, a takvi oblici često ostaju nevidljivi. Time se ne gubi samo oblik arhiviranja, nego i sama mogućnost artikulacije drukčijeg odnosa prema povijesti. Standardizirana temporalnost tada postaje oblik kulturne dominacije, u kojem se ne samo sadržaj, nego i ritam pamćenja podvrgava normi.³⁶

Važno je naglasiti da selektivno pamćenje nije slučajni učinak digitalnog arhiva, nego njegova konstitutivna značajka. Kriteriji indeksacije, format zapisa, pravila za označivanje datuma i oznaka odlučuju što će biti zapamćeno kao relevantno, a što će biti „zaboravljeno arhiviranjem”. Demokratski arhiv mora stoga prepoznati svoju selektivnost i aktivno intervenirati u njezine posljedice. Jedan je od načina takve intervencije uključivanje višestrukih vremenskih linija, povijesnih narativa i sjećanja koja nisu nužno „dokumentabilna” u tradicionalnom smislu. To uključuje priznavanje traumatskih praznina, kolektivne tišine i fragmentiranih sjećanja kao legitimnih oblika arhivskog sadržaja. Arhiv tada ne funkcionira samo kao instrument pamćenja, nego i kao prostor koji priznaje granice pamćenja. Time se otvara prostor za arhiv kao agonistički vremenski aparat, onaj koji ne nudi jedinstvenu verziju prošlosti, nego omogućuje njihovu koegzistenciju, preklapanje i konflikt. Temporalna višeglasnost nije disfunkcija, nego pretpostavka demokratskog arhiva: sjećanje ne treba biti jedno, nego mnogostruko, pluralno i povremeno proturječno.³⁷

U konačnici, digitalni arhiv mora odbaciti iluziju kronološke neutralnosti i prepoznati da izbor „što se pamti” nužno podrazumijeva i ono „što se zaboravlja”. Samorefleksivan arhiv, koji prepoznaje vlastitu temporalnu konstrukciju, može po-

³⁵ Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (New York: Columbia University Press, 2004), 89.

³⁶ Walter Dignolo, *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options* (Durham: Duke University Press, 2011), 40.

³⁷ Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (London: Verso, 2000), 84.

služiti kao alat demokratskog pamćenja, onog koje ne briše razlike i prijepore, nego ih čini prisutnima.

Participacija i odlučivanje

Jedno je od ključnih obilježja demokratskih sustava mogućnost aktivnog sudjelovanja u procesima odlučivanja. U kontekstu digitalnih arhiva, participacija ne može biti svedena na tehničku funkcionalnost, poput mogućnosti pretraživanja baze podataka – nego mora uključivati stvarnu uključenost korisnika i zajednica u definiranje arhivskih pravila, kriterija i značenja. Drugim riječima, demokracija u arhivu ne počinje pristupom, nego kapacitetom da se utječe na sam način na koji arhiv funkcionira. U tradicionalnom modelu, arhiv se zamišlja kao institucija koja prikuplja, čuva i nudi sadržaj korisnicima, hijerarhijski odnos u kojem je korisnik pasivni primatelj. Digitalna infrastruktura, međutim, otvara mogućnost za transformaciju tog odnosa u participativni model, u kojem korisnici postaju koautori, kustosi i suodgovorni za proizvodnju i očuvanje znanja. No, ta mogućnost nije automatska, ona zahtijeva političku volju i institucionalnu otvorenost.

Suvremene teorije demokracije upozoravaju na važnost agonističkog pristupa, razumijevanja društva kao prostora sukoba različitih interesa, vrijednosti i identiteta, koji se ne mogu niti trebaju ujednačiti.³⁸ Primijenjeno na arhive, to znači da participacija ne bi smjela težiti konsenzusu, nego bi trebala otvoriti prostor za pluralnost i nesuglasje. Arhiv koji dopušta samo „uredne”, standardizirane doprinose zapravo isključuje one glasove koji ne odgovaraju zadanim formama izražavanja. Upravo zato participacija mora biti višerazinska. Prvo, ona uključuje pravo zajednica da predlažu sadržaj. Drugo, ona podrazumijeva sudjelovanje u dizajnu platforme, kako se sadržaji organiziraju, kako se klasificiraju, kojim se oznakama i meta-podacima koristi. Treće, ona uključuje i pravo na definiranje pravila arhiviranja, uključujući i kriterije validacije, načine autorizacije i modele zaštite privatnosti. Bez toga, svaki participativni mehanizam ostaje ograničen i formalistički. Mogućnost osporavanja postojećih arhivskih normi temelj je demokratskog odlučivanja. Ako korisnici mogu sudjelovati samo unutar unaprijed definiranih granica, bez moguć-

³⁸ Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (London: Verso, 2000), 84.

nosti da ih preispitaju, tada participacija postaje simulacija. Demokratski potencijal arhiva očituje se upravo u otvorenosti prema preoblikovanju vlastitih temelja, kako tehničkih tako epistemoloških i kulturnih.³⁹ Uspostava takvih participativnih modela uključuje i redistribuciju moći, kako simboličke tako i resursne. Mnoge zajednice koje imaju što doprinijeti digitalnim arhivima nemaju tehnički kapacitet, pristup infrastrukturi ili institucionalnu podršku. Arhivska participacija mora stoga uključivati i konkretne oblike podrške, kao što su financiranje lokalnih arhivskih inicijativa, otvaranje edukativnih i tehničkih resursa, razvoj višejezičnih sučelja i fleksibilnih formata pohrane. Takav stav odražava se i u radu Andrewa Flinna, koji smatra da suradnja između arhiva i zajednica treba biti takva da zajednice ne gube kontrolu nad svojom građom, nego da im arhivske institucije pomažu savjetima, obukom i tehničkom podrškom. Takav bi način zajednicama omogućivao zadržavanje prava na odlučivanje o vlastitoj povijesti, a istodobno korištenje znanja i resursa koje institucije mogu ponuditi. Takvim pristupom nastao bi „partnerski” odnos u kojem arhivi postaju podrška, a ne prepreka, što bi rezultiralo stvaranjem cjelovitije, a time i pravednije slike prošlosti.⁴⁰

Pritom treba uzeti u obzir i političku dimenziju ranjivosti. Zajednice koje su povijesno bile predmet represije, nasilja ili isključenja nerijetko imaju ambivalentan odnos prema institucionalnim arhivima. Participacija se u takvu kontekstu ne može temeljiti na zahtjevu za transparentnošću i potpunom otvorenošću, mora uključivati i pravo na ograničenje pristupa, selektivnu prisutnost i šutnju. Demokratski arhiv ne iznudiše govor, on stvara uvjete u kojima je moguće i pravo na tišinu, što znači da zajednice imaju pravo ne dijeliti sve svoje memorije s institucionalnim ili digitalnim arhivima. Demokratizacija arhiva ne podrazumijeva beskonačno otvaranje, nego i priznavanje granica i šutnje kao legitimnog izbora.⁴¹ Kao kontrapunkt institucionalnim strukturama, participativne prakse temeljene na suradnji između lokalnih zajednica, nezavisnih kustosa i tehnoloških timova pokazuju da je moguća drukčija arhivska logika. Primjeri „sudioničkog arhiviranja”, u kojem zajednice same definiraju načine pohranjivanja vlastite memorije, upućuju na potencijal digitalnog

³⁹ Seyla Benhabib, *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era* (Princeton: Princeton University Press, 2002), 49.

⁴⁰ Andrew Flinn, “Community Histories, Community Archives: Some Opportunities and Challenges,” *Journal of the Society of Archivists*, 28, 2(2007), str. 166–169.

⁴¹ Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence* (London: Verso, 2004), 24.

prostora da postane mjesto dijaloga, a ne samo pohrane. No, da bi se to ostvarilo, potrebna je institucionalna refleksija, arhiv mora prestati zamišljati sebe kao neutralnu infrastrukturu i priznati vlastitu ulogu u oblikovanju značenja. Demokracija u arhivu nije nešto što se „dodaje” kao opcija, ona je procesualni okvir koji određuje kako se znanje uopće stvara, strukturira i prenosi.

Etika arhiviranja i digitalne traume

Dok digitalni arhivi obećavaju otvorenost i dugotrajno očuvanje sjećanja, oni istovremeno nose i duboke etičke izazove, osobito kada pohranjuju svjedočanstva o nasilju, patnji i povijesnoj nepravdi. Arhiviranje traumatskih iskustava nije neutralan čin; ono nosi odgovornost prema onima čije se priče pohranjuju, ali i prema onima koji im pristupaju. Arian Rajh smatra kako arhivist, neovisno o svojim osobinama, u radu mora slijediti deontološku etiku vođenu moralnim obvezama i daje primjer arhivista s poželjnim osobinama i ishodom takva ponašanja. Prema primjeru, arhivist bi trebao posjedovati osobine samorefleksivnosti, empatije, inkluzivnosti i transparentnosti kako bi pravedno djelovao.⁴² Rajh objašnjava „a) samorefleksivnost kao svjesnost važnosti svojih postupaka, tema i problema; b) empatičnost kao razumijevanje pozicija „drugih”; c) inkluzivnost kao uključivanje tema i problema važnih „drugima” u svoj postupak te uključivanje „drugih” u postupak, dijeljenje postupka; d) transparentnost, odnosno sklonost transparentnosti u smislu otvorenosti za javnu raspravu o postupku i ponašanju.”⁴³ U tom smislu, arhiv se mora razumjeti ne samo kao tehnički sustav, nego i kao prostor koji posreduje ranjivost i ima potencijal da je ili osnaži ili ponovno instrumentalizira.

Digitalni zapis iskustva traume, bilo da je riječ o genocidu, progonstvu, nasilju ili kulturnom brisanju, nikada nije samo informacija. To je i politički čin koji može pridonijeti priznanju i pravdi, ali i retraumatizaciji i eksploataciji, ako se arhivira bez konteksta, suglasnosti i senzibiliteta. Odgovornost arhivske prakse ne odnosi se samo na to „što” se pohranjuje, nego i „kako”, „za koga” i „pod kojim uvjetima”.⁴⁴

⁴² Rajh, A. A Contribution to Archival Ethics: Characteristics of the Archivists, the Perspective of Justice, and Archival Appraisal. *Arhivski vjesnik*, 67, 1(2024), str. 15.

⁴³ Isto, str. 16.

⁴⁴ Butler, *Precarious Life*, 24.

Verne Harris naglašava da arhiv nije neutralan pasivni sustav, nego politički čin u kojem arhivisti neizbježno sudjeluju u odgovorima na zahtjeve za pravdom. On upozorava da arhiv nije političan, nego da je arhiv politika, naglašavajući time moralnu odgovornost arhivske prakse. Harris se oslanja na Derridu da bi razorio iluziju neutralnosti i na Terryja Cooka, koji uspostavlja društveni kontekst vrednovanja gradiva, čime se udaljuje od „objektivnog” pristupa. U kontekstu digitalnog arhiviranja trauma, ta teorijska podloga potvrđuje da arhiviranje iskustava nasilja nije samo čuvanje, nego i oblik priznanja ili retraumatizacije.⁴⁵

Etika arhiviranja traži od arhiva da prepozna složenost odnosa između pamćenja i moći. Onaj tko ima mogućnost arhivirati tuđe iskustvo, posjeduje i moć da ga interpretira, dekonstruira ili banalizira. Ako se svjedočanstva patnje pohranjuju na način koji isključuje pogođene zajednice iz procesa odlučivanja, tada arhiv postaje ne sredstvo sjećanja, nego instrument kontrole. U takvim slučajevima, čin pohrane može djelovati kao oblik simboličkog nasilja, jer uzima, ali ne vraća. Zato etička arhivska praksa mora uključivati kolaborativne modele, strukture u kojima pogođeni nisu samo subjekti sadržaja, nego i aktivni suodlučivači o načinu pohrane, dostupnosti i prikaza. Pravo na kontrolu vlastita narativa mora biti osnovno načelo demokratskog arhiva. To uključuje i mogućnost odbijanja arhiviranja ili ograničavanja pristupa određenim sadržajima, što je osobito važno u kontekstu zajednica koje su bile izložene povijesnim oblicima represije ili eksploatacije.⁴⁶ Dodatno, etika arhiviranja mora uzeti u obzir temporalnu dimenziju traume. Ne reagiraju sve zajednice na isti način niti u istom ritmu. Za neke, potreba za sjećanjem dolazi odmah; za druge, zahtijeva generacijsku distancu. Arhiv koji je stvarno etički, mora biti sposoban „čekati”, pratiti ritam zajednice, a ne nametati vlastiti. U tom smislu, fleksibilnost pristupa, reverzibilnost arhiviranja i mogućnost revizije postaju ključne metode arhivske odgovornosti.

Tu dolazimo do još jedne važne etičke tenzije, one između prava na sjećanje i prava na zaborav. U digitalnom prostoru, gdje je sve načelno trajno i kopirajuće, ideja zaborava može izgledati kao tehnička anomalija. No, s etičke točke gledišta, ona je nužna. Neka sjećanja ne žele biti javna, neka se žele izmijeniti, neka nestati.

⁴⁵ Verne Harris, *Archives and Justice: A South African Perspective* (Chicago : Society of American Archivists, 2007), str. 234–239.

⁴⁶ Emmanuel Levinas, *Ethics and Infinity: Conversations with Philippe Nemo* (Pittsburgh: Duquesne University Press, 1985), 99.

Demokratski arhiv mora uključiti i pravo na nearhiviranje, mogućnost da trauma ostane privatna, da se pamti izvan digitalnog prostor ili da se s vremenom povuče.⁴⁷ Uz pitanja pristanka i reprezentacije, važna je i epistemološka dimenzija etike. Zajednice imaju vlastite načine izražavanja i strukturiranja traume, ritualne, usmene, neverbalne, koji ne ulaze lako u kategorije digitalne pohrane. Etički arhiv mora biti spreman priznati te forme kao ravnopravne, čak i ako su „neprikladne” za standardizirane baze podataka. Arhiv tada nije više samo tehnički okvir, nego prostor koji se mora adaptirati zajednici, a ne obratno.

U konačnici, etika digitalnog arhiva ne može biti svedena na zaštitu podataka ili formalnu suglasnost. Ona mora biti kontekstualna, situacijska i dijaloška, uvijek u procesu pregovaranja između tehnologije, zajednice i značenja. Demokratski arhiv tada postaje ne samo prostor sjećanja, nego i prostor solidarnosti, gdje pohrana ne znači prisvajanje, nego priznanje.

Potencijal inkluzivnijih modela arhiviranja

Razmatranje inkluzije u digitalnim arhivima ne smije se svesti na puko proširenje sadržaja ili korisničke baze. Istinska inkluzija podrazumijeva transformaciju temeljne logike arhiva, načina na koji se znanje strukturira, vrednuje i prenosi. Demokratski potencijal arhiva leži upravo u toj sposobnosti da destabilizira vlastite epistemološke pretpostavke, one koje definiraju što se smatra znanjem, kojim jezikom to znanje mora biti izraženo i tko ima pravo sudjelovanja u njegovu oblikovanju. Digitalni arhivi već uključuju različite forme izražavanja, tekstove, fotografije, zvučne i videozapise. Međutim, prisutnost tih formata ne jamči automatski njihovu ravnopravnu epistemološku poziciju. U većini slučajeva, vizualni i auditivni sadržaji ostaju podčinjeni tekstualnim deskripcijama, metapodacima i kategorizacijama koje ih integriraju u sustav pretraživanja i arhivske obrade temeljen na verbalnoj racionalnosti.⁴⁸ Umjesto da budu priznati kao samodostatni nositelji značenja, oni često funkcioniraju kao ilustrativni ili pomoćni materijali uz tekstualne jedinice. Taj problem nije tehničke, nego epistemološke naravi. Pitanje inkluzije nije hoće li arhiv

⁴⁷ Jacques Derrida, *Archive Fever: A Freudian Impression* (Chicago: University of Chicago Press, 1996), 33.

⁴⁸ Boaventura de Sousa Santos, *Epistemologies of the South: Justice against Epistemicide* (London: Routledge, 2014), 22.

podržavati određeni format, nego hoće li priznati da različiti oblici izraza nose vlastitu logiku pamćenja, onu koja nije nužno prevodiva u standardizirani tekstualni model. Usmena povijest, ritualni izraz, neverbalna simbolika, kolektivno pripovijedanje, svi ti oblici znanja zahtijevaju arhiv koji ih ne samo pohranjuje, nego im i omogućuje da zadrže vlastitu formu i ritam.^{49 50} U tom smislu, inkluzivni arhiv ne smije favorizirati tekstualnu dominaciju nad drugim oblicima pamćenja. Potrebna je infrastruktura koja omogućuje višestruke režime čitljivosti i interpretacije: arhitektura u kojoj vizualni i auditivni zapisi nisu konvertirani u tekst kako bi „imali smisla”, nego gdje njihova semantika proizlazi iz vlastite forme. To zahtijeva i novu arhivsku logiku, onu koja je otvorena višeznačnosti, fragmentaciji i disonanci, umjesto hijerarhijskog ujednačavanja sadržaja. Također, inkluzivni arhiv mora preispitati modele autorstva i koncept stvaratelja. U mnogim zajednicama znanje nije privatno vlasništvo, nego se dijeli i prenosi kolektivno, usmeno i nelinearno. Pravila koja podrazumijevaju jednoznačnog autora, vremensku linearnost i pojedinačnu odgovornost, često ne funkcioniraju u tim kontekstima. Ako arhiv te zajednice želi uključiti, mora redefinirati i vlastiti koncept doprinosa, autorizacije i odgovornosti.⁵¹

Naposljetku, inkluzija ne znači neutralizaciju razlika, nego njihovu afirmaciju. Arhiv kao demokratski prostor mora biti sposoban nositi se s nelagodom, višeglasjem i konfliktom jer je upravo u njima sadržana snaga društvene transformacije. Umjesto da sve glasove prevede u zajednički kod, arhiv mora omogućiti da oni koegzistiraju, ne nužno u harmoniji, nego u vidljivosti i uzajamnu priznanju.^{52 53} Inkluzivni je arhiv, dakle, onaj koji se ne boji promijeniti vlastitu strukturu, u skladu s potrebama i znanjima onih koje želi uključiti. To je arhiv koji ne integrira druge u postojeće, nego transformira vlastito kako bi omogućio novo.

⁴⁹ Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence* (London: Verso, 2004), 24.

⁵⁰ Avery F. Gordon, *Ghostly Matters: Haunting and the Sociological Imagination* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008), 190.

⁵¹ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge* (New York: Pantheon Books, 1972), 131.

⁵² Walter Dignolo, *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options* (Durham: Duke University Press, 2011), 40.

⁵³ Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (London: Verso, 2000), 84.

Zaključak

Digitalni arhivi, iako često zamišljeni kao neutralni tehnološki sustavi za pohranu podataka, u svojoj srži djeluju kao politički prostori, prostori u kojima se odlučuje što se pamti, kako se pamti i tko ima pravo sudjelovanja u tim procesima. Analizom temeljnih dimenzija arhivske prakse, pristupa, reprezentacije, temporalnosti, participacije, etike i inkluzije, postaje jasno da arhivi nisu pasivna infrastruktura, nego aktivni aparati koji strukturiraju kolektivno znanje i sjećanje.

Demokratski potencijal digitalnog arhiva ne leži u njegovoj tehničkoj otvorenosti, nego u njegovoj sposobnosti da prepozna vlastite političke granice i intervenira u njihovu reprodukciju. Pristup nije dovoljan ako je uvjetovan infrastrukturnim nejednakostima; reprezentacija nije demokratska ako ovisi o postojećim hegemonijskim kategorijama; memorija nije pravedna ako favorizira određene oblike temporalnosti; participacija nije stvarna ako ne uključuje moć redefiniranja arhivskih normi; etika nije potpuna ako ignorira pravo na šutnju i ranjivost, a inkluzija nije djelotvorna ako ne mijenja samu arhitektoniku znanja.

Ovim je radom pokazano da digitalni arhivi trenutačno često funkcioniraju kao sustavi koji, svjesno ili nesvjesno, reproduciraju postojeće društvene i epistemološke hijerarhije. Međutim, to ne mora biti njihova konačna sudbina. Arhivi mogu postati prostori demokracije, ali samo ako se transformiraju iz temelja: redistribucijom pristupa, pluralizacijom jezika i formi izraza, stvarnom participacijom zajednica u odlučivanju te kroz prepoznavanjem vlastite pozicije u odnosu na moć i ranjivost.

Odgovor na postavljeno istraživačko pitanje stoga nije jednoznačan. Digitalni arhivi *mogu* biti istinski demokratski alati, ali to nisu po svojoj prirodi. Njihova demokračnost nije inherentna tehničkoj infrastrukturi, nego se ostvaruje stalnim procesom kritičke samorefleksije, institucionalne fleksibilnosti i političke otvorenosti. Demokracija u arhivu ne počiva na formalnim načelima neutralnosti, nego na sposobnosti arhiva da postane prostor pregovora, sukoba i epistemološke solidarnosti.

Konačno, demokratizacija digitalnih arhiva zahtijeva da arhiv prestane biti samo čuvar prošlosti i postane alat društvene imaginacije, instrument kojim zajednice ne samo da pamte ono što je bilo, nego aktivno oblikuju ono što će se moći pamtiti u budućnosti.

LITERATURA

- Assmann, A. *Prostor sjećanja: oblici i transformacije kulturnog pamćenja*. 1. izd. Zagreb : Disput, 2011., str. 55–73.
- Benhabib, S. *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. 1st ed. Princeton : Princeton University Press, 2002., str. 45–61.
- Bourdieu, P. *Language and Symbolic Power*. 1st ed. Cambridge : Polity Press, 1991., str. 111–134.
- Brake Cobourn, A., Brown, J. C., Warga, E. i Louis, L. Toward Metaliteracy and Transliteration in the History Classroom. *The American Archivist*. 85, 2(2022), str. 587–608.
- Butler, J. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. 1st ed. London : Verso, 2004., str. 24–26; 94.
- Caswell, M. i Gilliland, A. J. False Promise and New Hope: Dead Ends and Alternative Paths for a Critical Archival Studies. *Archival Science*. 16, 4(2016), str. 263–283.
- Derrida, J. *Archive Fever: A Freudian Impression*. 1st ed. Chicago : University of Chicago Press, 1996., str. 17–36.
- Flinn, A. Community Histories, Community Archives: Some Opportunities and Challenges. *Journal of the Society of Archivists*. 28, 2(2007), str. 151–176.
- Foucault, M. *The Archaeology of Knowledge*. 1st ed. New York : Pantheon Books, 1972., str. 27–49; 131.
- Fraser, N. Rethinking the Public Sphere. U: Calhoun, C. (ur.). *Habermas and the Public Sphere*. 1st ed. Cambridge : MIT Press, 1992., str. 109–142.
- Gordon, A. *Ghostly Matters: Haunting and the Sociological Imagination*. 1st ed. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2008., str. 190.
- Gränström, C. Access to Current Records and Archives, as a Tool of Democracy, Transparency and Openness of the Government Administration. *Arhivski vjesnik*, 42(1999), str. 79–92.
- Hall, S. Cultural Identity and Diaspora. U: Rutherford, J. (ur.). *Identity: Community, Culture, Difference*. 1st ed. London : Lawrence & Wishart, 1990., str. 222–237.
- Harris, V. *Archives and Justice: A South African Perspective*. 1st ed. Chicago: Society of American Archivists, 2007.
- Huyssen, A. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. 1st ed. Stanford : Stanford University Press, 2003., str. 28.
- Huvila, I. Participatory Archive: Towards Decentralised Curation, Radical User Orientation, and Broader Contextualisation of Records Management. *Archival Science*. 8, 1(2008), str. 15–36.

- Jaillant, L., Aske, K., Goudarouli, E. i Kitcher, N. Introduction: challenges and prospects of born-digital and digitized archives in the digital humanities. *Archival Science*. 2022., str. 285–291.
- Koselleck, R. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. 1st ed. New York : Columbia University Press, 2004., str. 87–112.
- Levinas, E. *Ethics and Infinity: Conversations with Philippe Nemo*. 1st ed. Pittsburgh : Duquesne University Press, 1985., str. 99–104.
- Mignolo, W. *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*. 1st ed. Durham : Duke University Press, 2011., str. 19–45.
- Mouffe, C. *The Democratic Paradox*. 1st ed. London : Verso, 2000., str. 80–97.
- National Archives of India. “Digital Initiatives at the National Archives of India.” Izlaganje dr. Sanjaya Garga na 20. međunarodnom arhivističkom kongresu, Seoul, 5.–9. rujna 2016. <https://www.scribd.com/presentation/331780937/>. Pristupljeno 8. 5. 2025.
- Ngoepe, M. i Bhebe, S. *Indigenous Archives in Postcolonial Contexts: Recalling the Past in Africa*. 1. ed. London : Routledge, 2024.
- Rajh, A. A Contribution to Archival Ethics: Characteristics of the Archivists, the Perspective of Justice, and Archival Appraisal. *Arhivski vjesnik*. 67, 1(2024), str. 11–47.
- Rajh, A. Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja. *Arhivski vjesnik*. 46, 1(2003), str. 147–177.
- Santos, B. de Sousa. *Epistemologies of the South: Justice against Epistemicide*. 1st ed. London : Routledge, 2014., str. 12–40.
- Spivak, G. C. Can the Subaltern Speak?. U: Nelson, C., Grossberg, L. (ur.). *Marxism and the Interpretation of Culture*. 1st ed. Urbana : University of Illinois Press, 1988., str. 271–313.
- Star, S. L. The Ethnography of Infrastructure. *American Behavioral Scientist* (Thousand Oaks). 43, 3(1999), str. 377–391.
- Turner, H., Gibson, L. i Gimenez-Delgado, C. Participatory Design for the Anarchive: The Amagugu Ethu / Our Treasures Documentation Project. *Proceedings of the 2021 ACM Designing Interactive Systems Conference: Nowhere and Everywhere*. 1st ed. New York : Association for Computing Machinery, 2021., str. 1783–1792.
- Voices of Rwanda. “About Voices of Rwanda.” <https://voicesofrwanda.org/home/>. Pristupljeno 8. 5. 2025.
- Žontar, J. Zgodovinoписje in arhivistika. *Arhivi* (Ljubljana). 22, 1–2(1999), str. 17–20.
- Society of American Archivists. *Dictionary of Archives Terminology*. “Reparative description.” <https://dictionary.archivists.org/entry/reparative-description.html> (pristupljeno 21. kolovoza 2025.)

Summary

CAN DIGITAL ARCHIVES TRULY BE DEMOCRATIC TOOLS, OR ARE THEY UNAVOIDABLY STRUCTURED AROUND EXISTING INEQUALITIES?

This paper critically examines the democratic potential of digital archives by analyzing their role not only as technological infrastructures, but as epistemological and political constructs. It examines how archives reflect and perpetuate existing inequalities through their selective access, representation, temporalities, participation, and ethics, „power asymmetries“ etc. Although digital archives include various formats such as text, visual, and audio, their organizational logic often privileges standardized, textual and hegemonic modes of knowledge. The study argues that true democratization requires fundamental transformation: from opening participation in archival governance to embracing plural epistemologies and allowing communities to control their own narratives. Digital archives can become tools of democratic memory, but only if they move beyond formal inclusion and confront the asymmetries of power embedded in their structures. Rather than being neutral containers of memory, archives must be reimagined as contested and participatory spaces that negotiate the meaning of the past and the conditions of collective remembrance.

Keywords: *digital archives, democratic processes, collective memory, epistemological inclusion, representation, political participation, infrastructural inequality*

ARHIVI KAO TEMELJ NACIONALNOGA IDENTITETA (I) U DIGITALNOM DRUŠTVU

Stručni rad

UDK: 008.930.25:004

Kultura je područje sasvim specifična čovjekova djelovanja koje rezultira stvaranjem kulturne baštine neophodne mu za uvid i izgradnju vlastita identiteta. Arhivi, kao specijalizirane institucije za brigu i očuvanje arhivskoga gradiva kao kulturne baštine, pokazuju se tako nezamjenjivima za uvid i stvaranje vlastita identiteta na relaciji individuum – obitelj – zavičaj – nacija. Digitalno društvo, koje donosi i sebi specifične izazove, ujedno pruža i širok spektar mogućnosti razvijanja i očuvanja upravo nacionalnoga identiteta kao završnoga stupnja kolektivnoga identiteta.

Ključne riječi: *Državni arhiv u Zagrebu, identitet, nacija, pamćenje, Emilij pl. Laszowski, Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”, digitalno društvo, digitalizacija, povijest*

Uvod

Kultura po sebi rezultat je specifičnoga vida djelatnosti proizišla iz ljudske naravi, odnosno odgajanja (lat. *cultivare*) koje čovjek provodi na sebi samome i drugima, pritom ostavljajući budućim generacijama upravo spomenute produkte vlastita duha.¹ Njih zato i nazivamo kulturnom baštinom. Kulturna baština svakako je nemjerljivo duhovno blago koje su one prošle generacije namrle sadašnjima svojim kulturnim djelovanjem, a koje su pak sadašnje generacije dužne i moralno odgovorne čuvati, skrbiti o njima, brinuti, uređivati, sređivati i naposljetku predati u na-

¹ O tome koliko kultura pogoduje razvoju individuumu i što to znači za njegov identitet vidi više u: Burckhardt, J. *Kultura renesanse u Italiji*. Zagreb: Prosvjeta, 1997., str. 77–98.

sljedstvo budućim generacijama. Čimbenici postojanja takve kulturne baštine prošlih generacija i duboke ljudske potrebe za shvaćanjem i izgradnjom (kultiviranjem) vlastita identiteta, koji počiva na pamćenju, principijelno sačinjavaju temeljni motiv za osnutak kulturnih ustanova posvećenih njihovom isključivu očuvanju, i to njima primjerene kulturne baštine, čak i uzimajući u obzir različite povijesne okolnosti potrebe političkih i gospodarskih elita za očuvanje gradiva uslijed vlastitih privatnih interesa i povlastica, što nikako nije od zanemarive važnosti u procesu nastanka kulturnih ustanova, pa ipak, dugoročno gledano, takvi, možda isprva i najočitiji motivi, nikako ne bi smjeli biti shvaćeni kao temeljni i, stoga, najvažniji.

Nadalje, prema specijalizacije kulturnih ustanova možemo razlikovati muzeje, galerije, knjižnice od arhiva, a na činjenici njihova postojanja upravo izrastaju i moderne znanstvene discipline muzeologije, bibliotekarstva i arhivistike, koje modernim leksikom skupno imenujemo informacijskim znanostima, a sve kako bi mogli pružiti traženu informaciju zainteresiranom istraživaču, bilo iz njegove znanstvene bilo pak iz njegove osobne inicijative. I znanstvena i osobna inicijativa počivaju na dubokoj potrebi čovjeka za spoznajom o prošlim vremenima, koja bi bila posve nezamisliva bez očuvanja fizičkih predmeta, poput arhivskoga gradiva u arhivima.² Temeljna je problematika ovoga rada odnos između arhiva i nacionalnoga identiteta u suvremenom digitalnom društvu. Arhivi su tradicionalno smatrani upravo nositeljima i jamcima kolektivnoga pamćenja, no s prelaskom u digitalno okruženje otvara se pitanje njihove prilagodbe novim oblicima stvaranja, čuvanja i interpretacije gradiva. Stoga, svrha je ovoga rada teorijski rasvijetliti tu problematiku, dok mu je cilj upozoriti na trajnu ulogu arhiva u očuvanju i prenošenju nacionalnoga identiteta u praksi, unatoč nezanemarivim izazovima digitalizacije. Tako nam postaje i jasnija važnost uloge koju arhivi imaju u izgradnji i očuvanju individualnoga i kolektivnoga identiteta poput nacionalnoga, no na kakvoj kompleksnoj mreži identitet uopće počiva i koji je teorijski model može objasniti, vidjet će se u nastavku ovoga rada.

² Prilikom istraživanja arhivskoga gradiva već je unaprijed bitno znati način njegove strukturne organizacije jer o tome naposljetku ovisi i rezultati, što je pak osobito slučaj sa znanstvenim istraživanjem i na njemu počivajućih znanstvenih rezultata. O tome pak koliko su znanstveni rezultati, poglavito oni društvenih i humanističkih znanosti, *a priori* podložni arhivskoj organizaciji i reperkusijama koje to može imati na njihovo divulgiranje široj javnosti vidi više u: Moore, N., Salter, A., Stanley, L., Tamboukou, M. *The Archive Project. Archival Research in the Social Sciences*. London: Routledge, 2017.

1. Teorijski model mreže osobnoga i kolektivnoga identiteta

Da bi se mogla ispravno razumjeti uloga arhivā, a slobodno se može reći i njihovo poslanje, mora se imati u vidu da su i oni, uz kulturnu baštinu, zapravo produkt ljudskoga duha, odnosno da su institucije koje upravo službu čovjeku imaju kao inherentni primarni cilj. Nadalje, jednako kao što sjećanje na osobnu prošlost sačinjava temeljnu odrednicu za samosvijest čovjeka kao pojedinca, tako isto i kolektivna povijest, kao kulturno djelovanje ljudskoga roda u prošlosti, sačinjava temeljnu odrednicu za samosvijest jedne ljudske zajednice, poglavito takve političke zajednice kakva je moderna nacija.³ Naime, bez stalna procesa prisjećanja unutar ljudske svijesti nemoguće je uopće govoriti o identitetu jednoga čovjeka.⁴ Čovjek kao takav mora se u sadašnjosti neprestano prisjećati vlastita postojanja u prošlosti kako bi se mogao adekvatno projicirati u budućnost. Upravo je takva stalna samosvijest temelj identiteta čovjeka kao racionalnoga bića.

Naime, čovjek je racionalno biće, ali je ujedno i biće povijesne zajednice. Njegova svijest, točnije rečeno samosvijest, omogućuje mu zapravo uvid u narav i činjenicu protoka vremena u trima dimenzijama prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Na

³ Nacija kao politički pojam proizišla je iz ideologije nacionalizma svojstvene razdoblju europskoga političkog života nakon Francuske revolucije i stupanja na povijesnu pozornicu i do danas prevladavajuće ideologije liberalizma. Neke od suvremenih dominantnih teorija o podrijetlu političkoga pojma nacije i nacionalnoga identiteta mogu se pronaći u: Hobsbawm, E. J. *Nacije i nacionalizam. Program, mit, stvarnost*. Zagreb: Novi Liber, 1993.; Anderson, B. *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.; Gellner, E. *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura, 1998. U ovom je radu politički pojam nacije zapravo organicistički, kako se političku zajednicu definiralo još u doba Platona, pa sve do današnjega modernoga razdoblja. O jednom takvom shvaćanju vidi više u: Pilar, I. *Borba za vrijednost svoga „ja“*. *Pokus filozofije slavenskog individualizma*. Zagreb: Udruga Hrvatsko zajedništvo, 2020. Pa ipak, o naciji se može, u bitnom smislu, govoriti kontraktualistički, odnosno onako kako ju je 1882. godine u svojem glasovitom predavanju „Što je nacija?” (franc. *Qu'est-ce qu'une nation ?*) definirao francuski povjesničar Ernest Renan. Tada je za naciju rekao da je ona naprosto „svakodnevni plebiscit”. Prema Renanu, nacija je duhovno načelo, a ne tek obilježnost ostalim izvanjskim čimbenicima poput geografije, jezika, povijesti, kulture itd. Toliko je i važnija uloga arhiva u izgradnji nacionalnoga identiteta koji počiva na pojedinčevu shvaćanju kulture kao sastavna dijela vlastita identiteta. O tome vidi više u: Renan, E. *What Is a Nation? and Other Political Writings*. New York: Columbia University Press, 2018., str. 247–263.

⁴ Usp. „identitet”. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/identitet> (6. 4. 2025.). Značenje pojma „identitet” mnogoznačno je i multiperspektivno. U ovom se radu pojam „identitet” upotrebljava u sociologijskom i kulturolozijskom značenju – kao specifičnost odredaba koje, na način preduvjeta, određuju pojedinca ili kolektiv spram svakoga drugoga pojedinca ili kolektiva – dok se filozofijske, logičke i matematičke odrednice pojma „identitet” za potrebe ovoga rada ostavljaju po strani.

individualnoj razini, čovjek vlastitom svijješću izvire iz sfere prošlosti, biva u sferi sadašnjosti i uranja, ili barem to pokušava, u sferu budućnosti, no svijest sama po sebi ipak ne bi bila dovoljna za taj kontinuirani neprestani proces bivanja u vremenu, poglavito ne na način čuvanja njezine jedinstvenosti. Vlastitim egzistencijalnim iskustvom čovjek ujedno razumijeva da mu mnoštvo fizičkih predmeta pomaže u tome. Ponajprije je riječ o predmetima osobne povijesti (fotografije, dokumenti). Upravo kroz proces prisjećanja uz pomoć takvih predmeta čovjeku biva olakšano uranjanje u vlastitu prošlost i tako se njegova svijest ispunjava empirijskim sadržajem koji mu pomaže u razumijevanju i njega samoga. Bez takva sadržaja, oslanjajući se isključivo na snagu vlastite svijesti, konkretnije onoga njezina dijela posvećenoga (pri)sjećanju i držanju onoga što se prisjetilo u pamćenju, naprosto ne bi mogao imati primjeren uvid u vlastitu prošlost. Upravo zato nužno posvećivanje pozornosti i brige za takve fizičke predmete počinje s predmetima od osobita osobnoga značenja, u čemu bi se moglo gledati i pravo podrijetlo stvaranja privatnih arhivskih, muzejskih ili knjižničnih zbirka. U skladu s prethodno rečenim, arhivi kao ustanove od središnjega značenja za očuvanje pisanih dokumenata iz ljudske prošlosti ujedno sačinjavaju i okosnicu identiteta jedne ljudske zajednice.

Šireći krug takva razumijevanja individualne svijesti, od individualnoga čovjeka dolazi se do obitelji kao prvoga ambijenta kolektivne svijesti ponad one osobne koja je nužno individualna. Obiteljska povijest također nudi sferu u kojoj se individualna ljudska svijest mora kretati kako bi stvorila temelje vlastita identiteta, no s obzirom na to da je šira od individualne svijesti, nužno obuhvaća više članova, pa tako i mogućnost da isti fizički predmeti koji mogu pobuđivati ljudsku svijest budu shvaćeni na različite načine, čime se otvara i pristup multiperspektivnosti. Bilo kako bilo, i obitelj kao temelj kolektivne svijesti ima vlastitu prošlost i povijest, ali pruža ujedno i individuumu prostor za razumijevanje sebstva, za što, uostalom, i nužnost brojnih genealogijskih istraživanja pruža neporeciv dokaz. Obiteljske zbirke i fondovi u arhivima također označuju upravo potrebu takva kolektivnoga identiteta poput obitelji za očuvanjem fizičkih predmeta – arhivskoga gradiva – koje govori o prošlosti obitelji kao cjeline, brojnih pripadnika te obitelji kroz stoljeća, kao i baštinu koja ne pripada stvarateljstvu te obitelji, ali svakako sačinjava dio njezina vlasništva i/ili posjedništva. Stoga, za ispravno razumijevanje vlastita identiteta, pojedinac nužno mora imati uvid u vlastitu prošlost, kao i u prošlost vlastite obitelji, u čemu

mu ponajprije pomoć mogu pružiti fizički predmeti, u koje dakako spada i arhivsko gradivo obiteljskih fondova i zbirka pohranjeno u arhivima.

Nadalje, ostajući tek na razini individualne svijesti i prvoga stupnja kolektivne svijesti – u obliku obiteljske svijesti – pojedinac ne može biti zadovoljan postignutom razinom uvida. Kako bi proširio vlastito znanje o sâmom sebi, tj. stekao uvid u istinu vlastita identiteta, nužno svoj istraživački pogled mora usmjeriti još dalje i šire od kolektivnoga identiteta obitelji – u kolektivni identitet lokalne zajednice shvaćene kao zavičaj. Taj i takav regionalni identitet oblikuje se nužno na temeljima individualnoga identiteta i na prvom stupnju kolektivnoga identiteta – onoga obiteljskoga. Potreba u ljudskoj zajednici za regionalnim shvaćanjem vlastita identiteta ogleda se ponajprije u široko rasprostranjenoj mreži kulturnih institucija (zavičajnih muzeja, lokalnih arhiva, gradskih ili županijskih knjižnica itd.) koje se pak skrbe o sebi svojstvenom gradivu lokalnoga ili regionalnoga značenja. Otuda svakako potječe i pozornost koju kulturne institucije posvećuju očuvanju specifičnih lokalnih običaja koje njeguju folklorna društva, sve kako bi pojedinac mogao steći jasniji uvid u vlastiti identitet koji u nemaloj mjeri sačinjava upravo taj lokalni ambijent u kojemu se rodio, u kojemu je odgajan i u kojemu naposljetku vjerojatno i živi. Kulturni turizam, u kojemu nemalu ulogu upravo odigravaju kulturne institucije koje za svoj cilj imaju očuvanje i brigu oko njegovanja lokalnoga identitetskog kruga, zapravo svoje opravdanje ponajbolje pronalazi upravo na tome mjestu, čime se pruža i mogućnost sinergijskoga djelovanja arhiva i muzeja s lokalnom turističkom zajednicom radi gospodarskoga jačanja lokalne sredine, pa stoga ne treba ni čuditi koliko poznavanje lokalne prošlosti i u njoj sačuvane tradicijske baštine može pojedincu reći o njegovu vlastitom identitetu.⁵ Taj regionalni ili lokalni (zavičajni) identitetski krug pokazuje se nužno kao nadgradnja prethodno spomenutih dviju razina – individualne i obiteljske kao prve razine kolektivne svijesti.

Ipak, pojedincu se pokazuje nedostatnim razumijevati vlastite slojeve svijesti isključivo na razinama individualne, obiteljske, pa čak i lokalne/regionalne povijesti u koje je uronjen i vlastitom egzistencijom. Kako bi uistinu u punini i cjelovito do kraja mogao izgraditi vlastiti identitet, no istovremeno ga tijekom toga procesa i

⁵ O kulturnoj baštini kao o esencijalnom dijelu ponude kultumoga turizma i načinima njegova promoviranja vidi više u: Christou, E. *Heritage and Cultural Tourism: A Marketing Focused Approach*. U: *International Cultural Tourism: Management, Implications and Cases*. Sigala, M., Leslie, D. (ur.). Oxford: Butterworth-Heinemann, 2005., str. 4–15.

potanje upoznati, čovjeku kao racionalnom biću povijesne zajednice potreban je uvid u još širi identitetski krug, pogotovo u modernom razdoblju – od Francuske revolucije krajem 18. stoljeća i proljeća naroda sredinom 19. stoljeća – naime, u onaj identitetski krug nacije kao moderne političke zajednice svih njezinih državljana/građana. Shodno tomu, na toj razini identitetske svijesti čovjek je izgradio kulturne ustanove od središnjega značenja upravo za očuvanje kulturne baštine vlastite nacionalne zajednice, poput nacionalnih matičnih arhiva, nacionalnih knjižnica, nacionalnih muzeja, galerija itd. U njima je pohranjeno upravo gradivo od nacionalnoga značenja, odnosno gradivo koje čovjeku omogućuje uvid u široki identitetski krug kakav je onaj nacionalnoga identiteta. Uvidom u gradivo od nacionalnoga značenja ispunjen je ujedno i uvjet izgradnje nacionalnoga identiteta koji nužno mora počivati upravo na spoznaji o njegovu postojanju, specifičnostima, kompleksnostima itd. S obzirom na to da se moderni nacionalni identitet izgrađuje ponajprije na načelima njegova slobodna odabira, upravo znanje koje počiva na pravovaljanoj spoznaji izgrađenoj na očuvanoj kulturnoj baštini – primjerice, arhivskomu gradivu kao integralnom dijelu kulturne baštine ljudskoga duha – iskristalizirana je uloga arhiva jer su upravo oni takav temelj nacionalnoga identiteta.⁶

2. Državni arhiv u Zagrebu: potvrda teorijskoga modela u praksi

Prethodno istraživan i postavljen teorijski model osnutka kulturnih institucija, poput arhiva, kao čimbenikā koje ponajprije motivira ljudska potreba za samosvjesnim uvidom u vlastitu, obiteljsku, zavičajnu, a naposljetku i nacionalnu prošlost kako bi stekao uvid i izgradio vlastitu kompleksnu mrežu identiteta, možda je u praksi ponajbolje vidljiv upravo u povijesti Državnoga arhiva u Zagrebu, točnije

⁶ Nacionalni identitet, kao treći stupanj kolektivnoga identiteta (nakon obiteljskoga i zavičajnoga), zapravo je i finalni stadij političkoga identiteta s obzirom na postojanje činjenice nacionalne države kao tvorbe proizišle iz devetnaestostoljetne ideologije nacionalizma. Širi kolektivni identitet, poput onoga europskoga, primjerice, još je uvijek suviše apstraktan, koliko god postojele supranacionalne tendencije raznih političko-ekonomskih organizacija (Europska unija), a da se o općecovječanskom identitetu i ne govori (Ujedinjeni narodi). Ovdje, naravno, ne ulazimo u mrežu kulturnoga identiteta čiji je temeljni izraz svakako onaj vjerski. O europskom pak kulturnom identitetu kao sastavnom dijelu onoga što se obično naziva zapadnim kulturnim krugom, na kojim idejno-svjetonazorskim temeljima počiva i na koji ga način može bitno dalje izgrađivati vidi više u: Smiljanić, I. Povijesno-filozofijsko istraživanje europskoga identiteta. *Filozofska istraživanja* (Zagreb). 43, 2(2023), str. 335–351. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/447236> (4. 4. 2025.).

u njegovim začetcima i motivima. Oni su 1907. godine ponukali njegova osnivača Emilija pl. Laszowskoga (Brlog na Kupi kraj Ozlja, 1. travnja 1868. – Zagreb, 28. studenoga 1949.) na takav monumentalni kulturni pothvat, ponajprije imajući u vidu kako ga svojim legitimnim osnivačem smatraju i institucije današnjega Muzeja grada Zagreba, u sklopu kojega je arhiv tada djelovao, kao i Knjižnica grada Zagreba (ondašnje Gradske knjižnice). Upravo je kroz povijesnu sudbinu jednoga takva čovjeka enciklopedijskoga znanja i svestranosti moguće razabrati koliko je motiv potrebe za uvidom u vlastitu prošlost ujedno i pokazatelj, u praktičnom smislu, funkcionalnosti ovoga teorijskog modela. Naime, rođen u plemićkoj obitelji poljskoga, njemačkoga i hrvatskoga podrijetla, već se iz te činjenice života Laszowskoga vidi koliko je potreba za uvidom u njegov vlastiti individualni i obiteljski identitet morala biti jaka. Nadalje, izvan kruga individualnoga i obiteljskoga identiteta, vidimo i njegovu potrebu za opisivanjem plemićkoga grada Brloga kraj Ozlja, ali i brojnih drugih plemićkih gradova, županija (Bjelovar, Virovitica) i općina (svakako se ističe Plemenita općina turopoljska),⁷ a naposljetku i njegovu potrebu konkretiziranu u bogatu angažmanu oko institucija od nacionalnoga značenja smještenih u hrvatskome glavnom gradu Zagrebu. Upravo u tom svjetlu treba gledati i njegov (su)osnivački poticaj, zajedno s Velimirom Deželićem st., za nastankom Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja” 1905. godine,⁸ čije temeljno geslo *Pro aris et focis, Deo propitio!* (hrv. *Za žrtvenike i ognjišta, s Božjom milošću!*) dovoljno govori samo za sebe s obzirom na pitanja istinske motivacije koja leži iza osnutka takve Družbe za očuvanje nacionalne kulturne baštine.

Čak i izuzimajući Laszowskijevu fascinantnu ulogu koju je odigrao u izgradnji današnjih zagrebačkih kulturnih institucija (arhiva, knjižnice, muzeja), njegova svestranost kao povjesničara, arheologa, muzealca, arhivista, knjižničara, pravnika i etnologa zapravo upućuje na temeljnu potrebu za otkrivanjem, brigom, očuvanjem i naposljetku prenošenjem skupljenoga povijesnoga arhivskoga, knjižnog i muzejskoga blaga kao integralnoga dijela hrvatske kulturne baštine. Dakle, vidljivo je kako je

⁷ Koliko je bilo veliko zanimanje Laszowskoga za istraživanje zavičajnoga identitetskog kruga vidi više u: Stipančević M. *Zapisci turopoljskoga historika: dnevničke bilješke Emilija Laszowskoga o Turopolju i Turopoljcima*. Zagreb, Velika Gorica: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Velikoj Gorici, 2024.

⁸ Za iscrpan biografski prikaz života i djela Emilija Laszowskoga vidi više u: Stipančević M. *Neznani svijet Emila Laszowskog*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.; Petković, M. *Emilij Laszowski Szeliga: 1868. – 1949.* Zagreb: Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”, 2000.

već od ranoga djetinjstva Laszowski obilježen vlastitim identitetom, onim svoje plemićke obitelji, ali i zavičaja u kojemu je odrastao (Brloga kraj Ozlja).⁹ Njegova bogata biografija i sama svjedoči o predanosti očuvanju kulturne baštine kao neprocjenjivoga izvora informacija o identitetu općenito, ali i njegova bogata publicistička djelatnost, što je dodatni pokazatelj potrebe da se ta baština ne samo sačuva i pohrani nego upravo na znanstveno-kritički način i obradi, a sve radi donošenja informacija zainteresiranoj javnosti koja time može doći do novih spoznaja i neizravno graditi vlastiti individualni, obiteljski, zavičajni ili nacionalni identitet. Primjerice, da spomenemo tek nekoliko važnijih Laszowskijevih publicističkih projekata, zajedno s Ivanom Bojničićem pokrenuo je 1899. godine prvi hrvatski arhivistički časopis *Viestnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* (čiji je urednik i bio od 1925. do 1930. godine). Nadalje, bio je urednik mjesečnika za genealogiju, biografiju, heraldiku i sfragistiku *Vitezović* (od 1903. do 1905.), suradnik u uređivanju *Diplomatičkoga zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, urednik leksikona *Znameniti i zaslužni Hrvati* (1925.), kao i višegodišnji urednik lista *Prosvjeta*.¹⁰ Konkretizacija gore istraživana teorijskog koncepta mreže i slojeva individualnoga, obiteljskoga, zavičajnoga i nacionalnoga identiteta još se i više potvrđuje u činjenici da je Laszowski zapravo, unatoč svojoj impresivnoj publicističkoj djelatnosti, ponajprije ostao praktičar zainteresiran ponajprije za skupljanje i očuvanje spomeničke muzejske i arhivske baštine, a ne za teorijsko napredovanje u arhivističkoj struci koja bi bila isključivo svrha samoj sebi.¹¹

Ne ulazeći u iznimno bitnu i bogatu predmodernu povijest arhiviranja na području grada Zagreba i imajući zapravo u vidu modernost koncepta nacionalnoga identiteta, važno je napomenuti kako su jedni od prvih ozbiljnih pokušaja osnutka

⁹ O tome upravo najbolje govore njegove vlastite riječi: „Već od moga djetinjstva, volio sam i poštovao starine, i ako sam kao dječarac mnogo toga uništio, uglavnom iz zvjedljivosti ‘kako unutra izgleda’. Ukor moga dobroga djeda i njegovo tumačenje starina, njihova vrijednost kao tumača prošlosti, učinilo me je upravo strastvenim sabiračem i štovateljem starina. U jednoj maloj izbi u prizemlju grada Brloga, pod arkadama nasuprot kapelici, počeo sam sređivati muzej i knjižnicu. Bio sam tad od kojih 11 do 12 godina star. I mnoga stvarca, nestala je iz soba i došla u moj muzej!” Navedeno prema: Batinić D., Bugar A., Bušić, M. *Laszowski – utemeljitelj*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2024. URL: <https://laszowski.com/kako-sam-osnovao-muzej/> (3. 4. 2025.).

¹⁰ Usp. „Laszowski, Emilij”. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/laszowski-emilij> (3. 4. 2025.).

¹¹ Usp. Stipančević, M. Na kavi s banom – Pozadina izgradnje zgrade Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva u Zagrebu. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 56, 1(2013), str. 173–189, str. 174–175. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/173332> (4. 4. 2025.).

modernih zagrebačkih kulturnih institucija (Gradske pučke knjižnice, Gradskoga muzeja i arhiva u Kuli nad Kamenitim vratima) našli velikoga pobornika u tadašnjemu zagrebačkom gradonačelniku Milanu Amrušu, koji je pozitivno reagirao na prijedloge Meštarskoga zbora Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja” o obnovi Kamenitih vrata i osnutku knjižnice te muzeja s arhivom koji će biti posvećeni Zagrebu kao političkom, gospodarskom i kulturnom središtu hrvatskih povijesnih zemalja. Sve je to rezultiralo brzim slijedom događaja prema kojima su 15. ožujka 1907. godine Laszowski, Deželić st. i inženjer Milan Lenucij isplanirali rekonstrukciju kule za smještaj Gradske knjižnice, muzeja i arhiva.¹² Na temelju svega prethodno spomenutoga, Gradsko poglavarstvo u Zagrebu je 8. svibnja 1907. godine prihvatilo prijedlog Laszowskoga (od 1891. godine i zaposlenika Zemaljskoga arhiva u Zagrebu, odnosno današnjega Hrvatskoga državnog arhiva), dok je već 11. svibnja 1907. godine Skupština grada Zagreba donijela zaključak prema kojem se Družbi povjerala korištenje i briga oko Kule nad Kamenitim vratima. Ubrzo su, dakako, započeli i radovi kojima je na prvom katu uređen muzej, a na drugom knjižnica i arhiv. Laszowski je tada preuzeo i stručni nadzor nad Arhivom Družbe, a ubrzo je i imenovan kustosom novoosnovanoga Gradskoga arhiva,¹³ čime je njegova težnja za očuvanjem kulturne baštine hrvatskoga glavnog grada Zagreba, kao političkoga središta hrvatske nacije, dobila primjeren završetak, no ujedno se i pokazala tek kao početak mukotrpna i prijeko potrebna arhivističkog rada na očuvanju toga arhivskoga gradiva kao kulturne baštine.

3. Arhivi u digitalnom društvu i mogućnosti izgradnje nacionalnoga identiteta?

Nedvojbeno je da razvoj tehnologije, posebice u smjeru digitalizacije naprosto utječe na svakodnevni život globalne zajednice, pa tako ni arhivi ne ostaju pošteđeni rapidnih promjena u sferi poslovnih procesa.¹⁴ Naime, s obzirom na činje-

¹² Usp. Petković, M. *Zmajska kronika I. Kronološki prikaz povijesti Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja” 1905.–2005.: Razdoblje 1905. – 1909.* Sv. 1. Zagreb: Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”, 2016., str. 245.

¹³ Usp. Hedbeli, Ž., Kereković B. *Državni arhiv u Zagrebu: 1907. – 2017.* Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu, 2017., str. 13.

¹⁴ O arhivskoj djelatnosti tijekom procesa digitalizacije arhivskoga gradiva i poslovnih procesa kao sastavnom dijelu hrvatske kulturne politike vidi više u: Ivanović, J. *Arhivska djelatnost.* U: *Pregled kulturnog razvoja i*

nicu neminovnosti procesa digitalizacije na svim poljima ljudskoga poslovanja i djelovanja, bitno je shvatiti smjer u kojemu taj proces vodi arhive, no ujedno i mogućnosti koje su, sve dosad barem, izgledale nezamislive. Ukoliko bi se arhivi kao kulturne institucije prepustile procesu digitalizacije bez teorijske pripreme za njega, temeljitoga programa rada za barem nekoliko godina unaprijed i sigurnoga smjera u kojemu se želi tim procesom ići, utoliko bi rizik od gubitka mreže individualnoga i kolektivnoga identiteta naprosto bio prevelik da bi se takva razina pasivnosti mogla tolerirati. Upravo zato proces digitalizacije, iako očigledno neminovan po sebi, nudi prostor za dinamični proaktivni pristup mogućnostima koje arhivima sada prvi put stoje na raspolaganju. U tom smislu i rizik od gubitka osobnoga, obiteljskoga, zavičajnoga ili čak i nacionalnoga pamćenja, kao preduvjeta za izgradnju skladne mreže tih istih identiteta, svakako postoji, ali bez proaktivnoga pristupa tomu problemu može se na tom planu očekivati daljnje stagniranje, pa čak i niza-dovanje.¹⁵ Ne treba zaboraviti kako je osnovna svrha svakoga arhiva ne samo očuvanje i briga za arhivsko gradivo nego upravo promocija njegova postojanja, kao i odgojno-obrazovna svrha valjanom validacijom povijesnoga sadržaja toga gradi-va.¹⁶ S obzirom na to koliko je identitetska mreža važna za egzistenciju svakoga pojedinca, pitanje nije bez značaja, kao ni potreba za traženjem promišljena odgo-vora na taj rizik i problem. Ako je moguće iskoristiti sve nove blagodati digitaliza-cijskoga procesa za širenje mogućnosti jačanja različitih stupnjeva individualnoga i kolektivnoga identiteta, tada bi to nedvojbeno trebalo i učiniti, pogotovo ako je riječ o zavičajnom i nacionalnom identitetu. Naime, upravo arhivi slove kao kulturne ustanove s velikom pedagoškom obvezom prema vlastitim građanima koji je i održavaju kao jednu od mnogobrojnih i dostupnih javnih služba. U toj su mjeri i

kulturnih politika u Republici Hrvatskoj. Matanovac Vučković, R., Uzelac, A., Vidović, D. (ur.). Zagreb: Mini-starstvo kulture i medija Republike Hrvatske, 2022., str. 118–124.

¹⁵ U tom smislu, proces digitalizacije kao preduvjet globalizacije i kozmopolitizma zapravo doživljava radikalna propitivanja u sve brojujnim analizama posvećenima ponovnoj izgradnji nacionalnoga identiteta, poglavito putem digitalnih platforma. O jednom mogućem smjeru takvih propitivanja vidi više u: Mihelj, S., Jiménez-Martínez, C. *Digital Nationalism: Understanding the Role of Digital Media in the Rise of 'New' Nationalism. Nations and Nationalism* (London). 27, 2(2021), str. 331–346. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/nana.12685> (4. 4. 2025.).

¹⁶ O procesima popularizacije arhivistike i arhivskoga gradiva, specifično u ovomu digitalnom dobu, svakako vidi više u: Bountouri, L. *Archives in the Digital Age. Standards, Policies and Tools*. Cambridge: Chandos Publishing, 2017., str. 51–60.

arhivi neodvojivi od sfere nacionalne politike, a nadasve nacionalne obrazovne politike.¹⁷

Arhivi u tom procesu mogu odigrati jednu od vodećih uloga digitalizacijom i korištenjem novih dostupnih resursa. Naime, bogato kulturno blago koje se čuva u arhivima, digitalizacijom neizbježno postaje ne samo bolje očuvano, s obzirom na neizbježan proces propadanja fizičkoga gradiva (u analognom obliku), nego i daleko dostupnije zainteresiranoj širokoj javnosti, bilo virtualnim izložbama, portalima poput *eKulture*, raznoraznim oblicima popularizacije znanosti kroz projekte poput *Noći muzeja* itd. Sve je to na i više nego primjeren način upravo činio i Državni arhiv u Zagrebu. Koristeći se dostupnim sredstvima koje pruža digitalno doba, arhivi mogu učiniti doista znatan iskorak u popularizaciji vlastite odgojne, obrazovne, kulturne, povijesne i identitetske uloge u digitalnom društvu, poglavito uzimajući u obzir nacionalne obrazovne politike, čiji neophodni dio upravo trebaju biti i kulturni sadržaji specifično povjereni na čuvanje arhivima kao kulturnim ustanovama.¹⁸ Upravo čineći takve proaktivne korake, ne samo da se rizik od gubitka osobnoga, društvenoga ili nacionalnoga identiteta može znatno umanjiti, nego se zapravo može raditi i na njegovu jačanju. Pasivni defetistički pristup pred nastupom turbulentnoga digitalnog doba treba zamijeniti proaktivni optimistički pristup preuzimanja i potom implementacije metoda koje to doba donosi, a sve poduprto s dobro promišljenim teorijskim modelom i jasnim smjernicama za budućnost. Na taj način, arhivi doista mogu odigrati važnu ulogu u jačanju zavičajnoga i nacionalnoga identiteta, posebice uzimajući u obzir bogatstvo kulturne baštine koja se u njima nalazi, na kojoj se neprestano radi i oko koje se iznimno marljivo skrbi.

¹⁷ Arhivi u političkoj perspektivi nose teret odgovornosti pred aktualnim povijesnim i političkim trenutkom jedne političke zajednice kakva je nacija. U toj je mjeri i sfera politike nedvojbeno isprepletena s arhivističkim praksama koje nastoji usmjeravati u stvaranju određenoga povijesnoga narativa. O tome kolika je isprepletenost političkih interesa i na koji način arhivi i državna/lokalna vlast mogu surađivati u jačanju različitih stupnjeva kolektivnoga identiteta vidi više u: Fujiyoshi, K. *Archives for Maintaining Community and Society in the Digital Age: An Introductory Essay*. U: *Archives for Maintaining Community and Society in the Digital Age*. Fujiyoshi, K. (ur.). Singapur: Springer, 2021., str. 1–12.

¹⁸ Usp. Heang R. Digital Nationalism: Understanding the Power of Digital Technology in the Rise of Nationalism, National Identity, and National Narratives. *Open Access Library Journal*. 11, 9(2024). URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=136437#return61> (4. 4. 2025.).

Zaključak

Istražujući teorijski koncept identitetske mreže na relaciji individuum – obitelj – zavičaj – nacija, kao i ulazeći u sâme povijesne korijene i razloge nastanka Državnoga arhiva u Zagrebu, što je proces koji se prelama i kroz analiziranu biografiju Emilija Laszowskoga, došli smo i do uvida u povijesnu misiju koja arhivima kao kulturnim institucijama stoji u zadatku tijekom ovoga digitalnog doba. Naime, s obzirom na to da su arhivi već od svojega nastanka posvećeni očuvanju i brizi oko arhivskoga gradiva kao integralnoga dijela kulturne baštine jedne zajednice, već im i u tom smislu pripada uloga pružanja informacija i uvida u njega, pri čemu je na djelu dakako i proces izgradnje i oblikovanja identiteta. Digitalno doba pak arhivima nudi dosad neslućene mogućnosti izlaska u javnost shvaćenu kao digitalno društvo, širenja spoznaja i dubokoga poniranja u kulturne i identitetske potrebe zajednice u kojima su nastali i u kojima djeluju. Da bi se ostalo kao i dosad na pravom tragu povijesne misije arhiva, potrebno je upustiti se proaktivno u digitalizacijske procese i iskoristiti sve moguće metode širenja spoznaja, sve radi jačanja spomenute identitetske mreže, napose onoga posljednjega stupnja kolektivne svijesti – nacionalnoga identiteta. Time bi se ne samo izbjegla zamka rizika gubljenja individualnoga i kolektivnoga pamćenja, kao uopće preduvjeta za izgradnju individualnoga i kolektivnoga identiteta, nego bi se upravo postiglo suprotno, naime njegovo daljnje jačanje i uspješna izgradnja, što je zapravo i povijesna misija koju arhivi obavljaju od sâmh svojih začetaka u pisanoj povijesti ljudskoga roda. Tako je temelj ovoga istraživanja – funkcionalni teorijski model kompleksne identitetske mreže i povijest nastanka Državnoga arhiva u Zagrebu s likom i djelom Emilija Laszowskoga u središnjoj ulozi – doveo do ocrtavanja obrisa budućih smjernica za djelovanje arhiva u posvemašnjem procesu digitalizacije. Tako arhivi mogu biti temelj nacionalnoga identiteta i u digitalnom društvu u koje su svojim djelovanjem i povijesnom misijom uronjeni.

Izvori

Stipančević, M. *Zapisci turopoljskoga historika: dnevničke bilješke Emilija Laszowskoga o Turopolju i Turopoljcima*. Zagreb, Velika Gorica: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Velikoj Gorici, 2024.

Monografije

- Anderson, B. *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- Bountouri, L. *Archives in the Digital Age. Standards, Policies and Tools*. Cambridge: Chandos Publishing, 2017.
- Burckhardt, J. *Kultura renesanse u Italiji*. Zagreb: Prosvjeta, 1997.
- Gellner, E. *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura, 1998.
- Hedbeli, Ž., Kereković, B. *Državni arhiv u Zagrebu: 1907. – 2017*. Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu, 2017.
- Hobsbawm, E. J. *Nacije i nacionalizam. Program, mit, stvarnost*. Zagreb: Novi Liber, 1993.
- Moore, N., Salter, A., Stanley, L., Tamboukou, M. *The Archive Project. Archival Research in the Social Sciences*. London: Routledge, 2017.
- Petković, M. *Emilij Laszowski Szeged: 1868. – 1949*. Zagreb: Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”, 2000.
- Petković, M. *Zmajska kronika I. Kronološki prikaz povijesti Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja” 1905.–2005.: Razdoblje 1905. – 1909*. Sv. 1. Zagreb: Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”, 2016.
- Pilar, I. *Borba za vrijednost svoga „ja”. Pokus filozofije slavenskog individualizma*. Zagreb: Udruga Hrvatsko zajedništvo, 2020.
- Renan, E. *What Is a Nation? and Other Political Writings*. New York: Columbia University Press, 2018.
- Stipančević, M. *Neznani svijet Emila Laszowskog*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.

Znanstveni i stručni članci

- Christou, E. *Heritage and Cultural Tourism: A Marketing Focused Approach*. U: *International Cultural Tourism: Management, Implications and Cases*. Sigala, M., Leslie, D. (ur.). Oxford: Butterworth-Heinemann, 2005., str. 4–15.
- Fujiyoshi, K. *Archives for Maintaining Community and Society in the Digital Age: An Introductory Essay*. U: *Archives for Maintaining Community and Society in the Digital Age*. Fujiyoshi, K. (ur.). Singapur: Springer Publishing, 2021., str. 1–12.
- Heang, R. Digital Nationalism: Understanding the Power of Digital Technology in the Rise of Nationalism, National Identity, and National Narratives. *Open Access Library Journal*. 11, 9(2024), str. 1–26. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=136437#return61> (4. 4. 2025.).
- Ivanović, J. Arhivska djelatnost. U: *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj*. Matanovac Vučković, R., Uzelac, A., Vidović, D. (ur.). Zagreb: Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, 2022., str. 118–124.
- Mihelj, S., Jiménez-Martínez, C. Digital Nationalism: Understanding the Role of Digital Media in the Rise of ‘New’ Nationalism. *Nations and Nationalism* (London). 27, 2(2021), str. 331–346. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/nana.12685> (6. 4. 2025.).
- Smiljanić, I. Povijesno-filozofijsko istraživanje europskoga identiteta. *Filozofska istraživanja* (Zagreb). 43, 2(2023), str. 335–351. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/447236> (3. 4. 2025.).
- Stipančević, M. Na kavi s banom – Pozadina izgradnje zgrade Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva u Zagrebu. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 56, 1(2013), str. 173–189. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/173332> (4. 4. 2025.).

Mrežni izvori

- Batinić, D., Bugar, A., Bušić, M. *Laszowski – utemeljitelj*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2024. URL: <https://laszowski.com/kako-sam-osnovao-muzej/> (3. 4. 2025.).
- „identitet”. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/identitet> (6. 4. 2025.).

„Laszowski, Emilij”. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/laszowski-emilij> (3. 4. 2025.).

Summary

ARCHIVES AS THE FOUNDATION OF NATIONAL IDENTITY (EVEN) IN THE DIGITAL SOCIETY

Culture is an area of very specific human activity that results in the creation of cultural heritage, which is essential for people to gain insight and build their own identity. Namely, cultural heritage is certainly an immeasurable spiritual treasure passed down from past generations to the present, and which current generations are obliged and morally responsible to preserve, care for, look after, organize, arrange and ultimately hand over as a legacy to future generations. The factors of the existence of such cultural heritage of past generations and the deep human need to understand and build (cultivate) one's own identity constitute the fundamental motives for the establishment of cultural institutions dedicated exclusively to the preserving their respective types of heritage. Due to such specialization of cultural institutions we can distinguish museums, galleries and libraries from archives.

In order to properly understand the role of archives, and one could even say their mission, it is important to remember that archives, along with other forms of cultural heritage, are actually a product of the human spirit, and that They are institutions whose primary goal is to serve humanity. This researched theoretical concept of the establishment of archives as a factor primarily motivated by the human need for self-aware insight into one's own, family, homeland, and ultimately national past, in order to gain insight and build personal identity, is perhaps best illustrated in practice through the history of the State Archives in Zagreb. More precisely in its beginnings and motives that, in 1907, prompted its founder Emilij Laszowski (Brlog na Kupi near Ožalj, 1 April 1868 – Zagreb, 28 November 1949) to undertake such a monumental cultural endeavour. This primordial role of archives in the digital age is undergoing significant change, while also opening up a wide range of possibilities to promote the function of archives in shaping individual, family, local and national identity.

Keywords: *State Archives in Zagreb, identity, nation, memory, Emilij von Laszowski, Society of Brethren of the Croatian Dragon, digital society, digitization, history*

OPIS OSTAVŠTINE JAROSLAVA ŠIDAKA SUKLADAN NORMI ZAPISI U KONTEKSTIMA

Pregledni znanstveni rad

UDK: 930.25:004.9:006.06

Autor predstavlja način primjene nove norme Zapisi u kontekstima na primjeru opisa ostavštine Jaroslava Šidaka, koja se čuva u Arhivu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Istodobno, riječ je i o istraživanju primjene koncepta i tehnologija nove norme, semantičkog weba, povezanih podataka i semantičkih upita na opis arhivskih entiteta. Što nam nova norma donosi u odnosu na prethodnu? U radu se razmatraju hipoteze o novim oblicima suradnje, obogaćenim ili novogeneriranim informacijama te novim načinima korištenja arhivskoga gradiva. Autor raspravlja o potrebi primjene zajedničkih konvencija i smjernica za implementaciju norme Zapisi u kontekstima te donosi zaključke o razlozima zbog kojih se njezina primjena znatno razlikuje od korištenja normi iz obitelji ISAD(G), kao i o potencijalnim prednostima koje bi arhivisti mogli ostvariti njezinom uporabom.

Ključne riječi: *arhivski opis, deskriptivna logika, povezani podatci, semantički web, SPARQL, Zapisi u kontekstima*

1. Uvod

Arhiv Filozofskog fakulteta organizacijska je jedinica zadužena za obradu i pohranu gradiva fakulteta, čija se funkcija može pratiti od 1874.¹ Arhiv Filozofskog

¹ Škrbić-Alempijević, Nevena (ur.). *150 godina Filozofskog fakulteta*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2024, str. 256–257. Prema Zapisniku o stručnom nadzoru dokumentarnog i arhivskog gradiva Sveučilišta u Zagrebu Filozofskog fakulteta iz studenog 2024. godine, klasa 053-01/24-01/416, ur. broj 251-57-850-25-3, str. 7. (neobjavljeno), Arhiv Filozofskog fakulteta čuva nešto više od 1160 dužnih metara fizičkoga gradiva u papiru. Pohranjeno gradivo, usto što je obimno, vrlo je različito, kako se navodi u

fakulteta čuva nekoliko ostavština, među kojima je i ona Jaroslava Šidaka. Jaroslav Šidak bio je hrvatski povjesničar, istraživač i predavač, koji se najviše bavio temama iz srednjovjekovne Bosne, od svoje disertacije do pedesetih godina 20. st., zatim hrvatskog novovjekovlja i 19. stoljeća na prostorima današnje Hrvatske.² Rođen je 1903. u Beču, a s obitelji se 1909. preselio u Zagreb, u kojem je završio osnovnu i srednju školu te studirao povijest i geografiju. Predavao je u gimnazijama u razdoblju od 1934. do 1941. te na zagrebačkom Filozofskom fakultetu – od 1943. kao predavač, a od 1953. do umirovljenja 1973. kao redoviti profesor. Povremeno je predavao i nakon umirovljenja.³ Povjesničari kojima je predavao ističu ga kao vrsna predavača.⁴ Objavio je više od dvjesto radova u domaćim i međunarodnim znanstvenim i stručnim publikacijama.⁵ Od 1941. radio je na Hrvatskoj enciklopediji, a 1948. osnovao je *Historijski zbornik*, koji je, uz kraći prekid, uređivao do 1985. Za životno djelo nagrađen je 1976.,⁶ a preminuo je deset godina poslije. Šidakova ostavština sastoji se od dvadeset i dvije arhivske kutije dimenzija registratora i širine 12 centimetara u kojima se većinom nalaze nacrti njegovih znanstvenih i stručnih radova, korespondencija, dokumentacija povezana s uredničkom djelatnosti i osobni dokumenti. Uz radove i teme njegova interesa, u Šidakovoj ostavštini postoji i dokumentacija povezana s raznim drugim zanimljivim temama, primjerice, u kutiji broj 17 nalazi se skup dokumenata o ranijem razdoblju Sveučilišta u Zagrebu i njegovu ustroju. Šidakovu ostavštinu Arhivu fakulteta predao je njegov Odsjek; ostavština je nakon predaje bila detaljno pregledana i sređena, a u akademskim godinama 2023./2024. i 2024./2025. ostavštinu je trebalo opisati.

Ovaj prilog za VII. kongres hrvatskih arhivista nastavak je rada sa studentima prijediplomskog studija Informacijskih znanosti na opisu ostavštine Jaroslava Šida-

monografiji *150 godina Filozofskog fakulteta* – od prvog obranjenog doktorata na fakultetu 1878. i gradiva koje je važno za one sastavnice Sveučilišta u Zagrebu koje su nastale iz studijskih grupa tadašnjeg fakulteta pa sve do suvremenog digitalnoga gradiva povezanog s poslovanjem fakulteta i znanstvenim istraživanjem djelatnika.

² Nazor, Anica. Jaroslav Šidak. *Slavo*, 37(1987), str. 185. Kampuš, Ivan. Jaroslav Šidak – povjesničar evropskog dometa. *Historijski zbornik* 43(1990), str. 77.

³ „Šidak, Jaroslav”, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Nazor, isto, str. 185.

⁴ Stančić, Nikša. Kako sam postao povjesničar. *Historijski zbornik* 64, 1(2011), str. 167.

⁵ Kampuš, isto, str. 77.

⁶ Nazor, isto, str. 187.

ka izrađenom prema normi Zapisi u kontekstu, u sklopu vježbe na kolegiju Sređivanje i opis arhivskoga gradiva. Ciljevi te vježbe bili su:

- 1) upoznati studente s opisom prema novoj normi i
- 2) opisati ostavštinu Jaroslava Šidaka.

Ostavština je odabrana kao zanimljiv primjer za polaznike kolegija Sređivanje i opis arhivskoga gradiva jer je Šidak bio profesor na Odsjeku za povijest, a njegovi se radovi obrađuju u nastavi koju pohađa dio polaznika. Drugi je razlog odabira te ostavštine taj što je ona manja opsega, pa se pretpostavljalo da bi je polaznici kolegija tijekom jedne ili dvije generacije mogli u potpunosti opisati, uz rad na ostalim temama predviđenim nastavnim programom kolegija. Primjer opisa te ostavštine izvrsno je poslužio za demonstraciju primjene nove arhivističke norme. Opis ostavštine imao je i dodatni cilj:

- 3) istražiti nove mogućnosti koje donosi norma Zapisi u kontekstima.

Preliminarni rezultati ove vježbe bili su prezentirani na konferenciji *Technical and field related problems of traditional and electronic archiving* u Radencima, Slovenija,⁷ u proljeće 2024. Rad generacije studenata 2023./2024. nadograđen je u ovoj akademskoj godini s opisima dodatnih jedinica gradiva i s dodatnom hipotezom, uz dvije koje su prethodno bile ispitane, a stavljen je i veći naglasak na objašnjenje čitave metodologije. Rezultati obiju skupina studenata objedinjeni su jer je vježba bila ove godine dovršena te su napravljene nove vizualizacije rezultata i novi semantički upiti.

2. Koraci i metode

Opis Šidakove ostavštine bio je, dakle, zamišljen kao vježba na kolegiju Sređivanje i opis arhivskoga gradiva na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Vježba se izvodila u ljetnim semestrima akademskih godina 2023./2024. i 2024./2025. Kolegij je bio u ponudi na drugoj godini prijediplomskog studija, a u akademskoj godini 2024./2025. bio je uvršten i u program cjeloživotnog obrazo-

⁷ Rajh, Arian. Archival description turns truly collaborative : an exercise in records in contexts standard. *Moderna arhivistika*, 2024(7), 1.

vanja. Vježba je uključivala pripremu i nekoliko koraka samog izvođenja. Tijekom pripreme polaznike je trebalo upoznati s opisom gradiva, normama opisa, pomoćnim normama (EAS norme) i načinima serijalizacije opisa te detaljno podučiti o načinu rada s RiC opisima serijaliziranim u RDF Turtle datoteke.

Pripremni koraci: na početku preliminarne faze polaznici kolegija naučili su funkcije i ciljeve opisa te o odnosu opisa i sređivanja arhivskoga gradiva. Polaznici su u toj fazi bili podučeni o ISAD(G) obitelji normi (ISAD(G), ISAAR-CPF, ISDF i ISDIAH), pomoćnim normama, kao što su kodirane arhivske norme EAD, EAC, EAF i EAG, te o XML i RDF W3C normama i preporukama (RDF/XML, Turtle, JSON-LD). Posebna pozornost bila je dana aktualnoj normi Zapisi u kontekstima (RiC) i načinu serijalizacije podataka koji čine opis u obliku *Terse Resource Description Framework Triple Language* datoteke (RDF Turtle, *.ttl). Polaznici su istodobno bili informirani o alatima za validaciju XML-a, XML EAD-a, XML EAC-a i RDF Turtle-a. Norma RiC sastoji se od četiriju dijelova, od kojih su tri objavljena: uvodni dio, konceptualni model (RiC-CM) i ontologija. Rad na normi potrajao je deset godina prije nego što je objavljena prva završna verzija njezinih dijelova (uvod i konceptualni model krajem 2023, inačica 1.0 ontologije početkom 2024.).⁸ Četvrti dio norme bavit će se njezinom implementacijom i objavit će se naknadno. Najvažniji je dosad objavljen dio norme ontologija (RiC-O). Tijekom izvođenja vježbe u akademskoj godini 2023./2024. Međunarodno arhivsko vijeće radilo je na migraciji svojih mrežnih stranica pa je tadašnja verzija ontologije bila dostupna samo na GitHub stranicama radne skupine zadužene za razvoj ontologije. Ontologija je za vrijeme izvođenja vježbe ove akademske godine bila objavljena u inačici 1.1, što također čini nadogradnju u odnosu na preliminarni rad prezentiran u Radencima jer je u njemu bila obrađena inačica norme 1.0 sa znatno manje objektnih svojstava.⁹ Objektna su svojstva ključni dio za funkcioniranje te ontologije, uz ograničenja entiteta, ekvivalentnost i hijerarhiju klasa, što će se pokazati u dijelu rezultata sa SPARQL upitima i u diskusiji. Izdavanje nove inačice ontologije zahtijevalo je provjeru razlika u inačicama i manje preinake u opisima i upitima. Zbog potrebe za

⁸ Izdavanje inačica može se pratiti prema GitHub repozitoriju radne skupine zadužene za izradu i održavanje te norme, ICA-EGAD. ICA-EGAD GitHub Repository. Pristupljeno 28.05.2025. <https://github.com/ICA-EGAD>.

⁹ ICA-EGAD. *Records in Contexts Ontology (ICA RiC-O) version 1.1, History note*. Pristupljeno 12. 6. 2025. https://www.ica.org/standards/RiC/RiC-O_1-1.html

usklađivanjem rada više studenata na opisu iste cjeline arhivskoga gradiva, u preliminarnoj fazi vježbe u ak. god. 2023./2024. bila je izrađena interna konvencija za studente. Ona je revidirana u ak. god. 2024./2025. zbog izdavanja nove inačice norme. Konvencija obuhvaća mnoštvo tema povezanih sa sintaksom i sadržajem opisa, primjerice, način zapisivanja datuma i izbor podataka o vremenu koje treba uvrstiti u opis. Na temelju prošlogodišnjeg iskustva sa složenim prilagodbama SPARQL upita zbog različitih načina zapisivanja vremena, odlučeno je da se zapisuju normalizirani oblici datuma prema proširenoj ISO 8601 normi, koja omogućuje način zapisivanja točnog vremena, raspona vremena (od – do, desetljeće, stoljeće), kao i nepoznatog, nesigurnog i približnog vremena. Konvencijom je, isto tako, dana uputa *što* zapisati kao datum, odnosno kako razlikovati datum dokumenta od datuma događaja koje dokument opisuje ili od datuma drugih povezanih arhivskih entiteta (osoba, drugih agenata). U pripremnoj fazi polaznici su, naposljetku, bili instruirani o korištenju alata za uređivanje, prikaz, validaciju, kompilaciju (objedinjavanje) i vizualizaciju opisa usklađenog s RiC-O ontologijom. Upoznati su bili i s alatom za uređivanje ontologija, Protégé, koji je razvio Centar za istraživanje biomedicinske informatike na Medicinskom fakultetu Sveučilišta Stanford te s Ontotextovim RDF spremištem i sustavom GraphDB. Protégé je bio korišten za prikaz i analizu klasa i svojstava ontologije RiC-O, a GraphDB za objedinjavanje opisa, njihovu vizualizaciju i izradu upita.

Nakon upoznavanja polaznika kolegija s arhivskim opisom, normama i tehnologijama koje su se namjeravale koristiti, **koraci izvođenja same vježbe i istraživanja** bili su:

- 1) vizualni pregled gradiva i izrada narativne bilješke o skupu dokumenata koji se opisuju
- 2) izrada RDF Turtle oblika opisa i validacija tog oblika
- 3) povezivanje svih opisa u RDF spremištu
- 4) vizualizacija opisanih entiteta i
- 5) implementacija upita.

U fazi vizualnog pregleda gradiva polaznicima su dodijeljene kutije s dokumentima iz ostavštine. Tijekom pregleda izradili su kratke narativne bilješke o sadržaju kutije, koje su potom trebali učitati u sustav za e-učenje Filozofskog fakulteta – Omega.

Polaznici kolegija trebali su opisati dokumentaciju te osobe, događaje i mjesta koja se u njoj spominju. Nakon izrade narativnih opisa, polaznici su te podatke trebali uobličiti u RDF Turtle datoteke, koristeći unaprijed pripremljenu konvenciju. Konvencija je obuhvaćala upute polaznicima da opise izrade što jednostavnije, da krenu od većih skupova dokumenata i da opisuju njihove logičke i fizičke aspekte, uputu o načinu zapisivanja subjekata, o navođenju prefiksa svih korištenih ontologija uz RiC, o načinu procjene radi li se o dokumentu ili skupu dokumenata, o načinu pisanja literala te uputu kako pisati datume. Na početku studentskog rada na modeliranju opisa u Turtle datotekama pojavile su se određene poteškoće povezane s ovlađavanjem sintaksom ovog jezika, zbog čega je za polaznike bio izrađen Turtle predložak, kojim su se smjeli služiti prilikom izrade svojih datoteka. Polaznici su kolegija kontinuirano validirali svoje datoteke internetskim alatom IDLab Turtle validator, kako bi te one bile validne i kako bi se mogle učitati u GraphDB sustav. Nakon izrade Turtle datoteka, predavač je učitao datoteke, povezao ih, vizualizirao entitete i ispitao ih s pomoću nekoliko za tu svrhu izrađenih SPARQL upita (*SPARQL Protocol and RDF Query language*). **Metode** izvođenja vježbe i istraživanja uključivale su analizu sadržaja, deskripciju sadržaja, metodu brojenja, metodu mjerenja, modeliranje opisa, validaciju podataka, kompilaciju opisa i integraciju podataka.

Razvojno istraživanje¹⁰ koje je pratilo ovu vježbu u ak. god. 2023./24.¹¹ postavljalo je sljedeće **hipoteze**:

- 1) Norma Zapisi u kontekstima omogućuje nove oblike suradnje koji nadilaze granice prijašnje norme ISAD(G).
- 2) Arhivski opisi priređeni prema normi Zapisi u kontekstima omogućuju bogatije ili nove informacije o odnosima opisanih arhivskih entiteta.

Tim prošlogodišnjim hipotezama, koje su bile potvrđene prošlogodišnjim istraživanjem i ponovno potvrđene ovogodišnjim, dodana je treća hipoteza:

- 3) Arhivski opisi sukladni normi Zapisi u kontekstima omogućuju načine korištenja arhivskoga gradiva koje arhivist nije morao predviđati prilikom izrade opisa.

¹⁰ Mejovšek, Milko. *Uvod u metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*. Jastrebarsko, Zagreb: Naklada Slap, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003., str. 70.

¹¹ Rajh, Arian. Archival Description Turns Truly Collaborative: an Exercise in Records in Contexts Standard. *Moderna arhivistika* Vol. 2024 (7), 1, str. 65.

Ta se hipoteza nadovezuje na drugu, ali omogućuje da se norma Zapisi u kontekstima sagleda iz dodatne perspektive. U nastavku rada bit će prikazan način potvrde prvih dviju hipoteza, provjerit će se valjanost posljednje te će biti izložena rasprava koju su potaknule te pretpostavke i nova norma.

3. Rezultati

Rezultati rada polaznika kolegija akademske godine 2024./2025. bili su pridruženi rezultatima prethodne generacije studenata. Prethodna je generacija izradila pozitivno validirane opise osam od ukupno dvadeset i dvije kutije gradiva iz Šidakove ostavštine. Nova je generacija polaznika izradila uspješno validirane opise trinaest kutija, pri čemu je opis posljednje kutije u ostavštini (kutija broj 17) bio naknadno uređen. Opisi su strukturirani na način da se prvo opiše najviši skup dokumenata, s obzirom na svoj logički i fizički aspekt, nakon toga u njemu sadržani hijerarhijski podređeni skupovi dokumenata ili dokumenti, a na kraju se ukratko opišu osobe i događaji koji se spominju u gradivu. Semantički dio opisa bio je kudikamo teži zadatak jer je trebalo analizirati sadržaj i upisati podatke o arhivskim entitetima koji su smisleno povezani s jedinicama gradiva. Primjer je opis kutije broj 17 koji polaznica nije uspjela dovršiti, pa je izrađen naknadno, nakon što su polaznici kolegija završili svoj dio vježbe. Kutija broj 17 sadržava deset skupova dokumenata, pri čemu je u opisu bilo uputno držati se stvarateljeva popisa bilježaka umetnuta na početak kutije. Svaki je skup dokumenata opisan kao logička cjelina i s obzirom na njegov pojavni oblik. U slučaju te arhivske kutije bilo je teže identificirati strukturu gradiva i razlučiti koji su relevantni entiteti i kakvi su njihovi odnosi.

Opis ovisi o tome što se točno opisuje i svodi se na vještinu snalaženja s gradivom, detaljniji opis i „arhivsku pismenost”¹², odnosno razumijevanje i interpretiranje sadržaja gradiva. U ovoj ostavštini većina su gradiva bilješke i pripreme za radove pa je bilo smisleno navesti one entitete koji su izravno povezani sa stvarateljevom aktivnosti pisanja radova, primjerice, od osoba A. V. Solovjeva jer je povezan sa skupom dokumenata koji se sastoji od osnovnih i dodatnih bilježaka

¹² Brake Cobourn, Alston; Brown, Jen Corrinne; Wurga, E.; Louis, L. (2022). Toward Metaliteracy and Transliteracy in the History Classroom. *American Archivist* 85(2), str. 592.

za prikaz Solovjeva članka o Radinovoj oporuci, koji je Šidak objavio u časopisu *Slovo* br. 17 iz 1967. Zatim, smisleno je u arhivskom opisu navesti Ljudevita Gaja i Franju Zacha jer su predmet Šidakova članka objavljena u *Arhivskom vjesniku* 1970. godine. Najzad, s obzirom na to da je u posljednjem skupu dokumenata te kutije stvaratelj pozorno očuvao informacije o pogibiji Maksimilijana Mandla na Biokovu, smisleno je uvrstiti i tu osobu u opis, kao i njegovu smrt i mjesto Sveti Jure. Mnogobrojne osobe koje se samo spominju u sadržaju bilježaka, a nisu osnovne teme Šidakovih bilježaka (odnosno, nisu primarne za njegove buduće radove iz perspektive samoga gradiva ili o njima nisu ciljano očuvane informacija), nisu bile modelirane kao instancije klase *Agenti* jer bi opis bio suviše detaljan. Naravno, treba napomenuti da je i to arhivistička interpretacija (kakvu arhivisti u svojem radu ne mogu izbjeći). Opis kutije 17 (1. slika) sadržava metapodatke o konkretnim jedinicama gradiva, od kutije do skupova dokumenata, osobama, događajima i mjestima koja su naglašeno povezana s gradivom. Instancije su unakrsno povezane objektivnim svojstvima *isDirectlyIncludedIn*, *includesOrIncluded*, *directlyPrecedesInSequence* i *directlyFollowsInSequence* (povezuju jedinice gradiva), *isAssociatedWithDate* (povezuje instanciju bilo koje klase s vremenom), *describesOrDescribed* i *isOrWasDescribedBy* (povezuju jedinice gradiva i ono o čemu informiraju), *rico:hasDateOfBirth*, *rico:hasDateOfDeath* i *rico:hasDeathPlace* (povezuju osobe s datumom i mjestom), *isEventAssociatedWithAgent* (događaj s osobom ili drugim agentom), *isOrWasLocationOf* i *isDeathPlaceOf* (mjesto i događaj, odnosno osobu).

Datoteke s opisima kutija ostavštine Šidak koje su validirali i predali polaznici vježbe bilo je potrebno učitati u sustav koji može opisane entitete povezati. Nakon testiranja nekoliko različitih aplikacija, predavač je odlučio radi kompilacije i vizualizacije opisa te izrade SPARQL upita koristiti se RDF spremištem GraphDB Free Edition 11.0.1. u MacOS X 15.5 okruženju. Tvrtka Ontotext (<https://www.ontotext.com/about-us/>) ustupila je besplatnu licenciju za obrazovno-istraživačke potrebe kao što je ova vježba i istraživanje, što je njihova uobičajena praksa. Početni SPARQL upiti bili su 2024. izrađeni u Visual Studio Codeu i pokrenuti u ARQ procesoru SPARQL upita unutar Apache Jena okruženja. Svi su daljnji upiti, međutim, izrađivani i pokretani u GraphDB okruženju jer se ono pokazalo kao cjelovito rješenje za izvođenje ove vježbe i provođenje istraživanja. Polaznici su kroz vježbu prilično dobro usvojili RDF Turtle sintaksu pa su tako u posljednjem

```
<SkupDokumenata17-10> a rico:RecordSet ;
    rico:generalDescription "Skup dokumenata" ;
    rico:identifier "kt17sd10" ;
    rico:name "Razno" ;
    rico:directlyFollowsInSequence <SkupDokumenata17-09> ;
    rico:isAssociatedWithDate [ a rico:Date ;
        rico:normalizedDateValue "1926-uuuu" ;
    ] ;
    rico:AuthenticityNote "Izvorni materijal i kopije, izresci iz novina." ;
    rico:integrityNote "Pregledom je ustanovljeno da ne nedostaju dokumenti u skupu, no na kraju greškom izdvojeni." ;
    rico:language "Hrvatski (hr)" , "Latinica (latn)" , "Ćirilica (cyrl)" , "Njemački (njem)" ,
    rico:scopeAndContent "Izvadci iz tiskovina i publikacija, zametnute stranice rukopisa, Izvad Zbornik o Ljudevitu Gaju, vijest iz novina o smrti docenta Maksimilijana Mandla na Biokovu i 1941." ;
    rico:describesOrDescribed <SmrtMaksimilijanaMandla> , <MaksimilijanMandl> , <SvetiJure> ;
    rico:structure "Tematska" , "Neorganizirana";
    rico:documentaryForm "Tisak" , "Bilješke", "Rukopis" .

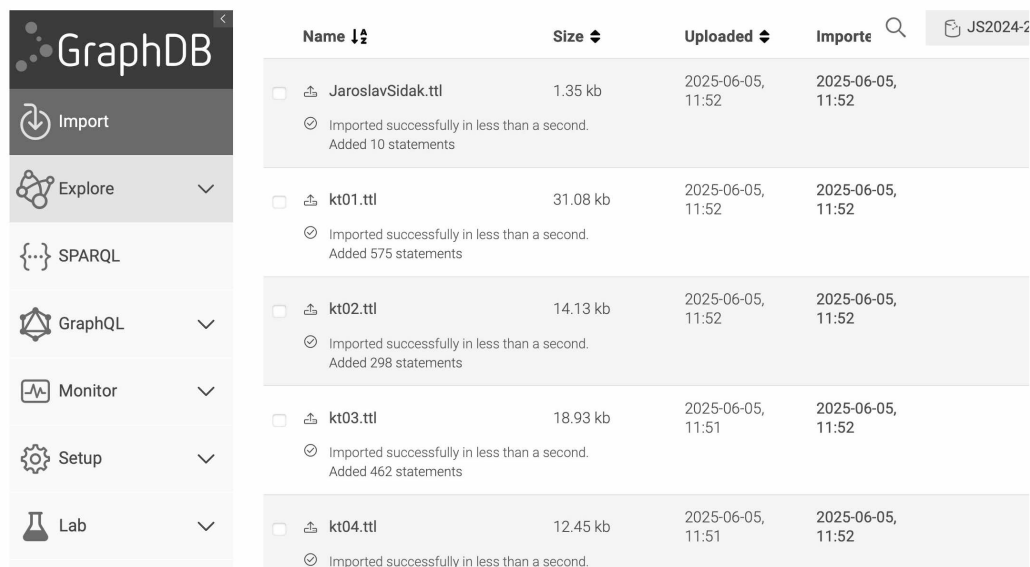
11 usages
<MaksimilijanMandl> a rico:Person ;
    rico:name "Maksimilijan Mandl" ;
    rico:hasDateOfDeath [ a rico:Date ;
        rico:normalizedDateValue "1927-04" ;
    ] ;
    rico:hasDeathPlace <SvJure> ;
    rico:isOrWasDescribedBy <SkupDokumenata17-10> .

8 usages
<SmrtMaksimilijanaMandla> a rico:Event ;
    rico:generalDescription "Planinarska nesreća sa smrtnim ishodom" ;
    rico:name "Smrt Maksimilijana Mandla" ;
    rico:isAssociatedWithDate [ a rico:Date ;
        rico:normalizedDateValue "1927-04" ;
    ] ;
    rico:isEventAssociatedWith <SvJure> , <MaksimilijanMandl> ;
    rico:isOrWasDescribedBy <SkupDokumenata17-10> .
```

1. slika: Dio opisa kutije 17 ostavštine Jaroslava Šidaka

terminu predavanja i vježbi uz pomoć validatora uspješno otklonili pogreške u svojim datotekama, iako prije vježbe nisu mogli potpuno razumjeti sadržaj Turtle

datoteke iz primjera.¹³ Iz toga se može zaključiti da se vještina opisivanja gradiva treba usvajati praktičnim radom uz prolaženje teorije na predavanjima i literature. Nakon što su polaznici izradili sintaktički valjane datoteke, učitane su u GrafDB sustav (2. slika).



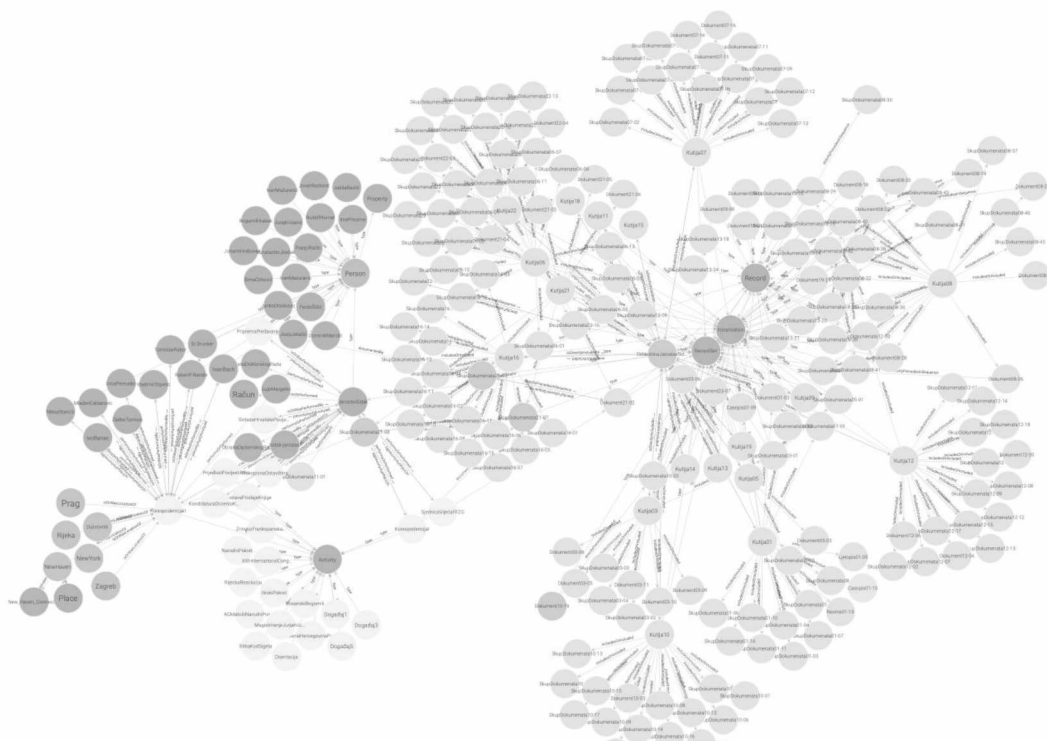
Name	Size	Uploaded	Importe
☐ JaroslavSidak.ttl Imported successfully in less than a second. Added 10 statements	1.35 kb	2025-06-05, 11:52	2025-06-05, 11:52
☐ kt01.ttl Imported successfully in less than a second. Added 575 statements	31.08 kb	2025-06-05, 11:52	2025-06-05, 11:52
☐ kt02.ttl Imported successfully in less than a second. Added 298 statements	14.13 kb	2025-06-05, 11:52	2025-06-05, 11:52
☐ kt03.ttl Imported successfully in less than a second. Added 462 statements	18.93 kb	2025-06-05, 11:51	2025-06-05, 11:52
☐ kt04.ttl Imported successfully in less than a second.	12.45 kb	2025-06-05, 11:51	2025-06-05, 11:52

2. slika: Učitavanje RDF datoteka u GraphDB

Za sadržaj repozitorija bili su izrađeni indeksi te su se datoteke mogle vizualizirati. Na 3. slici, kojom je prikazana većina opisanih entiteta, žutom su bojom označene instance klase JedinicaGradiva i njezinih podklasa. Crvenom su bojom prikazane osobe, zelenom događaji i instance podklase događaja, odnosno aktivnosti. Ružičastom su bojom označena mjesta. Ljubičastom su označene općenite vrste entiteta, uz poneki nehotično nespecificirani entitet koji su označili polaznici

¹³ Rajh, Arian. Semantic and Other Serializations of Archival Description: Impact on the Understanding, Processing, and Use of Archival Materials. *48th ICT and Electronics Convention MIPRO 2025*, Skala, Karolj (ur.). Rijeka: Croatian Society for Information, Communication and Electronic Technology – MIPRO, 2025. str. 245.

vježbe – što pokazuje da vizualizacija može biti i mehanizam kontrole opisa. Vizualizacija, dakle, može poslužiti za provjeru sadržaja i ispravak pojedinih vrsta semantičkih pogrešaka u opisu. Nakon što se zbir tih opisa povezao i vizualizirao, uočile su se pogreške poput navođenja neodgovarajuće kutije, različite vrste imenovanja istih instancija, preuzimanje datuma aktivnosti za datum dokumenta ili skupa dokumenata i slične pogreške. Tijekom izrade opisa studenti nisu formalno surađivali, iako im to, naravno, nije bilo zabranjeno, nego su radili samostalno ili u dvočlanim timovima, svaki na svojoj kutiji iz ostavštine. Unatoč tomu, konačni vizualizirani rezultati svih opisa djelovali su usklađeno, ponajprije zahvaljujući primjeni zajedničke konvencije i konceptima semantičkog *weba* koji omogućuju povezivanje parcijalnih opisa u koherentnu cjelinu.



3. slika: Vizualizacija instancija u GraphDB okruženju

Posljednji korak vježbe bio je i prošle i ove akademske godine izrada i implementacija semantičkih upita. Prošle je godine bilo potrebno u nekoliko iteracija modificirati SPARQL upite kako bi mogli uzeti u obzir sve oblike zapisivanja datuma. U prošloj akademskoj godini studentima su bila prezentirana dva SPARQL upita. Ove akademske godine prije spomenuta konvencija uključila je naputak o zapisivanju datuma. Izrađen je poseban, novi SPARQL upit A¹⁴ za traženje i ispravljanje expressedDate oblika u skupovima dokumenata i RDF Turtle datotekama koje su polaznici ili predavač mogli ispravljati. Zbog toga je drugi novokonstruirani SPARQL upit B¹⁵ trebao pretraživati samo standardizirane oblike datuma. Tim upitom (4. slika) nastojalo se prikazati osobe, s njima povezane aktivnosti ili događaje, datume tih aktivnosti ili događaja te skupove dokumenata ili dokumente koji o svim tim instancijama sadržavaju informacije. U upitu se koristilo onim RiC objektnim svojstvima koja su povezala te arhivske entitete, tako da je to trebalo provjeriti i međusobno uskladiti. Rezultat tog SPARQL upita pokazuje osobu i

- ¹⁴ UPIT A: PREFIX rico:<<https://www.ica.org/standards/RiC/ontology#>> SELECT ?IDdokumenta ?nestandardniOblikDatuma WHERE {?RecordSet a rico:RecordSet; rico:identifier ?IDdokumenta; rico:isAssociatedWithDate/rico:expressedDate ?nestandardniOblikDatuma.} Napomena u vezi sa SPARQL upitima – nazivi varijabli u rezultatima (stupci s rezultatima) ne moraju nužno odgovarati klasama ontologija po kojima se pripremaju RDF ulazni podatci.
- ¹⁵ Upit B: PREFIX rico:<<https://www.ica.org/standards/RiC/ontology#>> SELECT DISTINCT ?ImeOsobe (GROUP_CONCAT(DISTINCT ?NazivDogađajaIliAktivnosti;separator=" | ") AS ?DogađajiIliAktivnosti) (GROUP_CONCAT(DISTINCT ?Vrijeme;separator=" | ") AS ?Vrijeme) (GROUP_CONCAT(DISTINCT ?RecordResourceIdentifier;separator=" | ") AS ?IDdokumenta) WHERE {{?Aktivnost a rico:Activity ; rico:isOrWasPerformedBy ?Osoba . OPTIONAL{?Aktivnost rico:name ?NazivDogađajaIliAktivnosti} OPTIONAL{{?Aktivnost rico:occurredAtDate ?Vremena.} UNION {?Aktivnost rico:isAssociatedWithDate ?Vremena.} OPTIONAL{{?Vremena rico:normalizedDateValue ?Vrijeme}} OPTIONAL{{?Aktivnost (rico:documentedBy|rico:isEventAssociatedWith) ?recordResource . ?recordResource a ?recordType . FILTER(?recordType=rico:RecordSet| ?recordType=rico:Record) OPTIONAL{{?recordResource rico:identifier ?RecordResourceIdentifier}}} UNION {{?Događaj a rico:Event ; rico:isEventAssociatedWith ?Osoba . OPTIONAL{{?Događaj rico:name ?NazivDogađajaIliAktivnosti} OPTIONAL{{?Događaj rico:occurredAtDate ?Vremena.} UNION {{?Događaj rico:isAssociatedWithDate ?Vremena.} OPTIONAL{{?Vremena rico:normalizedDateValue ?Vrijeme}} OPTIONAL{{?Događaj (rico:documentedBy|rico:isEventAssociatedWith) ?recordResource . ?recordResource a ?recordType . FILTER(?recordType=rico:RecordSet| ?recordType=rico:Record) OPTIONAL{{?recordResource rico:identifier ?RecordResourceIdentifier}}} UNION {{?Osoba a rico:Person ; rico:isOrWasDescribedBy ?recordResource . OPTIONAL{{?Osoba rico:name ?ImeOsobe} ?recordResource a ?recordType . FILTER(?recordType=rico:RecordSet| ?recordType=rico:Record) OPTIONAL{{?recordResource rico:identifier ?RecordResourceIdentifier}}} ?Osoba rico:name ?ImeOsobe.} GROUP BY ?ImeOsobe ORDER BY ?ImeOsobe

aktivnost o kojima se informacije pojavljuju u različitim jedinicama gradiva, odnosno skupovima dokumenata u različitim kutijama (Ljudevit Gaj), te osobe i aktivnosti ili događaje koji su opisani u jednom skupu dokumenata (Lovre Katić, Maksimilijan Mandl). Informacija o Ljudevitu Gaju primjer je kolaboracijskog opisa istih entiteta bez namjerne suradnje polaznika kolegija i vježbe. SPARQL upit također upućuje na mjesta gdje nedostaju pojedini metapodatci koji bi se trebali ugraditi u opise naknadno. Moguće je pisati najrazličitije SPARQL upite i propitivati odnose svih arhivskih entiteta koji su opisani i koji su međusobno povezani korištenjem objektnih svojstava – zato bi im trebalo dati prednost pred podatkovnim svojstvima, gdje je to moguće. Ako se želi povezati entitet s drugim entitetima, a na raspolaganju je podatkovno i objektno svojstvo, uputno je koristiti se objektnim svojstvom. Podatkovna svojstva odgovaraju atributima RiC konceptualnog modela te se u okviru deskriptivne logike modeliraju kao relacije instancija i literala. Objektna svojstva u RiC-O ontologiji odgovaraju odnosima među entitetima u konceptualnom modelu RiC-a te se u okviru deskriptivne logike tumače kao uloge. To dobro ilustrira ne samo sličnosti i razlike u nomenklaturi, nego i dublje razlike u pristupima modeliranju domena između konceptualnih modela, ontologija i deskriptivne logike.

71	"Ljudevit Gaj"	"Ilirski pokret"	"1835 1830/1843"	"kt06sd02 kt17sd09"
72	"Ljudevit Ivančan"	"Buna varaždinskog generalata i pograničnih kmetova"	"1755"	"
73	"Ljudevit Thalloczy"	"Prilozi k objašnjenju izvora bosanske crkve Istraživanja o postanku bosanske banovine s naročitim obzirom na povelje Körmendskog arhiva"	"	"
74	"Lovre Katić"	"Prijedlozi za Državnu Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu o prikazivanju povijesti BiH u školskim knjigama"	"1941-05-31 1942-02-10"	"kt21d04"
75	"Maksimilijan Mandl"	"Smrt Maksimilijana Mandla"	"1927-04"	"kt17sd10"

4. slika: Detalj rezultata pretraživanja RDF spremišta opisa ostavštine

Prva hipoteza o novim oblicima suradnje, bez zajedničkog timskog rada, dokazana je i prošle i ove godine povezivanjem RDF Turtle datoteka u GraphDB sustav. Ove je godine bila dokazana i novim SPARQL upitom, nakon kojeg se kao rezultat pojavljuje entitet (Ljudevit Gaj) koji se nalazi u više jedinica gradiva, a koje su opisane od različitih polaznika. Povezivanje i semantičko obogaćivanje na temelju mehanizama deskriptivne logike ugrađene u RiC ontologiju, posredstvom mehanizama OWL2 jezika na kojem se temelji RiC-O, dokazuje drugu hipotezu. U prezentaciji preliminarne rezultata u Radencima 2024. godine u dodatku B naveden je SPARQL upit kojim se dokazuje druga hipoteza o konstruiranju nove ili semantički bogatije informacije.¹⁶ Povezivanje podataka o arhivskim entitetima mehanizmima semantičkog weba omogućuje korisnicima postavljanje različitih upita i otvara nove smjerove korištenja opisa i gradiva, uz pretpostavku da korisnik ili vlada SPARQL jezikom ili da će budući sustav moći prevesti korisničke upite na prirodnom jeziku u SPARQL upite. Korisnik može iz gradiva tražiti gotovo bilo kakvu smislenu informaciju, a istraživanja koja korisnici provode koristeći se arhivskim gradivom nije moguće anticipirati. Nemogući i nepotrebni unaprijed predviđeni SPARQL upiti potvrđuju valjanost treće hipoteze. Arhivist ne može predvidjeti svaku informacijsku potrebu, nego se treba usredotočiti na što kvalitetniji opis utemeljen na arhivističkim načelima i poznavanju samoga gradiva te na korištenje objektnim svojstvima. Semantičke veze između povezanih entiteta, omogućene uporabom norme RiC u kombinaciji sa SPARQL jezikom, trebale bi omogućiti odgovaranje na korisničke upite. Kretanje upita od jedne instancije do druge s pomoću objektnih svojstava uvelike zamjenjuje potrebu arhivista da predviđa korisnikova pitanja. U 1. tablici niže prikazan je odnos ciljeva, koraka i alata kojima su se planirani ciljevi ostvarili, a u 2. tablici prikazane su hipoteze i rezultati koji se odnose na potvrdu pojedine hipoteze. U GitHub repozitoriju SOAG, navedenom u izvorima, pohranjeni su svi opisi i semantički upiti i moguće im se koristiti radi dodatna izvođenja rezultata (uz obrazovne svrhe).

¹⁶ Rajh, Arian. Archival Description Turns Truly Collaborative: an Exercise in Records in Contexts Standard. *Moderna arhivistika* vol. 2024 (7), 1. <https://doi.org/10.54356/ma/2024/jvge4567>, str. 75. i 78.

1. tablica: Ciljevi vježbe/istraživanja, koraci i alati

Ciljevi	Koraci do cilja	Korišteni alati
1) upoznati studente s opisom prema novoj normi	preliminarni koraci, korak 2	računalni alat za uređivanje ontologija
2) opisati ostavštinu Jaroslava Šidaka	koraci 1–3	konvencija, predložak Turtle datoteke s komentarima, računalni alati za validaciju, RDF spremište
3) istražiti nove mogućnosti koje donosi RiC	koraci 3–5	SPARQL upiti

2. tablica: Hipoteze, koraci u kojima se potvrđuju i rezultati

Hipoteze	Potvrda hipoteze	Rezultati
1) RiC omogućuje nove oblike suradnje koji nadilaze granice prijašnje norme	Učitavanje datoteka u RDF repozitorij u koraku 3. Upit iz ak. god. 2023./2024. (Dodatak B, Rajh, 2024). Upit B iz ak. god. 2024./2025. naveden u ovom radu.	U RDF repozitorij učitane su 22 datoteke opisa, koje su izradili različiti polaznici vježbe. Nakon učitavanja svi ti parcijalni opisi činili su jedinstvenu cjelinu – opis ostavštine Jaroslav Šidak. Podatci o pojedinim instancijama, koje su izradili različiti polaznici, čine objedinjeni opis.
2) Opisi izrađeni prema RiC normi omogućuju bogatije ili nove informacije o odnosima entiteta	Korak 4. vizualizacija i korak 5. implementacija semantičkih upita. Upit iz ak. god. 2023./2024. (Dodatak B, Rajh, 2024).	Objedinjeni opis instancije daje semantički bogatiju informaciju u odnosu na opis instancije koju je izradio jedan polaznik. Korištenje objektnih svojstava u opisu omogućuje povezivanje instancija prilikom semantičkih pretraživanja, čime nastaje nova informacija o odnosima instancija.

Hipoteze	Potvrda hipoteze	Rezultati
3) Opisi izrađeni prema RIC normi omogućuju načine korištenja arhivskoga gradiva koje arhivist nije morao predviđati prilikom izrade opisa	Korak 5. implementacija semantičkih upita.	Objektna svojstva i povezivanje instancija omogućuje implementaciju velika broja različitih semantičkih upita.

4. Diskusija

RiC-O se temelji na OWL2 (engl. *Web Ontology Language*) W3C jeziku za izradu ontologija. Ontologija u inačici 1.1 sastojala se od 107 klasa, 75 podatkovnih svojstava i 480 objektnih svojstava te je činila daljnju konceptualizaciju arhivističke domene u odnosu na konceptualni model, RiC-CM. Opisi izrađeni prema toj ontologiji u Turtle serijalizaciji podsjećaju na rečenice jer se sastoje od subjekata, predikata i objekata, što nazivamo trojkom (engl. *triple*). Neke su od osnovnih klasa ontologije: Aktivnost, Agent, Vrijeme, Događaj, JedinicaGradiva, PojavniOblik, Mandat, Mjesto i Pravilo. Instancije klasa mogu biti subjektima ili objektima trojki. Podatkovna svojstva mogu biti zajednička za sve klase, zajednička za nekoliko klasa ili pripadajuća samo jednoj klasi. Primjeri podatkovnih svojstava ontologije su datum rođenja za podklasu Osoba klase Agent (domena svojstva je Osoba), normalizirana vrijednost datuma za domenu Vrijeme, sadržaj za domenu JedinicaGradiva, povijest za domene Agent, Događaj, Mjesto, PojavniOblik, Pravilo ili JedinicaGradiva te podatkovno svojstvo identifikator za sve klase. Identifikatorom se može koristiti kao podatkovno svojstvo ili kao klasa, ovisno o tome što želimo izraziti opisom arhivskog entiteta. Primjeri objektnog svojstva je svojstvo *utječe na* ili *je utjecao*¹⁷ s domenom klasom Događaj i bilo kojom klasom kao rasponom, što bi značilo da se njime može koristiti u semantičkoj trojci opisa kao Događaj1-utječe na ili je utjecao-Osoba1. Objektna svojstva u trojkama stoje na mjestu predikata i

¹⁷ U RiC-O izvorniku: *affectsOrAffected*.

umnogome odgovaraju odnosima iz konceptualnog modela. Općenito, na mjestu subjekata i predikata nalaze se URI-ji, a na mjestu objekata mogu biti URI-ji ili znakovni nizovi omeđeni navodnicima (literali). Objekt prethodne trojke može postati subjektom sljedeće i tako se dijelovi opisa ulančavaju, kao što se vidi na sljedećem primjeru:

OstavštinaJaroslavSidak imaStvaratelja JaroslavSidak. (Subjekt je instancija klase SkupDokumenata, predikat objektno svojstvo hasCreator, objekt instancija klase Osoba.).

JaroslavSidak izvodiIliJeIzvodio ObranaDoktorskogRada. (Prethodna instancija klase Osoba se s novim objektnim svojstvom performsOrPerformed povezuje s instancijom klase Aktivnost).

ObranaDoktorskogRada vrijeme „1935” (Prethodna instancija klase Aktivnost se s podatkovnim svojstvom povezuje s literalom koji označuje godinu).

Uz klase, instancije, podatkovna i objektna svojstva, RiC-O sadržava i svojstva za bilješke (engl. *annotation properties*, kao što je blizu ili rico:closedTo) i individuale za naziv razine (rico:recordSetTypes) te obavijesna pomagala ili opise stvaratelja.

OWL2 jezik koristi se mehanizmima deskriptivne logike (engl. *Description Logic*), odnosno obitelj formalnih jezika koji služe za predstavljanje znanja neke odabrane domene, s različitim mogućnostima izražajnosti i zaključivanja o konceptima i instancijama te domene.¹⁸ Domensko znanje uključuje tvrdnje o konceptima (terminologiju ili „T-kutiju”), na primjeru osoba i pisanih djela ovdje bi bili koncepti:

$$\begin{aligned} &Knjiga \sqsubseteq PisanoDjelo, Clanak \sqsubseteq PisanoDjelo, AutorKnjige \equiv Osoba \sqcap \\ &\exists objavio. Knjiga, AutorClanka \equiv Osoba \sqcap \exists objavio. Clanak \end{aligned}$$

Zatim, uključuje tvrdnje o instancijama („A-kutija”), primjerice:

¹⁸ Mehanizmi ili jezici deskriptivne logike, kao što su *ALC*, *SHIQ*, *SROIQ* i drugi, mogu biti jednostavni ili složeni, a omogućuju izražavanje subsumpcije, evivalencije, konjunkcije i negacije koncepata, univerzalne i egzistencijalne kvantifikacije, brojčanog ograničenja i druge načine određivanja domene, u: Baader, Franz; Calvanese, Diego; McGuinness, Deborah; Nardi, Daniele; Patel-Schneider, Peter. *The Description Logic handbook: theory, implementation, and applications*, 2. izd. Cambridge: Cambridge University Press, 2007., str. 47–81. Vidi i Baader, Franz; Horrocks, Ian; Lutz, Carsten; Sattler, Uli. *An introduction to Description Logic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017., str. 10–27.

*JaroslavŠidak : Osoba □ AutorKnjige □
AutorClanka, HrvatskiNarodniPreporodIlirskiPokret :
Knjiga, HeretičkaCrkvaBosanska : Clanak)*

Uključuje i tvrdnje o ulogama ili relacijama među instancijama („R-kutija”), prema prethodnom primjeru:

*(JaroslavŠidak, HrvatskiNarodnipreporodIlirskiPokret) :
objavio , (JaroslavŠidak, HeretičkaCrkvaBosanska) : objavio).*

Mehanizmi deskriptivne logike omogućuju „zaključivanje” (engl. *reasoning, inference*), odnosno dovođenje u odnos entiteta i informacija koje arhivist tijekom opisivanja nije stavio u izravni odnos. To omogućuju određene karakteristike objektnih svojstava, hijerarhije i ekvivalencije klasa, različita ograničenja i drugi mehanizmi deskriptivne logike. Tranzitivna objektna svojstva omogućuju izvođenje zaključaka na temelju posrednih veza između instancija, simetrična svojstva omogućuju dvosmjerno zaključivanje odnosa, hijerarhije klasa omogućuju nasljeđivanje svojstava i pripadnosti, dok kardinaliteti i logička ograničenja osiguravaju dosljednost i valjanost zaključivanja. Zaključivanje je mehanizam koji omogućuje kreiranje različitih semantičkih upita i kretanje tih upita skupom instancija nekog opisa.

5. Zaključak i perspektive daljnjeg razvoja

Oslanjanje na opisne norme omogućuje da se od takvih vrlo različitih obavijesnih pomagala ili zasebnih opisa izradi veća smisljena cjelina ili širi kulturni mozaik o nekom segmentu prošlosti. Unatoč normama, arhivski opis nije egzaktna, nego odražava percepciju i interpretaciju onoga tko ga izrađuje – svatko opisuje ono što u gradivu primijeti i interpretira gradivo na svoj način. Razlike u opisima proizlaze iz različitih vremenskih ograničenja, razine koncentracije, kao i iz osobnih, samoograničavajućih, obrazovnih, ideoloških i kulturoloških sklonosti i uvjetovanosti samih opisivača. Tijekom primjene norme RiC na opis konkretnoga gradiva ostavštine Šidak uočena je potreba za dodatnom konvencijom radi postizanja veće ujednačenosti opisa te smanjenja broja naknadnih intervencija u podatke. Konvencija koju su polaznici vježbe trebali slijediti prilikom izrade RDF Turtle datoteka

bila je važna za osiguranje sintaktičke ispravnosti opisa, mogućnosti učitavanja u RDF spremište podataka, ujednačenosti opisa na semantičkoj razini i mogućnosti analize konsolidiranih opisa SPARQL upitima. Uloga konvencije izrađene za tu vježbu upućuje na stvarnu potrebu za četvrtim dijelom RiC norme, smjernicama za primjenu, koje bi trebala uskoro objaviti EGAD skupina Međunarodnog arhivskog vijeća. Smjernice bi trebale imati za cilj uskladiti RiC-kompatibilne opise u arhivima širom svijeta, olakšati razmjenu povezanih podataka o arhivskim entitetima, povećati interoperabilnost među različitim informatičkim sustavima i rješenjima te omogućiti nove vrste analiza i korištenja arhivskoga gradiva kao dijela globalne kulturne baštine.

Iako se ISAD(G) koristi drukčijim konceptima i terminologijom od RiC-a, obje norme imaju međusobno usporedive konceptualne modele, bilo da su implicitni ili formalizirani. Međutim, norma RiC razlikuje se od ISAD(G) po tome što uključuje ontologiju – komponentu koja je čini bitno drukčijim alatom. Ontologija omogućuje povezivanje parcijalnih opisa entiteta u cjeline, čija veličina ovisi o tome koliko se objekata u jednom opisu u nekom RDF spremištu može preinačiti u subjekte i ponovno upotrijebiti. Deskriptivna logika, kao naslijeđen i ugrađen dio ontologije, omogućuje povezivanje informacija koje arhivist ne mora nužno sam povezati, niti eksplicitno navesti prilikom opisivanja. To je cilj automatskog zaključivanja. Povezivanje arhivskih entiteta konceptima semantičkog *weba*, uključujući povezane podatke, u kombinaciji s automatskim zaključivanjem – uz uvjet primjene dobro oblikovanih objektnih svojstava i usklađenosti opisa s ontologijom – uvelike rasterećuje arhiviste od potrebe anticipiranja načina buduće uporabe gradiva.¹⁹ Dodatan doprinos rasterećivanju arhivista od potrebe anticipiranja korisničkih upita dale bi ciljano definirane karakteristike i ograničenja objektnih svojstava RiC-O ontologije koje bi omogućile još lakše „kretanje” semantičkih upita kroz različite razine klasa i međusobno povezane instance. Iako nijedna norma nije savršena, arhivistima koji prepoznaju prednosti primjene ontologija postat će jasno da RiC nije tek još jedna opisna norma uvedena radi same promjene, nego snažan i inovativan alat koji može unaprijediti njihov rad. Korištenje semantičkim opisima moglo bi se osigurati nekom budućom nadogradnjom nacionalnog arhivskog informaci-

¹⁹ Ta je teza dalje razrađena u članku prihvaćenom za objavu u časopisu *Preservation, Digital Technology & Culture*, Rajh, Arian. „Newly Discovered Archival Logic: Functions Emerging from the Records in Contexts Standard”. Str?

skog sustava (koja bi se mogla isplanirati) s modulom koji bi služio za vizualizaciju, prevođenje korisničkih upita u semantičke izraze te generiranje novih informacija o gradivu za korisnike na temelju tih funkcionalnosti. U tom bi slučaju bilo potrebno razviti funkciju koja bi korisničke upite nad opisima gradiva automatski prevodila u semantičke upite, koji bi se potom izvršavali nad RDF trojkama. To bi se moglo postići primjenom metoda prilagodbe velikih jezičnih modela (LLM) i treniranjem na skupu postojećih SPARQL upita. Korisnici bi se mogli samostalnije koristiti arhivskim opisima i njima dolaziti do novih ili semantički bogatijih informacija, dok bi arhivisti bili manje opterećeni predviđanjem budućih načina korištenja prilikom njihova oblikovanja. Takvi pristupi opisima gradiva i drugih arhivskih entiteta mogli bi biti korisno integrirani kao nadogradnje nacionalnog arhivskog informacijskog sustava ili primijenjeni kao komponente u drugim sustavima i projektima slične namjene. Kad je riječ o Šidakovoj ostavštini, bilo bi korisno ispitati mogućnosti integracije RDF spremišta s informacijskim rješenjima na fakultetu, kao i uspostavu mrežno sučelja za semantičko i vizualno pretraživanje opisa koje su izradili polaznici vježbe.

Literatura

- Baader, Franz; Horrocks, Ian; Lutz, Carsten; Sattler, Uli. *An introduction to Description Logic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Baader, Franz; Calvanese, Diego; McGuinness, Deborah; Nardi, Daniele; Patel-Schneider, Peter. *The Description Logic handbook: theory, implementation, and applications*, 2. izd. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Brake Cobourn, Alston; Brown, Jen Corrinne; Warga, E.; Louis, L. (2022). Toward Metaliteracy and Transliteracy in the History Classroom. *American Archivist* 85(2). str?
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. „Šidak, Jaroslav”. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 28. 5. 2025., <https://enciklopedija.hr/clanak/sidak-jaroslav>
- International Council on Archives – Expert Group on Archival Description. Records in Contexts Ontology (ICA RiC-O) version 1.1. Pristupljeno 12. 6. 2025. https://www.ica.org/standards/RiC/RiC-O_1-1.html

- International Organization for Standardization. ISO 8601-1:2019 Date and time – Representation for information exchange – Part I: Basic rules. Geneva: ISO, 2004.
- Kampuš, Ivan. Jaroslav Šidak – povjesničar evropskog dometa. *Historijski žbornik* 43(1990), str. 77–79. <https://hrcak.srce.hr/326625>
- Mejovšek, Milko. *Uvod u metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*. Jastrebarsko, Zagreb: Naklada Slap, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
- Nazor, Anica. Jaroslav Šidak. *Slovo*, 37(1987), str. 185–188. <https://hrcak.srce.hr/14686>
- Rajh, Arian. Archival Description Turns Truly Collaborative: An Exercise in Records in Contexts Standard. *Moderna arhivistika* Vol. 2024 (7) (Issue 1, pp. 63–82). Pokrajinski arhiv Maribor. <https://doi.org/10.54356/ma/2024/jvge4567>
- Rajh, Arian. Newly Discovered Archival Logic: Functions Emerging from the Records in Contexts Standard. *Preservation, Digital Technology & Culture*, prihvaćen rad za objavu.
- Rajh, Arian. Semantic and Other Serializations of Archival Description: Impact on the Understanding, Processing, and Use of Archival Materials. *48th ICT and Electronics Convention MIPRO 2025*, Skala, Karolj (ur.). Rijeka: Croatian Society for Information, Communication and Electronic Technology – MIPRO, 2025. str. 241–246.
- Stančić, Nikša. Kako sam postao povjesničar. *Historijski žbornik* 64, 1(2011), str. 163–169. <https://hrcak.srce.hr/103102>
- Šidak, Jaroslav. A. V. Soloviev, Le testament du gost Radin. *Slovo*, 17(1967), str. 195–199. <https://hrcak.srce.hr/13898>
- Šidak, Jaroslav. „Tajna politika” Lj. Gaja i postanak njegovih „Memoranduma” knezu Metternichu 1846-47. *Arhivski vjesnik* 13, 1(1970), str. 397–434. <https://hrcak.srce.hr/130997>
- Škrbić-Alempijević, Nevena (ur.) *150 godina Filozofskog fakulteta*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2024.
- W3C. SPARQL 1.1. Query Language. Ožujak 2013. Pristupljeno 14. 6. 2025. <https://www.w3.org/TR/sparql11-query/>
- W3C. SPARQL 1.2. Query Language. Working draft. Svibanj, 2025. Pristupljeno 14. 6. 2025. <https://www.w3.org/TR/sparql12-query/>

Izvori

International Council on Archives – Expert Group on Archival Description. „ICA-EGAD GitHub Repository”. GitHub. Pristupljeno 28. 5. 2025. <https://github.com/ICA-EGAD>

Ostavština Jaroslav Šidak (Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu).

rarianSp. SOAG (GitHub repozitorij). Pristupljeno 12. 8. 2025. <https://github.com/rarianSp/soag/tree/29f78f951eb26b072aff42cc5634e0c81e52db1a/Jaroslav%20Šidak>

Zapisnik o stručnom nadzoru dokumentarnog i arhivskog gradiva Sveučilišta u Zagrebu Filozofskog fakulteta iz studenog 2024. godine, klasa 053-01/24-01/416, ur. broj 251-57-850-25-3. (neobjavljeno)

Summary

DESCRIPTION OF JAROSLAV ŠIDAK'S PAPERS AS ALIGNED WITH THE RECORDS IN CONTEXTS STANDARD

The author presents the results of his research related to an exercise for second-year BA students in archival science as part of the Archival Arrangement and Description course. The exercise spanned several weeks during the academic years 2023-2024 and 2024-2025, involving two generations of students (the preliminary results were presented at the Radenci archival conference in Slovenia 2024). The research is focused on using the Records in Contexts (RiC) standard to describe the papers of the prominent historian Jaroslav Šidak, housed in the Faculty of Humanities and Social Sciences archive at the University of Zagreb. The opening section of this paper provides an overview of Jaroslav Šidak's background, along with research objectives and hypotheses.

The second part of the article details the phases and methods employed in the project, such as the preliminary and implementation phases and steps of the exercise. The implementation phase includes writing narrative descriptions and RDF Turtle serialized forms, uploading them to a triple store, visualizing the data, and running queries. The exercise began with the students writing narrative descriptions, after which they inserted information into RDF Turtle files created according to a template prepared by the course instructor. Students learned to use various tools, including ontology and serialization editors, an RDF validator, and a triple store. All technologies used for this project are described in this section. Special attention was given to the syntactic and semantic conventions for using RiC concerning Šidak's papers, as prepared by the instructor for the students.

The next part presents the results. Once the students completed their RDF-formatted descriptions, these were validated, corrected, visualized, and examined using various SPARQL queries, with some examples illustrated in the paper. Almost all archival boxes of Šidak's papers were prepared as linked data – 21 boxes out of 22 – while the instructor prepared the remaining box, number 17. An example of this box was used to support the stated hypotheses related to new forms of collaboration among archivists (students working on descriptions – future archivists), semantic enrichment or the creation of new information, and an approach to archival description that does not futilely try to anticipate future users' behavior. This is addressed in the discussion section. It also discusses the ontology of the RiC standard, covering its classes, data, objects, annotation properties, individuals, and reasoning capacity. The connection between RiC, OWL2, and concepts from descriptive logic is also explored. The conclusion emphasizes the differences between the older ISAD(G) standard and its related standards and the new RiC standard, highlighting the advantages of RiC and directions for future research and implementation.

Keywords: *archival description, Description Logic, Linked Data, Semantic Web, SPARQL, Records in Contexts*

UVOĐENJE UMJETNE INTELIGENCIJE ZA EKSTRAKCIJU SLIKOVNIH METAPODATAKA U ARHIVSKO POSLOVANJE

Izvorni znanstveni rad

UDK: 004.8:930.25

U radu se istražuju mogućnosti primjene modela umjetne inteligencije (AI) za automatsku detekciju objekata na arhivskim slikama radi ekstrakcije metapodataka. Fokus je na istraživanju moguće primjene YOLO algoritma u arhivistici i arhivskoj praksi, treniranju specijaliziranog modela na podacima Državnoga arhiva u Osijeku te testiranju automatske inferencije nad slikama pohranjenima u računalnom oblaku i HTML stranicama. Pritom se postavljaju dvije hipoteze o mogućnosti automatskog preuzimanja, obrade i označivanja slika koje su istraživanjem i potvrđene. Konačno, autori ističu važnost interdisciplinarnih istraživanja, suradnje, pravnih i etičkih pitanja primjene AI modela te potrebe za cjeloživotnom edukacijom arhivista.

Ključne riječi: *umjetna inteligencija, AI, računalni vid, detekcija objekata, arhivistika, YOLO, metapodatci, digitalizacija, digitalni arhiv*

Uvod

Digitalizacija arhivskih procesa omogućila je bržu obradu gradiva i pojednostavnila određene segmente arhivskog poslovanja, ali ipak takav ubrzan razvoj i uvođenje novih tehnologija sa sobom donosi i sasvim nov skup izazova koje je potrebno adresirati. Digitalizacija je uvela dodatnu razinu složenosti u upravljanju arhivskim gradivom te se pojavila potreba za novim znanjima i vještinama kako bi

se učinkovito rješavali izazovi koji proizlaze iz optimizacije, skaliranja i automatizacije digitalnih procesa. Za rješavanje takvih izazova potreban je interdisciplinarni pristup koji uključuje stručnjake iz područja informacijskih znanosti, informacijskih tehnologija, upravljanja podacima, analize velikih količina podataka i drugih.

Jedan je od izazova proces opisivanja arhivskoga gradiva. Naime, digitalizacijom se relativno jednostavno, brzo i učinkovito stvara velika količina digitalnog materijala koji je bez kvalitetna opisa nepretraživ. Gradivo koje izvorno nastaje u digitalnom obliku pati od istih ili sličnih izazova. Pritom izazov ne čini činjenica da je gradivo pretvoreno u digitalni oblik ili u njemu izvorno nastalo, nego činjenica da postojeći broj zaposlenika u arhivima, ma koliko bili obrazovani u području digitalnih tehnologija, taj posao ne mogu ručno obaviti. Stoga ovo istraživanje kreće od pretpostavke da je opis arhivskoga gradiva moguće automatizirati, odnosno, u kontekstu ovog istraživanja, da je moguće primijeniti tehnike računalnog vida poput detekcije objekata za opis slika koje se nalaze u arhivskim zbirkama.

Automatizacija računalne detekcije objekata na slikama

„Detekcija objekata je važan zadatak računalnog vida koji se bavi detekcijom primjera vizualnih objekata određene klase (poput ljudi, životinja ili automobila) na digitaliziranim slikama¹. Cilj detekcije objekata je razviti računalne modele i tehnike koje pružaju jedan od najosnovnijih podataka potrebnih aplikacijama računalnog vida: o kojim je objektima riječ i gdje se oni na slici nalaze?”² Liu i suradnici navode³ kako se detekcija objekata danas temelji na različitim algoritamskim pristupima koji se mogu podijeliti na tradicionalne metode i metode dubokog učenja (engl. *deep learning*). Unutar dubokog učenja postoje dvije glavne skupine: 1.) algoritmi temelje-

¹ U ovom radu se terminom „slika” (engl. *image*) sustavno koristi u smislu fotografije, a ne umjetničke slike (engl. *painting*).

² Zou, Z., Chen, K., Shi, Z., Guo, Y., i Ye, J. Object detection in 20 years: A survey. *Proceedings of the IEEE*, 111, 3(2023), str. 257.

³ Liu, C., Tao, Y., Liang, J., Li, K., i Chen, Y. Object Detection Based on YOLO Network. U: *2018 IEEE 4th Information Technology and Mechatronics Engineering Conference (ITOE)*, Chongqing, China, (2018), str. 799.

ni na prijedlogu regija (npr. RCNN⁴, Fast-RCNN⁵, Faster-RCNN⁶), koji rade u dva koraka – najprije generiraju potencijalne regije objekata, a zatim ih klasificiraju te 2.) regresijski pristupi, poput SSD-a⁷ i YOLO-a⁸, koji oba procesa obavljaju istovremeno, u jednom koraku.

Iako su algoritmi za detekciju objekata učinkoviti, njihova primjena u arhivistici ima specifične zahtjeve. Dvije su najvažnije metrike u detekciji objekata: točnost (uključujući točnost klasifikacije i lokalizacije) i brzina.⁹ U arhivima se radi s velikom količinom digitaliziranog i izvorno digitalnoga gradiva te svaki propust u točnu prepoznavanju nekog objekta na slici može dovesti do netočna ili nepotpuna opisa arhivskoga gradiva, što u konačnici smanjuje dostupnost gradiva. S druge strane, brzina obrade mora biti dovoljna da može pratiti brzu i efikasnu digitalizaciju. Stoga je postizanje ravnoteže između točnosti i brzine temeljni izazov pri izradi modela za detekciju objekata za potrebe uključivanja umjetne inteligencije u arhivske procese. Model za detekciju objekata koji postiže vrlo visoku točnost može se primijeniti na velikim količinama digitaliziranoga gradiva te time znatno smanjiti vrijeme obrade gradiva kao i troškove koji proizlaze iz dugotrajna procesa ručna opisivanja velikih količina gradiva.

Modeli za detekciju objekata temeljeni na algoritmu YOLO primjenjivi su u arhivima. Njihova prednost leži u visokoj brzini i relativno visokoj točnosti, pa tako zadovoljavaju pretpostavljene uvjete. Istraživanjima se pokazalo da su YOLO algoritmi znatno brži od ostalih algoritama. „Kada se analiza temeljila na vremenu koje je algoritmu potrebno za detekciju objekata, utvrđeno je da R-CNN-u treba otprilike 40 do 50 sekundi, Fast R-CNN-u 2 sekunde, Faster R-CNN-u 0,2 sekunde, dok YOLO detekciju izvršava za svega 0,02 sekunde. Iz te analize može se zaključiti da

⁴ Engl. *Regions with Convolutional Neural Networks* – dvostupanjski algoritam za detekciju objekata koji najprije skenira sliku te stvara prijedloge regija koje potencijalno sadržavaju objekte te ih potom analizira i klasificira s pomoću konvolucijske neuronske mreže.

⁵ Engl. *Fast Regions with Convolutional Neural Networks* – brza i učinkovita verzija R-CNN-a.

⁶ Engl. *Faster Regions with Convolutional Neural Networks* – brža i učinkovitija verzija R-CNN-a koja uključuje mrežu prijedloga regija (RPN), čime se dodatno ubrzava proces detekcije.

⁷ Engl. *Single Shot MultiBox Detector* – jednostupanjski algoritam za detekciju objekata koji u jednom prolazu kroz mrežu prepoznaje više objekata na slici.

⁸ Engl. *You Only Look Once* – jednostupanjski algoritam za detekciju objekata koji analizira cijelu sliku odjednom i odmah prepoznaje sve objekte te je posebno pogodan za aplikacije u stvarnom vremenu.

⁹ Zou, Z. i suradnici, n. dj.

YOLO radi 10 puta brže od Faster R-CNN-a, 100 puta brže od Fast R-CNN-a i više od 1.000 puta brže od R-CNN-a.”¹⁰

U kontekstu arhivistike generički modeli nailaze na ograničenja. Naime, modeli trenirani na općim skupovima podataka nisu prilagođeni specifičnostima arhivskoga gradiva. Generički modeli neće prepoznati elemente poput, primjerice, narodnih nošnja, tipova nakita ili drugih kulturno-povijesnih obilježja važnih za kontekstualizaciju i opis gradiva. Kod arhivskoga gradiva poput portreta, fotografija i slika pojavljuje se potreba za primjenom specijaliziranih modela za detekciju objekata. „Samostalan razvoj ujedno pruža mogućnost dorade i optimizacije modela.”¹¹ Specijalizirani se modeli lako mogu prilagoditi novim zahtjevima te konstantno unaprijeđivati na temelju novih podataka. Treniranjem specijaliziranog modela za detekciju objekata na označenim arhivskim podacima moguće je odgovoriti na trenutačne izazove digitalizacije i automatizacije procesa opisivanja arhivskoga gradiva, posebice onog gradiva koje sadržava jedinstvene kulturno-povijesne elemente, koji se još uvijek radi ručno te iziskuje znatno više vremena i veće troškove u odnosu na automatiziranu računalnu obradu.

Arhivi mogu pristupiti modelima za detekciju objekta korištenjem otvorenih (engl. *open-source*) modela u suradnji s IT stručnjacima te korištenjem računalnih resursa u oblaku. Za izradu, održavanje i ažuriranje modela potrebna je visoka razina tehničkog znanja i vještina te velika financijska ulaganja ako se želi razviti vlastita infrastruktura za njihovu izradu ili, pak, ako se želi koristiti neka od komercijalnih usluga zakupa računalnih resursa u oblaku. „Arhivisti će morati u budućnosti poznavati osnovne parametre tih modela, kojima će se zasigurno koristiti u svakodnevnom poslovanju, kako arhivskih ustanova tako i stvaratelja. Nije potrebno savladavati sve tehničke detalje takvih modela, ali je potrebno poznavati implikacije njihova korištenja u procesu dugoročnog očuvanja gradiva.”¹² Arhivske će institucije morati ulagati u cjeloživotno stručno usavršavanje zaposlenika te razvijati suradnju s IT stručnjacima, istraživačkim institucijama i pojedinim istraživačima jer

¹⁰ Kumar, B. V., Abirami, S., Lakshmi, R. J. B., Lohitha R. I Udhaya, R.B. Detection and Content Retrieval of Object in an Image using YOLO. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 590(2019), str. 4

¹¹ Stančić, H., i Jozić, V. Arhivsko gradivo kao temelj za izgradnju modela umjetne inteligencije. U: R. Zaradić (ur.), *Radovi 55. savjetovanja hrvatskih arhivista*, Hrvatsko arhivističko društvo, str. 75.

¹² Brčić, D., i Trbušić, Ž. YOLO skupina modela umjetne inteligencije: razvoj, pregled i mogućnosti primjene u arhivistici. U: R. Zaradić (ur.), *Radovi 55. savjetovanja hrvatskih arhivista*, Hrvatsko arhivističko društvo, 2024., str. 93.

postoji rizik da se određene metode pogrešno primijene ili uopće ne iskoriste, napose ako IT stručnjaci nisu upoznati s temeljnim arhivističkim konceptima. U tom kontekstu, specijalizirani modeli računalnog vida neće nužno biti razvijani unutar samih arhiva, nego će se u određenom broju slučajeva oslanjati na vanjske suradnike, poput sveučilišnih timova, nezavisnih IT stručnjaka ili privatnih tvrtka koje se bave razvojem umjetne inteligencije. Iako će tehnički razvoj ostati izvan arhivske institucije, arhivisti će i dalje imati glavnu ulogu u oblikovanju modela kojima će koristiti u svojem radu, uključujući specificiranje zahtjeva, testiranje i evaluaciju modela, ali i u definiranju standarda i pravila korištenja. U tom kontekstu dobro je inspirirati se istraživanjima i rezultatima međunarodnog interdisciplinarnog znanstveno-istraživačkog projekta InterPARES Trust AI¹³.

Prilikom implementacije modela za detekciju objekata potrebno je razmotriti pravna i etička pitanja. U radu sa slikama potrebno je voditi računa o autorskim pravima i zaštiti privatnosti, osobito u slučajevima kada se prikazuju još uvijek žive osobe. Nadalje, otvara se pitanje i vlasništva modela umjetne inteligencije koji je treniran podacima institucije koja se koristi vanjskim partnerima za izradu modela za detekciju objekata. Stoga je vrlo važno da se arhivske institucije uključe u definiranje smjernica i pravnih okvira kako bi se osigurao razvoj umjetne inteligencije u skladu s načelima zaštite privatnosti, poštivanja autorskih prava te odgovorna upravljanja podacima i tehnologijom unutar arhivskog konteksta. U novijim se istraživanjima navodi kako upravo arhivska struka može poslužiti kao primjer u osiguravanju etičkih standarda prilikom prikupljanja i korištenja podataka: „Kada je osnovna zadaća onoga koji prikuplja podatke odabir i vrednovanje podataka u skladu s etičkim kodeksima, a njegov profesionalni status ovisi o pridržavanju tih načela, lakše je osigurati odgovorno i etički usklađeno postupanje.”¹⁴.

¹³ Projekt InterPARES Trust AI (2021. – 2026.) financira Kanadsko vijeće za istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima (*Social Sciences and Humanities Research Council (SSHRC) of Canada*). Riječ je o petom petogodišnjem InterPARES projektu. <https://interparestrustai.org> (15. 6. 2025.).

¹⁴ Jo, E. S. i Gebru, T. *Lessons from Archives: Strategies for Collecting Sociocultural Data in Machine Learning. FAT '20*, 2020, Barcelona, Španjolska, str. 313.

Istraživanje optimalnog pristupa modelu umjetne inteligencije za arhivske ustanove

Autori ovog članka, Stančić i Trbušić sa suradnicima, već su prije istraživali ulogu umjetne inteligencije u arhivskim procesima,¹⁵ kako poboljšati arhivske procese upotrebom umjetne inteligencije,¹⁶ kako se koristiti arhivskim gradivom za razvoj modela umjetne inteligencije¹⁷, kako pripremiti (slikovno) arhivsko gradivo za treniranje modela umjetne inteligencije¹⁸ te kako primijeniti YOLO skupinu modela umjetne inteligencije u kontekstu arhiva¹⁹. Nastavno na prethodna istraživanja, u ovome radu provedeno je istraživanje procjene optimalnog pristupa modelu umjetne inteligencije za arhive i druge korisnike. Cilj je omogućiti dostupnost AI modela arhivistima i drugim zainteresiranim korisnicima tako da mogu na jednostavan, brz i točan način ekstrahirati podatke o objektima koji se nalaze na određenom skupu slika.

Stoga su u istraživanju postavljene dvije hipoteze koje su imale za cilj istražiti mogućnosti komunikacije razvijenog i funkcionalnog modela umjetne inteligencije s mjestima na kojima se u stvarnim situacijama u arhivima mogu nalaziti zbirke digitaliziranih ili izvorno digitalnih slika:

H1: Model AI može se učiniti dostupnim na način da dohvaća slike pohranjene u računalnom oblaku te automatski detektira i označuje elemente na tim slikama.

H2: Model AI može se učiniti dostupnim na način da dohvaća slike s mrežne stranice te automatski detektira i označuje elemente na tim slikama.

Testiranje je provedeno korištenjem prototipa modela za detekciju objekata pohranjenog na virtualnom stroju (engl. *virtual machine*), koji je smješten na superračunalu „Supek” – infrastrukturi za napredno računanje Srca koja je besplatno dostupna

¹⁵ Stančić, H. Uloga umjetne inteligencije u arhivskim procesima. U: R. Zaradić (ur.), *Radovi 53. savjetovanja hrvatskih arhivista*, Hrvatsko arhivističko društvo, 2022., str. 81–94.

¹⁶ Mišak, S., Stančić, H. i Trbušić, Ž. AI in Archives: Improving Everyday Archival Processes. *News from ICA: Flash*, 42(2021), str. 3–4.

¹⁷ Stančić, H., i Jozić, n. dj.

¹⁸ Stančić, H. i Trbušić, Ž. Annotation of Digitised Archival Materials Supported by AI. *Artificial Intelligence and Documentary Heritage*, Special Issue: UNESCO, 2024., str. 73–78.

¹⁹ Brčić, D., i Trbušić, Ž., n. dj.

članovima akademske zajednice²⁰ – i za tu namjenu izrađene skripte u programskom jeziku Python. Model se pokretao s pomoću naredbe *python* i imena skripte (*ni3.py*), a nakon pokretanja skripte bilo je potrebno odabrati jezik (hrvatski ili engleski), upisati URL i ime projekta unutar kojeg će se rezultati pohraniti.

H1 je testirana unosom direktne poveznice na Google Drive (s javnom podešenim pristupom) na kojem se nalazila testna zbirka slika. H2 je testirana unosom direktne poveznice na mrežnu (HTML) stranicu na poslužitelju Filozofskog fakulteta u Zagrebu gdje se nalazila ista, testna zbirka slika objedinjena u jednoj .zip datoteci.

Metodologija

Uspostavljanje radne okoline

Treniranje modela umjetne inteligencije za prepoznavanje određenog broja objekata na slikama provedeno je na superračunalu „Supek”, na poslužitelju Srca koji se koristi Red Hat Enterprise Linux 8 operativni sustavom. Za korisnike su dostupna dva posebna čvora, odnosno pristupna poslužitelja. Jedan služi za rad s CPU (engl. *Central Processing Unit*), a drugi s GPU (engl. *Graphics Processing Unit*) resursima. Iako brojna istraživanja potvrđuju prednost GPU-a u treniranju modela umjetne inteligencije, pokazalo se da za jednostavnije poslove ta prednost nije značajna: „Analiza pokazuje da GPU ima kraće vrijeme izvršavanja u usporedbi sa CPU-om kod dubokih neuronskih mreža (engl. *deep neural network*). Za jednostavnije mreže nema značajnijih poboljšanja na GPU-u u odnosu na CPU.”²¹ S obzirom na relativno jednostavnu arhitekturu izrađenog prototipa modela za detekciju objekata, treniranje na CPU-u bilo je učinkovito, što potvrđuje zaključke iz relevantne literature o minimalnim prednostima GPU-a za manje složene mreže.

Za inicijalno povezivanje sa superračunalom „Supek”, korisnici trebaju najprije generirati autentikacijske ključeve (engl. *SSH (Secure Shell) key*), koji se temelje

²⁰ Napredno računanje, SRCE. <https://www.srce.unizg.hr/napredno-racunanje> (15. 6. 2025.).

²¹ Gyawali, D. Comparative analysis of CPU and GPU profiling for deep learning models. *arXiv* (2023), str. 1.

na infrastrukturi javnog ključa (engl. *public key infrastructure* – PKI). Na Linux i macOS operativnim sustavima parovi javnih i tajnih ključeva se generiraju putem terminala naredbom *ssh-keygen*, a na Windows operativnom sustavu potrebno je koristiti se aplikacijom PuTTY Key Generator. Nakon generiranja autentikacijskih ključeva, javni se ključ učitava u mrežnu aplikaciju na adresi <https://computing.srce.hr/>.

Neposredno nakon spajanja na superračunalo, konfigurirano je radno okruženje. Unutar novootvorenog direktorija `/opt/yolov12` kreirano je virtualno Python okruženje. Aktivacijom tog okruženja osigurana je izolirana okolina s točno određenim verzijama pomoćnih potprograma koji uključuju *PyTorch framework* (CPU-optimiziran), *ultralytics* (YOLOv12 okruženje), *opencv-python*, *pandas*, *gdown*, *requests* i *beautifulsoup*.

Priprema podataka za treniranje

Za razvoj modela²² korišten je prethodno pripremljen i označen skup podataka. Riječ je o zbirci digitaliziranih portreta (HR-DAOS-2035) koju je Državni arhiv u Osijeku stavio na raspolaganje za potrebe testiranja razvoja modela umjetne inteligencije. Korišten je skup za treniranje koji se sastoji od 263 označene slike te skup za validaciju koji se sastojao od 66 slika. Svaka označena slika imala je pripadajuću `.txt` datoteku u kojoj su se nalazile informacije o objektima na slici: klasa objekta, koordinate objekta (`x`, `y`), širina i visina objekta. U slučajevima kada je neka slika sadržavala više objekata, `.txt` datoteka sadržavala je više redaka – jedan za svaki objekt na slici. Cijela struktura podataka bila je organizirana s pomoću datoteke *dataset.yaml* u kojoj su bile definirane putanje do direktorija za treniranje i direktorija za validaciju, broj klasa i nazivi svih klasa objekata. Takva je struktura standardna za treniranje YOLO modela i omogućuje pravilno učitavanje i raspodjelu podataka tijekom treniranja i, kasnije, evaluaciju modela (1. slika).

²² Uz autore ovog rada u izradi modela sudjelovala je i studentica prijediplomskog Studija informacijskih znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Matea Vlašić.

```
YOLODataset/  
├─ dataset.yaml  
├─ images/  
│   ├── train/    ← 263.png slika za treniranje  
│   └─ val/       ← 66.png slika za validaciju  
├─ labels/  
│   ├── train/    ← 263.txt datoteka s oznakama za slike u train/  
│   └─ val/       ← 66.txt datoteka s oznakama za slike u val/
```

1. slika: Standardna struktura podataka za treniranje YOLO modela.

Automatiziranje korištenja modela za arhivske ustanove

Za detektiranje objekata, odnosno za izvođenje inferencije²³ nad novim skupom podataka, razvijena je zasebna skripta temeljena na treniranom YOLOv12 modelu. Proces je započinjao unosom ulaznih parametara putem komandne linije. Najprije je bilo potrebno unijeti poveznicu na izvor podataka (Google Drive ili mrežna (HTML) stranica na kojoj se nalazi poveznica na testnu zbirku slika objedinjenu u jednoj .zip datoteci), potom odrediti ime projekta koji ujedno određuje i hijerarhiju direktorija te odabrati jezik oznaka klasa (hrvatski ili engleski). Ovisno o vrsti poveznice, pokrenuta skripta automatski detektira format i preuzima slike korištenjem modula *gdown*, *requests* i *beautifulsoup*. Nakon pripreme podataka, u radno okružje superračunala „Supek” učitava se prethodno trenirani model putem *PyTorch* sučelja iz YOLOv12 repozitorija. Inferencija (prepoznavanje objekata) pokreće se za svaku sliku pojedinačno. Model umjetne inteligencije detektira objekte, uključujući njihove klase, daje informaciju o razini pouzdanosti prepoznavanja pojedinog objekta (engl. *confidence score*) i koordinate granica (engl. *bounding boxes*). Te su informacije bile pohranjene u dvije .csv datoteke: *inference-results.csv* (datoteka s detaljnim rezultatima koji se sastoje od imena datoteke, koda prepoznatih klasa te abecedno poredanim prepoznatim objektima koja zapravo predstavlja metapodatkovnu datoteku s opisom gradiva) i *class-statistics.csv* (agregirane informacije po klasama).

²³ Inferencija je pojam u strojnom učenju koji označuje korištenje naučenog modela za predikciju na novim podacima.

Usto, skripta je generirala vizualizirane izlazne podatke – slike s označenim prepoznatim objektima koje su bile spremljene u direktorij Output (2. slika). Na kraju izvođenja, skripta automatski briše sve preuzete ulazne podatke iz radnog okružja superračunala „Supek” kako bi se preveniralo bilo kakva pravna ili etička pitanja te daje sažeti izvještaj koji uključuje i informacije o slikama na kojima nije prepoznat ni jedan objekt.



2. slika: Slike s prepoznatim objektima i naznačenom pouzdanošću prepoznavanja (izvor zbirke HR-DAZG-857 za testiranje uspješnosti modela umjetne inteligencije: Državni arhiv u Zagrebu)

Rezultati

Istraživanjem su potvrđene obje postavljene hipoteze. Dokazano je da se model umjetne inteligencije može učiniti dostupnim na način da dohvaća slike

pohranjene u računalnom oblaku (dokazano na primjeru Google Drivea) (H1) i mrežne stranice (dokazano na primjeru HTML stranice s poveznicom na .zip datoteku sa slikama) (H2) i da pritom obavlja prepoznavanje objekata te dostavlja rezultate. U slučaju testiranja druge hipoteze, jednostavna struktura mrežne stranice omogućila je parsiranje sadržaja s pomoću modula *request* i *beautifulsoup*.

Tijekom istraživanja prepoznato je i nekoliko ograničena ovakva pristupa. Najprije, testiranje druge hipoteze (H2) pokazalo je da je sustav prilagođen jednostavnim mrežnim stranicama u HTML obliku, pa povlačenje podataka iz složenih mrežnih repozitorija istraženim i testiranim postupkom nije moguće. Drugo prepoznato ograničenje je to da sustav ne podržava dinamičko učitavanje sadržaja, dok se posljednje odnosi na aspekt informacijske sigurnosti – sustav nema zaštitu protiv botova i zlonamjerna korištenja.

Zaključak i budući rad

Provedeno je istraživanje propitalo mogućnosti optimalnog pristupa modelu umjetne inteligencije koji arhivi mogu sami razviti. Naime, razvivši AI model koji prepoznaje objekte na slikama neke arhivske zbirke, a ovdje je konkretno riječ o modelu koji prepoznaje 135 različitih objekata digitalizirane arhivske zbirke studijskih portreta s kraja 19. i početka 20. stoljeća, taj se objekt može staviti svima na raspolaganje. Tako se bilo koji drugi arhiv koji ima sličnu, ali još uvijek neopisanu, zbirku može poslužiti modelom umjetne inteligencije i vrlo brzo i pouzdano je opisati te pritom biti siguran da slike koje su opisane nisu zaostale u radom okružju za prepoznavanje objekata. Jednom uspostavljeno javno dostupno okruženje može znatno povećati broj opisanih, a samim time i dostupnih arhivskih materijala. Pritom se arhiviste oslobađa dosadnih, repetitivnih i dugotrajnih poslova opisa pa oni svoje vrijeme mogu iskoristiti za intelektualno izazovnije zadatke.

Nakon provedenog istraživanja i potvrđivanja dviju postavljenih hipoteza autori se planiraju posvetiti razvoju jednostavna korisničkog sučelja koje će korisnicima pojednostavniti korištenje modela umjetne inteligencije za opis njihova gradiva i preuzimanje rezultata. Autori se također planiraju posvetiti izradi arhivskog opisa samog modela umjetne inteligencije te svih koraka, aplikacija i postavka korištenih prilikom njegova razvoja (izrada tzv. parapodataka) koji će poslužiti s

jedne strane dugoročnom očuvanju samog modela, a s druge strane korisnicima dati sve informacije o tome čemu model služi, što se njime može postići, a što ne može, kao i druge informacije za procjenu autentičnosti rezultata. Takav opis neminovno se mora dotaknuti i svih relevantnih pravnih i etičkih pitanja.

Zahvale

Istraživanje predstavljeno u ovome radu provedeno je u sklopu međunarodnog znanstveno-istraživačkog projekta InterPARES Trust AI (2021.-2026.; <https://interparestrustai.org>), koji financira Kanadsko vijeće za istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima (Social Sciences and Humanities Research Council (SSHRC) of Canada) i koji zajednički vode prof. dr. sc. Luciana Duranti i dr. sc. Muhammad Abdul-Mageed sa School of Information, University of British Columbia, Vancouver, Kanada.

Literatura

- Brčić, D., i Trbušić, Ž. YOLO skupina modela umjetne inteligencije: razvoj, pregled i mogućnosti primjene u arhivistici. U: R. Zaradić (ur.), *Radovi 55. savjetovanja hrvatskih arhivista*, Hrvatsko arhivističko društvo, 2024., str. 81–95.
- Gyawali, D. Comparative analysis of CPU and GPU profiling for deep learning models. arXiv (2023), str.1–6.
- Jo, E. S. i Gebru, T. Lessons from Archives: Strategies for Collecting Sociocultural Data in Machine Learning. *FAT '20*, 2020, Barcelona, Španjolska, str. 306–316.
- Kumar, B. V., Abirami, S., Lakshmi, R. J. B., Lohitha R. I Udhaya, R.B. Detection and Content Retrieval of Object in an Image using YOLO. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 590(2019), str. 1–7.
- Liu, C., Tao, Y., Liang, J., Li, K., i Chen, Y. Object Detection Based on YOLO Network. U: *2018 IEEE 4th Information Technology and Mechatronics Engineering Conference (ITOEC)*, Chongqing, China, (2018), str. 799–803.

- Mišak, S., Stančić, H. i Trbušić, Ž. AI in Archives: Improving Everyday Archival Processes. *News from ICA: Flash*, 42(2021), str. 3–4.
- Napredno računanje, SRCE. <https://www.srce.unizg.hr/napredno-racunanje> (15. 6. 2025.).
- Projekt InterPARES Trust AI, <https://interparestrustai.org> (15. 6. 2025.).
- Staničić, H., i Jozić, V. Arhivsko gradivo kao temelj za izgradnju modela umjetne inteligencije. U: R. Zaradić (ur.), *Radovi 55. savjetovanja hrvatskih arhivista*, Hrvatsko arhivističko društvo, 2024., str. 61–79.
- Staničić, H. i Trbušić, Ž. Annotation of Digitised Archival Materials Supported by AI. *Artificial Intelligence and Documentary Heritage*, Special Issue: UNESCO, 2024., str. 73–78.
- Staničić, H. Uloga umjetne inteligencije u arhivskim procesima. U: R. Zaradić (ur.), *Radovi 53. savjetovanja hrvatskih arhivista*, Hrvatsko arhivističko društvo, 2022., str. 81–94.
- Zou, Z., Chen, K., Shi, Z., Guo, Y., i Ye, J. Object detection in 20 years: A survey. *Proceedings of the IEEE*, 111, 3(2023), str. 257–284.

Summary

INTRODUCING ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR IMAGE METADATA EXTRACTION INTO ARCHIVAL OPERATIONS

The paper explores the implementation possibilities of artificial intelligence (AI) object detection models in the archival practice to automate the extraction of image metadata. It focuses on the possibilities of using YOLO algorithm, training a specialised model using portraits from the State Archives in Osijek, and testing automatic inference from images stored in the cloud environment and on HTML websites. The authors define and confirm two hypotheses concerning the automated upload, processing, and annotation of images. Finally, the authors highlight the importance of interdisciplinary research and collaboration; address the possible legal and ethical implications of AI deployment in archival settings, and the need for lifelong learning of archival professionals.

Keywords: *artificial intelligence, AI, computer vision, object detection, archival science, YOLO, metadata, digitisation, digital archives*

Martina Badanjak

Mario Bursik

Državni arhiv u Sisku

AUTOMATSKA OBRADA DIGITALNOGA ARHIVSKOGA GRADIVA: METODA I PRIMJENA

Stručni rad

UDK: 930.253:004.65:005.92

U radu se daje kratak pregled problematike nastanka velikih količina digitalnih zapisa u poslovanju javnih i privatnih tijela, što posljedično postavlja stanovite izazove u arhivskoj teoriji i praksi, ponajviše u vidu obrade većih količina (nesređenih) digitalnih zapisa. Središnji dio rada navodi konkretan primjer te situacije (poduzeće Zlatna igla – Siscia d. o. o) s kojim se susreo Državni arhiv u Sisku. Ideja je prikazati metodu koji su osmislili djelatnici Državnog arhiva u Sisku, koja se koristi modernim alatima i resursima u pokušaju automatske obrade većih količina digitalnoga arhivskoga gradiva. Iskustvo dobiveno razradom i provedbom te metode je uglavnom pozitivno te može pružiti širu primjenu za slične situacije u budućnosti, uz mogućnost proširenja, usavršavanja i nadogradnje.

Ključne riječi: *digitalno arhivsko gradivo, automatska obrada, RiC, digitalni zapisi, stručna obrada*

1. Uvod

Digitalizacija poslovnih i administrativnih procesa dovela je do nagla porasta digitalnih zapisa koji nastaju, pohranjuju se i obrađuju unutar tijela državne i javne uprave te privatnih poduzeća i drugih pravnih osoba. Ta je praksa posljedično rezultirala (ili će tek rezultirati) rastom količine digitalnoga arhivskoga gradiva koju Državni arhivi trebaju preuzeti, obraditi i čuvati. Istovremeno, arhivska teorija i praksa još uvijek traži praktična i primjenjiva rješenja za pohranu i obradu digitalnoga gradiva, što je posebno izazovno kada je riječ o lošije sređenim i opisanim

fondovima i zbirkama koje pristižu u arhivske ustanove. Iako je praksa preuzimanja arhivskih fondova koji su izvorno nastali u digitalnom obliku u svojim počecima, mogu se predvidjeti izazovi jedinstveni za ovo razdoblje. Ponajprije, čini se kako tradicionalni modeli stručne obrade (konvencionalnih zapisa) nisu dostatni za obimne digitalne fondove, osobito ako obrada zahtijeva znatnu količinu ručnog rada. U tom kontekstu stvara se potreba za razvojem metoda koje omogućuju automatsko prepoznavanje, strukturiranje i opis digitalnoga gradiva.

Ovaj rad donosi pregled izazova obrade digitalnog arhivskoga gradiva te predlaže jednostavnu i primjenjivu metodu automatske obrade digitalnog gradiva temeljenu na međunarodnom arhivskom standardu RiC (*Records in Contexts*). Metoda je osmišljena i testirana na konkretnom slučaju digitalnoga gradiva poduzeća Zlatna igla – Siscia d. o. o., koje je u Državni arhiv u Sisku pristiglo u digitalnom obliku i u loše strukturiranom (nesređenom) stanju. Korišteni su slobodno dostupni digitalni alati za sortiranje, identifikaciju sadržaja i izradu opisa, a naglasak je stavljen na mogućnost ponovljivosti metode i njezine primjene u različitim arhivističkim kontekstima.

Rad je strukturiran u nekoliko cjelina. U prvom dijelu iznose se teorijska polazišta te zadani ciljevi rada, uz analizu postojećih problema u obradi digitalnih arhivskih fondova (ili njihovih dijelova). Drugi dio rada je opis metodologije i prikaz praktične primjene metode na izabranom uzorku. Posljednji dio rada donosi zaključke iz navedenog procesa, uključujući ograničenja, prednosti te daljnju mogućnost primjene spomenute metode na ostatku spomenutog fonda ili drugih fondova.

2. Polazišta i ciljevi

2.1. Problematika arhivske obrade nesortiranog digitalnoga gradiva u praksi

Jedan od ključnih izazova s kojim će se u (bliskoj) budućnosti susretati državni arhivi, ali arhivi općenito, bit će nastanak velike količine digitalnih zapisa, tj. arhivskoga gradiva. U nedostatku adekvatnih alata za automatizaciju, strukturiranje i obradu digitalnoga gradiva, stupanj sredenosti takva gradiva u velikoj mjeri ovisi o ručnoj obradi (nazivanju, sortiranju i opisivanju) pojedinih dokumenata koju je

napravio stvaratelj. Iako se tom problemu nastoji doskočiti nadzorom stvaratelja preko državnih arhiva, gdje se kontroliraju organizacija i rokovi čuvanja arhivskoga, pa tako i digitalnoga gradiva, u praksi su iskustva raznolika. Posebne poteškoće su u onih stvaratelja koji nisu tijela javne vlasti i državne uprave nego privatna poduzeća ili druge pravne i fizičke osobe.

Institucije i organizacije čijim radom nastaje digitalno arhivsko gradivo rade to prema svojim specifičnim potrebama što, između ostaloga, podrazumijeva rad u različitim programima i aplikacijama. Dokumentacija nastala na ovaj način često zahtijeva dodatne programe, kao i znanje o njihovu korištenju, kako bi se dokumentu uopće moglo pristupiti. Digitalni zapisi također ovise o hardverskim i softverskim sustavima koji se brzo mijenjaju, što može dovesti do zastarjelosti formata. Migracija podataka u novije formate može minimalizirati taj problem, međutim ostaje pitanje do koje će se mjere ona provoditi i kako bi ona mogla utjecati na autentičnost izvornika. To se posebice odnosi na digitalne zapise koji su vrijedni povijesni dokumenti, ali stvaratelju više nisu potrebni za obavljanje poslovnih aktivnosti. Problem je dodatno naglašen u manjim sustavima, gdje često arhivari (ili druge nadležne osobe) obavljaju i druge poslove uz rad u pismohrani te je upitno posjeduju li opremu, znanja i vještine potrebne za migraciju velike količine digitalnih zapisa različitih formata.

Sudeći prema dosadašnjem iskustvu, može se pretpostaviti kako će se u početnom razdoblju preuzimanja (većinski) digitalnoga arhivskoga gradiva pojaviti određene poteškoće koje će državni arhivi morati savladati kako bi se sačuvalo arhivsko gradivo. Digitalni zapisi nastali u prvom razdoblju informatizacije u Hrvatskoj (koje grubo možemo okarakterizirati kao razdoblje prije široko rasprostranjene dostupnosti interneta) u velikoj su mjeri okarakterizirani četirima ključnim problemima:

- a) Nestabilnost medija i formata – digitalni zapisi ovise o često zastarjelim hardverskim i softverskim sustavima (Microsoft DOS, Windows 95...), pa je za pristup zapisima potrebno korištenje starijih programa ili u nekim slučajevima kreiranje virtualnih okolina u kojima se zapisima može pristupiti.
- b) Velika količina podataka – digitalni zapisi nastaju i pohranjuju se u ogromnim količinama, često bez jasno definirane strukture. Zapisi mogu biti pohranjeni na više računala, nosača, servera ili kombinaciji tih nosača što strukturiranje i pretraživanje dodatno otežava.

- c) Raznolikost formata i metapodataka – digitalni zapisi mogu biti u različitim formatima s nedosljedno organiziranim ili nepotpunim metapodacima, čime je njihova organizacija znatno otežana.
- d) Poteškoće u automatskoj klasifikaciji – za razliku od fizičkih dokumenata koji se relativno lako grupiraju prema sadržaju (u većini slučajeva), digitalni zapisi često imaju generička imena (Npr. „IMG_123456.jpg”), što otežava identifikaciju i povezivanje dokumenata prema kontekstu.

Ti izazovi zahtijevaju prilagođene metode arhivske obrade i opisa koje bi omogućile prepoznavanje, organizaciju i dugoročnu pohranu digitalnih zapisa uz očuvanje njihova konteksta i vjerodostojnosti. Pitanje manualnog pretraživanja, organizacije, preimenovanje datoteka i generalnog sređivanja veće količine digitalnih zapisa se čini suviše sporo. Kad bi se proces mogao automatizirati, barem do neke mjere, znatno bi se olakšali i ubrzao proces arhivske obrade digitalnog gradiva. Automatizacija bi procesa također minimalizirala element ljudske pogreške, a čak i djelomično sortiran ili djelomično sređen fond (ili serija) bi bio znatno jednostavniji za upravljanje, očuvanje i završne procese sređivanja te korištenje.

2.2. Preuzimanje digitalnog arhivskoga gradiva: Zlatna igla – Siscia d. o. o. Sisak

Situacija s kojom se susreo Državni arhiv u Sisku, nakon preuzimanja arhivskoga gradiva poduzeća Zlatna igla – Siscia d. o. o. početkom 2025. godine pokazala je neke od izazova glede preuzimanja veće količine digitalnoga gradiva. Naime, sisačko poduzeće Zlatna igla – Siscia d. o. o. (trenutačno u stečaju) je bilo privatno poduzeće, te kao takvo nije bilo pod nadzorom Državnog arhiva u Sisku. Zbog nedostatka nadzora i poteškoća u poslovanju u proteklom razdoblju (više stečajnih i predstečajnih postupaka od 2006. godine) digitalno gradivo nije bilo sustavno organizirano ni strukturirano.

U siječnju 2025. godine, stečajni je upravitelj povodom stečajnog postupka (za koji se ispostavilo da je i konačan) kontaktirao Državni arhiv u Sisku s informacijom kako će se poduzeće vjerojatno likvidirati te s upitom glede možebitnog preuzimanja one dokumentacije koja bi bila zanimljiva i vrijedna preuzimanja radi trajnog čuvanja. Prilikom pregleda pismohrane i uredskih prostorija poduzeća Zlat-

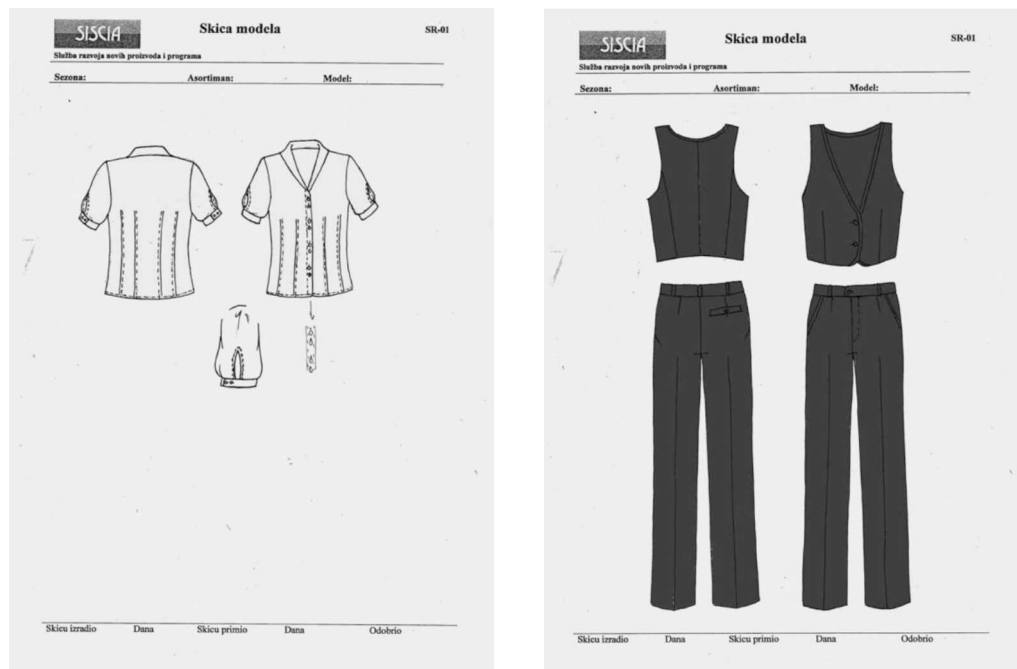
na igla – Siscia koji su napravili djelatnici Državnog arhiva u Sisku, uočeno je kako je gotovo sve arhivsko gradivo vrijedno trajna čuvanja nastalo nakon 2000. godine te da je kao takvo nastalo izvorno u digitalnom obliku, a poslije ispisano radi potreba djelatnika. Kako bi se minimalizirala količina fizičke dokumentacije, donesena je odluka da se što više arhivskoga gradiva preuzme u izvornom, tj. digitalnom obliku.

Digitalno gradivo za preuzimanje pripremio je informatičar poduzeća koji je posljednjih godina održavao informacijski sustav. Djelatnici su imali svoja računala na kojima su radili, a njihov se sadržaj pohranjivao na centralizirani server. Kako se radilo o dosta velikom broju podataka, preuzele su se one datoteke koje su procijenjene kao trajno arhivsko gradivo. Radi se ponajprije o datotekama povezanim s radom poduzeća, završnim računima, dizajnom i kreiranjem odjevnih predmeta te same proizvodne procese.

Nakon preuzimanja spomenutoga gradiva, uočeni su prvi problemi s organizacijske strane. Dio gradiva koji se može smatrati najatraktivnijim i ključnim za rad poduzeća: dizajn odjeće, bio je izrazito nesistematično pohranjen. Detektirani su: nespretna imena datoteka (nasumični brojevi i slova te dugačka imena), nepovezane mape te gradivo nastalo u različitim formatima koje je čitljivo s pomoću različitih programa. Tako je primjerice, za dizajn nekog odjevnog predmeta (npr. uniforme za Ilirija hotele) bilo više nepovezanih mapa u kojima su bili dokumenti s različitim ekstenzijama (.txt, .pdf, .cdr, .jpg, ...). Mape i same datoteke bile su nesistematično nazivane (često skraćenice i brojevi), što je otežavalo pretragu, a bilo kakvo snalaženje u velikoj količini dokumenata zahtijevalo je dosta vremena i ručnog rada, što se pokazalo kao neidealno. Zaključeno je kako bi ručna pretraga i sređivanje digitalnog dijela tog fonda zahtijevalo znatnu količinu vremena.

U pokušaju da se preuzeta dokumentacija barem donekle sredi radi lakša korištenja i upravljanja, donesena je odluka da se korištenjem digitalnih alata proces opisa i organizacije zapisa proba automatizirati. Početni uvjeti kod teoretske razrade metode bili su: jednostavnost korištenja digitalnih alata i dostupnost digitalnih alata (*freeware*), a krajnji je cilj bio da struktura zapisa bude preglednija i pretraživa, a po mogućnosti i opisana, bolje nego što je njezino prvotno stanje. Radi jednostavnosti i brzine, odlučeno je da se metoda primijeni na dijelu preuzetoga digitalnoga gradiva koje je iznosilo 1,08 GB zapisa koji su se sastojali od 3066 datoteka i 254 mapa. Zaključeno je kako će u slučaju pozitivnog ishoda biti jednostavno metodu prilagoditi većoj količini zapisa (*upscale*). Također, metoda automatskog sortiranja mora biti

bazirana na RiC normi arhivističkog opisa, o kojoj će biti više riječi u zasebnom poglavlju.



Slika 1. Dizajn uniformi za Ilirija hotele

2.3. Ciljevi i metodologija

Za digitalnu obradu arhivskoga gradiva u skladu s RIC standardom ključno je koristiti se digitalnim alatima koji omogućuju identifikaciju, analizu, strukturiranje i opis podataka. Načelna je postavka te metode jednostavnost jer veće količine digitalnih zapisa mogu biti raznovrsne u odnosu na broj zapisa, njihovu količinu, formate te stupanj središtenosti (opis i struktura) samoga gradiva. Jednostavna bi metoda imala široku primjenu te bi se mogla po potrebi proširiti ili specificirati, ovisno o potrebama.

Prvi korak u procesu obrade digitalnoga gradiva odnosi se na identifikaciju i analizu vrsta datoteka. Taj je korak nužan zbog određivanja strukture podataka i prepoznavanja eventualnih nesukladnosti s dugoročnim arhivskim formatima. Identifikacija vrsta datoteka može se provesti s pomoću alata poput DROID-a (*Digital Record Object Identification*)¹, koji se koristi PRONOM bazom podataka Nacionalnog arhiva Ujedinjenog Kraljevstva za prepoznavanje formata i provjeru njihove kompatibilnosti s dugoročnim pohranjenim standardima. Osim toga, osnovna provjera i grupiranje datoteka prema ekstenzijama može se obaviti s pomoću alata poput Windows Explorera ili Total Commandera, koji omogućuju brzo sortiranje i pregledavanje sadržaja.

Nakon što su vrste datoteka identificirane, slijedi postupak ekstrakcije metapodataka, koji omogućuje prepoznavanje ključnih informacija o svakom zapisu. Ovisno o vrsti datoteke, metapodatci mogu uključivati informacije o autorstvu, datumu nastanka, tehničkim specifikacijama ili čak geolozijskim podacima. Za obradu slikovnih datoteka može se koristiti ExifTool, koji omogućuje dohvaćanje EXIF podataka, uključujući informacije o kameri, postavkama ekspozicije i GPS koordinatama.² Za skenirane dokumente i PDF-ova često je potrebno primijeniti OCR tehnologiju kako bi se prepoznali i indeksirali tekstualni podatci unutar slika. U tu svrhu može se koristiti Adobe Acrobat Pro³ ili ABBYY FineReaderom⁴, koji nude mogućnost pretvaranja slika u pretražive PDF datoteke ili izdvajanja teksta u obliku koji je kompatibilan s daljnjom obradom u arhivskim sustavima. Kao alternativa programima Adobe Acrobat Pro i ABBYY FineReader⁵ može se koristiti Tesseractom OCR⁶ kao Googleovim open-source OCR alatom koji nije toliko korisnički jednostavan kao prije spomenuti programi. Za audiozapise i videozapise koristi se MediaInfo⁷, koji omogućuje analizu tehničkih karakteristika datoteka,

¹ The National Archives UK. (2021). *DROID (Digital Record Object Identification)*. URL: <https://www.nationalarchives.gov.uk/information-management/manage-information/preserving-digital-records/droid/> (7. 2. 2025.).

² Harvey, P. (2013). *ExifTool Documentation*. URL: <https://exiftool.org> (10. 2. 2025.).

³ Adobe. ADOBE ACROBAT PRO. URL: <https://www.adobe.com/acrobat/acrobat-pro.html> (7. 2. 2025.).

⁴ ABBYY FineReader PDF. URL: <https://shorturl.at/QbBhQ> (7. 2. 2025.).

⁵ Isto.

⁶ Tesseract OCR. Downloads. *GitHub Pages*, URL: <https://tesseract-ocr.github.io/tessdoc/Downloads.html> (7. 2. 2025.).

⁷ MediaArea. MediaInfo. URL: <https://mediaarea.net/en/MediaInfo> (7. 2. 2025.).

uključujući format kodiranja, trajanje i *bitrate*. Korištenje OCR alata i analize zvuka nadilazi razmjere te metode, ali se njima može koristiti kao njezina nadopuna, prema potrebama digitalnih zapisa koje se pokušava opisati.

Nakon izdvajanja metapodataka, potrebno je izvršiti sortiranje i preimenovanje datoteka kako bi se osigurao konzistentan sustav organizacije. Budući da nasumično generirana imena datoteka (primjerice „IMG_20230315_123456.jpg” ili „DCIM0001.PDF”) otežavaju arhivsku obradu i pretraživost, važno je primijeniti pravila preimenovanja koja odražavaju sadržaj i kontekst zapisa. Jedan je od korisnih alata u tom procesu Bulk Rename Utility⁸, koji omogućuje automatsko preimenovanje datoteka na temelju njihovih metapodataka, uključujući datum stvaranja, ključne riječi ili serijske brojeve dokumenata. Usto, TagSpaces omogućuje dodavanje oznaka i klasifikacija bez promjene stvarnih imena datoteka, što može biti korisno za privremenu kategorizaciju tijekom obrade.

Posljednji korak u obradi podrazumijeva generiranje opisa u skladu s RiC modelom. RiC norma predviđa hijerarhijsko i mrežno strukturiranje arhivskih zapisa, omogućujući povezivanje pojedinačnih dokumenata s kontekstualnim informacijama, kao što su stvaratelji dokumenata, pravni okvir i administrativni procesi koji su doveli do njihova nastanka.⁹ U tom procesu koristi se alatima poput Excela ili OpenRefinea¹⁰ za strukturiranje podataka u tabličnom obliku od čega se Excel pokazao kao vrlo praktičan i jednostavan alat za tu namjenu. Ti sustavi omogućuju generiranje opisa u standardiziranim formatima, uključujući XML i JSON, što olakšava dugoročnu pohranu i interoperabilnost s drugim arhivskim platformama.

2.4. Pregled RIC standarda

RiC je standard, tj. norma za opis arhivskoga gradiva koju je razvio Međunarodno arhivsko vijeće (ICA) radi modernizacije i unifikacije arhivskih norma za sređivanje, tj. opis arhivskoga gradiva. Za razliku od prethodnih standarda, poput ISAD(G), koji se oslanja na hijerarhijski model opisa, RiC uvodi mrežnu strukturu

⁸ BRU. Bulk Rename Utility. URL: <https://www.bulkrenameutility.co.uk/> (7. 2. 2025.).

⁹ International Council on Archives. (2016). *Records in Contexts: A Standard for Archival Description*. URL: <https://www.ica.org> (10. 2. 2025.).

¹⁰ OpenRefine. URL: <https://openrefine.org/> (7. 2. 2025.).

odnosa između arhivskih jedinica te omogućujući fleksibilnije i preciznije povezivanje podataka.¹¹

RiC se sastoji od dvaju osnovnih dijelova: Records in Contexts-Conceptual Model (RiC-CM), koji definira konceptualne entitete i njihove odnose, te Records in Contexts-Ontology (RiC-O), koji omogućuje primjenu standarda u digitalnom okruženju putem semantičkog *veba* i tehnologije povezanih podataka (engl. *linked data*)¹².

Glavni entiteti RiC-CM-a uključuju zapise, stvaratelje, funkcije, događaje i pravne okvire pri čemu svaki od njih može biti povezan s drugim entitetima u mreži odnosa. Takav model omogućuje složeniji opis arhivskoga gradiva, posebno kada je riječ o digitalnim zapisima, gdje isti dokument može biti dio više konteksta ili imati različite verzije tijekom vremena.

Primjena RiC-a u digitalnim arhivima omogućuje bolje povezivanje podataka i integraciju s drugim informacijskim sustavima. Budući da digitalno gradivo često nije linearno strukturirano, RiC-ova mrežna arhitektura omogućuje precizniju reprezentaciju stvarnih odnosa među zapisima. Na primjer, *e-mail* korespondencija može se opisati tako da svaki *e-mail* bude povezan s više stvaratelja, tematskih cjelina i pravnih okvira, čime se osigurava cjelovitiji arhivski kontekst.¹³

Usto, RiC-O omogućuje primjenu tehnologija povezanih podataka, čime se arhivski opisi mogu povezivati s vanjskim bazama podataka, poput normativnih baza osoba i institucija, čime se poboljšava pretraživost i interoperabilnost digitalnih zapisa. U praktičnom smislu to bi podrazumijevalo vrlo lake sustave proširenja i nadogradnje gdje se s novim opisima i preuzimanjima proširuje postojeće baze podataka.

Prednost je automatske obrade digitalnih zapisa korištenjem RIC norme, u odnosu na statičnu organizaciju mapa, datoteka i zapisa koja bi bila svojstvena ISAD(G) standardu, automatsko povezivanje zapisa na temelju metapodataka. Primjerice, ako arhivski fond sadrži veću količinu jedne vrste zapisa (npr. platne liste

¹¹ *Ibid.*

¹² Pitti, D., & Sweeney, L. (2017). *Beyond Hierarchy: Implementing the Records in Contexts Model*. *Journal of Archival Organization*, 14(3-4), 145–160.

¹³ Dahlström, M., Hansson, J., & Sundqvist, A. (2020). *Reimagining Archival Description: Records in Contexts and the Future of Digital Archives*. *Archival Science*, 20(2), 305–322.

ili *e-mail* poruke), RIC može omogućiti njihovu automatsku kategorizaciju. *E-mail* poruke bi se tako mogle organizirati prema događajima s kojima su povezane ili prema pojedinim pošiljateljima, a takvu organizaciju već omogućuju digitalni alati poput Archivematice¹⁴ i AtoM¹⁵-a s kojima je moguće stvaranje mreže podataka između zapisa i njihova konteksta¹⁶.

Ako se izuzme primjena RiC norme u obradi nesortiranih digitalnih zapisa, obrada takva digitalnoga gradiva može biti samo jednostavno prepoznavanje formata i osnovnih metapodataka (imena, datum nastanka, autor itd.). Iako i takva obrada može biti korisna u vidu bolja strukturiranja u odnosu na izostanak bilo kakve organizacijske strukture, ona ne omogućuje razumijevanje konteksta u kojem su dokumenti nastali i kako su povezani. RIC je standard u tom smislu iskorak u odnosu na tradicionalne metode jer osigurava precizniju kategorizaciju (tj. opis) arhivskoga gradiva. Štoviše, može se smatrati kako je njegova primjena posebno korisna pri obradi nesortiranih digitalnih zapisa gdje ne postoje nikakve strukture i gdje je pretraživost zapisa otežana.

3. Metodologija automatske obrade

3.1. Analiza podataka

Glavni kriterij odabira uzorka digitalnoga arhivskoga gradiva bio je što veća raznovrsnost tipova datoteka. Cilj je bio izbor manjeg, ali kompleksnog uzorka radi preciznijeg testiranja metode.

Prvi korak bio je analiza datoteka u alatu DROID koji ispisuje niz podataka o datotekama (1. tablica).

¹⁴ archivematica. URL: <https://www.archivematica.org/en/> (7. 2. 2025.).

¹⁵ accessatomemory.atom. URL: <https://www.accessmemory.org/en/> (7. 2. 2025.).

¹⁶ *Ibid.*

1. tablica: Rezultat analize datoteke u alatu DROID.

METAPODATAK	PRIMJER
1. ID (jedinstveni broj dodijeljen svakoj datoteci, mapi ili arhivskoj datoteci)	14
2. PARENT_ID (ID arhivske datoteke ili mape u kojoj se nalazi datoteka)	3
3. URI (jedinstveni identifikator izvora)	file:/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Scan10008.BMP
4. FILE_PATH (lokacija datotečnog sustava za ovaj izvor)	C:\Users\martina.vipotnik\Desktop\4---TAMARA\2012-06-21\Scan10008.BMP
5. NAME (ime datoteke za ovaj izvor)	Scan10008.BMP
6. IDENTIFICATION METHOD (način identifikacije prema ekstenziji, potpisu i spremniku)	Signature
7. STATUS (pokazuje je li profiliranje bilo uspješno ili ne)	Done
8. SIZE (veličina datoteke u bajtovima)	969010
9. TYPE (vrsta resursa, bilo da se radi o datoteci, mapi ili spremniku)	File
10. EXT (ekstenzija datoteke izvora)	bmp
11. LAST_MODIFIED (datum i vrijeme zadnje promjene izvora)	21.06.2012 09:57:06
12. EXTENSION_MISMATCH (postoji li nesklad između ekstenzije izvora)	FALSE
13. HASH (dugi jedinstveni niz brojeva i slova kojim se može koristiti za jedinstvenu identifikaciju sadržaja datoteke)	e2f888f9e89f1ca109a5d335a86c0549db73d94fa97df2097f42db5c45f830ca
14. FORMAT_COUNT (broj identifikacija napravljenih za ovaj izvor)	1
15. PUID (PRONOM jedinstveni identifikator za format datoteke)	fnt/116
16. MIME_TYPE (dvodijelni identifikatori kojima se koristi za identifikaciju formata datoteka kojima se koristi na mreži i prenose mrežom)	image/bmp

METAPODATAK	PRIMJER
17. FORMAT_NAME (izvještava o nazivu formata datoteke kada se identificira format datoteke)	Windows Bitmap
18. FORMAT_VERSION (na kojoj verziji određenog formata datoteke je datoteka identificirana) ¹⁷	3.0

Već na samom početku uočeno je da utvrđeno početno stanje od 3066 datoteka ne odgovara informacijama dobivenim analizom mape u DROID-u. Sveobuhvatna raščlamba u DROID-u prikazuje 3411 profila od kojih je 3147 datoteka i 264 mapa.

Za početak analizirane su ekstenzije izvornih datoteka. DROID je pronašao podatke za dvadeset i dvije različite vrste ekstenzija, tj. zapisa (2. tablica):

2. tablica: Popis formata dobiven analizom digitalnoga arhivskoga gradiva aplikacijom DROID

FORMAT	BROJ DATOTEKA
.ai (Adobe Illustratoris – Adobe vrsta datoteke za vektorske slike.)	2
.bmp (Bitmap slikovna datoteka – slikovna datoteka koja se može pregledavati bez grafičkog prilagođavanja.)	54
.cdr (CorelDRAW slikovna datoteka, format vektorske datoteke.)	1.505
.css (Vanjski stilski list koji sadržava .css. Jedna .css datoteka može biti povezana s više mrežnih stranica.)	9
.db (Upućuje na to da datoteka sadržava informacije u nekoj vrsti strukturiranog formata baze podataka.)	93
.doc, .docx (.docx je standardni format datoteke za spremanje dokumenata u Wordu. Format datoteke .doc je prethodnik formata .docx koji je podatke spremao kao jednu binarnu datoteku.)	911+28

¹⁷ The National Archives UK. Droid – User Guide, str. 9–15. URL: <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/droid-user-guide.pdf> (13. 2. 2025.).

FORMAT	BROJ DATOTEKA
.gif (Rasterski format datoteke dizajniran za relativno osnovne slike koje se uglavnom pojavljuju na internetu.)	3
.htm (Format datoteke koji sadržava HTML jezik koji konstruira mrežnu stranicu.)	4
.jpg (Poslije se koristi .jpeg. Bio je jedan od najčešće korištenih formata slikovnih datoteka na svijetu koji mogu komprimirati impresivne detalje u veličinu datoteke koju je moguće dijeliti.)	381
.js (Datoteke koje sadržavaju JavaScript kod za izvršavanje na mrežnim stranicama.)	7
.lnk (Oznake ili datoteke prečaca sustava Windows.)	3
.pdf (Prijenosni format dokumenta. Koristi se za spremanje datoteka koje se ne mogu mijenjati, ali ih je i dalje potrebno jednostavno dijeliti i ispisivati.)	15
.php (.php datotekama često se koristi kao datotekama mrežnih stranica)	1
.png (Vrsta rasterske slikovne datoteke kojom se često koristi na internetu. Imaju fiksni broj piksela i ne gube kvalitetu kada se komprimiraju.)	5
.ppt (Prezentacijska datoteka za korištenje s Microsoft PowerPointom. Sadržava različite vrste podataka, kao što su tekst, slike, glazba i videozapisi.)	59
.psd (Izvorni format datoteke kreirane u aplikaciji Adobe Photoshop.)	23
.rtf (Format datoteke koji omogućuje razmjenu tekstualnih datoteka između različitih programa za obradu teksta u različitim operativnim sustavima.)	1
.shs (Datoteka slomljenog teksta koji se stvara kada se kopira odabrani tekst iz dokumenta u programu Microsoft Word ili Excel, povuče izvan dokumenta i ispusti na radnu površinu.)	1
.tiff (Računalna datoteka kojom se koristi za pohranu rasterske grafike i slikovnih informacija.)	12
.tmp (.tmp datoteke su datoteke koje program ili operativni sustav obično stvara za sigurnosne kopije, pohranu ili predmemoriju.)	8
.xls (Izvorna Excel radna knjiga. Rabila se za unos podataka ili teksta, moglo se koristiti formulama za izračune i stvarati grafikone i slike za vizualizaciju podataka.)	19
.zip (Format arhivske datoteke koji podržava kompresiju podataka bez gubitaka)	3

Uz datoteke formata kojima se često koristi i koji su uglavnom podržani softverima na službenim računalima poput .doc/.docx, .gif, .jpg, .pdf, .png, .ppt, .tif, .xls i .zip, vidljivi su i neki drugi formati s kojima se u svakodnevnom poslovanju ne susreće često ili su dio funkcioniranja operativnog sustava te kao takvi nisu vidljivi. Također su vidljivi formati koji se ne mogu otvoriti bez dodatnog softvera ili barem preglednika (engl. *Viewer*) poput .cdr (CorelDraw¹⁸) i .psd (Photoshop¹⁹). Neke ekstenzije prikazuju i moguće postojanje baza podataka i mrežnih stranica.

Nasumičnim odabirom i usporedbom nekoliko datoteka .db ekstenzije iz mapa s metapodacima dobivenim uz pomoć DROID-a, primijećeno je da je u pitanju format Windows Thumbnail Cache, koji je također sakriven početnim postavkama sustava. To je automatski kreiran format u mapama koje sadržavaju slike, a ne format koji sadržava informacije u strukturiranom formatu baze podataka kako se u početku mislilo. Te datoteke pohranjuju predmemoriranu kopiju umanjene verzije slika u toj mapi što omogućuje pretpregled slika bez potrebe za njihovim otvaranjem. U navedenim .db datotekama bi se trebale nalaziti i pobrisane datoteke slika ako postoje. Za čitanje takvih datoteka nije potreban poseban softver.

Provjerom datoteka .htm ekstenzije pronađene su spremljene mrežne stranice kojima su djelatnici koristili u istraživanju klijenata. S obzirom na strukturu .htm datoteka i postojanje popratnih datoteka, potrebno je obratiti posebnu pozornost pri preimenovanju datoteka kako .htm datoteke ne bi postale neupotrebljive jer postoji mogućnost da jedna .htm datoteka poziva (referira se na) drugu.

Za datoteke .cdr i .psd ekstenzija, potrebno je instalirati alate koji mogu čitati navedene ekstenzije ili se koristiti *online* alatima. Alati koji inače rade s tim vrstama datoteka, CorelDraw i Photoshop, komercijalni su i njihovo se korištenje naplaćuje. *Online* alatima se problematično koristiti zbog mogućeg rizika kršenja zaštite osobnih podataka pa oni nisu korišteni u ovom postupku.

¹⁸ CorelDraw. URL: <https://shorturl.at/1SF3n> (10. 2. 2025.).

¹⁹ Adobe. Photoshop. URL: <https://www.adobe.com/products/photoshop.html> (10. 2. 2025.).

A	B	C	D	E
1	ID	PARENT ID	URI	FILE PATH
2	2		file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/
3	3		2 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21
4	10		3 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Scan1007.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Scan1007.BMP
5	14		3 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Scan1008.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Scan1008.BMP
6	5		3 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Scan2026.JPG	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Scan2026.JPG
7	24		3 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Thumbs.db	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-21/Thumbs.db
8	4		2 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27
9	26		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan1019.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan1019.BMP
10	8		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan1020.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan1020.BMP
11	20		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan1021.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan1021.BMP
12	27		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan1022.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan1022.BMP
13	6		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan2030.JPG	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan2030.JPG
14	9		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan2031.JPG	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan2031.JPG
15	7		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan2032.JPG	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan2032.JPG
16	13		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan2033.JPG	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Scan2033.JPG
17	25		4 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Thumbs.db	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-27/Thumbs.db
18	11		2 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-28/	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-28
19	16		11 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-28/Scan2034.JPG	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-28/Scan2034.JPG
20	22		11 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-28/Thumbs.db	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-06-28/Thumbs.db
21	12		2 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-02/	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-02
22	30		12 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-02/Scan1005.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-02/Scan1005.BMP
23	21		12 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-02/Thumbs.db	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-02/Thumbs.db
24	15		2 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-16/	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-16
25	18		15 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-16/Scan2059.JPG	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-16/Scan2059.JPG
26	23		15 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-16/Thumbs.db	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-07-16/Thumbs.db
27	17		2 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18
28	19		17 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan1027.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan1027.BMP
29	28		17 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan1028.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan1028.BMP
30	29		17 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan1029.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan1029.BMP
31	41		17 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan1030.BMP	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan1030.BMP
32	33		17 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan2005.JPG	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Scan2005.JPG
33	35		17 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Thumbs.db	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/2012-10-18/Thumbs.db
34	99		2 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/GLOSABD13/	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/GLOSABD13
35	114		99 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/GLOSABD13/technical data Spring 2013.pdf	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/GLOSABD13/technical data Spring 2013.pdf
36	108		99 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/GLOSABD13/technical data Summer 2013.pdf	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/GLOSABD13/technical data Summer 2013.pdf
37	31		2 file/C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/Glosab kol. P-1 2011.	C:/Users/martina.vipotnik/Desktop/4---TAMARA/Glosab kol. P-1 2011.

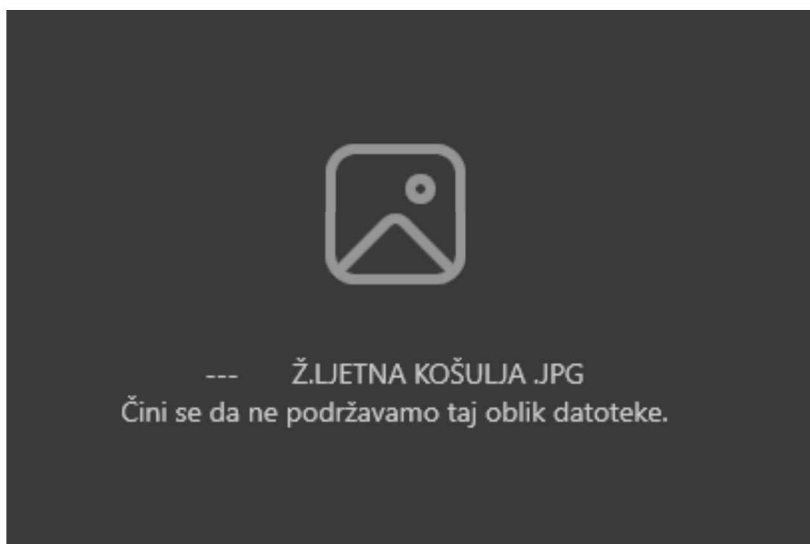
2. slika: Prikaz metapodataka dobivenih alatom DROID u Excel tablici

3.2. Tehnička ispravnost datoteka i duplikati

Prije pripreme datoteka za daljnju obradu potrebno je provjeriti jesu li sve datoteke ispravne te ima li više jednakih datoteka.

Kod pojedinih zapisa su ekstenzije netočne ili nedostaju.²⁰ Ako je sve u redu, stupac „extension mismatch” prikazuje vrijednost „false”. Međutim, ako ekstenzija datoteke ne odgovara formatu datoteke koju identificira stupac „metoda” ili ekstenzija nedostaje, stupac će pokazivati vrijednost „true”. Filtriranjem stupca prema odrednici „true” otkriveno je ukupno deset datoteka s vrijednosti „true”. U pitanju je osam datoteka ekstenzije .temp te jedna datoteka ekstenzije .bmp i .jpg. Provjerom navedenih datoteka na lokaciji koju je DROID iščitao .bmp datoteka se na prvi pogled čini u redu dok se .jpg datoteka ne može otvoriti jer softver ne podržava taj oblik datoteke.

²⁰ The National Archives UK. Droid – User Guide, str. 12. URL: <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/droid-user-guide.pdf> (13. 2. 2025.).



3. slika: Pogreška pri otvaranju .jpg datoteke

Od osam .tmp datoteka, tri datoteke su vidljive, dok su ostale sakrivene. Omogućivši opciju za „prikaz skrivenih datoteka, mapa i pogona” te onemogućivši opciju za „skrivanje zaštićenih datoteka operativnog sustava” koju preporučuje sustav u mapi su sakrivene datoteke postale vidljive te je utvrđeno da je sve u redu.

Provjera se dupliciranih datoteka na lagan način može odraditi uz pomoć stupca HASH sadržaja dobivenog analizom u DROID-u. HASH sadržaj je dugačak jedinstven alfanumerički niz kojim se može koristiti kako bi se jedinstveno identificirao sadržaj datoteke. U praksi nije moguće da dvije različite datoteke imaju isti HASH sadržaja. Za provjeru dupliciranih datoteka koristi se opcijom uvjetnog oblikovanja u Excelu u stupcu s HASH vrijednostima. Uvjetnim oblikovanjem definira se pravilo kojim se sve ćelije koje sadržavaju duplicirane vrijednosti označe bojom ili nekom drugom odrednicom. Provjerom HASH stupca otkrivena su 1752 duplikata.

3.3. Raspakiravanje

S obzirom na nerazmjer broja datoteka utvrđenih početnim stanjem i stanjem dobivenim analizom korištenja DROID-a, prvo su provjerene .zip datoteke. Naime, pri očitavanju svojstva mapa ne očitavaju se datoteke koje se nalaze u komprimiranim datotekama s internom strukturom po mapama. Prije svega bilo je potrebno raspakirati sve komprimirane datoteke. Iako su, u ovom slučaju, samo tri datoteke koje se lako mogu i ručno raspakirati, namjera je bila pronaći alat koji bi iz veće količine različitih datoteka raspoređenih u više mapa i podmapa raspakirao zapakirane datoteke na istu lokaciju gdje se nalaze i njihove izvorne datoteke. Za raspakiravanje datoteka tražena je pomoć ChatGPT-a²¹, koji je ponudio više besplatnih inačica alata za raspakiravanje te PowerShell²² skriptu.

PowerShell skripta zahtjeva kodiranje što se nastojalo izbjeći, a od ponuđenih alata samo je jedan ispunjavao uvijete za pronalaženje svih komprimiranih datoteka i njihovo skupno raspakiravanje na izvorne lokacije. Riječ je o programu ExtractNow.²³ Problem se pojavljuje već na početku korištenja tog programa gdje su se od tri mape ispravno raspakirale dvije iako alat ExtractNow prikazuje da je raspakiravanje dovršeno i ne javlja nikakve pogreške. S obzirom na poteškoće s raspakiravanjem, odlučeno je pokušati poteškoće razriješiti s PowerShell skriptom koja bi trebala pokazati i definirati grešku ako raspakiravanje nije moguće. Od ChatGPT-a je zatraženo da napravi skriptu prema određenim parametrima postavljanjem sljedeće naredbe: „Možeš li mi molim te dati skriptu za raspakiravanje zip datoteka u mapi "4---TAMARA", uključujući i sve podmape? ”. Ponudio je skriptu (3. slika) koja rekurzivno pronalazi sve .zip datoteke unutar mape 4---TAMARA i raspakirava ih u zasebne podmape uz svaku .zip datoteku.

²¹ „ChatGPT je računalni program koji koristi umjetnu inteligenciju za razumijevanje i generiranje ljudskog jezika.” ChatGPT. URL: <https://chatgpt.com/> (18. 3. 2025.).

²² PowerShell je objektno orijentirani automatizacijski program i skriptni jezik s interaktivnom naredbenom linijom koji je Microsoft razvio kako bi pomogao IT stručnjacima u konfiguriranju sustava i automatizaciji administrativnih zadataka. Bigelow, , Moore, J., Jones, D. TechTarget. What is PowerShell and how to use it: The ultimate tutorial. URL: <https://www.techtarget.com/searchwindowsserver/definition/PowerShell>. (18. 2. 2025.).

²³ LO4D.com. ExtractNow. URL: <https://extractnow.en.lo4d.com/windows> (17. 2. 2025.).

Skripta za raspakiravanje svih .zip datoteka u mapi i podmapama:

```
powershell Copy Edit

# Postavi početnu putanju
$rootFolder = "C:\Users\martina.vipotnik\Desktop\4---TAMARA"

# Pronađi sve .zip datoteke rekurzivno
$zipFiles = Get-ChildItem -Path $rootFolder -Recurse -Filter *.zip

foreach ($zip in $zipFiles) {
    try {
        # Definiraj destinacijski folder za raspakiravanje (u istom direktoriju kao .zip)
        $extractPath = Join-Path -Path $zip.Directory.FullName -ChildPath "$($zip.BaseName)_UNZIP"

        # Kreiraj folder ako ne postoji
        if (-not (Test-Path -Path $extractPath)) {
            New-Item -ItemType Directory -Path $extractPath | Out-Null
        }

        # Raspakiraj zip datoteku
        Expand-Archive -Path $zip.FullName -DestinationPath $extractPath -Force

        Write-Host "✅ Raspakirano: $($zip.FullName)"
    }
    catch {
        Write-Host "❌ Greška kod: $($zip.FullName) - $_"
    }
}

Write-Host "`n🎉 Gotovo! Sve pronađene .zip datoteke su obrađene."
```

4. slika: Kod dobiven uz pomoć ChatGPT-a

Tim načinom ispravno se raspakirala jedna od triju .zip datoteka. Za ostale .zip datoteke, kao i za svaku datoteku zasebno koja se nalazi unutar .zip datoteka, definira pogrešku: „Specified path, file name or both are too long.” Putanja do

datoteke opisuje kroz koji uređaj, mape i podmape se mora proći da bi se došlo do datoteke te ona sadržava imena uređaja, mapa, podmapa i same datoteke. Sustav ograničava imena datoteka na 260 znakova, a mapa na 240 znakova. Navedene problematične putanje uz dijakritičke znakove, sadržavaju i brojne nepotrebne znakove poput mnoštva crtica i viška razmaka.²⁴ Na upit kako doskočiti tom problemu ChatGPT savjetovao je da se u sustavu Windows omoguće duge putanje. To se može napraviti PowerShell skriptom ili promjenom postavka tako da se uđe u Group Policy Editor te promjeni Filesystem postavke tako da se omoguće Win32 duge putanje.²⁵ Za navedene promjene potrebno je imati administratorske ovlasti na računalu. Omogućivši duge putanje PowerShell skriptom alat ExtractNow je uspješno raspakirao dvije od tri .zip datoteke, dok je PowerShell skripta uspješno raspakirala sve tri. Pretpostavka je da su određena imena datoteka još uvijek predugačka za obradu datoteka uz pomoć softvera te je potrebna intervencija koda kako bi se uspješno obradile. Korištenje kodiranja i složenih skripta (u npr. Pythonu) nadilazi opseg ovog rada, a sam postupak zahtijeva naprednija znanja iz kodiranja i nekih programskih jezika, stoga možebitni rezultati takva pothvata ne bi mogli imati široku primjenu.

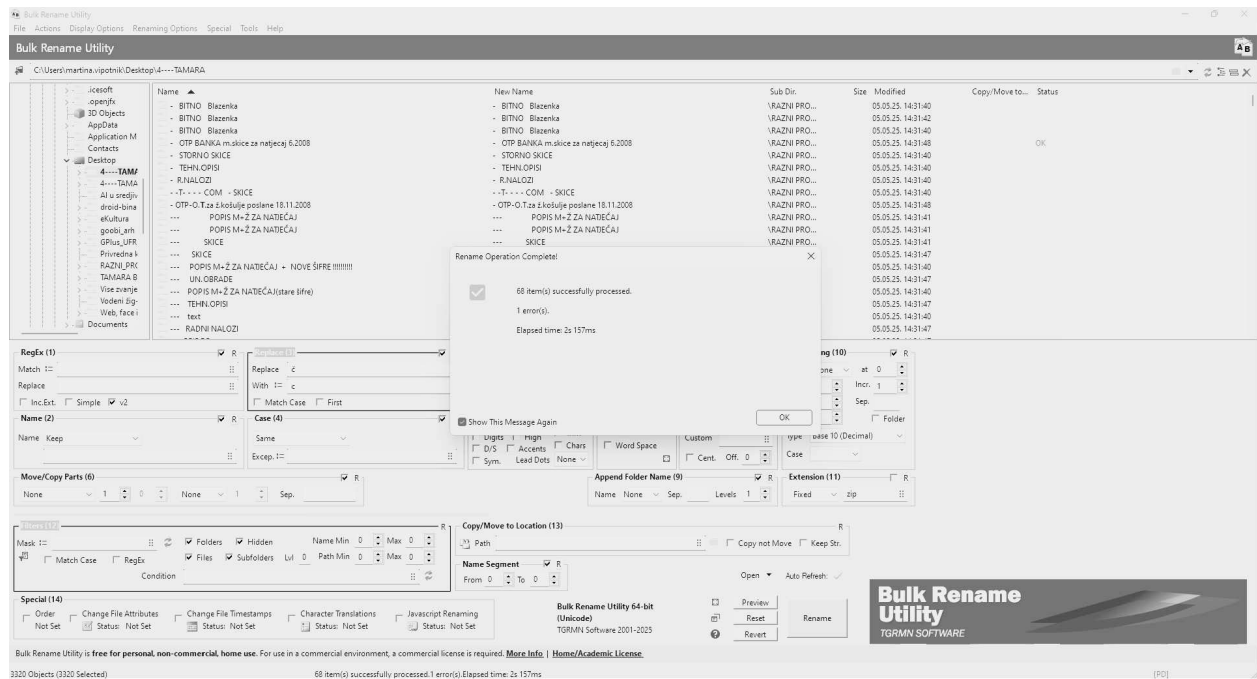
3.4. Standardizacija imena i preimenovanje: Bulk Rename Utility – BRU

S obzirom na to da se zbog predugačkih imena očekuju daljnji problemi u obradi gradiva te je ionako potrebno preimenovati datoteke radi lakša grupiranja i sortiranja datoteka, sljedeći korak bio je pronaći alat koji bi pomogao pri masovnom preimenovanju datoteka na temelju različitih kriterija, ali i organizaciji i sortiranju datoteka. Uz razne mogućnosti koje zahtijevaju kodiranje te poneke koje se plaćaju, pronađen je alat Bulk Rename Utility (u nastavku BRU). BRU je moćan alat koji omogućuje automatsko preimenovanje datoteka prema metapodacima (npr. datum kreiranja, ekstenzija), podržava masovno premještanje i sortiranje po imenu, tipu, veličini itd. te je idealan za strukturiranje nesortiranih direktorija. Uz uobičajene promjene teksta prema bilo kojem kriteriju ima mogućnost i dodavanja teksta na

²⁴ Primjer: C:\Users\martina.vipotnik\Desktop\4---TAMARA\RAZNI PROGR + NALOZI\HT 9.9. 2008 natječaj. tehničari\H.T.-T-COM\T-COM Vjeko i Nikica poslano 7.11.2008\ŽENSKO PROLJEĆE\--- Ž.KOŠULJA K.R. 301809 NOVAsamo detalji.cdr

²⁵ Computer Configuration > Administrative Templates > System > Filesystem.

početak ili kraj imena datoteke, dodavanja imena nadređene mape datoteci, dodavanja datuma imenima datoteka, dodavanja teksta iz međuspremnika u više imena datoteka, automatskog numeriranja datoteka s vrlo fleksibilnim pravilima, pregleda novih imena prije preimenovanja, sortiranja detalja datoteka prema bilo kojem stupcu, filtriranja datoteka za preimenovanje korištenjem zamjenskih znakova, prema dužini imena ili putanje, kopiranja i micanja datoteka na drugu lokaciju te cijeli niz drugih mogućnosti. BRU u isto vrijeme nudi zadovoljavajuću razinu automatizacije i pregled izvršavanih promjena nad datotekama.



5. slika: Sučelje aplikacije Bulk Rename Utility

3.5. Ekstrakcija metapodataka

Nakon sortiranja i grupiranja datoteka potrebno je ekstrahirati metapodatke u novonastalom okruženju. I u tom slučaju za prijedloge za besplatan softver koji može izvući metapodatke za niz formata pronađenih u ovom uzorku digitalnoga arhivskoga gradiva upitali smo ChatGPT. Iako ne postoji jedinstveni alat koji pokriva baš sve navedene formate iz 2. tablice predložena je kombinacija nekoliko besplatnih alata koji bi mogli zadovoljiti te potrebe. Testirani su alati Exiftool i MediaInfo. Exiftool je besplatan alat za čitanje, pisanje i manipulaciju metapodacima, koji podržava obradu velikog broja formata (od navedenih .bmp, .jpg, .png, .tif, .pdf, .doc, .docx, .xls, .ppt i .zip). MediaInfo je alat specijaliziran za analizu multimedijских datoteka te nije izravno vezan s popisom formata relevantnih za ovaj rad no ipak obuhvaća neke. Oba alata imaju mogućnost analize mnogo većeg broja metapodataka nego DROID, međutim u ovom slučaju većina stupaca je prazna i ne nude se dodatne informacije. Ipak, oba su alata pronašla još formata koji nisu identificirani DROID-om. Exiftool je uz formate pronađene DROID-om registrirao još jedan format – riff. Uvidom u datoteku te u podatke dobivene DROID-om otkriveno je da je datoteka označena kao .jpg format. Za tu datoteku se u stupcu „extension mismatch” pokazuje vrijednost „true”, što znači da ekstenzija datoteke ne odgovara formatu. Navedena datoteka se ne može otvoriti je softver ne podržava taj oblik datoteke.²⁶ S druge strane, alat MediaInfo pronalazi format .tar koji je u DROID-u prikazan kao format .doc. Usporedba analiziranih formata navedenim alatima za ekstrakciju metapodataka prikazana je u 3. tablici.

3. tablica: Usporedba formata dobivenih alatima za ekstrakciju metapodataka

Formati	Droid	Exiftool	Mediainfo
.ai	+		
.bmp	+	+	
.cdr	+		
.css	+		
.db	+		

²⁶ Navedeno u poglavlju 3.2. Tehnička ispravnost datoteka i duplikati.

Formati	Droid	Exiftool	Mediainfo
.doc, .docx	+	+	
.gif	+	+	+
.htm	+	+	
.jpg	+	+	+
.js	+		
.lnk	+	+	
.pdf	+	+	+
.php	+		
.png	+	+	+
.ppt	+	+	
.psd	+	+	+
.rtf	+	+	
.shs	+		
.tif	+	+	+
.tmp	+		
.xls	+	+	
.zip	+	+	+
.riff		+	
.tar			+

Iako DROID nudi dovoljno metapodataka za prilagodbu prema RIC-u na temelju navedenih primjera bilo bi dobro provući dokumentaciju i kroz ostale alate ako se pojavljuju neke tehničke pogreške u formatima.

3.6. Metoda automatske obrade: rekapitulacija

Odabrani uzorak digitalnoga arhivskoga gradiva primarno je analiziran aplikacijom DROID, koja daje osnovne metapodatke svih mapa, podmapa i datoteka.

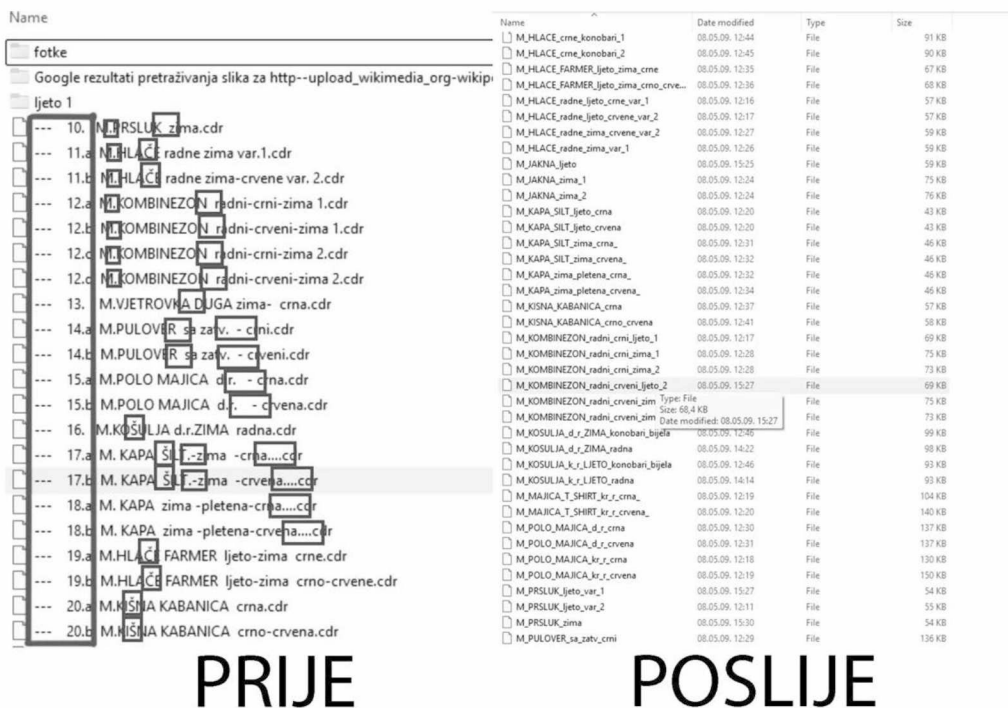
Nakon uvida u podatke dobivene DROID aplikacijom započeo je postupak sređivanja. Već na samom početku počeli su se pojavljivati tehnički problemi poput nerazmjera u količini podataka provjerom svojstava uzorka digitalnoga arhivskoga gradiva s podacima dobivenim aplikacijom DROID te pogrešaka pri raspakiravanju komprimiranih datoteka. Problem nerazmjera u količini podataka na kraju je riješen raspakiravanjem komprimiranim datoteka. Za savjete pri rješavanju problema upitali smo umjetnu inteligenciju ChatGPT, točnije GPT-4-turbo²⁷, koja je za raspakiravanje datoteka predložila besplatnu aplikaciju ExtractNow te PowerShell skriptu. Za pogreške koje su se pojavile pri raspakiravanju radi predugačkih imena datoteka dao je prijedlog za omogućavanje dugačkih imena datoteka u sustavu Windows. Nakon omogućavanja dugačkih imena aplikacija ExtractNow i dalje je imala pogrešaka pri raspakiravanju iako je nešto bolje raspakirala datoteke od prethodnog pokušaja. S druge strane, PowerShell skripta sve je uspješno raspakirala. Alat kojim se koristilo pri masovnom preimenovanju datoteka na temelju različitih kriterija, ali i organizaciji i sortiranju datoteka bio je Bulk Rename Utility, koji nudi mnogo različitih mogućnosti preimenovanja, organizacije, filtriranja i pregleda izvršavanih promjena nad datotekama. Nekoliko besplatnih alata koji bi mogli zadovoljiti te potrebe. Za ekstrakciju veće količine metapodataka datoteka testirani su alati Exiftool i MediaInfo također na prijedlog ChatGPT-a. Dok Exiftool podržava obradu velikog broja primarno slikovnih formata, MediaInfo je specijaliziran za analizu multimedijских datoteka.

Problematika s arhivskim opisom i sređivanjem

Nakon relativno uspješno savladanih izazova opisanih u radu, kao ključna poteškoća će se pokazati proces arhivskog opisa. Problem u opisu nastaje pri detektiranju samog sadržaja datoteka te nasumičnom (barem naizgled) pohranjivanju datoteka. Naime, datoteke su često nazivane nesistematiziranim, a često i nasumičnim slovima, brojevima i skraćenicama iz kojih se nije moglo utvrditi što se u datoteci nalazi. Za daljnje sređivanje i pripremu gradiva za opis prema RiC-u potrebno je ručno otvarati svaku datoteku kako bi se odredilo što se u njoj zapravo nalazi. Dodatna su prepreka tom postupku datoteke u formatima koji se ne mogu otvoriti

²⁷ Ova verzija je ažurirana do lipnja 2024. godine.

bez komercijalnih alata za koje ne postoje besplatne alternative koje bi nudile pouzdanu uslugu.²⁸ Nailaskom na spomenute probleme, opis gradiva u ograničenom vremenskom okviru u kojem je metoda testirana nije moguć zbog čega nije moguća ni stručna obrada prema predlošku RiC norme. Iako su ta metoda, i njezine procedure, osmišljene s opisom prema RiC standardu kao konačnom cilju, početna zamisao nije realizirana. Ipak, mora se naglasiti kako je rezultat primjene te metode na odabrano arhivsko gradivo bio uspješan u vidu toga što je spomenuto gradivo u znatno preglednijem i organiziranijem stadiju nego početno preuzeto.



6. slika: Izgled datoteka u folderu prije i poslije sređivanja

²⁸ Datoteke otvorene besplatno dostupnim alatima nisu bile u potpunosti vjerodostojne izvornim datotekama.

Iako prethodno opisani alati i metode znatno pomažu i ubrzavaju proces sređivanja kompleksnog uzorka digitalnoga arhivskoga gradiva za sređivanje još uvijek ostaje velik dio posla arhivistu koji mora identificirati zapise. Alati, postupci i metodologija predloženi u ovom radu mogu biti korektna polazišna točka za stručnu obradu veće količine digitalnoga gradiva, tj. fondova. Predložena je metodologija kompatibilna s RiC opisom, ali za njegovu dosljednu primjenu zahtijeva daljnju razradu (korištenje naprednog skriptiranja ili dodatnih alata) ili ručni opis zapisa koji treba napraviti arhivist.

4. Zaključak

U radu je prikazana metoda automatske obrade digitalnoga arhivskoga gradiva na konkretnom primjeru preuzimanja i obrade digitalnih zapisa poduzeća Zlatna igla – Siscia d. o. o. iz Siska. Početna je ideja bila razvoj jednostavne, praktične i ponovljive metode koja bi omogućila učinkovito sortiranje, klasifikaciju i opis digitalnoga arhivskoga gradiva uz pomoć široko dostupnih digitalnih alata. Primjena predložene metode pokazala je da je moguće ubrzati stručnu obradu i povećati točnost klasifikacije digitalnih dokumenata koristeći predložene alate i metode. Automatizacijom osnovnih koraka (sortiranje, datiranje i opis) može se napraviti osnova za daljnju, detaljniju arhivsku obradu. Takvim pristupom mogu se rasteretiti ljudski resursi uz visok stupanj pouzdanosti i dosljednosti obrade.

Ipak, važno je napomenuti kako koristeći tu metodu nije moguće u potpunosti dovršiti stručnu obradu prema predlošku RiC norme za opisa zbog nekoliko izazova. Ponajprije je riječ o komplikacijama nastalim zbog neprimjerene strukture zapisa (dugačka imena, previše datoteka itd.) koji su se mogli biti izbjeći da je stvaratelj slijedio bilo kakvu koherentnu strukturu pohrane zapisa. Također je izazov dovršiti tu vrstu stručne obrade s dostupnim digitalnim alatima koji su široko dostupni i jednostavni. Može se pretpostaviti kako bi se mogla razviti kompleksnija metodologija automatske obrade (napredne razine skriptiranja i kodiranja) koja bi uspješnije riješila spomenute poteškoće. Ipak, takva metodologija zahtijeva znatna informatička znanja i specijalizacije te znatan utrošak vremena i resursa, što nadilazi obujam ovog rada.

Zaključno, iako predložena metoda, odnosno radna procedura, nije univerzalno rješenje za obradu digitalnoga gradiva, njezin je potencijal velik, posebice u fazi inicijalnog pregleda i tehničke pripreme. Predložena metoda može poslužiti kao temelj za razvoj budućih digitalnih alata u arhivistici te potaknuti uključivanje informatičkih rješenja u arhivsku praksu. Pred arhivistima su brojni izazovi, ali i prilike, stoga je ključno da arhivska struka nastavi razvijati digitalne kompetencije i sudjeluje u oblikovanju metodologija i postupaka koji odgovaraju izazovima digitalnog vremena.

Izvori

- ABBYY FineReader PDF. Dostupno na: <https://shorturl.at/QbBhQ>
accessatomemory.atom. Dostupno na: <https://www.accesstomemory.org/en/> (7. 2. 2025.).
- Adobe. ADOBE ACROBAT PRO. Dostupno na: <https://www.adobe.com/acrobat/acrobat-pro.html>
- Adobe. Photoshop. Dostupno na: <https://www.adobe.com/products/photoshop.html> (10.2.2025.)
- archivematica. Dostupno na: <https://www.archivematica.org/en/> (7. 2. 2025.).
- BRU. Bulk Rename Utility. Dostupno na: <https://www.bulkrenameutility.co.uk/>
- ChatGPT. Dostupno na: <https://chatgpt.com/>
- CorelDraw. Dostupno na: <https://shorturl.at/1SF3n> (10. 2. 2025.).
- Bigelow, S. J., Moore, J., Jones, D. TechTarget. What is PowerShell and how to use it: The ultimate tutorial. Dostupno na: <https://www.techtarget.com/searchwindowsserver/definition/PowerShell> (datum)
- Dahlström, M., Hansson, J., & Sundqvist, A. (2020). Reimagining Archival Description: Records in Contexts and the Future of Digital Archives. *Archival Science*, 20(2), 305–322.
- Harvey, P. (2013). *ExifTool Documentation*. Dostupno na: <https://exiftool.org> (datum)
- International Council on Archives. (2016). *Records in Contexts: A Standard for Archival Description*. Dostupno na: <https://www.ica.org> (datum)
- MediaArea. MediaInfo. <https://mediaarea.net/en/MediaInfo> (7. 2. 2025.).

- OpenRefine. Dostupno na: <https://openrefine.org/> (datum)
- Pitti, D., & Sweeney, L. (2017). Beyond Hierarchy: Implementing the Records in Contexts Model. *Journal of Archival Organization*, 14(3–4), 145–160.
- Tesseract OCR. "Downloads." *GitHub Pages*, <https://tesseract-ocr.github.io/tessdoc/Downloads.html> (7. 2. 2025.).
- The National Archives UK. (2021). *DROID (Digital Record Object Identification)*. Dostupno na: <https://www.nationalarchives.gov.uk/information-management/manage-information/preserving-digital-records/droid/>
- The National Archives UK. Droid – User Guide. Dostupno na: <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/droid-user-guide.pdf>

Summary

AUTOMATIC PROCESSING OF DIGITAL ARCHIVAL RECORDS: METHOD AND APPLICATION

The challenge of processing of digital archival records can be expected to become one of the key challenges for archival institutions in the upcoming years. A specific case encountered by the State Archives in Sisak, during the acquisition of a substantial quantity of digital records from the company Zlatna igla – Siscia d.o.o. from Sisak, highlighted the need to develop a simple and practical method for the automatic processing of the acquired records. This paper presents both the theoretical and practical framework for creating a method of automated digital records processing. All steps in this method's application, as well as the results, are presented and described in detail. The final part of the paper presents the results of applying this method, emphasizing both its positive aspects and limitations, and seeks to illustrate the prospects of this type of automatic archival processing in the future.

Keywords: *digital records, automatic processing, RIC, metadata, digital archival records*

IZAZOVI OČUVANJA DRUŠTVENOG PAMĆENJA NA STUDIJI SLUČAJA PISMOHRANE BJELOVARSKO-BILOGORSKE ŽUPANIJE

Stručni rad

UDK: 930.25:005.92:316.4(497.5 Bjelovar)

Rad istražuje ulogu pismohrane Bjelovarsko-bilogorske županije u očuvanju društvenog pamćenja zajednice. Ističe važnost arhiva kao institucije koje oblikuju društveno pamćenje. Analizira brojne organizacijske izazove, nedostatak sustavnog pristupa, neadekvatnu klasifikaciju i rizik gubitka važnih zapisa u samoj pismohrani. Naglašava potrebu za stručnim upravljanjem dokumentacijom radi očuvanja kulturne i povijesne baštine što utječe i na oblikovanje društvenog pamćenja.

Ključne riječi: *arhiv, zapis, društveno pamćenje, pismohrana, Bjelovarsko-bilogorska županija*

Uvod

U suvremenom društvu arhivi čine temeljne institucije za očuvanje društvenog pamćenja, nacionalnog identiteta i kulturne baštine. Njihova uloga nadilazi obično čuvanje i pohranu zapisa ili dokumenata. Arhivi omogućuju kontinuitet između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti selekcijom, klasifikacijom i dostupnošću informacija. Time se oblikuju društveni narativi i utječe na društveno pamćenje. Pismohrane su u tom kontekstu ključan segment očuvanja kontinuiteta jer omogućuju pohranu zapisa i dokumenata na kojima arhivi poslije temelje svoje djelovanje. Pismohrana Bjelovarsko-bilogorske županije primjer je ustanove koja čuvanjem svojih zapisa doprinosi očuvanju društvenog pamćenja kroz povijesna i upravna razdoblja. Rad će se fokusirati na povijest, organizaciju i izazove pismohrane te na

njihov utjecaj na oblikovanje društvenog pamćenja u cijeloj Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. U radu će se analizirati ključni problemi s kojima se pismohrana Bjelovarsko-bilogorske županije suočavala tijekom godina, uz razmatranje potencijalnih rješenja koja bi mogla spriječiti dugoročne negativne posljedice na društveno pamćenje.

Zbog svoje uske specifičnosti i nedostupnosti relevantnih podataka, do sada ne postoji nijedan rad na tu temu. O sličnim pitanjima i problemima pismohrana jedinica lokalne samouprave pisali su Stjepan Damjanović u *Nadzor nad pismohranama jedinica lokalne samouprave*, Marijana Tomić u *Pismohrane u jedinicama lokalne samouprave – stanje i problemi*, i Darko Rubčić u *Problemi u praksi: stanje pismohrana jedinica lokalne samouprave na području djelokruga Državnog arhiva u Karlovcu*. Pismohrane regionalnih i područnih samouprava često su izostavljene iz istraživanja i analiza, što ugrožava očuvanje podataka, a dugoročno i očuvanje društvenog pamćenja.

Koncept „društvenog pamćenja” u današnjem društvu

Koncept društvenog pamćenja (poznatog još i kao *social memory*), koji razvijaju autori poput Aleide Assmann i Paula Connertona naglašava da društveno pamćenje nije spontano, nego institucionalno posredovano.¹ U tom kontekstu arhivi funkcioniraju kao čuvari službenog pamćenja, često u nesuglasicama s alternativnim ili marginaliziranim narativima. Dosad je društveno pamćenje bilo shvaćeno kao skup informacija, podataka, vrijednosti, jezika, značenja ali i interpretacija događaja ili pojmova. U svojoj suštini ono se svakako mora uzeti s rezervom zbog potencijalna izostavljanja te selekcije određenih podataka, pri čemu Jan Assmann tvrdi da se zajednica izgrađuje kroz društveno pamćenje. Assmann Jan ističe i da društveno pamćenje čini kulturu sjećanja zajednice jer se naglasak stavlja na ono što se ne smije zaboraviti pa se time izgrađuje i ojačava identitet.² Pamćenje kao takvo uvijek je živo i u promjeni koja se odvija svjesno ili nesvjesno, zbog čega je i podložno potencijalnoj selekciji kao i manipulaciji. Usto, ono može biti fragmentarno pa čak

¹ Assmann, A. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. New York: Cambridge University Press, 2011., str. 13.; Connertone, P. *How society remember*. New York: Cambridge University Press, 1989, str. 73.

² Assmann, J. *Kulturno pamćenje*. Spahić M. (ur.) Tuzla: Vrijeme & NAM, 2008. str. 157.

i emotivno uvjetovano. Primjerice, postoje slučajevi kada se zbog proživljena neugodna osjećaja zaboravljaju i ignoriraju događaji, što uvelike utječe na percepciju, a time i na pamćenje. Stoga je važno da postoje određeni dokazi, ali i institucije u kojima možemo pronaći takve dokaze, poput arhiva. Na takvim su mjestima nam dostupni sačuvani zapisi kako bi se određeno društveno pamćenje moglo pouzdano istražiti i interpretirati.

Utjecaj arhiva na društveno pamćenje

Arhivi su ključne infrastrukture društvenog, ali i kulturnog pamćenja čije djelovanje izravno utječe na način na koji društva razumiju i interpretiraju svoju prošlost. Njihova znanstvena i društvena relevantnost ogleda se u sposobnosti da očuvaju tragove ljudske djelatnosti i omoguće budućim generacijama pristup znanju koje oblikuje društveno pamćenje. Kako tvrde Schwartz i Cook, arhivi nisu neutralne institucije, nego aktivni sudionici u konstrukciji povijesti i društvenog pamćenja jer odlučuju o tome što će biti zapamćeno, a što „zaboravljeno”. Svojim postojanjem odražavaju vrijednosti i moćne strukture vremena u kojem nastaju.³ Arhive bi se trebalo promatrati kao institucije koje svojim djelovanjem stvaraju nešto potpuno novo, a u isto vrijeme čuvaju zapise i dokumentaciju koja svjedoči o nekom trenutku ili događaju i koja je uvijek dostupna. Također, arhivi su ti koji aktivno proučavaju utjecaj promjena na iste te zapise i dokumentaciju. Oni mogu poslužiti i kao nositelji moći oblikovanja društvenog pamćenja pa čak i ideologija, a mogu djelovati u funkciji alternativnog pamćenja poput digitalnih arhiva. Imaju važnu ulogu jer svojim djelovanjem omogućuju trajno očuvanje prošlosti i prenošenje informacija, a opet mogu i uzrokovati društveno zaboravljanje. Tako neposredno i posredno oblikuju identitet zajednice, ali i nacije.

Potrebno je istaknuti kako su upravo arhivisti oni koji skupljaju i čuvaju zapise i dokaze kojima se pojam identiteta gradi ili je izgrađen. Arhivisti su ključna poveznica između institucije i istraživača ili korisnika. Prema određenim pravilima struke arhivist vrednuje i odabire zapise koji će oblikovati društveno pamćenje. S druge strane uvijek je ostavljen izbor te svojevrсна subjektivna procjena svakog

³ Schwartz, J.M. i Cook, T. Archives, records, and power : The making of modern memory. *Archival Science*. (Nizozemska). 2, (2002), str. 2.

arhivista da svjesno ili nesvjesno utječe na društveno pamćenje. Stoga se arhivi mogu smatrati jednom od rijetkih objektivnih institucija u društvu na kojima bi se trebalo temeljiti društveno pamćenje, uz kvalitetne metodološke pristupe i jasno postavljene istraživačke ciljeve.⁴

Suvremeni procesi digitalizacije i razvoj informacijskih tehnologija dodatno su transformirali ulogu arhiva čineći arhivsko gradivo pristupačnije široj javnosti. Međutim, unatoč povećanoj dostupnosti, istodobno se otvaraju nova pitanja povezana s kriterijem selekcije, očuvanja autentičnosti, dugoročne pohrane te mogućnosti manipulacije zapisima nakon digitalizacije. Problemi postoje i s preopterećenjem arhiva, gdje prevelika količina podataka u digitalnom obliku može utjecati i na otežavanje procesa pamćenja. Unatoč navedenim pitanjima važno je istaknuti da su danas procesi digitalizacije prisutni i u hrvatskim arhivima, premda s određenim razlikama u primjeni i ostvarenim učincima.⁵ Kako ističu Gilliland i McKemmish digitalni arhivi nisu samo tehnički resursi nego i prostori u kojima se stvaraju i oblikuju sjećanja, identitet, razmišljanja i pristup znanju, ali je isto tako nužno uključiti čitave zajednice u oblikovanje društvenog pamćenja participativnim arhivom.⁶ Jedino bi se tako uspješno mogli tumačiti i analizirati zapisi i dokumenti koji su nam dostupni u arhivu. Stoga je ključno promatrati arhive ne samo kao tehničke sustave ili tehnološku infrastrukturu nego kao društvene konstrukte prožete politikama sjećanja i moći, a koje onda uvelike utječu na očuvanje kolektivne memorije i formiranje identiteta.

⁴ Schwartz, J.M. i Cook, T. Archives, records, and power : The making of modern memory. *Archival Science*. (Nizozemska). 2, 1 – 19 (2002), str. 16.

⁵ Igrec D. i Sušac A. Repozitorij kulturne baštine u digitalnom obliku u okviru hrvatskoga projekta E-kultura: središnji sustav. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 66 (2023), str. 210. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/448790> (21. 8. 2025.).

⁶ Gilliland, A., McKemmish, S. The role of participatory archives in furthering human rights, reconciliation and recovery. *Atlanti: Review for Modern Archival Theory and Practice*. 24 (2014), str. 5. URL: <https://escholarship.org/uc/item/346521tf> (5. 6. 2025.).

Funkcija pismohrane jedinice područne samouprave u očuvanju lokalnog pamćenja

Prema definiciji iz Uredbe o uredskom poslovanju pismohrana čini jedan važni segment arhivske djelatnosti. Bez njezina postojanja svi zapisi – pa tako i arhivsko gradivo, koje čini temelj poslovanja arhiva – ne bi bili sačuvani ni dostupni. Stoga jasno navedeni članak 4. Uredbe, koji govori o pismohrani kao ustrojstvenoj jedinici koja obavlja poslove odlaganja, čuvanja, organiziranja, korištenja, obrade, izlučivanja pismena i drugih dokumenata te osiguravanja cjelovitosti i sredenosti cjelokupnoga dokumentarnoga i arhivskoga gradiva do predaje nadležnomu arhivu dobiva još više na važnosti, i to ne samo kao propisana zakonska odredba.⁷ Pismohrana je povezana s određenim stvarateljem (u ovom slučaju instituciju), jedinstvena je i u potpunosti prilagođena njihovu poslovanju i potrebama. Uredba o uredskom poslovanju propisuje određena pravila i mjere pa čak i kriterije koji bi trebali biti zajednički svakoj pismohrani kako bi njezino postojanje imalo svrhu i smisao. Primjer toga je recimo da se u pismohranu odlaže samo dovršeni predmet ili da se predmeti označeni stupnjem tajnosti čuvaju odvojeno od ostalih predmeta.⁸ To su možda neki detalji koji su dovoljno jasno propisani i ne bi trebali ostavljati mnogo prostora za interpretaciju. S druge strane, samo proučavanje pismohrane jedinice područne samouprave omogućuje potpuno razumijevanje cjelokupnog sustava, što se ne može propisati nijednim zakonskim ili podzakonskim aktom.

Takve pismohrane sadržavaju zapise od neposredne važnosti za čuvanje i oblikovanje društvenog, ali i lokalnog pamćenja. Njihovim proučavanjem možemo prije svega dobiti percepciju o funkcioniranju upravno-administrativnih područja. Vidljiv je i odnos pravnog sustava prema jedinici područne samouprave, ali i prema njezinim stanovnicima. Postoji i velik potencijal za izradu istraživanja u području školstva, zdravstva, matičarstva, gospodarstva, poljoprivrede, pa čak i udruženja građana. Istraživanja se mogu odnositi na pojedine osobe, ali i na zajednicu, a upravo rezultati i tumačenja istraživanja utječu na stvaranje i oblikovanje društvenog i lokalnog pamćenja. Pismohrane jedinice područne samouprave tako postaju kruci-

⁷ Uredba o uredskom poslovanju, NN 75/2021., pristupljeno 4. 5. 2025., URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_07_75_1415.html

⁸ Članak 55. i 56. Uredbe o uredskom poslovanju, NN 75/2021., pristupljeno 20. 8. 2025., URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_07_75_1415.html

jalne kao mjesta odakle sve započinje, ali i završava. Osobe zadužene za rad u pismohranama kao i ostali djelatnici svjesno i nesvjesno utječu na vrednovanje, odabiranje i izlučivanje zapisa. Tim postupcima utječu i na zapise koji ostaju trajno pohranjeni i iz kojih se mogu raditi opsežnija istraživanja i analize.

Današnje su pismohrane nešto drukčije od nekadašnjih jer se administrativno poslovanje dodatno razvilo, a u isto vrijeme pojavili su se i zakonski akti koji puno detaljnije reguliraju taj sustav. S godinama se razvila i svijest da je nužno ostavljanje dokaza ili tragova nakon postupaka što je dovelo do spomenutih regulacija. Zbog širenja administrativnog poslovanja pismohrane jedinice područne samouprave postaju mjesta gdje ostaju zabilježene vrijedne informacije. One mogu uključivati i podatke o važnim institucijama poput škola, zdravstvenih ustanova, općina ili drugih javnih ustanova koje utječu na razvoj zajednice, a mogu nam pružiti informacije i o važnim događanjima ili društvenim i političkim previranjima na određenom području. Dostupni zapisi nam pružaju uvid i u određena područja poslovanja ustanova koje su ukinute, ali podatci o njima su dostupni samo u takvim pismohranama. Jedna je od takvih primjera pismohrana Bjelovarsko-bilogorske županije (u daljnjem tekstu BBŽ). Navedena se pismohrana kontinuirano suočavala s mnoštvom poteškoća i izazova, što je u konačnici znatno otežavalo očuvanje zapisa. Pismohrana BBŽ-a pravi je dokaz da sustavno zanemarivanje ima znatan utjecaj na oblikovanje društvenog i lokalnog pamćenja, iako u njoj postoje važni zapisi za povijest zajednice na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije.

Kratki povijesni osvrt na Bjelovarsko-bilogorsku županiju

Područje današnje Bjelovarsko-bilogorske županije nalazilo se na prostoru Vojne krajine. Godine 1868. Austrija pristaje na razvojačenje područja Vojne krajine, ali na način da ona pripadne austrijskomu dijelu dualističke Monarhije. Takvo uvjerenje nije odgovaralo ni Hrvatskoj ni Ugarskoj pa je osnovana posebna Komisija pri Ministarstvu rata zadužena za pitanja Vojne krajine.⁹ Odluka Komisije bila je da se zadrži postojeće uređenje Vojne krajine, ali takav stav nije odgovarao

⁹ *Povijest Hrvata – Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*. Valentić M. i Čoralić L. (ur.) Zagreb: Školska knjiga, 2005., str. 476.

Ugarskoj, koja je pokrenula vlastiti postupak za razvojačenje.¹⁰ Nakon nekoliko godina neprekidnih pregovora godine 1871. uspjeli su doći do prvog sporazuma kojim je Austrija, u državnopravnom smislu, prepustila teritorij Ugarskoj i pristala na razvojačenje.¹¹ Sporazumom se vojna vlast obvezala donesti zakone koji će omogućiti ujedinjenje Vojne krajine s civilnom Hrvatskom.¹² Kako bi se ujedinjenje u potpunosti provelo dolazi i do uspostave novog teritorijalno-upravnog sustava.¹³

Upravna povijest Bjelovarsko-bilogorske županije započinje 1871. godine, ukidanjem Varaždinskog generalata.¹⁴ Na području Varaždinskog generalata osniva se Bjelovarska županija sa sjedištem u Bjelovaru, o čemu svjedoči naredba od 8. lipnja 1871. godine.¹⁵ U naredbi se navodi da će nova županija funkcionirati po donesenom *Zakonskom članku ob ustrojstvu županijah* iz 1870. godine.¹⁶ Prema tom zakonu županijom upravlja veliki župan, a županija je podijeljena na kotare, koji se još dodatno dijele na općine. Već se 1874. godine donosi novi *Zakon ob ustroju političke uprave u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji* te nakon toga i *Naredba ob izvođenju Zakona ob ustrojstvu političke uprave*, kojima se Bjelovarska županija dijeli na dvije podžupanije sa sjedištem u Bjelovaru i Križu.¹⁷ Navedeno teritorijalno uređenje održalo se sve do 1886. godine kada je ustrojena nova Bjelovarsko-križevačka županija s osam kotara i sjedištem u Bjelovaru na temelju *Zakona o ustroju županija i uređenju uprave u županijah i kotarah*.¹⁸ Novo uređenje postojalo je sve do 1922. godine, a na području Bjelovarsko-križevačke županije do 1924. godine. Tada se uprava reformira i nastaju oblasti, okruzi, kotari i općine, čime je teritorij Bjelovarsko-križevačke županije pripojen Osječkoj, odnosno Zagrebačkoj oblasti.¹⁹ Godine 1929. osnivaju se

¹⁰ Isto, str. 480.

¹¹ Isto, str. 486.

¹² Isto, str. 486.

¹³ *Veliki župani bjelovarski (1872. – 1924./1941. – 1945.)*, Strugar V. i Medar M. (ur.), Zagreb-Bjelovar: HAZU Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2011., str. 7.

¹⁴ Isto, str. 7.

¹⁵ Slukan Altić M., *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*, u: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 2 (2008), str. 10.

¹⁶ Isto, str. 10.

¹⁷ Isto, str. 14.

¹⁸ Strugar V., *Bjelovarsko-bilogorska županija*, Horvat S., Pavlić S. ur., Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija, 1996., str. 19.

¹⁹ Slukan Altić M., *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*, u: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 2 (2008), str. 22.

banovine te je cjelokupno područje nekadašnje županije bilo u sklopu Savske banovine.²⁰ Teritorijalna podjela bila je ustrojena hijerarhijski s banovinama koje su se dijelile na kotare, a kotari na općine.²¹ Novi upravni ustroj nastaje 1941. godine utemeljenjem Velike župe Bilogora sa svojih osam kotareva i 52 općine.²² Godine 1945. Bjelovar postaje sjedištem oblasti koje su uključivale narodne odbore, a poslije i kotare.²³ U razdoblju od 1947. do 1967. dolazilo je do redovitih promjena i reforma kojima su ukinute oblasti, zadržani kotari pa naknadno i oni ukinuti, a umjesto narodnih odbora uvode se općine.²⁴ Važniji teritorijalni preustroj dogodio se tek 1970. godine osnivanjem Zajednice općina Bjelovarsko-podravske regije (poznatije po imenu Zajednice općina Bjelovar). Sjedište je bilo u Bjelovaru, a tom reorganizacijom obuhvaćen je veći dio područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije te zapadni dio Virovitičko-podravske županije.²⁵

Takvo se uređenje zadržalo sve do devedesetih, točnije do 1992. godine kada se osniva Bjelovarsko-bilogorska županija na temelju *Zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj*.²⁶ Godine 1993. prihvaćen je *Zakon o sustavu državne uprave*, kojim se propisuju poslovi županija. Sljedeće su godine osnovana prva četiri upravna odjela prema navedenom zakonu, Statutu Bjelovarsko-bilogorske županije te Odluci o ustrojstvu upravnih odjela.²⁷ Bjelovarsko-bilogorska županija poprima svoj konačan oblik tek 1997. godine, a njezin ustroj ostaje isti sve do danas. Nakon izdane Uredbe iz veljače 2002. godine jasno se opisuju i razgraničuju poslovi između Ureda državne uprave i Županija na razini Republike Hrvatske, što će se zadržati sve do 1. siječnja 2020. godine kada sve poslove i

²⁰ Isto, str. 25.

²¹ Strugar V., *Bjelovarsko-bilogorska županija*, Horvat S., Pavlić S. ur., Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija, 1996., str. 24.

²² Isto, str. 26.

²³ Slukan Altić M., Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije, u: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 2 (2008), str. 27.

²⁴ Isto, str. 27.

²⁵ Strugar V., *Bjelovarsko-bilogorska županija*, Horvat S., Pavlić S. ur., Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija, 1996., str. 28.

²⁶ Slukan Altić M., Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije, u: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 2 (2008), str. 29.

²⁷ Strugar V., *Bjelovarsko-bilogorska županija*, Horvat S., Pavlić S. ur., Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija, 1996., str. 29.

obveze Ureda državne uprave preuzimaju županije.²⁸ Prenošanjem državnih poslova u djelokrug županija u Hrvatskoj su integrirane državna i županijska uprava kao što je to bilo tijekom devedesetih godina 20. stoljeća.

Bjelovarsko-bilogorska županija je kao i ostale županije prema Zakonu o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi jedinica područne (regionalne) samouprave čije područje čini prirodnu, povijesnu, prometnu, gospodarsku, društvenu i samoupravnu cjelinu, a ustrojava se radi obavljanja poslova od područnog (regionalnog) interesa.²⁹ Definicija županije jasno upućuje na njezinu važnu upravnu funkciju, koja je od presudne važnosti za povijesni kontinuitet. Valja uzeti u obzir da otvorenost institucije prema zajednici može imati znatan utjecaj na procese konstruiranja društvenog pamćenja, ali i identiteta. U tom kontekstu, županija nije samo nositelj povijesnog i lokalnog pamćenja nego je aktivni sudionik u njegovu oblikovanju, pri čemu pridonosi specifičnom narativu.

Rizik očuvanja pismohrane Bjelovarsko-bilogorske županije

Posebno važnu ulogu u procesu očuvanja i oblikovanja društvenog pamćenja ima pismohrana. Ona je neizostavni segment uprave, iako na prvu može djelovati kao arhaično sredstvo administracije. Pismohrana BBŽ-a sastoji se i od gradiva ostalih prednika poput Skupština općine, Skupština Zajednica općina, ali i Ureda državne uprave u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Njezino postojanje i zapisi koji se tamo nalaze usko su povezani s političkim zbivanjima u zemlji, trenutnim državnim uređenjem ali i propisima koji su uređivali vođenje spisa kroz različita povijesna razdoblja. O navedenoj pismohrani najviše se može saznati iz dosjea stvaratelja Skupština Zajednica općine Bjelovar, zatim dosjea Ureda državne uprave u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji te dosjea Bjelovarsko-bilogorske županije, koji se nalaze u Odsjeku za gradivo izvan Arhiva, Državnog arhiva u Bjelovaru. Također, neke se informacije mogu pronaći i u samim fondovima Državnog arhiva u Bjelovaru te

²⁸ Hedbeli Ž., *Institucije državne uprave Republike Hrvatske od osamostaljenja do članstva u EU*, Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011., str. 302.

²⁹ Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, NN 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15, 123/17, 98/19, 144/20, pristupljeno 4. 5. 2025., URL: <https://www.zakon.hr/z/132/zakon-o-lokalnoj-i-podrucnoj-%28regionalnoj%29-samoupravi> (6.6.2025.)

pratećim obavijesnim pomagalicama.³⁰ Teško je pregledno i jasno izložiti kronološku povijest same pismohrane. Obujam poslovanja koji pokriva, razna politička i povijesna uređenja kao i fragmentarnost spomenutih dosjea te fondova dopušta zasigurno samo površni prikaz spomenute pismohrane.

Prema dosjeu stvaratelja Skupština Zajednica općina Bjelovar podatci o Pravilniku o evidenciji, čuvanju, korištenju i odabiranju, izlučivanju i uništenju arhivske i registraturne građe organa uprave i drugih organa i službi općine Bjelovar ne postoje sve do 1992. godine kada je on službeno donesen.³¹ Gradivo je preuzimano 1964., 1971., 1987., 1990., 1996., 1997., 2008. i 2009. godine na inicijativu Državnog arhiva u Bjelovaru. Pokušalo se objediniti s postojećim fondovima koji su povezani sa stvarateljem: HR-DABJ-26, HR-DABJ-27, HR-DABJ-31, HR-DABJ-38, HR-DABJ-46, HR-DABJ-1093, HR-DABJ-1331, ali oni su i dalje fragmentarni. Potencijalni uzrok tomu djelomice je vidljiv u zapisnicima o nadzoru, gdje se nekoliko puta navodi kako „starijeg gradiva kod njih nema te da nemaju ni adekvatan prostor ni dovoljno dobro opremljene prostorije kako bi mogli pohranjivati svoje novije gradivo”.³² Usto, zapisnik Državnog arhiva u Bjelovaru iz 1991. godine iznosi da „nemaju normativnih akata, osiguranu zaštitu gradiva, popise bilo koje vrste te da je gradivo jako rasuto, u vrećama, a tek mali dio se nalazi na policama”.³³ Prateći dostupne zapisnike nadzora može se vidjeti kako se takve konstatacije bilježe godinama unazad, a propisuju se i zaštitne mjere za koje nema podataka o izvršenju.³⁴

O izlučivanju postoji nekoliko zahtjeva i odobrenih rješenja. Najstarije, a možda i najveće izlučivanje je zabilježeno je godine 1972. kada je uništeno 900 kg dokumentacije koja uključuje i spise suca za prekršaje, kopije uvjerenja, dostavne

³⁰ Fondovi u kojima se mogu pronaći takvi podatci su primjerice: HR-DABJ-26, HR-DABJ-27, HR-DABJ-31, HR-DABJ-38, HR-DABJ-46, HR-DABJ-1093, HR-DABJ-1331.

³¹ Podatci o Pravilniku se nalaze u dosjeu stvaratelja, DABJ. Pravilnik je donijelo Izvršno vijeće Skupštine općine Bjelovar na sjednici održanoj 27. siječnja 1992. godine.

³² Podatci o najstarijem gradivu koje su imali i predali DABJ-u se mogu pronaći u zapisniku Skupštine općine Bjelovar iz 1964. godine, koji svjedoči o preuzimanju gradiva bivšeg Oblasnog narodnog odbora Bjelovar i Gradskog Narodnog odbora Bjelovar za razdoblje od 1949. do 1945. godine. Zapisnik se nalazi u dosjeu stvaratelja Skupštine općine Bjelovar, DABJ.

³³ Podatci su preuzeti iz zapisnika o nadzoru 1991. godine, a nalazi se u dosjeu stvaratelja Skupštine općine Bjelovar, DABJ.

³⁴ O tome svjedoče zapisnici o nadzoru iz godina: 1976., 1978., 1979., 1987., 1988., 1991. iz dosjea stvaratelja Skupštine općine Bjelovar, DABJ.

knjige, potrošačke kredite, materijale izbora, rješenja o godišnjim odmorima, razne dopise, račune, izvještaje i slično.³⁵ Izlučivanja su sedamdesetih godina bila redovita, a posljednji je podatak o izlučivanju gradiva Skupštine općina Bjelovar zapisnik o izlučivanju iz 1980. godine, koji se nalazi u dosjeu stvaratelja Skupštine općine Bjelovar. Novijih podataka o izlučivanjima nema sve do 1996. godine kada već djeluje Bjelovarsko-bilogorska županija.

Nakon osnutka Bjelovarsko-bilogorske županije preuzimanje gradiva prednika bilo je 1995. te 2022. godine. Stvaratelj je još naknadno 2002. godine predao knjigu žalosti povodom smrti Franje Tuđmana.³⁶ Bjelovarsko-bilogorska županija provela je i nekoliko izlučivanja od kojih se ističe razdoblje od 2010. do 2013. godine kada su ona bila redovita, ali su se većinom odnosila na računovodstvenu dokumentaciju.³⁷ Posljednje izlučivanje zabilježeno je 2022. godine. Komunikacija s nadležnim arhivom uvijek je postojala, ali ona nije bila redovita i nisu se pratile odredbe i mjere koje su im bile propisane. To je uzrokovalo znatne poteškoće u radu pismohrane, koje su posebno došle do izražaja u razdoblju nakon 2020. godine

Preuzimanjem poslova bivšeg Ureda državne uprave organizacija rada kao i cjelokupno poslovanje u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji postaje mnogo opsežnije i kompleksnije nego dotad. U spomenutoj Uredbi jasno je propisano kako su bivši uredi državne uprave obavljali poslove iz područja gospodarstva, društvenih djelatnosti, prostornog uređenja i graditeljstva, imovinsko-pravnih poslova, statistike, nadzora nad zakonitošću općih akata te opće uprave, što uključuje poslove pravne pomoći, registriranja udruga te matičarstva.³⁸ Postoje sličnosti u poslovanju između Bjelovarske-bilogorske županije, bivšeg Ureda državne uprave u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji te Grada Bjelovara zbog čega je Ured državne uprave u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji Gradu Bjelovaru predao sve građevinske dozvole. Taj je postupak znatno utjecao na cjelovitost same pismohrane jer je Bjelovarsko-bilogorska županija zadržala svoje građevinske dozvole. Bjelovarsko-bilogorska županija i bivši Ured državne uprave imali su zasebne pismohranu na nekoliko različitih

³⁵ Taj podatak potvrđuje zapisnik iz 1972. godine, samo što se tamo ne navodi koja je vrsta gradiva uništena kao ni na temelju čega je to gradivo uništeno.

³⁶ Podaci preuzeti iz dosjea stvaratelja Bjelovarsko-bilogorske županije, DABJ.

³⁷ Isto.

³⁸ Hedbeli Ž., *Institucije državne uprave Republike Hrvatske od osamostaljenja do članstva u EU*, Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011., str. 303.

lokacija za koju je bio zadužen djelatnik na poslovima pismohrane. Iako je za pismohranu BBŽ-a službeno bila zadužena jedna osoba, nije se moglo ustanoviti tko je sve imao pristup.³⁹ Pismohrane su godinama funkcionirale na taj način te je rijetko koja osoba bila upoznata s njihovim načinom rada kao i organizacijom. Primjerice, u pismohrani kojom se služio Matični ured Bjelovar nalazili su se i ostali spisi neupravnih predmeta drugih odjela Bjelovarsko-bilogorske županije složeni po godinama.⁴⁰ Drugi dio pismohrane BBŽ-a nalazio se u samoj pisarnici, dio u računovodstvu, hodniku, na izmještenoj i iznajmljenoj lokaciji ispod gradske ljekarne, unutar zgrade u prostoriji pokraj kuhinje, a jedan se dio nalazio u nekoliko prostorija treće zgrade u najmu. Stara pismohrana Ureda državne uprave nalazila se u nekoliko prostorija koje su bile na tavanu zgrade sve dok nije započela obnova, zbog čega se gradivo moralo preseliti. Sve arhivsko i dokumentarno gradivo koje Bjelovarsko-bilogorska županija trenutačno ima u Bjelovaru jest u količini od preko 1 kilometra. Fizička nepovezanost toga gradiva jedan je od ključnih izazova s kojim se Bjelovarsko-bilogorska županija suočava, što uvelike otežava snalaženje unutar njihove pismohrane i razumijevanje poslovnih procesa.

Spisovodstveni sustav unutra Bjelovarsko-bilogorske županije nije bio posložen sukladno propisima. Nisu se primjenjivale ni odredbe Uredbe o uredskom poslovanju, počevši od klasifikacijskih oznaka koje su bile previše općenite te se nisu dosljedno i pravilno upotrebljavale. Prema viđenom stanju mogu jedino pretpostaviti da je cjelokupna pismohrana bila tako organizirana zbog nepostojanja razrađena plana klasifikacijskih oznaka. Nakon službenog donošenja novog Naputka o brojčanim oznakama, prema kojem je bilo potrebno u cijelosti revidirati sve brojčane oznake, uključujući i klasifikacijske, stvoreni su preduvjeti za ozbiljniji pristup razradi poslovnih procesa Bjelovarsko-bilogorske županije.⁴¹ Dotad je, primjerice, oznaka 300-01 bila oznaka za poslove povezane s gospodarstvom. Nije se mogla ustanoviti ni vrsta dokumentacije, poput, recimo, rješenja, niti se moglo detaljnije opisati koje točno područje gospodarstva obuhvaća, recimo, promet, ugostiteljstvo,

³⁹ Nekoliko je ljudi redovito ulazilo u pismohranu kako bi nešto ostavili ili uzeli te su isti ti ljudi znali gdje se nalazi ključ od pismohrane, a ne postoji kontrola unatoč propisanoj zakonskoj obvezi.

⁴⁰ Matični ured Bjelovar je po svojoj organizaciji dio Upravnog odjela za opću upravu i pravne poslove, koji je u sastavu BBŽ-a.

⁴¹ Naputak o brojčanim oznakama pismena te sadržaju evidencija uredskog poslovanja, NN 132/2021, pristupljeno 6. 5. 2025., URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2021_12_132_2206.html

obrta, zanati ili potpore koje je Bjelovarsko-bilogorska županija sufinancirala. Tako se nije moglo ispravno označiti, ali ni popisati i opisati gradivo, kao ni ustanoviti pravilno odlaganje u pismohranu.

Brojna je dokumentacija kolala od ureda do ureda bez ikakve evidencije o njihovu zaprimanju ili bilo kakvoj vrsti obrade. Bilo je problema i s uvođenjem u evidencije uredskog poslovanja. Jedina sačuvana evidencija bila je fragmentarna evidencija predmeta neupravnog postupka u kojem su zabilježeni odabrani predmeti, bez primjene jasnih kriterija, metodologije ili evidentne arhivske strukture. Evidencija predmeta upravnog postupka nije postojala jer navodno nisu postojali ni upravni predmeti, za što se poslije ispostavilo da nije istina.⁴² Posljedice koje su se pojavile zbog takva način vođenja sustava bile su mnogobrojne. Bilo je izuzetno teško izraditi Pravila za upravljanje dokumentarnim gradivom, kao i prateći Popis dokumentarnoga gradiva s rokovima čuvanja zbog identifikacije samih spisa. Stoga razloga godinama nije postojala ni knjiga pismohrane. Pojavljivali su se i predmeti uvedeni u evidenciju predmeta upravnog postupka, ali se oni nisu mogli locirati na mjestu kojem bi se trebali nalaziti. Primjer je takva slučaja predmet iz 1992. godine koji se vodio pod njihovom klasifikacijskom oznakom povezanom s organizacijom. Navedena je godina institucionalno razdvojena zbog potreba poslovanja pa su se predmeti pod oznakom od 1 – 5, 8 – 10 i 13 – 16 nalazili u pismohrani BBŽ-a, dok su se ostali predmeti koji prema navedenim oznakama nedostaju nalazili u pismohrani bivšeg Ureda državne uprave u BBŽ-u.⁴³ Usto, nisu se radile ni veze s predmetima pa su se isti predmeti ili predmeti iste tematike znali upisivati nekoliko puta. Postojali su pokušaji uspostavljanja vlastita sustava reda i njegove dosljedne primjene, no zakonski propisi, pravilnici, uredbе i smjernice nisu se pravodobno primjenjivali, a to je dovelo do otežana snalaženja u pismohrani.

S vremenom se dogodilo da pismohrana BBŽ-a postaje mjesto u kojem se uz zapise pohranjuju i brošure, reklame, materijali za pripremu akata te razne druge stvari poput kutija ili uredske opreme kojoj nije mjesto u pismohrani. Novije gradivo koje je nastajalo nakon preuzimanja poslova Ureda državne uprave pohranjivalo se u novu prostoriju pismohrane koja se nalazila u blizini pisarnice. Situaciju s pismohranom dodatno otežava i nedostatak sluha i razumijevanja osoba koje bi

⁴² Predmeti upravnog postupka postojali su, ali se nisu vodile evidencije pa su podatci izgubljeni.

⁴³ To se ustanovilo tek fizičkim pregledom gradiva nakon preuzimanja poslova 2020. godine, a dotad nije postojala nikakva bilješka ni podatak o takvoj situaciji.

mogle i trebale utjecati na vođenje čitave institucije. Cjelokupna situacija dovela je pismohranu BBŽ-a u nepovoljan položaj. Pismohrana je, unatoč svojoj važnosti, uvijek bila na margini te su neke druge stvari postajale prioritet koji se trebao riješiti.

Potrebno je napomenuti kako je arhivsko i dokumentarno gradivo ostavljeno u prvobitnom redu te se u detaljniju obradu i sređivanje nije ulazilo, ponajviše zbog nedostatka vremena, prostora i službenika. Svakako je postupak sređivanja i popisivanja gradiva znatno učinkovitiji kada je ono fizički objedinjeno te evidentirano. Redovita predaja gradiva nadležnomu arhivu s odgovarajućom pratećom dokumentacijom i uredno vođenim popisima, čak i u slučaju razjedinjenosti, znatno bi pojednostavnila postupak obrade i sređivanja. S vremenom se pokušalo drukčije posložiti poslovanje u pisarnici kako bi se manje fizički opterećivalo dotadašnju pismohranu i olakšalo upravljanje dokumentacijom, ali, nažalost, bezuspješno.

Iako je tijekom 2023. godine u BBŽ uvedeno elektroničko uredsko poslovanje, fizički predmeti i postupci nisu nestali iz sustava poslovanja nego se njihovo vođenje i dalje kontinuirano provodi možda čak i u većem opsegu nego ikada prije. Usto, elektroničko uredsko poslovanje pokazalo je dosta negativnih strana jer usporava čitavu proceduru uredskog poslovanja ako podnesak nastaje fizički. Stvaraju se mnogobrojne kopije, traže se razne dozvole administratora, a najveći je problem taj što se stranci svaki akt u većini slučajeva uručuje fizički, a ne putem sustava. Uz takve poteškoće dodatno opterećuje djelatnike zadužene za pismohranu jer oni svejedno moraju postupati prema Zakonu o arhivskom gradivu i Pravilniku o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva, koji propisuju čuvanje gradiva i u fizičkom i u digitalnom obliku. S obzirom na to, popunjavanje kapaciteta pismohrane samo je pitanje vremena, čime će postati nužno njezino potpuno preslagivanje, redefiniranje pristupa upravljanju predmetima i radom pisarnice, kao i cjelokupnom reorganizacijom uredskog poslovanja.

Sustav koji uključuje pismohranu BBŽ-a i pismohranu bivšeg Ureda državne uprave u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji izuzetno je važna infrastrukturna sastavnica za lokalnu zajednicu jer se u tim pismohranama pohranjuju administrativno, pravno i povijesno relevantni zapisi. U navedenim zapisima mogu se pronaći podatci o postojanju, broju i lokaciji obrazovnih ustanova u županiji, njihovu načinu rada i financiranju, kao i o bolnicama i drugim ustanovama iz sustava socijalne skrbi. Tamo su sačuvani podatci o prometnoj infrastrukturi, prostornim planovima grada i županije, građevinskim i lokacijskim dozvolama, gospodarskim subjektima

poput obrta, ugostitelja, poljoprivrednih proizvođača i privatnih poduzetnika, te o ratnim vojnim invalidima i hrvatskim braniteljima. Zapisi o pravnim odnosima poput izvlaštenja ili teritorijalno-upravne podjele, pa čak i političke situacije na području županije. Posebno se ističe dokumentacija povezana s matičnim knjigama, koja je od iznimne važnosti za lokalnu zajednicu jer čini temelj za očuvanje pravne sigurnosti identiteta stanovništva i društveno-povijesne baštine. Za sve takve zapise trenutačno postoji rizik od gubitka, što znači da će nestati i jedan dio lokalnog i društvenog pamćenja ako se situacija ubrzo ne promijeni. Time se neposredno ugrožava i očuvanje autentičnih izvora za povijesna istraživanja koja su nužna i za stvaranje identiteta.

Kako bi se ta opasnost izbjegla, potrebno je što prije pokrenuti određene postupke. Prije svega potrebno je posebno educirati osobe koje su zadužene za pismohranu, ali i njihove nadređene kako bi shvatili odgovornost koju imaju. Osim njih, neophodno je educirati i druge djelatnike kako bi razumjeli svrhu i postupke koji se provode i zašto su oni nužni. Nadalje, prioritet je i izmjena internih akata koji se odnose na upravljanje gradivom te ih se mora prilagoditi vlastitoj situaciji. Prema novim internim aktima potrebno je odraditi vrednovanje, odabiranje i izlučivanje gradiva te pravilno sve evidentirati. Prilikom tog postupka treba provjeriti postoji li još gradiva za predaju nadležnomu arhivu, a ostalo je gradivo potrebno pravilno zaštititi. Nakon toga bi uslijedilo provođenje objedinjavanja i sređivanja pismohrane kako bi se postojeće dokumentarno i arhivsko gradivo moglo pravilno popisati. Tek nakon navedenih postupaka potrebno je provesti digitalizaciju gradiva, koje bi se onda dosljedno pridržavali. Prilikom svakog od tih koraka neophodno je biti u izravnom kontaktu s nadležnim arhivom te se s njima konzultirati i izvršavati sve mjere i upute koje im oni sugeriraju i propišu. Jedino je tako moguće spriječiti gubitak velikog broja zapisa pismohrane koja svojim značajem, djelokrugom rada i područjem djelovanja utječe na stvaranje i oblikovanje društvenog pamćenja.

Zaključak

U ovom se radu ukratko predstavio problem očuvanja društvenog pamćenja kroz primjer uređenja pismohrane administrativno-teritorijalne jedinice Bjelovar-

sko-bilogorske županije. Kratkim uvidom u koncept društvenog pamćenja i njegova razumijevanja pokušala se naglasiti i važnost uloge arhiva u cjelokupnom procesu društvenog pamćenja. Rad donosi sažet prikaz povijesti Bjelovarsko-bilogorske županije te analizu organizacijske strukture županijske pismohrane s posebnim osvrtom na dugotrajne probleme u njezinu funkcioniranju, koji ni danas nisu u cijelosti riješeni. Bitno je naglasiti kako su svi navedeni problemi dio jedne kolektivne percepcije javnosti koja ne vidi dugoročnu opasnost od gubitka zapisa koji su od velike važnosti za izgradnju i formiranje društvenog pamćenja zajednice. Iako su se u većem dijelu razmatrali problemi koji postoje u pismohrani BBŽ-a, pokušalo se iznijeti i nekoliko uputa i sugestija o potencijalnom rješenju kako bi se spriječio bilo kakav rizik gubitka zapisa. Jedan od tih prijedloga ističe da je prije svega potrebna jasna i redovita komunikacija s nadležnim arhivom jer su ipak to ustanove koje svojim djelovanjem utječu na oblikovanje i očuvanje društvenog pamćenja. Stoga se može zaključiti kako se na primjeru te pismohrane očituje ljudska potreba, a ne samo zakonodavna i društvena dužnost, za očuvanjem i zaštitom zapisa koji su s vremenom postali dio zajednice i koji će svakako oblikovati društveno pamćenje.

Popis izvora i literature

Neobjavljeno arhivsko gradivo

Dosje stvaratelja Skupštine Zajednice općina Bjelovar

Dosje stvaratelja Bjelovarsko-bilogorska županija

Literatura

Assmann, Aleida. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. New York: Cambridge University Press, 2011.

Assmann, Jan. *Kulturno pamćenje*. Spahić Mustafa (ur.). Tuzla: Vrijeme & NAM, 2008.

Connerton, Paul. *How society remember*. New York: Cambridge University Press, 1989.

Gilliland, Anne i McKemmish, Sue. The role of participatory archives in furthering human rights, reconciliation and recovery. U: Atlanti: *Review for Modern Archival Theory and*

- Practice*. 24, (2014), 1–13. URL: <https://escholarship.org/uc/item/346521tf> (5. 6. 2025.)
- Hedbeli Živana. *Institucije državne uprave Republike Hrvatske od osamostaljenja do članstva u EU*. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011.
- Igreć Dino i Sušac Antonija. Repozitorij kulturne baštine u digitalnom obliku u okviru hrvatskoga projekta E-kultura: središnji sustav. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 66 (2023), 199–212. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/448790> (21. 8. 2025.)
- Naputak o brojčanim oznakama pismena te sadržaju evidencija uredskog poslovanja (NN 132/2021).
- Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva, (NN 105/2020).
- Schwartz, Joan M. i Cook Terry. Archives, records and power: The making of modern memory. *Archival Science* (Nizozemska). 2, (2002). Kluwer Academic Publisher, str. 1–19.
- Slukan Altić Mirela. Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije. U: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*. 2(2008), str. 9–33.
- Strugar, Vladimir. *Bjelovarsko-bilogorska županija*. Horvat Stjepan i Pavlić Stanislav (ur.). Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija, 1996.
- Strugar Vladimir i Medar Mladen (ur.). *Veliki župani bjelovarski (1872. – 1924./1941. – 1945.)*. Zagreb – Bjelovar: HAZU Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2011.
- Uredba o uredskom poslovanju (NN 75/2021).
- Valentić Mirko i Čoralić Lovorka (ur.) *Povijest Hrvata – Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Zako o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, 114/22, 36/24)
- Zakon o lokalnoj lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (NN 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15, 123/17, 98/19, 144/20).

Summary

CHALLENGES OF PRESERVING SOCIAL MEMORY: A CASE STUDY OF THE RECORDS OFFICE OF BJELOVAR-BILOGORA COUNTY

This paper explores the significance of archives and records offices in preserving collective memory. Using the case study of the Bjelovarsko-Bilogorska County records office (Croatia), it analyses how the organisation, accessibility, and maintenance of administrative documentation can deeply influence the formation and preservation of social memory. The concept of “social memory,” as defined by scholars like Aleida Assmann and Paul Connerton, serves as a theoretical foundation for understanding how societies remember and interpret their past.

It also addresses the issue of disorganised and inconsistent archival practices within a municipal administration. The analysis shows that the absence of a coherent archival system has caused significant difficulties in managing, storing, and retrieving documents. These shortcomings became especially evident in recent years, when increased administrative demands and the accumulation of materials revealed systemic weaknesses.

The study emphasises that proper archival management is essential not only for preserving institutional memory but also for ensuring transparency, efficiency, and accountability in public administration. The lack of standardised procedures, insufficiently trained personnel, and outdated infrastructure are identified as the main causes of current problems. As a result, the functioning of the records office has been hindered, leading to inefficiencies in everyday operations and delays in providing services to both internal users and the general public. This underlines the urgent need for a strategic approach to archival organisation. Recommendations include the adoption of clear legal frameworks, the implementation of modern information systems, and the continuous education of staff responsible for managing archives.

In conclusion, the paper argues that the establishment of an efficient archival system is a prerequisite for the proper functioning of municipal institutions. Modernisation and professionalization would not only resolve existing problems but also prevent similar issues in the future.

Keywords: archives, records, social memory, record office, Bjelovar-Bilogora County

ARHIVSKI I POVIJESNI DOKUMENTI IZ UN-A: SLUČAJ PRIVREMENE MEĐUNARODNE ADMINISTRACIJE NA KOSOVU – UNMIK

Prikaz

UDK: 341.123:327(497.115)

Modeli i strategije međunarodnih misija Ujedinjenih naroda od 1945. godine pa sve do kraja Hladnog rata znatno su se razvili i promijenili. U ranim fazama, misije međunarodnih administracija imale su isključivo cilj očuvanja ili održavanja mira između država i naroda u kojima su postojali međunarodni sukobi i problemi. Međutim, u novijem valu međunarodnih uprava, pored očuvanja mira, misije su dobile višedimenzionalni karakter te su se uključile i u izgradnju mira i uspostavu demokratskih institucija samouprave od temelja kako bi se osigurala dugotrajnija stabilnost. Upravo tu strategiju izgradnje institucija od početka – političkih, zakonodavnih i sigurnosnih – primijenila je i privremena misija UN-a na Kosovu (UNMIK), koja je uspostavljena 1999. godine neposredno nakon završetka rata. Nakon hitne faze, misija UNMIK-a je u suradnji s domaćim političkim akterima uspjela organizirati prve lokalne izbore nakon rata, čime je formirano legitimno i međunarodno priznato vodstvo na općinskoj razini. Potom su, uz pomoć domaćih stručnjaka, uloženi veliki naponi u izradu ustavnog okvira radi uspostavljanja pravne osnove za formiranje centralnih institucija. Nakon uspostave centralnih institucija, započela je postupna faza prijenosa ovlasti na kosovske institucije samouprave – proces koji se pokazao vrlo izazovnim kako za UNMIK tako i za same institucije Kosova.

Nakon nemira iz 2004. godine, iako se Kosovo našlo u teškoj situaciji, UNMIK je, zajedno s kosovskim vodama i njezinim institucijama, uspio prevladati i taj izazov. Međutim, to je otvorilo novo poglavlje, počinjući proces pregovora o konačnom statusu Kosova u kojem su bili uključeni UN i UNMIK. Iako UNMIK nije izravno vodio te pregovore, asistirao je i podržao institucije kosovske samouprave kako bi ih uspješno dovršile.

Ključne riječi: UNMIK, administracija, UN, Misije

Modeli i strategije međunarodne izgradnje države uz pomoć UN-a

Kako bi se bolje razumjelo postavljanje međunarodnih administracija u svijetu, potrebno je razmotriti strategije koje su korištene u procesu izgradnje države. Iako još uvijek u akademskom svijetu ne postoji jedinstven standard koji bi se mogao smatrati univerzalno primjenjivim na međunarodne administracije u različitim zemljama, analiza je postojećih pristupa od ključne važnosti.¹

Naime, još uvijek ne postoji standard kojim bi se moglo koristiti kao univerzalni za sve međunarodne misije u svijetu jer je svaki slučaj imao svoje specifičnosti. Te su specifičnosti zahtijevale različite pristupe međunarodnih administracija u skladu s društvom i kontekstom zemlje u kojoj su djelovale. Unatoč tomu što ne postoji jedinstveni konsenzus o tom pitanju, može se reći da je u posljednjim desetljećima međunarodnih administracija jedna od strategija bila – najprije liberalizacija, zatim institucionalizacija.²

Prema predstavnicima pravca koji zagovaraju liberalizam u strategiji izgradnje države, fokus je administracije najprije bio na usvajanju pravnih akata, ustava i stvaranju liberalnog društva. Cilj je bio instalacija liberalne vlasti koja bi promicala politička i građanska prava, uspostavu učinkovite javne uprave, održavanje demokratskih izbora itd. Ipak, i danas postoje dileme koliko je takva strategija učinkovita u postkonfliktnim zemljama i u kojoj mjeri može rezultirati stabilnim institucijama za dugotrajan mir.

U međunarodnoj literaturi danas se naglašavaju dva glavna modela izgradnje države i međunarodne administracije: formalni model prijelazne administracije i neformalni model prijelazne administracije. Neformalni model podrazumijeva konzultativnu ulogu u procesu izgradnje države, uz veće uključivanje domaćih institucija.

S druge strane, formalni model međunarodne administracije uključuje eksplicitno preuzimanje funkcija vlade (u slučaju Kosova primijenjen je formalni model administracije UN-a). U tom modelu vanjski graditelji države – u ovom slučaju UN – posjeduju privremene izvršne, zakonodavne i pravosudne ovlasti u zemlji.

¹ Bardhok Bashota, *Teoria dhe Praktika e Administrimit Territorial Ndërkombëtar* (Shkup:2018), 286.

² *Po aty*, 287.

Zašto je možda u Kosovu primijenjen taj formalni model prijelazne državne administracije, različiti autori objašnjavaju činjenicom da je na Kosovu postojao velik angažman ključnih europskih zemalja u podršci privremenoj misiji UN-a (UNMIK), koje su pomogle u izgradnji institucija i demokratizaciji zemlje, zbog čega je administracija bila i prijelazna.

Ipak, treba istaknuti da su u posljednjim desetljećima međunarodne administracije sve više primjenjivale strategiju institucionalizacije prije liberalizacije – dakle, najprije izgradnja stabilnih institucija, prije nego što postkonfliktna društva dobiju pravo, veću ulogu i odgovornost u vlastitim institucijama.

Stav o institucionalizaciji prije liberalizacije kao preduvjetu za međunarodnu izgradnju države u društvima koja izlaze iz rata zastupa i Roland Paris, prema kojem je nužno da se u postkonfliktnim društvima najprije izgrade snažne institucije za vladavinu prava i zaštitu ljudskih prava, a zatim da se odgovornosti prenesu na domaće institucije i postkonfliktna društva. Takvu strategiju primijenila je i UNMIK misija na Kosovu, u skladu s Rezolucijom 1244. Uloge i djelokrug UNMIK-a kao misije na Kosovu bili su suočeni s mnogim izazovima; pravni temelj misije bila je Povelja UN-a, poglavlje VII. Njegovo uspostavljanje kao misije ocijenjeno je kao jedno od najvećih poduhvata u području međunarodne teritorijalne administracije.³

U svim slučajevima privremenih međunarodnih administracija, Vijeće sigurnosti UN-a imalo je ključnu ulogu – u uspostavljanju misija, nadzoru kao i njihovoj legitimaciji. Tako se međunarodna zajednica na Kosovu⁴, kao legitimnom strategijom, najprije koristila uspostavom političkog poretka kako bi izgradila demokratske institucije samouprave putem Privremenih Institucija Samouprave (IPQV).

Dakle, primaran cilj bio je uspostavljanje ustavnog poretka, putem kojeg bi se izgradile demokratske institucije u službi svih građana Kosova, a zatim bi se nadležnosti prenijele na privremene institucije samouprave Kosova, što bi vodilo k određivanju konačnog statusa.

Prema Rezoluciji 1244, u članku 11., jasno se navodi:
„Organizacija i nadzor razvoja privremenih institucija za demokratsku i autonomnu

³ Louise Andersen, *UN Peace Operations In The 21st Century: State-Building and Hybridity*, Danish Institute For International Studies, Report 2007:11. Str. 24

⁴ Louise Andersen, str.25

samoupravu do političkog rješenja, koje bi trebalo biti podržano političkim procesom s ciljem određivanja budućeg statusa Kosova, uzimajući u obzir Rambujeov sporazum.”

Za svoje uspostavljanje međunarodne misije UN-a uvijek su zahtijevale da budu legitimne i opravdane i pred lokalnim stanovništvom u zemljama u kojima su bile smještene. To je ključno za međunarodne misije – legitimitet prije preuzimanja teritorija u administraciju, a upravo to je privremena UN-ova administracija na Kosovu i imala.⁵

U slučaju Kosova, UN je artikulirao dovoljno argumenata u skladu s opće-prihvaćenim vrijednostima međunarodne zajednice kako bi osigurao potrebne ovlasti od Generalnog tajnika te je Specijalni predstavnik Generalnog tajnika (PSSP), kao vođa privremene administracije na Kosovu, imao pun legitimitet⁶.

Legitimitet PSSP-a bio je priznat kao odgovor na institucionalni vakuum u Kosovu 1999. godine – situaciju koja je bila hitna i neophodna nakon razaranja uzrokovanih ratom. Naponi privremene administracije UN-a na Kosovu (UNMIK) uopćeno su bili usmjereni na: uspostavljanje mira, političku stabilnost, izgradnju institucija te promociju ljudskih prava.

Nije bilo precizno navedeno u Rezoluciji 1244 da je krajnji cilj privremene misije UN-a (UNMIK) na Kosovu bila izgradnja države, iako se ona temeljila na toj rezoluciji.⁷ Danas u međunarodnoj literaturi ne postoji točan popis državotvornih komponenata koje bi međunarodne administracije trebale prioritetno razvijati u zemljama u kojima su angažirane.⁸ Međutim, jedna važna činjenica koja se mora spomenuti jest da je glavni cilj izgradnje države osnaživanje i praktično funkcioniranje zemlje ili države u kojoj je međunarodna administracija angažirana.

⁵ Louise Andersen, *UN Peace Operations In The 21st Century: State-Building and Hybridity*, Danish Institute For International Studies, Report 2007:11. Str. 25

⁶ Bardhok Bashota (Shkup:2018), 291

⁷ David Chandler, *The State-Building Dilemma: Good Governance or Democratic Government*, Centre for the Study of Democracy University of Westminster, Draft paper presented at Roundtable on Development, Under-Development and Armed Conflict Military Centre for Strategic Studies Rome, 25 October 2004, str.3 <https://www.davidchandler.org/wp-content/uploads/2014/11/The-Statebuilding-Dilemma.pdf>

⁸ Halim Bajraktari, *Roli dhe Prespektiva Europiane e Kosovës*, punim doktore, Universiteti i Tiranës (Tiranë: 2014), 36

Komponente sigurnosti, reda i vladavine prava te izgradnja institucija, smatraju se najvažnijima za društva i zemlje koje teže biti i funkcionirati kao normalna i stabilna društva danas. Sigurnosna komponenta danas se smatra jednom od najvažnijih u okviru međunarodnih operacija UN-a u svijetu. Dakle, glavni je cilj UN-ovih misija pri njihovu postavljanju u nekoj zemlji konsolidacija sigurnosnog sektora kao osnove za izgradnju održiva mira. Vrlo je važno, kada govorimo o sigurnosti, razmotriti način na koji je međunarodna zajednica upravljala sigurnosnim sektorom na Kosovu, posebno u hitnoj fazi upravljanja UNMIK-a odmah nakon rata 1999. godine. Usto, za bolje razumijevanje tog procesa, treba obraditi i strategiju kojom se međunarodna zajednica koristila, ne samo za formiranje sigurnosnog sektora, nego i za njegovu dugoročnu reformu. Pravna osnova vanjske sigurnosne komponente postavljena je na temelju tehničko-vojnog sporazuma između KFOR-a i bivše Savezne Republike Jugoslavije, kojim je omogućeno raspoređivanje KFOR-ovih trupa. Ta pravna osnova proizlazi iz Rezolucije 1244⁹, koja je bila temelj i za uspostavu privremene UN-ove administracije (UNMIK) na Kosovu. Rezolucija poziva na blisku koordinaciju između KFOR-a i UNMIK-a po pitanju sigurnosti.

U sigurnosnoj komponenti postojale su dvije izvještajne linije: KFOR je izvještavao sjedište NATO-a u Bruxellesu, dok su civilna policija UNMIK-a, Kosovska policijska služba i Kosovske zaštitne trupe (TMK) bile pod odgovornošću UNMIK-a. Postojala je i Kancelarija UNMIK-ovih koordinatora, koja je koordinirala sve aktivnosti unutar te strukture. U hitnoj fazi, dok snage CIVPOL-a UNMIK-a još nisu bile potpuno raspoređene, KFOR je ostao zadužen za održavanje reda i sigurnosti. Ta je odgovornost ostala na KFOR-u sve dok međunarodne policijske snage u okviru UNMIK-a nisu bile kompletirane. Međutim, one nisu bile dovoljno obučene za takve zadatke, što je bio ozbiljan izazov tijekom hitne faze međunarodne uprave UNMIK-a – sigurnosni sektor bio je vrlo osjetljivo i teško upravljivo pitanje.¹⁰ Uključivanje bivših pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) u strukturu kao što je bila TMK (Kosovske zaštitne trupe) činilo je velik uspjeh UNMIK-a. TMK je djelovao kao civilna sila za hitne slučajeve, a važnost tog poteza ležala je u uspostavljanju organizirane i disciplinirane strukture, čime su se izbjegavali mogući problemi u budućnosti.

⁹ Bardhok Bashota, vep. e cit. 293

¹⁰ Iain King, Whit Mason, vep. e cit. 73

Također, jedno od važnijih pitanja u hitnoj fazi upravljanja UNMIK-a bila je Uredba 1999/2 – „Uredba o sprečavanju ulaska i uklanjanju osoba radi očuvanja javnog reda i mira”, čiji je glavni cilj bio održavanje javnog reda i mira na teritoriju Kosova. Uredba je precizirala da ako neka osoba prijeti vladavini prava, javnoj ili privatnoj imovini, ili normalnom funkcioniranju javnih institucija, može biti udaljena ili joj može biti zabranjen ulazak, u zavisnosti od okolnosti, uz intervenciju nadležnih tijela reda. Sve to učinjeno je radi očuvanja sigurnosti i javnog reda na Kosovu tijekom hitne faze 1999. godine.

Uloga UNMIK-a u konsolidaciji sektora vladavine prava

Dok su tijekom hitne faze međunarodne uprave na Kosovu počeli uspostavljati pojedini sigurnosni elementi unutar zemlje, neki službenici unutar privremene UNMIK-ove administracije započeli su napore za uspostavu funkcionalnog pravnog sistema, i to od nule, što su međunarodni akteri tada ocijenili kao jedan od najvećih izazova.

Dana 31. kolovoza 1999. godine UNMIK je izdao Uredbu 1999/3, koja se odnosila na osnivanje carinske službe i drugih relevantnih tijela. U članku 1. te Uredbe bilo je proglašeno da... „Sva roba bilo koje vrste koja je namijenjena isključivo za Kosovo podliježe carinskoj stopi od 10 %.” U članku 3. te Uredbe bilo je jasno određeno da se svi prihodi ostvareni od carina, trošarina i poreza na promet robe namijenjene za Kosovo uplaćuju u proračun Kosova.¹¹

Ta je Uredba stupila na snagu 1. rujna 1999. godine i bila je dobar potez privremene UN-ove administracije (UNMIK) prema osnivanju institucija radi očuvanja reda i uspostave pravnog poretka u Kosovu, neposredno mjesec dana nakon završetka rata.

Prvi pokušaj UNMIK-a da osnuje poseban sud za ratne zločine i etničke zločine blokirali su visoki službenici UN-a u New Yorku. Nakon toga, nastavljeni su napore za uspostavljanje osnovnog suda, koji bi bio nepristrasan, ali se suočavao s velikim poteškoćama u početku.

¹¹ 1999/3 <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/03albanian/A199>

Administrator UNMIK-a Bernard Kouchner morao je odlučiti koji će zakoni biti primjenjivi na Kosovu. To je bio poseban izazov za međunarodnu administraciju. U početku, on je odlučio da važeći zakon na Kosovu bude jugoslavenski zakon koji je bio na snazi do početka NATO-ova bombardovanja. Međutim, mnogi pravni službenici s Kosova su to odbili 1999. godine.

Neki albanski sudci koristili su se zakonom koji je važio prije ukidanja autonomije Kosova 1989. godine. Na neki način, prema međunarodnim službenicima, neki su počeli primjenjivati zakon koji je bio najprikladniji za njihovu zajednicu.

Zbog odbijanja albanskih sudaca da primjenjuju diskriminatorne zakone uvedene nakon 1989., kao i zbog javnog pritiska, glavni je administrator Bernard Kouchner nakon pet mjeseci bio prisiljen proglasiti da važeći zakoni na Kosovu budu oni koji su važili do 1989. godine. To je učinio Uredbom 2000/59.¹² Tom Uredbom vraćen je savezni zakon o krivičnom postupku, prema kojem je istražni sudac imao zadatak da obradi slučaj prije podizanja optužnice.

Velik izazov bila je i zajednička suradnja između međunarodnih i lokalnih aktera jer takva praksa nije bila česta u postkonfliktnim situacijama u drugim međunarodnim misijama. Zato je, u izvanrednoj fazi, PSSP imenovao 55 sudaca i tužilaca s Kosova u kosovski pravosudni sistem. OSCE je dao velik doprinos u tom pravcu jer se bavio izgradnjom demokratskih institucija i planirao je uključiti i međunarodne sudce da rade zajedno s lokalnima. Jedan od problema u tom razdoblju bio je što su neki srpski sudci ili napustili Kosovo ili odbijali surađivati s UN-ovim vlastima. Ono što je bilo od posebne važnosti u tom razdoblju bio je početak konsolidacije institucija vladavine prava, što je s punim pravom smatrano velikim dostignućem u zemlji koja je tek izišla iz rata i velikih razaranja.

Tri političke stranke na Kosovu zalagale su se za sistem s više izbornih jedinica, ali OSCE, koji je bio odgovoran za organizaciju izbora, odlučio je da Kosovo bude jedna izborna jedinica. Obrazloženje OSCE-a za takav pristup bilo je da se tako lakše organiziraju izbori i da se sprečava uspostavljanje lokalnog političkog feudalizma. Jedan od zahtjeva koji je izazvao reakcije prema OSCE-u bio je i onaj da svaki treći kandidat u prvim dvjema trećinama liste svake stranke mora biti žena. I to je bio izazov koji su domaće stranke morale prihvatiti. Sistem zatvorenih lista

¹² 2000/59, <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/03albanian/A1999regs/A1999regs.htm>

dao je veliku moć partijskim vođama da odlučuju tko će biti i na kojoj poziciji na listama. Na taj način, izabrani predstavnici u skupštini odgovarali su samo partijskomu rukovodstvu. Praktično, oni nisu imali nikakav poticaj da komuniciraju s biračima, da slušaju njihove probleme i pomažu u njihovu rješavanju.

Nakon nekoliko mjeseci političkih prepiraka, skupština je u ožujku 2002. godine izabrala predsjednika i vladu. Predsjednik LDK-a, Ibrahim Rugova, izabran je za predsjednika, dok je Bajram Rexhepi iz PDK-a postao premijer. Vlada se sastojala od članova LDK-a, PDK-a i AAK-a. Jedno mjesto u kabinetu bilo je rezervirano za predstavnika kosovskih Srba, a drugo za pripadnika neke druge nevenčinske zajednice.¹³

Kosovski su Srbi u početku odbili priključenje vladi, tvrdeći da žele veće učesće, ali su nakraju pristali u svibnju 2002. godine, nakon što je UNMIK pristao imenovati jednog kosovskog Srbina za savjetnika za povratak izbjeglica. Kosovo je održalo druge lokalne izbore u listopadu 2002. godine. Izlaznost je bila 54 %, što je bilo niže nego na prethodnim izborima. Promatrači su tu nisku izlaznost pripisali razočarenju građana u rad vlade i političkih stranaka. LDK je potvrdio svoj status vodeće stranke, iako je izgubio dio podrške u odnosu na ranije izbore. LDK je osvojio 45 % glasova, PDK 29 %, a AAK 8.55 %. Sudjelovanje Srba bilo je naročito nisko, oko 20 %. Gotovo nijedan Srbin nije glasao u sjevernom, nestabilnom dijelu Mitrovice, gdje su lokalne vlasti zastrašivale potencijalne glasače.

Početni izazovi nakon prvih izbora u poslijeratnom Kosovu 1999. godine

Jedan od prvih izazova nakon izbora bio je nedostatak podjele vlasti između međunarodne uprave i kosovske administracije. Izvršna, zakonodavna i sudska vlast bile su dodijeljene jednoj osobi – privremenomu administratoru, čije odluke lokalno stanovništvo nije moglo osporiti.

Zbog nedostatka vidljivih poboljšanja u životnim uvjetima i činjenice da je UNMIK bio *de jure* na čelu Kosova, građani su logično krivili tu administraciju za zastoje i probleme. Budući da UNMIK nije bio izabrana vlast, građani Kosova postajali su sve kritičniji.

¹³ Reformimi_i_Sistemit_Zgjedhor, http://www.kipred.org/repository/docs/pdf_shiquar, 23. 7. 2022, f 4.

UNMIK jednostavno nije mogao uvjeriti stanovništvo da ima legitimnu vlast nad teritorijom Kosova. Te je izazove pratilo nezadovoljstvo lokalnoga stanovništva, posebno nakon izbora održanih 2001. godine. Jedna od važnih tema u kosovskim medijima nakon prvih izbora bilo je tretiranje tenzija između UNMIK-a i novoformirane kosovske vlade. Prema službenicima UNMIK-a, sam premijer Bajram Rexhepi izjavio je da je misija bila odlučujuća i korisna u početnim fazama, ali da je sada postala prepreka razvoju Kosova.

UNMIK je odgovorio na te kritike izjavom da se vođe trebaju fokusirati više na praktičan rad, a ne na polemike. U to vrijeme, 2003. godine, šef UNMIK-a Michael Steiner pokrenuo je televizijsku kampanju, u kojoj je opisivao velike izazove s kojima će se suočiti institucije te je pozivao kosovske institucije da preuzmu veću odgovornost u područjima u kojima im je UNMIK već počeo prenositi nadležnosti. On je naglašavao da je kosovska vlada 2003. godine kontrolirala proračun deset ministarstava.



Jedan od trenutaka čekanja na dolazak KFOR-ovih trupa, lipanj 1999., Rilindja, 1999.

Suupravljanje UNMIK – Institucije Kosova: početni izazovi

Zadatak prijenosa vlasti s UNMIK-a na privremene institucije Kosova bio je praćen teškoćama. Nakon prvih izbora, vlast Privremenih institucija samouprave Kosova.

Samouprava na Kosovu bila je podijeljena između dvaju politička subjekata: PDK-a i LDK-a.¹⁴ UNMIK je nastavio zadržavati velik broj rezerviranih ovlasti za PSSP (Specijalnog predstavnika generalnog tajnika UN-a), posebno u ključnim područjima kao što su policija i pravosuđe, u skladu s Ustavnim okvirom. PSSP se redovito koristio pravom veta kako bi blokirao zakone u skupštini.

Povodom tih postupaka, Jakup Krasniqi, koji je tada bio ministar javnih služba u Vladi Kosova, izjavio je da ni skupština izabrana na novim izborima ne može odlučivati ni o čemu, niti vlada ima ovlasti da planira proračun ili bilo šta drugo. On je izražavao razočarenje što ni predsjednik ni vlada ne mogu izvršavati nikakvu odgovornost. Krasniqi je ipak izražavao nadu da će politički i institucionalni vođe Kosova izraditi strategiju, uz odobrenje Skupštine Kosova kako bi se postignuo neophodan zaokret u korist Kosova i njegovih institucija.

UNMIK je trebao biti odgovoran za upravljanje Kosovom i za postupan prijenos nadležnosti na lokalne vlasti, ali je katkad izričito negirao i blokirao mnoge vrijednosti, načela i strukture koje je navodno želio nametnuti narodu Kosova. Jakup Krasniqi smatrao je da UNMIK griješi kada sebe smatra jedinim upravljačem Kosova, pritom ignorirajući domaće vođe, one koji su izišli iz krvavog rata i iz procesa u Rambouilletu. On je pozivao da se uvaži Privremena vlada Kosova, jer je po njemu, formirana prije dolaska Privremene UN-ove misije (UNMIK) na Kosovo.

Misija je bila usredsređena na moć PSSP-a, kojemu je dana potpuna ovlast za imenovanje bilo kojeg člana svojeg kabineta, praktično koristeći se izvršnim kabinetnim modelom upravljanja nad teritorijom, a ne demokratski izabranom vladom.¹⁵

Stvaranje Ustavnog okvira – velik korak UNMIK-a ka konsolidaciji privremenih institucija samouprave na Kosovu

Usvajanje Ustavnog okvira za privremenu samoupravu u svibnju 2001. godine bio je važan korak u uspostavljanju autonomnih samoupravnih institucija. Taj je

¹⁴ Reshat Nurboja, PhD (c) European University of Tirana, *International Civil Administration and State Building Process in Kosovo*. file:///C:/Users/Admin/Downloads/5656-Article%20Text-16526-1-10-20150530.pdf, str. 346.

¹⁵ Korniza Kushtetuese Për vetëqeverisje të Përkohshme në Kosovë, Qershor, 2002

okvir definirao nadležnosti Vlade Kosova, kao i rezervirane ovlasti UNMIK-a i IPVQ-a (Privremenih institucija vlasti Kosova), koji su tada upravljali s deset ministarstava.

Međutim, neki službenici iz tog vremena, kao što je Jakup Krasniqi iz PDK-a, nisu smatrali da je usvajanje tog Ustavnog okvira bilo dobro za Kosovo. On je optuživao vođe poput Ibrahima Rugove i Ramuša Haradinaja što su prihvatili i potpisali njegovu primjenu.

Krasniqi je smatrao da je njegovo usvajanje trajno ograničenje prava na samoopredjeljenje za građane Kosova i prepreka u rješavanju konačnog statusa.

Također, optuživao je tadašnjeg glavnog administratora UNMIK-a, Danca Hansa Hækkerupa, koji je formirao tim domaćih i međunarodnih stručnjaka za izradu Ustavnog okvira. Srbi nisu sudjelovali u izradi, već su bojkotovali proces, dok je prema Krasniju, Hækkerup tajno sarađivao sa stručnjacima iz Beograda, zaobilazeći domaće kosovske članove radne grupe. On je to nazivao neprihvatljivim i štetnim za Kosovo.

Ustavni okvir izrađen je na osnovi UNMIK-ove Uredbe br. 2001/9. U preambuli Ustavnog okvira naglašeno je da se on donosi na osnovi ovlasti dodijeljenih PSSP-u Rezolucijom 1244 Savjeta sigurnosti UN-a.

Također se u preambuli navodi da se taj okvir usvaja uzimajući u obzir sva povijesna, pravna i ustavna događanja na Kosovu te da je Savjet sigurnosti predvidio razvoj funkcionalne samouprave sve do konačnih izbora.

U preambuli se jasno ističe da privremene institucije tijekom izvršavanja svojih ovlasti neće ni na koji način umanjiti sveukupne ovlasti PSSP-a. Posebna pozornost posvećena je i uključivanju svih članova zajednica u proces izgradnje demokratskih institucija i samouprave.¹⁶

Na Kosovu je UNMIK imao izuzetno važnu ulogu u stvaranju pravne osnove za osnivanje privremenih demokratskih institucija – činjenica koja je nepobitna.

U Ustavnom okviru, u njegovu petom poglavlju, bile su regulirane nadležnosti privremenih institucija samouprave. Te su nadležnosti uključivale područja kao što su: financijska i ekonomska politika, proračunska pitanja, unutrašnja i vanj-

¹⁶ Intervistë me Famtër Sejdiun, 10 shtator 2023.

ska trgovina, obrazovanje, kultura, omladina, sport, zdravstvo, transport, socijalna pitanja, poljoprivreda, prostorno planiranje itd. Dakle, jasno je da su lokalne samoupravne institucije imale dovoljno područja u kojima su mogle provoditi vlast i upravljanje u skladu s tim Ustavnim okvirom.

Iako je Ustavni okvir davao IPVQ-u (Privremenim institucijama vlasti Kosova) znatnu odgovornost, PSSP (Specijalni predstavnik generalnog tajnika UN-a) ostajao je najviši autoritet na Kosovu, s posljednjom riječi kada je u pitanju proračun, pravom da raspusti parlament i organizira nove izbore, kao i pravom da mijenja sam Ustavni okvir.

Preporuke Međunarodne krizne grupe (ICG) bile su jasne prema UNMIK-u o tome kako treba izgraditi odnos s privremenim institucijama Kosova i kako ih treba postupno uključiti u međunarodne mehanizme.

Prema izvještaju ICG-a iz 2003. godine, preporučeno je da se kosovske institucije fokusiraju na tijesnu suradnju s UNMIK-om. Kosovski službenici morali su razumjeti da je suradnja u njihovu neposrednom interesu. Polemike s UNMIK-om mogu ugroziti međunarodni ugled Kosova u jednom veoma delikatnom trenutku.

Dok su se borili za više ovlasti, kosovski vođe morali su ozbiljno posvetiti se područjima u kojima već imaju ovlasti, kao što su obrazovanje i zdravstvo.

U nastavku izvještaj preporučuje da i PSSP aktivira Savjet za prijenos ovlasti i koristi se njime da postupno uključi službenike IPVQ-a u područja rezerviranih ovlasti UNMIK-a. Također se preporučuje da se vladi omogući da upravlja proračunom u područjima koja su joj povjerena, kao što je predviđeno u petom poglavlju Ustavnog okvira.

Te preporuke dolazile su od institucije poput ICG-a, koja se bavi procjenom međunarodnog razvoja.

Preporuke za privremene institucije vlasti Kosova bile su, na primjer:

- da izrade koherentnu vladinu platformu
- da pokrenu dobro osmišljene političke inicijative
- i da izgrade konsenzus sa drugim političkim partijama oko tih inicijativa.

Također se pozivalo da privremene institucije rade što proaktivnije s UNMIK-om u ključnim političkim pitanjima. Preporučivano je da kosovske institucije ne postavljaju uvjete za početak dijaloga s Beogradom.

ICG je preporučivao da se i predsjednik Ibrahim Rugova treba obratiti skupštini o važnim pitanjima, kao i da se u institucijama podržava politički neutralna državna služba.¹⁷

Smatram da te preporuke nisu bile dovoljno uzete u obzir od naših institucija, sudeći po kasnijem razvoju situacije na Kosovu.

Vrijedi napomenuti da je demokratsko upravljanje na Kosovu još bilo u ranoj fazi, i da je ostalo mnogo toga za izgraditi. Institucionalni kapaciteti ne mogu se realno razviti za pet ili šest godina.

Nivo političkog, demokratskog i pravnog znanja državnih službenika i imenovanih službenika, koji su radili u ministarstvima i skupštinskoj birokraciji, bio je relativno nizak – taj zaključak dolazio je kako od međunarodnih agencija tako i od predstavnika civilnog društva.

Zaključak

Analizirajući mnoge izvještaje, rezolucije, pravilnike i druge relevantne dokumente kredibilnih međunarodnih institucija, može se zaključiti da je uloga privremene administracije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) bila izuzetno važna. Od uspostave te administracije u lipnju 1999. godine Kosovo se nalazilo u vrlo osjetljivoj i složenoj poziciji. Jasno je da je odmah nakon rata 1999. Kosovo imalo veliku potrebu za pomoći u svim aspektima.

Uspostava privremene administracije UNMIK-a imala je višedimenzionalnu ulogu. Prvo, u hitnoj fazi od lipnja do prosinca 1999. međunarodna administracija pomogla je uspostaviti stabilnost i spriječiti anarhiju na Kosovu. Prvo je započela obnova jer je Kosovo izašlo iz rata u vrlo uništenu stanju. U početku je privremena administracija UNMIK-a imala izazove dok nije kompletirala svoje osoblje, a zatim

¹⁷ ICG Europe Report, 3 shtator 2003, Nr. 148: *Two to Tango – An Agenda for the New Kosovo SRSG*, https://www.files.ethz.ch/isn/28075/148_kosovo_two_to_tango_albanian.pdf, Intervistë me Famir Sejdiun, 10 shtator 2023.

je počela osnivati *ad hoc* institucije, dok se nije stvorila pravna osnova za održavanje slobodnih i demokratskih izbora, nakon čega su osnovane institucije koje su proizišle iz volje naroda.

Treba naglasiti da je privremena administracija UNMIK-a, unatoč početnim izazovima, uspjela uspostaviti red i zakon unutar institucija. Jedan od prvih uspjeha, koji su mnogi međunarodni akteri smatrali izazovom za sebe, bilo je osnivanje Kosovskih snaga sigurnosti. U tom poduhvatu treba istaknuti da je KFOR također pomogao u procesu razoružavanja Oslobodilačke vojske Kosova (UÇK), ali je od samog početka administracija UNMIK-a upravljala svim aspektima povezanim s tim snagama.

Uspostava međunarodne privremene administracije 1999. godine jasno pokazuje da je uspjela uspostaviti mir u našem vrlo podijeljenom političkom i vojnom okruženju koje je vladalo te godine. Analizirajući izvještaje mnogih institucija, može se zaključiti da je Kosovo 1999. godine bilo na rubu građanskog rata, ali je administracija UNMIK-a uspjela postupno konsolidirati vlast, kontaktirati vođe svih političkih frakcija na Kosovu te stvoriti atmosferu suradnje između njih, što je bilo od izuzetne važnosti za daljnji put Kosova prema uspostavi demokratskih institucija.

Administracija UNMIK-a svojim četirima glavnim stupovima uspjela je konsolidirati privremene institucije samouprave Kosova. Nakon osnivanja Kosovskih snaga sigurnosti, privremena administracija UNMIK-a, uz podršku OSCE-a, uspjela je osnovati i Kosovsku policijsku službu, što je bio velik uspjeh za uspostavu sigurnosti na Kosovu 1999. godine. Sigurnosni se sektor počeo konsolidirati kao vrlo važna komponenta izgradnje države u zemlji koja je nedavno izašla iz rata. Kroz pravilnike UNMIK je uspostavio koji zakoni će se primjenjivati na Kosovu. Nakon sigurnosti, počela je konsolidacija reda i zakona na Kosovu.

Kao zaključak, sva originalna dokumentacija koju je kreirao UNMIK čuva se u Ujedinjenim narodima, dok je kopija pohranjena u Državnom arhivu Kosova.

Izvori i literatura

- Jakup Krasniqi, "Drugi rat za Kosovo", Buzuku, Priština, 2007.
- Jakup Krasniqi, "Nezavisnost kao kompromis", Buzuku, Priština, 2010.
- Iang King, Wite Mason, "Mir pod svaku cijenu: Kako je svijet zakazao na Kosovu", Koha, Priština, 2007.
- Louise Andersen, "UN-ove mirovne operacije u 21. stoljeću: Izgradnja države i hibridnost", Danski institut za međunarodne studije, Izvještaj 2007.
- Bardhok Bashota, "Teorija i praksa međunarodne teritorijalne administracije", Skopje, 2018.
- David Chandler, "Dilema izgradnje države: Dobro upravljanje ili demokratska vlada", Centar za proučavanje demokracije, Sveučilište Westminster, Nacrt rada, Rim, 25. listopada 2004.
- Nicolas Lemay-Hebert, "Izgradnja države izvana: UNMIK i njegov paradoks".
- Halim Bajraktari, "Uloga i europska perspektiva Kosova", doktorska disertacija, Sveučilište u Tirani, 2014.
- Ava Erfani, "Kolonijalizam katastrofa: Misija Ujedinjenih naroda na Kosovu (UNMIK)".
- ICG Europe Report, 3. rujna 2003., br. 148: "Dva za tango – Agenda za novog SRSG Kosova".
- OSCE, "Civilno društvo i zakonodavni proces na Kosovu", analitička studija, prosinac 2007.
- Gëzim Selaci, "Politička legitimnost na Kosovu: Slučaj međunarodne privremene administracije", Artini, Priština, 2020.
- Ustavni okvir za privremenu samoupravu na Kosovu, lipanj 2002.
- Dario Malnar, "SAD i Kosovo", Koha, Priština, 2013.
- Institut za istraživanja i razvoj politika Kosova, "Administracija i upravljanje na Kosovu", posebna serija, Priština – Ženeva, lipanj 2005.
- OECD, "Koncepti i dileme izgradnje države u krhkim situacijama", *Journal on Development*, 2008.
- Alan Whaites, "Države u razvoju: Razumijevanje izgradnje države", DFID, 2008.
- Oisin Tansey, "Međunarodna administracija i izgradnja demokratskog režima", IPSA konferencija, Fukuoka, 2006.
- Kosovo i američka politika: Pozadina nezavisnosti.
- Relevantni UNMIK regulativi i izvori.
- Rilindja, Prishtinë, 1999.

Summary

ARCHIVAL AND HISTORICAL DOCUMENTS FROM THE UN: THE CASE OF THE UNITED NATIONS INTERIM ADMINISTRATION MISSION IN KOSOVO – UNMIK

The models and strategies of United Nations international missions have significantly evolved from 1945 until the end of the Cold War. In their early phases, international administrations focused exclusively on preserving or maintaining peace between states and peoples involved in international conflicts. However, in more recent waves of international administrations, the missions have taken on a multidimensional character beyond peacekeeping, they have also engaged in peacebuilding and the establishment of democratic self-government institutions from the ground up, in order to ensure long-term stability. This very strategy of institution-building – political, legislative, and security-related – was applied by the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK), which was established in 1999, immediately after the end of the war. After the emergency phase, the UNMIK, in cooperation with local political actors, succeeded in organizing the first post-war local elections, thereby forming legitimate and internationally recognized leadership at the municipal level. Following this, and with the support of local experts, major efforts were made to draft a constitutional framework, providing a legal foundation for the establishment of central institutions. Once these institutions were in place, a gradual process of transferring authority to Kosovo's self-governing institutions began – a process that proved challenging both for the UNMIK and for Kosovo's own institutions. After the 2004 unrest, despite the serious situation in Kosovo, the UNMIK, together with Kosovo's leaders and institutions, managed to overcome this challenge. However, it opened a new chapter by initiating the process of negotiations on Kosovo's final status, in which both the UN and the UNMIK were involved. Although the UNMIK did not directly conduct these negotiations, it provided assistance and support to Kosovo's self-governing institutions to help bring the process to a successful conclusion.

Keywords: UNMIK, administration, United Nations, missions

ARHIVI POD NAPADOM: KIBERNETIČKA SIGURNOST I ZAŠTITA DIGITALNE BAŠTINE

Stručni rad

UDK: 930.25:004.056:005.92

Digitalna transformacija arhiva u 21. stoljeću omogućila je znatno unapređenje dostupnosti, očuvanja i upravljanja arhivskim gradivom. Međutim, prijelaz arhiva u digitalno okruženje otvorio je i novo sigurnosno područje puno izazova i rizika, od kojih kibernetičke prijetnje zauzimaju posebno mjesto. Arhivi više nisu izolirani sustavi ograničen na fizičke prostore, nego aktivni sudionici digitalne komunikacije, čime su postali izloženi sve kompleksnijim oblicima kibernetičkih napada. Ovaj rad donosi pregled literature o kibernetičkoj sigurnosti u arhivima radi prikazivanja suvremenih prijetnja, izazova i mogućnosti zaštite digitalne baštine. Poseban naglasak stavljen je na važnost sustavnog pristupa upravljanju sigurnosnim rizicima, edukaciju arhivskih djelatnika te prilagodbu arhivske prakse novim tehnološkim i sigurnosnim zahtjevima. Rad je strukturiran u nekoliko poglavlja. Nakon uvoda, slijedi prikaz specifičnosti digitalnog arhivskoga gradiva i ranjivosti arhiva u digitalnom okruženju. Zatim se analiziraju najčešće kibernetičke prijetnje kojima su arhivi izloženi, kao i postojeće prakse zaštite i normativni okvir. Na kraju, raspravlja se o budućim trendovima i izazovima te donose preporuke za unapređenje kibernetičke sigurnosti u arhivskoj djelatnosti.

Ključne riječi: kibernetička sigurnost; arhivi; digitalna baština; prijetnje i rizici; zaštita podataka

1. Uvod

Aдекватnije i lakše očuvanje arhivske građe, jednostavnije upravljanje njome, kao i lakša dostupnost građe zainteresiranoj javnosti i arhivistima prednosti su digitalne transformacije. Digitalni zapisi postaju sve važniji segment arhivskih fondova, dok digitalni sustavi omogućuju učinkovitije pretraživanje, obradu i pohranu

podataka. Međutim, istovremeno s digitalizacijom dolazi i niz novih rizika, od kojih su kibernetičke prijetnje postale posebno izražene u posljednjem desetljeću. Arhivi, kao institucije koje čuvaju kulturnu, povijesnu i pravnu memoriju društva, nisu izuzeti od kibernetičkih napada. Štoviše, specifičnost arhivskoga gradiva – njegova autentičnost, nezamjenjivost i dugoročna vrijednost – čini archive posebno osjetljivima na digitalne prijetnje. Ugrožavanje sigurnosti arhivskih informacijskih sustava može imati dalekosežne posljedice, uključujući gubitak ili kompromitaciju podataka, narušavanje povjerenja javnosti te trajne štete za kulturnu baštinu.

Cilj je ovog rada, na temelju dostupne stručne i znanstvene literature, analizirati suvremene izazove i prijetnje kibernetičke sigurnosti u arhivima, prikazati primjere iz prakse te ponuditi pregled postojećih mjera zaštite i preporuka koje se primjenjuju u arhivskim institucijama diljem svijeta. Analizom dostupnih izvora naglašavaju se specifičnosti arhivskih informacijskih sustava i digitalnoga gradiva, što archive čini posebno osjetljivima na sigurnosne incidente. Najčešće prijetnje uključuju *ransomware* napade, *phishing*, hakiranja, krađu podataka i zlouporabu pristupa, kako izvana tako i unutar samih institucija. Prikazane su suvremene prakse i mjere zaštite koje obuhvaćaju tehničke, organizacijske i edukativne aktivnosti. Poseban naglasak stavljen je na implementaciju standarda informacijske sigurnosti (ISO 27001), izradu sigurnosnih politika, provođenje sigurnosnog kopiranja, edukaciju zaposlenika i uspostavu kriznih planova za upravljanje incidentima. Rad također analizira pravni i normativni okvir koji oblikuje sigurnosnu praksu arhiva, uključujući GDPR i recentniju NIS2 Direktivu na razini Europske unije, kao i relevantne hrvatske zakone. U završnom dijelu rada iznose se budući trendovi i izazovi, poput prijetnja temeljenih na umjetnoj inteligenciji, sigurnosnih rizika povezanih s mrežno povezanim uređajima (*Internet of Things – IoT*) te specifičnosti uporabe *cloud* tehnologija u arhivskom poslovanju. Istaknuto je kako kibernetička sigurnost arhiva nije statičan cilj, nego proces koji zahtijeva stalno prilagođavanje, ulaganje u edukaciju i razvoj sigurnosne kulture unutar institucije. U posljednjem dijelu rada napose se razmatraju budući izazovi koji su prijetnja očuvanju arhivske građe, te se predlažu sugestije za unapređenje sigurnosti arhivske građe suočene s kibernetičkim napadima.

2. Digitalizacija arhiva – izazovi i sigurnosti

Digitalizacija arhivskoga gradiva jedan je od najvažnijih procesa u suvremenom arhivskom poslovanju, omogućujući veću dostupnost informacija, bolju zaštitu izvornika i učinkovitije upravljanje podacima. Međutim, premještanjem arhivskog sadržaja u digitalno okruženje otvoreni su i novi izazovi, prije svega oni povezani s informatičkom i kibernetičkom sigurnosti. Arhivi, kao čuvari institucionalne, pravne i kulturne memorije, u sve većoj mjeri ovise o informacijskim sustavima koji moraju omogućiti dugoročnu pohranu, integritet, autentičnost i dostupnost podataka.¹ Specifičnost arhiva u kontekstu kibernetičke sigurnosti proizlazi iz karaktera arhivskoga gradiva i informacijskih sustava kojima se koristi za njegovu pohranu i obradu. Za razliku od mnogih drugih institucija, arhivi pohranjuju izuzetno raznolike vrste podataka – od administrativnih dokumenata, preko povijesnih zapisa, do osjetljivih osobnih podataka – pri čemu je svaki gubitak, izmjena ili krađa podataka potencijalno nepopravljiva šteta.² Istovremeno, arhivski sustavi često su razvijani kroz duže vremensko razdoblje te često nadograđivani starijim softverskim i hardverskim komponentama koje mogu biti ranjive na suvremene oblike kibernetičkih prijetnji.³

Kibernetička sigurnost u arhivima otežana je i zbog prirode digitalnog arhivskoga gradiva, koja često zahtijeva dugoročnu pohranu u trajanju od nekoliko desetljeća ili čak stoljeća. U takvu kontekstu, potrebno je stalno prilagođavati sustave novim standardima i prijetnjama, istovremeno osiguravajući dostupnost i čitljivost podataka.⁴ Poseban izazov čini zaštita od neautoriziranog pristupa, malicioznih napada te fizičkog i digitalnog oštećenja podataka, što zahtijeva implementaciju kompleksnih sigurnosnih strategija i stalnu edukaciju zaposlenika.⁵

¹ Gilliland, A. J. *Conceptualizing 21st-century archives*. Chicago: Society of American Archivists, 2014., str. 85–102.

² Pearce-Moses, R. *A glossary of archival and records terminology*. Chicago: Society of American Archivists, 2005., str. 33–46.

³ Cloonan, M. J. *Preserving our heritage : perspectives from antiquity to the digital age*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2019., str. 205–230.

⁴ Hofman, J. *Kibernetička sigurnost i zaštita informacija : priručnik za organizacije*. Zagreb: Algebra, 2020., str. 15–49.

⁵ Harvey, R. *Digital curation : a how-to-do-it manual*. New York: Neal-Schuman Publishers, 2010., str. 50–78.

Važno je naglasiti da digitalizacija ne podrazumijeva samo skeniranje i pohranu dokumenata, nego i razvoj digitalnih repozitorija, sustava za upravljanje dokumentima, *online* arhiva i oblaka (*cloud* rješenja), čime se znatno širi spektar potencijalnih sigurnosnih ranjivosti.⁶ Posebno su osjetljivi sustavi koji omogućuju udaljeni pristup korisnicima internetom jer upravo takvi sustavi najčešće postaju mete kibernetičkih napada.⁷ Digitalizacija arhiva donosi i nove obaveze u pogledu zaštite osobnih podataka, posebice u kontekstu primjene Opće uredbe o zaštiti podataka (GDPR), koja propisuje stroge uvjete obrade i zaštite podataka u svim institucijama, uključujući arhive.⁸

Kibernetičke prijetnje postaju sve ozbiljniji sigurnosni problem za arhive diljem svijeta, pri čemu su napadi na informacijske sustave arhiva sve učestaliji i sofisticiraniji. Digitalni arhivi više nisu pasivne institucije koje pohranjuju gradivo isključivo u fizičkom obliku, nego aktivni sudionici digitalne komunikacije i obrade podataka, čime automatski postaju potencijalne mete napadača.⁹ Razlozi napada mogu biti različiti – od financijske koristi, preko krađe identiteta, do ciljana uništavanja kulturne i pravne memorije određene zajednice.¹⁰ Među najčešćim vrstama prijetnja s kojima se arhivi suočavaju ističe se *ransomware* – vrsta zlonamjerna softvera koji zaključava pristup podacima i zahtijeva otkupninu za njihovo otključavanje. U posljednjih nekoliko godina zabilježeni su brojni slučajevi *ransomware* napada na kulturne i obrazovne institucije, uključujući arhive i knjižnice, pri čemu su pojedine institucije pretrpjele znatne financijske gubitke i gubitak podataka.¹¹ Posebno su ranjivi arhivi manjih kapaciteta koji nemaju razvijene procedure sigurnosnog kopiranja i kriznog oporavka sustava.¹²

⁶ Perrin, C. *Digital preservation : trusted storage for archivists and records managers*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2021., str. 60–94.

⁷ The National Archives. *Cyber security for archives: a digital preservation handbook*. London: The National Archives, 2020., str. 10–42.

⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. General Data Protection Regulation (GDPR). *Official Journal of the European Union*. L 119(2016) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679> (12. 8. 2025.).

⁹ Gilliland, A. J. *Conceptualizing 21st-century archives*. Chicago: Society of American Archivists, 2014., str. 85–102.

¹⁰ Perrin, C. *Digital preservation : trusted storage for archivists and records managers*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2021., str. 60–94.

¹¹ Cloonan, M. J. *Preserving our heritage : perspectives from antiquity to the digital age*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2019., str. 205–230.

¹² Harvey, R. *Digital curation : a how-to-do-it manual*. New York: Neal-Schuman Publishers, 2010., str. 50–78.

Phishing i socijalni inženjering predstavljaju još jednu čestu vrstu prijetnje, u kojoj napadači manipuliraju zaposlenicima arhiva kako bi došli do osjetljivih podataka ili pristupnih lozinki. U tom kontekstu, ljudski je faktor često najslabija kariku sigurnosnog sustava, posebno u institucijama gdje edukacija o kibernetičkoj sigurnosti nije sustavno provedena.¹³ Hakiranje i neovlašteni upadi u sustave arhiva također su velik rizik. Arhivske baze podataka mogu sadržavati osjetljive osobne podatke, povjerljive dokumente ili dragocjene kulturne sadržaje, što ih čini privlačnim metama za *cyber* kriminalce. Uz vanjske prijetnje, arhivi se suočavaju i s prijetnjama iznutra – zloupotrebom pristupa od strane zaposlenika ili bivših djelatnika, koji se iz različitih razloga mogu neovlašteno koristiti podatcima ili ih distribuirati.¹⁴

U literaturi se navode i primjeri konkretnih incidenata kibernetičke sigurnosti u arhivima i srodnim institucijama. Primjerice, Nacionalni arhiv Ujedinjenog Kraljevstva (*The National Archives*) izvijestio je o pokušajima *phishing* napada i lažnih mailova koji su ciljano slani arhivskim službenicima.¹⁵ U Sjedinjenim Američkim Državama, nekoliko sveučilišnih arhiva zabilježilo je *ransomware* napade koji su privremeno onemogućili pristup digitalnim zbirkama.¹⁶ Zabrinjavajuća je i sve veća dostupnost alata za kibernetičke napade, što omogućuje i manje iskusnim napadačima da ugroze sigurnost arhivskih sustava. Kibernetička prijetnja arhivima time više nije iznimka, nego realnost koja zahtijeva sustavan pristup upravljanju rizicima i izgradnji otpornosti arhivskih sustava na različite oblike napada.

3. Prakse i mjere kibernetičke sigurnosti u arhivima

Hrvatski je sabor u siječnju 2024. donio Zakon o kibernetičkoj sigurnosti (NN 14/2024) radi usklađivanja zakonodavnog okvira Republike Hrvatske s europskom Direktivom (EU) 2022/2555, a koja se još naziva i NIS2. Cilj je usvajanja

¹³ Hofman, J. *Kibernetička sigurnost i zaštita informacija : priručnik za organizacije*. Zagreb: Algebra, 2020., str. 15–49.

¹⁴ Pearce-Moses, R. *A glossary of archival and records terminology*. Chicago: Society of American Archivists, 2005., str. 33–46.

¹⁵ The National Archives. *Cyber security for archives : a digital preservation handbook*. London: The National Archives, 2020., str. 10–42.

¹⁶ Cloonan, M. J. *Preserving our heritage : perspectives from antiquity to the digital age*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2019., str. 205–230.

Zakona bio podizanje nivoa kibernetičke sigurnosti i zaštite na nacionalnoj razini u skladu s drugim zemljama EU. Sukladno važnosti pojedinog subjekta, a što uključuje i arhive, razvrstani su u različite skupine u ovisnosti o njihovoj važnosti za nacionalni gospodarski i društveni sustav. Sukladno navedenom propisane su mjere kojima se definira sustav zaštite kibernetičkoga prostora, a time i propisi povezani s registracijom domena, uvođenjem sustava prijave ranjivosti, kao i načinima nadzora te sankcioniranja povrede. Zakonom je ujedno definiran i okvir za podizanje svijesti o kibernetičkim opasnostima, kao i adekvatne stručne radionice radi sprečavanja kibernetičkih napada, čime bi se oni trebali reducirati. Propisano je kako najvažniji, odnosno ključni subjekti moraju provoditi revizije kibernetičke sigurnosti najmanje jednom u dvije godine, dok oni subjekti koji su kategorizirani kao važni u istom tom razdoblju trebaju provoditi samoprocjene radi planova budućih poboljšanja sustava sigurnosti ako se pokaže potreba za njima. Nadležna tijela ovlaštena su provoditi stručni nadzor, tražiti uvid u sustave, dokumentaciju i obavijesti o incidentima, a mogu izricati i korektivne mjere, uključujući upozorenja, naredbe i objavu nepravilnosti. U institucionalnom smislu, Zakon uspostavlja Nacionalni centar za kibernetičku sigurnost (NCSC-HR) u okviru Sigurnosno-obavještajne agencije, čime se centralizira upravljanje nacionalnom kibernetičkom sigurnošću. Usto, Nacionalni CERT, koji djeluje pri CARNET-u, preuzima operativne funkcije CSIRT-a, uključujući i vođenje registra vršne nacionalne domene. Time je postignuta bolja koordinacija i jasna raspodjela odgovornosti između ključnih tijela. Novi Zakon, koji je zamijenio raniji NIS, u znatnoj je mjeri proširio ne samo popis subjekata koji mu podliježu, nego je uveo i nove sigurnosne akte.¹⁷ Nekoliko je bitnih faktora koji donošenjem tog Zakona pojačavaju prakse povezane s kibernetičkom sigurnosti, a to su nedvosmisleno definiranje obveza i sankcija, uvedeni su sustavi za rano prepoznavanje prijetnja, uvedena je centralizacija koordinacije općeg sustava na nacionalnoj razini poticanjem međuinstitucionalne suradnje te obveze kontinuiranih edukacija kako bi zaposlenici subjekata pravovremeno i adekvatno mogli reagirati u slučaju pojave opasnosti.

S obzirom na rastuće rizike i sve učestalije kibernetičke prijetnje, arhivi su primorani razvijati sustavne prakse i mjere zaštite kako bi osigurali sigurnost svojih informacijskih sustava i pohranjenoga gradiva. Osnovu svake sigurnosne prakse

¹⁷ Hrvatski sabor. Odluka o proglašenju Zakona o kibernetičkoj sigurnosti (NN 14/2024 7. 2. 2024.) https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2024_02_14_254.html (14.8.2025.).

čine tehničke mjere zaštite, koje uključuju redovito ažuriranje softvera i operativnih sustava, implementaciju antivirusnih programa, sustava za otkrivanje upada (IDS/IPS) te sigurnosnih vatrozida (*firewall*). Posebnu pozornost zahtijeva segment sigurnosnih kopija (*backup*), pri čemu je preporuka imati višestruke sigurnosne kopije koje su geografski i tehnički odvojene od primarnih sustava kako bi se osigurala dostupnost podataka i u slučaju *ransomware* napada ili fizičke katastrofe.¹⁸ „Analiza URL adresa pokazala se kao brz i pouzdan način za rano otkrivanje *phishing* web stranica, osobito kada analiza sadržaja nije moguća ili je preskupa. Klasični modeli, poput logističke regresije i stabala odlučivanja, prikladni su u okruženjima s ograničenim resursima zbog jednostavnosti, interpretabilnosti i brze implementacije, dok duboke arhitekture poput CNN-a i RNN-a omogućuju prepoznavanje kompleksnih obrazaca i postižu točnost veću od 98 %, što ih čini pogodnim za sustave kojima je prioritet visoka preciznost. *Ensemble* i hibridni pristupi povećavaju robustnost kombiniranjem prednosti različitih modela.”¹⁹

Pravilnik o provedbi postupaka provjere sukladnosti definira mjerila, postupke te obveze i odgovornosti Hrvatskog državnog arhiva (HDA) u kontroli pravila, tehnologija i procesa pretvorbe i čuvanja gradiva. Sukladno Zakonu o arhivskom gradivu, ovlasti za provedbu provjere ima isključivo HDA u Zagrebu, dok područni arhivi nemaju tu nadležnost. Cilj je provjere osigurati da digitalizacija gradiva bude u skladu s načelima autentičnosti, cjelovitosti, čitljivosti, povjerljivosti, vjerodostojnosti i prenosivosti. Postupak se pokreće podnošenjem elektroničkog Obrasca za provjeru sukladnosti, pri čemu se zahtjev smatra valjanim samo uz pouzdanu elektroničku identifikaciju podnositelja. Obrazac sadržava minimalne zahtjeve koje je potrebno ispuniti za dobivanje potvrde. Ako svi uvjeti nisu zadovoljeni, potvrda se ne izdaje. Nakon odobrenja, obveznik mora prijaviti HDA svaku promjenu u pravilima, tehnologiji ili postupcima te dostaviti ažurirani obrazac radi ponovne provjere.²⁰

Sve se češće primjenjuju i organizacijske mjere sigurnosti, poput definiranja internih politika i procedura o upravljanju podatcima, klasifikaciji podataka prema

¹⁸ Harvey, R. *Digital curation : a how-to-do-it manual*. New York: Neal-Schuman Publishers, 2010., str. 50–78.

¹⁹ Hartman Tolić, I. i Vujnovac, M. Strojno učenje za detekciju mrežne krađe identiteta analizom URL adresa. *Festung*, 1 (1), 2025. str. 69.

²⁰ Karajić, K. Provjera sukladnosti pravila, tehnologija i postupaka pretvorbe i čuvanja gradiva u digitalnom obliku: specifikacija zahtjeva i praktične smjernice. *Arhivski vjesnik*, 65 (1), 2022., str. 120–122.

razini osjetljivosti, pravilima o pristupu podacima te kontroli korisničkih ovlasti. Upravo jasno definirane sigurnosne politike omogućuju zaposlenicima da razumiju svoje odgovornosti i pravilno reagiraju u slučaju sigurnosnog incidenta.²¹ Nezaobilazan segment suvremenih sigurnosnih praksa čini i edukacija zaposlenika. Brojna istraživanja pokazuju da je ljudski faktor jedan od najslabijih elemenata u lancu kibernetičke sigurnosti, što posebno dolazi do izražaja u institucijama koje nisu informatički orijentirane poput arhiva.²² Stoga se preporučuje redovito provođenje edukacija i radionica o prepoznavanju *phishing* pokušaja, sigurnom upravljanju lozinkama, zaštiti osobnih podataka te pravilima sigurnog korištenja interneta i elektroničke pošte.²³ *Phishing* napadi spadaju među najraširenije opasnosti u području kibernetičke sigurnosti jer se oslanjaju na povjerenje korisnika i slabosti internetskih protokola. Prema podacima Anti-Phishing Working Group (APWG), u posljednjem tromjesečju 2024. evidentirano je 989 123 takvih napada, što je znatan porast u odnosu na ranije razdoblje i pokazuje stalan trend rasta te prijetnje. Klasične mjere zaštite, poput crnih lista i heurističkih metoda, teško mogu pratiti stalno promjenjive tehnike napadača. Zbog toga se sve češće koristi pristupima temeljenima na strojnom i dubokom učenju koji, analizirajući značajke URL-ova, mogu predvidjeti radi li se o pravoj ili *phishing* stranici, pri čemu u učinkovitosti nadmašuju tradicionalne metode.²⁴

Pravilnikom o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva (NN 105/2020) propisan je zakonodavni okvir relevantan za zaštitu digitalnoga gradiva od neovlaštenog pristupa. Njime su u 4. članku propisana načela upravljanja gradivom, a ona uključuju načelo autentičnosti, cjelovitosti, čitljivosti, povjerljivosti, vjerodostojnosti i prenosivosti. U kontekstu te teme najbitnije je načelo povjerljivost, kojim se osigurava da gradivo ne bude dostupno ili otkriveno neovlaštenim osobama. Digitalizacija građe i zaštita od kibernetičkih napada iziskuju i visoku razinu zaštite od rizika kojim se propisuje kako se računalne mreže u kojima se nalazi sustav moraju biti zaštićene od neovlaštena pristupa, kao i pristupa građi općenito.

²¹ Perrin, C. *Digital preservation : trusted storage for archivists and records managers*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2021., str. 60–94.

²² Hofman, J. *Kibernetička sigurnost i zaštita informacija : priručnik za organizacije*. Zagreb: Algebra, 2020., str. 15–49.

²³ Harvey, R. *Digital curation : a how-to-do-it manual*. New York: Neal-Schuman Publishers, 2010., str. 50–78.

²⁴ Hartman Tolić, I. i Vujnovac, M. Strojno učenje za detekciju mrežne krađe identiteta analizom URL adresa. *Festung*, 1 (1), 2025. str. 65.

Neovlaštenim osobama pristup pohranjenoj građi treba biti zapriječen tijekom i izvan radnog vremena arhiva neovisno o tome radi li se o građi u fizičkom ili pak u analognom obliku. Isto načelo primjenjuje se i prilikom uništavanja dokumentiranoga gradiva.²⁵

Važan je segment zaštite u arhivima i upravljanje incidentima, odnosno razvijanje kriznih planova i procedura za brzo reagiranje u slučaju kibernetičkog napada. *Incident response* plan uključuje jasno definirane korake koje je potrebno poduzeti – od identifikacije incidenta, preko njegove izolacije i uklanjanja posljedica, do obavještanja nadležnih tijela i analize događaja nakon incidenta.²⁶ Dio suvremenih sigurnosnih strategija uključuje i digitalnu forenziku, odnosno postupke prikupljanja i analize digitalnih dokaza nakon incidenta radi otkrivanja načina napada i počinitelja. Forenzička analiza omogućuje arhivima bolje razumijevanje vlastitih ranjivosti te unapređenje budućih sigurnosnih mjera.²⁷ Posebnu važnost imaju i sustavi za oporavak nakon incidenta (*disaster recovery*) te sustavi za osiguranje kontinuiteta poslovanja (*business continuity*), koji omogućuju nastavak ključnih funkcija arhiva i u uvjetima izvanrednih okolnosti. Preporuka je da arhivi redovito testiraju svoje sigurnosne i krizne planove, provode simulacije napada i revidiraju sigurnosne politike kako bi bile u skladu s aktualnim prijetnjama i tehnološkim razvojem.²⁸ Najbolja praksa u području kibernetičke sigurnosti arhiva podrazumijeva višeslojni pristup zaštiti – kombinaciju tehničkih, organizacijskih i edukativnih mjera koje zajedno stvaraju otpornost arhiva na raznolike oblike prijetnji.

4. Normativni okvir i međunarodne preporuke

Pravni i normativni okvir od iznimne je važnosti za područje kibernetičke sigurnosti u arhivima jer definira minimalne standarde zaštite podataka, obveze

²⁵ Ministarstvo kulture i medija. NN 105/2020 (25.9.2020.), Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_09_105_1963.html (14. 8. 2025.).

²⁶ Cloonan, M. J. *Preserving our heritage : perspectives from antiquity to the digital age*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2019., str. 205–230.

²⁷ Gilliland, A. J. *Conceptualizing 21st-century archives*. Chicago: Society of American Archivists, 2014., str. 85–102.

²⁸ Perrin, C. *Digital preservation : trusted storage for archivists and records managers*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2021., str. 60–94.

arhivskih institucija i prava korisnika. Normativni okvir čine međunarodni standardi, europska regulativa, nacionalni zakoni i interne politike pojedinih arhiva. Suvremeni pristupi upravljanju informacijskom sigurnošću u arhivima temelje se na kombinaciji tih izvora, uz prilagodbu lokalnim potrebama i specifičnostima.²⁹ Jedan od najvažnijih međunarodnih standarda u području informacijske sigurnosti jest norma ISO/IEC 27001, koja definira zahtjeve za uspostavu, implementaciju, održavanje i stalno unapređenje sustava upravljanja informacijskom sigurnošću (ISMS) u organizacijama. Iako ta norma nije razvijena isključivo za arhive, njezina su načela u potpunosti primjenjiva u arhivskom kontekstu jer pružaju sustavan pristup prepoznavanju i upravljanju sigurnosnim rizicima.³⁰

Usto, važan je i standard ISO 15489, koji se odnosi na upravljanje zapisima i arhivima te naglašava potrebu za očuvanjem autentičnosti, integriteta i dostupnosti zapisa tijekom cijelog njihova životnog ciklusa.³¹ U kontekstu kibernetičke sigurnosti te su odredbe posebno važne jer upućuju na potrebu dugoročne zaštite digitalne građe svih oblika prijetnji, uključujući i one kibernetičke prirode. Na razini Europske unije, ključan je dokument koji utječe na praksu arhiva Opća uredba o zaštiti podataka (GDPR), koja je stupila na snagu 2018. godine. GDPR propisuje stroge uvjete obrade osobnih podataka, uključujući obvezu implementacije tehničkih i organizacijskih mjera zaštite, obvezu prijave sigurnosnih incidenata nadzornim tijelima te prava ispitanika na pristup i brisanje podataka (*Regulation* (EU) 2016/679). Arhivi koji obrađuju osobne podatke moraju stoga razviti posebne procedure zaštite privatnosti i sigurnosti kako bi bili usklađeni s tom uredbom.³²

Uz GDPR važnu ulogu ima i Direktiva o sigurnosti mrežnih i informacijskih sustava (NIS Direktiva), koja definira sigurnosne zahtjeve za ključne sektore infrastrukture, uključujući i kulturne institucije koje obrađuju osjetljive podatke ili uprav-

²⁹ Hofman, J. *Kibernetička sigurnost i zaštita informacija : priručnik za organizacije*. Zagreb: Algebra, 2020., str. 15–49.

³⁰ ISO. ISO/IEC 27001:2013 - *Information technology — Security techniques — Information security management systems — Requirements*. Geneva: International Organization for Standardization, 2013. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:27002:ed-2:v1:en> (12. 8. 2025.).

³¹ ISO. ISO 15489-1:2016 – *Information and documentation — Records management — Part 1: Concepts and principles*. Geneva: International Organization for Standardization, 2016., <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:15489:-1:en> (10. 8. 2025.).

³² Perrin, C. *Digital preservation : trusted storage for archivists and records managers*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2021., str. 60–94.

ljaju kritičnom infrastrukturom.³³ Na nacionalnoj razini, arhivi u Republici Hrvatskoj obvezni su poštivati Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19, 114/2022, 34/2024), koji propisuje obveze povezane sa zaštitom arhivskoga gradiva, uključujući i digitalnu gradivo. Također, relevantne su odredbe Zakona o zaštiti osobnih podataka (NN 106/12). Unutar Zakona o kibernetičkoj sigurnosti operatora ključnih usluga i pružatelja digitalnih usluga (NN 64/18), koji transponira NIS2 Direktivu u hrvatsko zakonodavstvo nema spomena o arhivskoj građi.

Pravilnik o provedbi postupaka provjere sukladnosti definira mjerila, postupke te obveze i odgovornosti Hrvatskog državnog arhiva (HDA) u kontroli pravila, tehnologija i procesa pretvorbe i čuvanja gradiva. Sukladno Zakonu o arhivskom gradivu, ovlasti za provedbu provjere ima isključivo HDA u Zagrebu, dok područni arhivi nemaju tu nadležnost. Cilj je provjere osigurati da digitalizacija gradiva bude u skladu s načelima autentičnosti, cjelovitosti, čitljivosti, povjerljivosti, vjerodostojnosti i prenosivosti. Postupak se pokreće podnošenjem elektroničkog *Obrasca za provjeru sukladnosti*, pri čemu se zahtjev smatra valjanim samo uz pouzdanu elektroničku identifikaciju podnositelja. Obrazac sadržava minimalne zahtjeve koje je potrebno ispuniti za dobivanje potvrde. Ako svi uvjeti nisu zadovoljeni, potvrda se ne izdaje. Nakon odobrenja, obveznik mora prijaviti HDA svaku promjenu u pravilima, tehnologiji ili postupcima te dostaviti ažurirani obrazac radi ponovne provjere.³⁴ Pored zakonskih odredaba, arhivska zajednica razvila je i niz preporuka i smjernica koje se odnose na sigurnost digitalnih arhiva. Međunarodno arhivsko vijeće (ICA) objavilo je smjernice o upravljanju digitalnim zapisima i informacijskom sigurnošću u arhivima, dok Europski arhivski portal nudi preporuke za digitalnu zaštitu i sigurnost arhivske gradiva (ICA, 2016). Sve navedene norme i preporuke upućuju na potrebu uspostave sveobuhvatnog sustava upravljanja sigurnošću u arhivima, koji kombinira pravne, tehničke i organizacijske aspekte te omogućuje arhivima prilagodbu stalno promjenjivom sigurnosnom okruženju.

³³ Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union. (2016) <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/1148/oj/eng> (11. 8. 2025.).

³⁴ Karajić, K. Provjera sukladnosti pravila, tehnologija i postupaka pretvorbe i čuvanja gradiva u digitalnom obliku: specifikacija zahtjeva i praktične smjernice. *Arhivski vjesnik*, 65 (1), 2022., str. 135.

5. Budući trendovi i preporuke za arhivsku praksu

Razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija neprekidno mijenja sigurnosni krajobraz u kojem djeluju arhivi. Budući trendovi u području kibernetičke sigurnosti donose nove izazove, ali i prilike za unapređenje zaštite digitalnog arhivskoga gradiva. Arhivi se suočavaju s potrebom stalne prilagodbe ne samo postojećim, nego i nadolazećim prijetnjama, koje postaju sve sofisticiranije i teže prepoznatljive.³⁵ Jedan je od najvažnijih izazova u budućnosti povećana uporaba umjetne inteligencije (AI) i strojnog učenja u razvoju kibernetičkih prijetnji. Automatizirani sustavi mogu generirati nove vrste *phishing* napada, sofisticirane *deepfake* sadržaje ili samostalno tražiti ranjivosti u sustavima.³⁶ U takvom kontekstu, arhivi će morati razvijati alate koji se koriste upravo AI tehnologijom radi obrane, poput napredne detekcije anomalija i sustava za rano upozoravanje na prijetnje.

Usto, sve veća povezanost uređaja putem mrežno povezanih uređaja (*Internet of Things – IoT*) donosi nove ranjivosti u arhivsko poslovanje. Pametni uređaji, senzori i digitalna infrastruktura povezani na mrežu otvaraju mogućnost za dodatne sigurnosne propuste, koje je nužno prepoznati i zaštititi odgovarajućim protokolima.³⁷ Budući razvoj sigurnosne prakse u arhivima uključivat će i sve jače oslanjanje na *cloud* tehnologije, što zahtijeva redefiniranje pojmova sigurnosti, odgovornosti i vlasništva nad podacima. Premještanje arhivskih sadržaja u oblake omogućuje fleksibilnost i otpornost na fizičke prijetnje, ali stvara dodatne izazove povezane s kibernetičkom sigurnosti i zaštitom privatnosti korisnika.³⁸

Arhivi moraju razviti i primjenjivati strategije upravljanja sigurnosnim rizicima koje obuhvaćaju redovitu procjenu prijetnja, analizu ranjivosti i planiranje zaštite. Kibernetička sigurnost treba biti integralni dio ukupnog upravljanja arhivom, a ne izolirana funkcija IT sektora.³⁹ Potrebno je uložiti dodatne napore u edukaciju

³⁵ Perrin, C. *Digital preservation : trusted storage for archivists and records managers*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2021., str. 60–94.

³⁶ Hofman, J. *Kibernetička sigurnost i zaštita informacija : priručnik za organizacije*. Zagreb: Algebra, 2020., str. 15–49.

³⁷ Gilliland, A. J. *Conceptualizing 21st-century archives*. Chicago: Society of American Archivists, 2014., str. 85–102.

³⁸ Harvey, R. *Digital curation : a how-to-do-it manual*. New York: Neal-Schuman Publishers, 2010., str. 50–78.

³⁹ Cloonan, M. J. *Preserving our heritage : perspectives from antiquity to the digital age*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2019., str. 205–230.

arhivskih djelatnika, s naglaskom na razvoj digitalnih kompetencija, prepoznavanje sigurnosnih prijetnja i pravilno reagiranje u kriznim situacijama. Sigurnosna kultura unutar institucije presudan je faktor otpornosti na napade.⁴⁰

Arhivi trebaju uspostaviti i redovito testirati krizne planove i protokole za upravljanje incidentima, uključujući sustave za brzu reakciju, povrat podataka i forenzičku analizu. Izgradnja otpornosti na sigurnosne incidente mora biti prioritet svake arhivske institucije.⁴¹ Nužno je pratiti razvoj međunarodnih standarda i preporuka te ih prilagođavati lokalnim uvjetima i zakonodavstvu. Arhivi trebaju težiti usklađivanju sa standardima poput ISO/IEC 27001 i aktivno sudjelovati u profesionalnim mrežama koje razmjenjuju znanja o kibernetičkoj sigurnosti (ICA, 2016). Budućnost arhiva u digitalnom okruženju zahtijeva ulaganje ne samo u tehnologiju, nego i u ljude, procese i sustave upravljanja. Kibernetička sigurnost nije statičan cilj, nego stalan proces prilagodbe i unapređenja u skladu s dinamikom digitalnog svijeta.

6. Zaključak

Kibernetička sigurnost postala je jedno od ključnih pitanja suvremenog arhivskog poslovanja. Digitalizacija arhivskoga gradiva i sve veća ovisnost arhiva o informacijskim sustavima donijeli su brojne prednosti, ali i otvorili novo područje rizika koje zahtijeva ozbiljan i sustavan pristup. Arhivi više nisu izolirani sustavi ograničeni na fizičku pohranu gradiva, nego aktivni sudionici digitalnog prostora izloženi raznovrsnim i sve sofisticiranijim prijetnjama. Analiza literature pokazuje kako su najčešće prijetnje s kojima se arhivi suočavaju *ransomware* napadi, *phishing*, hakiranje, neovlašteni pristupi i krađa podataka. Posebnu ranjivost čine stariji informacijski sustavi, nedostatak sigurnosnih procedura te nedovoljna educiranost zaposlenika o osnovama kibernetičke sigurnosti. Upravo ljudski faktor nerijetko je najslabija karika u lancu sigurnosti, što dodatno naglašava potrebu za stalnom edukacijom i razvojem sigurnosne kulture unutar arhivskih institucija. Zaštita digitalnog arhivskoga gradiva zahtijeva višeslojni pristup koji uključuje tehničke, organizacijske i

⁴⁰ Hofman, J. *Kibernetička sigurnost i zaštita informacija : priručnik za organizacije*. Zagreb: Algebra, 2020., str. 15–49.

⁴¹ Harvey, R. *Digital curation : a how-to-do-it manual*. New York: Neal-Schuman Publishers, 2010., str. 50–78.

edukativne mjere. Ključni elementi sigurnosti arhiva uključuju redovito ažuriranje sustava, provedbu sigurnosnih kopija, razvoj politika upravljanja podacima, zaštitu pristupa, krizno planiranje te digitalnu forenziku. Usto, arhivi trebaju aktivno pratiti međunarodne standarde i zakonodavne okvire koji se odnose na zaštitu podataka i informacijsku sigurnost.

Kibernetička sigurnost nije jednokratna aktivnost, nego dinamičan i stalno promjenjiv proces koji zahtijeva stalnu prilagodbu novim oblicima prijetnji. Budućnost arhivske struke u digitalnom okruženju bit će u velikoj mjeri određena sposobnošću arhiva da izgrade otpornost na sigurnosne incidente, da razvijaju kompetencije svojih djelatnika te da integriraju sigurnost u sve aspekte svojega poslovanja. Ulaganje u kibernetičku sigurnost nije trošak, nego nužna investicija u očuvanje kulturne, povijesne i pravne baštine za buduće generacije.

Popis literature

Knjige:

- Cloonan, M. J. *Preserving our heritage : perspectives from antiquity to the digital age*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2019.
- Gilliland, A. J. *Conceptualizing 21st-century archives*. Chicago: Society of American Archivists, 2014.
- Harvey, R. *Digital curation : a how-to-do-it manual*. New York: Neal-Schuman Publishers, 2010.
- Hartman Tolić, I. i Vujnovac, M. (2025). Strojno učenje za detekciju mrežne krađe identiteta analizom URL adresa. *Festung*, 1 (1), str. 65–71.
- Hofman, J. *Kibernetička sigurnost i zaštita informacija : priručnik za organizacije*. Zagreb: Algebra, 2020.
- International Council on Archives – ICA. *Principles and functional requirements for records in electronic office environments : Module 3 – Guidelines and Functional Requirements for Records in Business Systems*. Paris: International Council on Archives, 2016., str. 1–57.
- Karajić, K. (2022). Provjera sukladnosti pravila, tehnologija i postupaka pretvorbe i čuvanja gradiva u digitalnom obliku: specifikacija zahtjeva i praktične smjernice. *Arhivski vjesnik*, 65 (1), str. 119–136.

- Perrin, C. *Digital preservation : trusted storage for archivists and records managers*. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2021., str. 60–94.
- Pearce-Moses, R. *A glossary of archival and records terminology*. Chicago: Society of American Archivists, 2005., str. 33–46.
- The National Archives. *Cyber security for archives : a digital preservation handbook*. London: The National Archives, 2020., str. 10–42.

www izvori:

- Hrvatski sabor. Odluka o proglašenju Zakona o kibernetičkoj sigurnosti (NN 14/2024 7.2.2024.). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2024_02_14_254.html (14. 8. 2025.).
- ISO. ISO/IEC 27001:2013 – *Information technology — Security techniques — Information security management systems — Requirements*. Geneva: International Organization for Standardization, 2013. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:27002:ed-2:v1:en> (12. 8. 2025.).
- ISO. ISO 15489-1:2016 – *Information and documentation — Records management — Part 1: Concepts and principles*. Geneva: International Organization for Standardization, 2016., <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:15489:-1:en> (10. 8. 2025.).
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. General Data Protection Regulation (GDPR). *Official Journal of the European Union*. L 119(2016) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679> (12. 8. 2025.).
- Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union. (2016) <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/1148/oj/eng> (11. 8. 2025.).
- Ministarstvo kulture i medija. NN 105/2020 (25. 9. 2020.), Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_09_105_1963.html (14. 8. 2025.).

Summary

ARCHIVES UNDER ATTACK: CYBERNETIC SECURITY AND THE PROTECTION OF DIGITAL HERITAGE

The digital transformation of archives in the 21st century has fundamentally changed the nature of archival work, bringing numerous advantages in terms of access, preservation, and management of archival records. However, the increasing digitisation of archival content has also introduced new security challenges, with cybersecurity emerging as one of the most critical issues facing archival institutions today. Archives, once perceived as isolated repositories of physical documents, have become integral participants in the digital information environment, exposing them to complex and evolving cyber threats. This paper provides a comprehensive literature review on cybersecurity in archives, with the aim of analyzing contemporary threats, challenges, and best practices for the protection of digital heritage. The analysis of relevant literature highlights the specific characteristics of archival information systems and digital records, which make archives particularly vulnerable to security incidents. Unlike many other institutions, archives store unique, irreplaceable data with long-term value, including historical documents, personal data, and sensitive institutional records. Any loss, alteration, or unauthorized access to such data can result in irreversible damage.

The most common cyber threats faced by archives include ransomware attacks, phishing, hacking, data theft, and internal misuse of access rights. Ransomware has emerged as one of the most dangerous threats, often targeting poorly protected archival systems and demanding ransom payments to restore access to locked data. Phishing attacks and social engineering exploit the human factor as the weakest link in cybersecurity, manipulating employees into disclosing sensitive information or login credentials. Hacking and unauthorized access can compromise entire databases, while insider threats present additional risks stemming from within the organization. In response to these threats, modern cybersecurity practices in archives involve a multi-layered approach, combining technical, organizational, and educational measures. The implementation of technical protection mechanisms is essential, including regular system updates, antivirus software, intrusion detection systems, firewalls, and secure data backup procedures. Organizational measures involve the development of internal security policies, classification of data according to sensitivity, and strict control of user access rights. Employee education plays a vital role in strengthening institutional resilience, focusing on raising awareness of cybersecurity risks and proper incident response procedures.

Furthermore, the establishment of incident management protocols and disaster recovery plans is necessary to ensure rapid and effective responses to security incidents. Digital forensics has become an increasingly important component of archival security, enabling the collection and analysis of digital evidence to identify attack methods and perpetrators. The testing and regular revision of security policies and emergency plans are critical to maintaining high levels of preparedness in the face of evolving threats. The legal and normative framework plays a crucial role in shaping cybersecurity practices in archives. The ISO/IEC 27001 standard for information security management systems provides a comprehensive set of requirements

for identifying and managing security risks. ISO 15489 focuses on records management principles, emphasizing the need to preserve the authenticity, integrity, and accessibility of records throughout their lifecycle. At the European level, the General Data Protection Regulation (GDPR) establishes strict conditions for the processing and protection of personal data, while the NIS Directive addresses the security of network and information systems across critical sectors, including cultural institutions.

At the national level, the archival sector in Croatia operates under the provisions of the Archives and Archival Institutions Act, which mandates the protection of both physical and digital archival materials. Additionally, national laws on data protection and cybersecurity, aligned with European regulations, provide the legal basis for cybersecurity measures in archives. Looking ahead, future trends in cybersecurity for archives are shaped by rapid technological developments and the emergence of new threats. The increasing use of artificial intelligence (AI) and machine learning in the development of cyberattacks poses significant challenges, requiring archives to adopt advanced detection tools and automated defense mechanisms. The proliferation of Internet of Things (IoT) devices introduces additional vulnerabilities that need to be addressed through adequate security protocols.

Cloud technologies are becoming an integral part of archival operations, enabling greater flexibility and resilience to physical threats but raising new cybersecurity and privacy concerns. The management of data in cloud environments requires clear definitions of responsibilities, data ownership, and security standards. Based on the analysis conducted, several key recommendations for archival practice in the field of cybersecurity can be formulated. Archives must develop and implement comprehensive risk management strategies, regularly assess threats, and plan appropriate protective measures. Cybersecurity should be an integral part of overall archival management, involving all organizational levels. Continuous education and training of archival staff are essential to build a security-oriented institutional culture.

Archives should also establish and regularly test crisis response plans and protocols for incident management, including systems for rapid response, data recovery, and forensic analysis. Monitoring the development of international standards and recommendations and adapting them to local conditions and legislation is necessary to ensure alignment with best practices. The protection of digital heritage in archives represents a complex and dynamic challenge that requires a holistic approach combining technology, organizational procedures, and human resources. Cybersecurity is not a static goal but an ongoing process of adaptation and improvement in line with the changing digital environment. Investing in cybersecurity is essential for preserving the cultural, historical, and legal memory of society in the digital age and for ensuring the long-term availability, integrity, and authenticity of archival materials.

Keywords: *cybersecurity, archive, digital heritage, threats and risks data protection*

Ivo Orešković

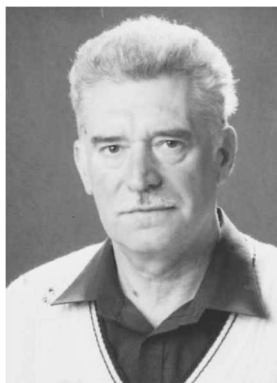
Državni arhiv u Dubrovniku

Arhivski sabirni centar Metković – Opuzen – Ploče

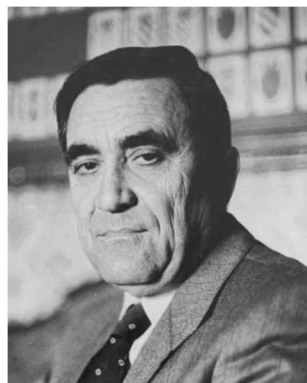
ARHIVSKO GRADIVO DUBROVAČKE REPUBLIKE MORA OSTATI U DUBROVNIKU – IN SITU – U PODRUMU PALAČE SPONZA

Stručni rad

UDK: 930.25:930.85(497.5 Dubrovnik)"1991/1992"



1. slika. Mato Kapović, prof.
(obiteljski album)



2. slika. mr. sc. Ivan Mustać
(obiteljski album)

Uvidom u pismohranu Državnog arhiva u Dubrovniku razvidno je da od 1991. do 1993. godine nema sačuvane dokumentacije o radu ustanove. Dokumentata nema jer ih nije moglo ni biti u to vrijeme velikosrpske agresije i potpune izolacije Grada 1991. i 1992. godine. Jedini način da ostane sačuvana istina o tim događajima bilo je obaviti prije svega intervju s gospodarom Ivanom Mustaćem, ratnim ravnateljem Dubrovačkoga arhiva. Ovaj rad stoga treba shvatiti kao zabilježene „nepisane riječi” gospara Ivana, ali i drugih kolega arhivista Dubrovačkoga arhiva, živih svjedoka ratnih stradanja, koje su nam u ovom

slučaju jedini stvaran izvor povijesne rekonstrukcije spašavanja arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike u kriznoj situaciji kakva je bila velikosrpska agresija na Dubrovnik 1991. i 1992. godine. Ovaj je rad usmena povijest (oral history, life history, self report, personal narrative, life story, oral biography, memoir, testament) Dubrovačkoga arhiva, gdje sam, rekao bih više u prijateljskom razgovoru, nego u pripremljenu i osmišljenu ispitivanju gospara Ivana, dokučio nigdje zapisane događaje. On je svojevrstan transkript mojih razgovora sa živim svjedocima vremena kao usmenoga izvora nastao višesatnim preslušavanjem i bilježenjem snimljenoga materijala. Gospari arhivisti Mato Kapović, Ivan Mustać, Ivo Veselić, Igor Morović, Ivo Dragić, Farid Bajramović (tajnik) i domar ili kućni meštar Antun Dragić su, gotovo iznutra nagonski, odlučili ostati i postići nešto veliko – biti u službi obrane svojega Grada, Dubrovačkoga arhiva, palače Sponza, a prije svega arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike – nutarnjom snagom i iskonskom voljom nadvladati prouzročenu bol – agresiju. Moći patiti bilo je najmanje. Bitno je bilo ne propasti od unutarnje nevolje i sveopće nesigurnosti. Velika patnja uzrokuje krik. Njihov krik bio je ostati. To je ono veliko. To je njihova veličina.

Ključne riječi: *Mato Kapović, ravnatelj Dubrovačkoga arhiva (1963. – 1991.), Ivan Mustać, ratni ravnatelj Dubrovačkoga arhiva (1991. – 2000.), arhivsko gradivo Dubrovačke Republike, palača Sponza, velikosrpska agresija na Grad, krizna situacija, usmena povijest, arhivsko gradivo in situ*

Zašto ovaj rad?

Bilo je to u studenom 1995. godine. Ja u điru Stradunom s gospodarom Ivanom, ravnateljem Dubrovačkoga arhiva. Da. Bila je to nekad šetnica, nama, čeljadi od Grada. Danas je u mojim očima šetnica „muha”, mase bezglavih turista, što njome bauljaju, u svojem neskladu, diveći se skladu Grada gospara. I tako krenuvši to jutro od Sponze, preko Široke, do Onofrijeve česme, pa natrag do Sponze, razgovarajući, ali u biti više odgovarajući na pitanja gospara Ivana o svojem školovanju, stručnim afinitetima, budućem arhivističkom i znanstvenom radu, očekivanjima i željama, nekako kod Orlanda, uz lagani naklon ruke na moje rame, doznah kako bih mogao započeti svoj radni vijek, eto ni manje ni više, nego u Dubrovačkom arhivu. Tako je počelo. I traje još uvijek, hvala Bogu. Podsjećajući ga na taj događaj kratko je komentirao: „Da. Lijepa priča!” I dodao: „I, znaš, znao sam da ćeš jedino ti iz Arhiva jednoga dana doći razgovarati sa mnom.”¹ No, ovaj rad nije nastao isključivo iz

¹ Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

zahvalnosti gosparu Ivanu što mi je, rekli bismo, pružio životnu priliku, nego prije svega radi istine, koja se u ovom našem svijetu spektakla i postistine najčešće prešućuje ili prepušta zaboravu. Ovako neka barem negdje ostane trajno zapisano. Uvidom u pismohranu Državnog arhiva u Dubrovniku razvidno je da od 1991. do 1993. godine nema sačuvane dokumentacije o radu ustanove. Dokumenta nema jer ih nije moglo ni biti u to vrijeme velikosrpske agresije i potpune izolacije Grada 1991. i 1992. godine. Jedini način da ostane sačuvana istina o tim događajima bilo je obaviti intervju prije svega s gosparom Ivanom Mustaćem, ratnim ravnateljem Dubrovačkoga arhiva. Ovaj rad stoga treba shvatiti kao zabilježene „nepisane riječi” mojih sugovornika koje su nam u ovom slučaju stvaran izvor povijesne rekonstrukcije spašavanja arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike u kriznoj situaciji kakva je bila agresija na Dubrovnik 1991. i 1992. godine. Ovaj je rad usmena povijest (*oral history, life history, self report, personal narrative, life story, oral biography, memoir, testament*) Dubrovačkoga arhiva, gdje sam više u prijateljskom razgovoru s njima, nego u pripremljenu i osmišljenu ispitivanju, dokučio nigdje zapisane događaje. On je svojevrstan transkript naših razgovora kao usmenoga izvora nastao višesatnim preslušavanjem i bilježenjem snimljenoga materijala. Izuzetno se bitnim pokazao razgovor s gosparom Marom Kapovićem, sinom gospara Mata Kapovića, dugogodišnjeg ravnatelja Dubrovačkoga arhiva sve do listopada 1991. godine. Stoga apsolutno stoji tvrdnja Mirjane Cupek Hamill: „Iako se transkript smatra nesavršenim prijevodom usmenog izvora koji ne pokazuje emocionalne aspekte pripovjedačevog govora, on jest pravi i istinski dokument koji se, osim za pretraživanje, može koristiti i za publiciranje.”² Emocionalne aspekte pokušati ću dočarati u svojem izlaganju.

Ivan Mustać rođen je u Privlaci kod Zadra. Diplomirao je na Teološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i na Pravnom fakultetu u Splitu. Magistrirao je na Filozofskom fakultetu u Zadru. Završio je pomoćne povijesne znanosti s dizertacijom *Cartula traditionis beati Chrisogoni iz 986. g.* U Dubrovačkom arhivu radio je od 1979. godine. Od 18. listopada 1991.³ do umirovljenja 2000. godine obnašao je dužnost ravnatelja Dubrovačkoga arhiva. U to doba, uoči i za agresije na Grad, u jesen 1991. godine ključna je bila njegova uloga u zaštiti arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike, više kao saborskoga zastupnika, nego kao novoizabranog ravna-

² Cupek, H. M. Arhivistika i usmena povijest. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 45(2002), str. 219–226.

³ HR-DADU-425. Opći spisi. Rješenje o imenovanju ravnatelja Historijskog arhiva u Dubrovniku (Klasa: 612-06/91-01-28 Ur. br. 532-03/3-91-04), 18. listopada 1991.

telja. Nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj, gospodar Ivan Mustać postao je saborskim zastupnikom (HDZ) u Vijeću općina Sabora Socijalističke Republike Hrvatske 30. svibnja 1990.⁴ Obojica smo se, nakon telefonskoga dogovora, pripremili za susret, na taraci njegova doma u Dubrovniku, u jutarnjim satima, uz pokoju slasticu i čašicu škotskoga viskija. Nije to bilo s moje strane klasično plansko ispitivanje o događajima, situacijama i vremenu u kojima je gospodar Mustać aktivno sudjelovao i svjedočio. Bio je to razgovor koji sam, uz njegov pristanak, snimao diktafonom kako bih ga ovdje mogao koristiti u izvornom obliku. Pritom je znakovito naglasio: „Znaš, ovo činim samo tebi. Nikome drugo ne bih pristao.”⁵ Te njegove riječi nisu bile puko laskanje. One imaju itekako dublje značenje. Dotaknuli smo se vremena kad i nismo dijelili ista mišljenja. U okolnostima lokalnih političkih previranja 1998. i 1999. godine u Dubrovniku i 2000. godine u Hrvatskoj ja nisam bio njegov poželjan izbor za nasljednika i novoga ravnatelja Dubrovačkoga arhiva. Naša komunikacija u to doba bila je svedena na poslovno najnužniju. Međutim, cijelo vrijeme gospodar Mustać dosljedno je pratio moj rad kao ravnatelja i zbivanja povezana s Arhivom. Kao nekada u studenome 1995. godine tako me je nakon slučajnog susreta u brijanici kod Vlaha, 2003. godine pozvao na prijateljski razgovor uz *kaфу*. Potrajao je. A sada, dočekavši me na vratima svojega dvorišta, gotovo pa da je uzviknuo: „Evo, velikoga ravnatelja!”⁶ Smijeh. Zagrljaj.

Arhivsko gradivo mora ostati *in situ* u podrumu palače Sponza

Prije nego smo prešli na meritum stvari, imao je potrebu dati svoje viđenje važnosti i karaktera arhivske službe: „Arhivistička djelatnost u struci može se sažeti u tri točke: čuvanje građe, stručna obrada i prezentiranje gradiva korisnicima. Čuvanje arhivske građe kao pisane memorije jednog naroda predstavlja obvezu utemeljenu na moralnoj odgovornosti prema svojemu narodu, ali i svjetskom kulturnom dobru. Upravo je Dubrovački arhiv primjer odgovornosti prema pisanoj riječi. U Dubrovačkoj Republici svaka zloupotreba pisanih dokumenata, kao što je krađa,

⁴ NN 25/1990. Odluka o verifikaciji mandata zastupnika u Vijeću općina Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, 1. lipnja 1990.

⁵ Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

⁶ Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

uništavanje, krivotvorenje isprava ili podnošenje sudu lažnih isprava strogo se kažnjavala, i to mutilacijom organa.⁷ Može se reći da je Dubrovnik mali grad, ali za cijeli svijet. Dakle, mala općina, ali se može usporediti s kulturnom baštinom najvećih europskih naroda. Čuvati građu znači i biti spreman i na moguće ugroze, bilo dokumenata bilo objekata u kojima se oni čuvaju. To mogu biti prirodne pojave poput potresa i požara (u Dubrovniku ih je bilo), vodene stihije, vlage, razni mikroorganizmi, ali i rat, koji je kako napisao Marin Držić 'poguba ljudske naravi'. Te su ugroze arhivistima poznate i uz pomoć suvremene tehnologije mogu se spriječiti. Dakako, rat je nepredvidiv, ali i u takvim okolnostima, čak i uz krivičnu odgovornost, arhivisti su obvezni pobrinuti da se arhivska građa sačuva. Opće je pravilo da građa ne smije biti uništena. Na koji način se to kulturno dobro može sačuvati, stvar je invencije, mudrosti i hrabrosti djelatnika, koji će pronaći način koji se može primijeniti i u najtežim okolnostima. U to vrijeme, kao zastupnik u Hrvatskom saboru, bio sam u stalnom kontaktu s hrvatskim državnim vrhom Sabora i Vlade, ali i osobno s predsjednikom Tuđmanom. Bili smo svjesni da je na pomolu rat velikih razmjera jer je već započela otvorena pobuna hrvatskih općina s većinskim srpskim življem već 17. kolovoza 1990., poznata kao 'balvan revolucija'. U to vrijeme napetost je rasla iz dana u dan, izmjenjivale su se optužbe, pregovori i razgovori, ali se mirno rješenje nije naziralo."⁸

Nakon toga obrazložio je ključnu dvojbu: „Sva su ova događanja utjecala na prvu arhivsku zadaću: očuvati povijesnu pisanu riječ. Stoga smo se već početkom kolovoza 1991. godine našli u dilemi što učiniti. Jedan je prijedlog bio da se zamoli talijansku vladu da ratnim brodom preveze građu u Bari. Drugi je prijedlog bio da se građa iz doba Dubrovačke Republike smjesti u podrum palače Sponza. U konzultaciji s tadašnjim predsjednikom Vlade narodnog jedinstva Franjom Gregurićem, i predsjednikom tadašnjeg Sabora Žarkom Domljanom, odlučili smo se za drugu verziju. Glavni razlog donošenja te odluke bio je taj da bi sama dislokacija te tisućljetne pisane riječi destabilizirala i onako malobrojno stanovništvo u Dubrovniku, ali i oslabila moral branitelja. Postavilo se važno pitanje: Tko bi tu važnu građu u Italiji čuvao i bi li se mogla vratiti u cjelini? Naša je odluka bila razborita i dale-

⁷ Mitić, I. Mutilacije u dubrovačkom pravu. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (Split). Vol. 22, No. 1, (1980), str. 54-60.

⁸ Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

kovidna. Arhivska građa morala je ostati u Gradu, *in situ*, u podrumu palače Sponza.”⁹

Bila je to nesumnjivo odluka politike, ali u stručnom smislu, u vrijeme neposredno prije napada na Grad, prije svega još uvijek dugogodišnjeg ravnatelja Dubrovačkoga arhiva gospara Mata Kapovića. Bila su to vremena kad se nova politička vlast (HDZ) htjela odreći od „svjetonazorskog naslijeđa komunizma” između ostalog i rješavanjem „starih” političkih kadrova (SKH). Tako je Izvršno vijeće Skupštine Općine Dubrovnik na 14. sjednici održanoj 19. studenoga 1990. donijelo zaključak: „Ocjenjuje se opravdanim i neophodno potrebitim raspisivanje natječaja o reizboru rukovoditelja u poduzećima, ustanovama, zajednicama i drugim institucijama sustava na području Općine Dubrovnik kako bi se započeo proces ispravljanja grešaka i nepravdi u rukovođenju za vrijeme jednopartijskog sustava. Prvi poratni višestranački izbori ispravili su 45-godišnju nepravdu zauzimanja političkih funkcija prema podobnosti. S obzirom na to da proces ispravljanja te nepravde na području rukovođenja u gospodarstvu, školstvu, zdravstvu i drugim djelatnostima nije ni započeo, a tako zauzeta mjesta predstavljaju većinu nepravde koju je jednopartijska boljševička vlast učinila za vrijeme svoje vladavine, potrebno ga je potaknuti. Potrebno je jasno i otvoreno reći da osobe izabrane na visoka rukovodeća mjesta nemaju legitimitet i da taj legitimitet rukovoditelji moraju steći jedino izborom putem natječaja objavljenog u višepartijskom demokratskom sustavu.”¹⁰ Nakon toga je Skupština Općine Dubrovnik na svojoj 7. zajedničkoj sjednici Vijeća udruženog rada, Vijeća mjesnih zajednica i Društveno političkog vijeća, održanoj 20. prosinca 1990. razmatrala prijedlog zaključka o reizboru rukovoditelja u poduzećima, ustanovama, zajednicama i drugim institucijama sustava. U točki 3. jasno je utvrđeno: „Iz natječaja za rukovoditelje na svim razinama izostaviti uvjet o potrebnom iskustvu na rukovodećem radnom mjestu, a unijeti uvjet o obaveznom podnošenju programa rada. Veliki broj postojećih upravljačkih tijela izabran je po načelu podobnosti u prethodnom jednopartijskom sustavu. Ograničavanjem natječaja za rukovoditelje na samo one koji su to već bili, eliminirali bi se svi oni koji zbog nepodobnosti, nisu to ni mogli biti, a to je većina pučanstva koja nije pripadala

⁹ Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

¹⁰ HR-DADU-425. Opći spisi. Zaključak Izvršnog vijeća Skupštine Općine Dubrovnik (Klasa: 119-01/90-01/04, Ur. broj: 2117-02-02-90-1, 19. studenoga 1990.)

vladajućoj i jedinoj partiji.”¹¹ U potpisu je predsjedavajući Skupštine Općine Nikola Obuljen, dipl. ing. Razumljiva je činjenica da je u to doba nova hrvatska vlast nastojala na sva rukovodeća mjesta, pa tako i na čelo arhivâ dovesti nove ljude, bolje kazano „eliminirati” postojeće koji su, neovisno o njihovoj stručnosti i dotadašnjem radu, kao članovi Saveza komunista Hrvatske bili *apriori* neprihvatljivi. No, nije prihvatljivo da je na većinu njih bačena stigma „neprijatelja hrvatstva”. U slučaju Dubrovačkoga arhiva to se ni u kom slučaju nije moglo „prišiti” dugogodišnjem direktoru, još od 1963. do 18. listopada 1991.,¹² gosparu Matu Kapoviću (1929. – 1994.). Akademik Petar Strčić (1936. – 2019.), direktor Arhiva Hrvatske od 1980. do 1991. godine i upravitelj Arhiva HAZU u Zagrebu (1991. – 2005.)¹³, za njega je kazao: „Radi se o tome da je Kapović bio jedan od najpopularnijih Dubrovčana u posljednja četiri decenija, a od dolaska u Dubrovački arhiv pa do smrti bio je i jedan od najpopularnijih i najpoznatijih arhivista i povjesnika i u Hrvatskoj, na ostalome prostoru ondašnje SFR Jugoslavije uopće, poznat i u drugim stranim zemljama. Tu popularnost stekao je veoma simpatičnom pojavom, svojim šarmom i manirima duhovitoga i otmjenoga dubrovačkog gospara, ali istodobno i odličnog povjesnika i izvrsnoga arhivskog stručnjaka [...] Kapovićevo razdoblje bilo je doba brižljiva čuvanja, obrade i prezentiranja javnosti toga golemoga bogatstva koje je nastajalo u Dubrovačkoj Republici ili se slijevalo u nju do propasti te države u početku 19. stoljeća, kao i sabiranja, čuvanja, obrade i davanja na korištenje zainteresiranim građu koja je nastala u 19. i 20. stoljeću, uključivši i otoke Lastovo i Korčulu [...] Prof. Mato Kapović zaslužan je hrvatski arhivist i povjesnik, koji je ostavio živi trag i u dubrovačkim i u širim znanstvenim i stručnim razmjerima; znatno je utjecao na razvoj hrvatske arhivske službe posljednjih četiri desetljeća; time je omogućio i bolje i brže stvaranje novoga znanja, osobito o prošlosti Dubrovnika, otokâ Korčule i Lastova, ali i drugih krajeva.”¹⁴

¹¹ HR-DADU-425. Opći spisi. Zaključak Skupštine Općine Dubrovnik (Klasa: 119-01/90-01/05, Ur. Broj: 2117-01-03-90-1), 20. prosinca 1990.

¹² HR-DADU-425. Opći spisi. Rješenje o razrješenju direktora Historijskog arhiva u Dubrovniku (Klasa: 612-06/91-01-28, Ur. br:532-03/3-91-03), 18. listopada 1991.

¹³ Polić, M. Akademik Petar Strčić (1936. – 2019). In memoriam. *Problemi sjevernog Jadrana* (Rijeka). 18(2020), str. 207–218.

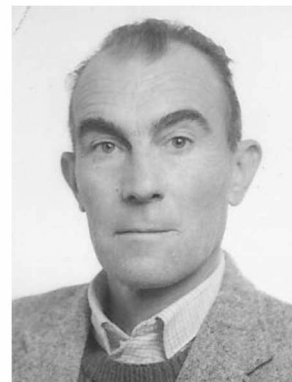
¹⁴ Strčić, P. Mato Kapović (1929. – 1994.). In memoriam. *Historijski zbornik* (Zagreb). XLVII, 1(1994), str. 226–227.

Kazivanje njegova sina gospara Mara Kapovića¹⁵ razotkrilo je sam tijekom poslova preventivne zaštite arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike neposredno uoči očekivanog napada na Grad snaga JNA i paravojnih srpsko-crnogorskih postrojba: „Početkom rujna 1991. godine, moj otac, tadašnji direktor Dubrovačkog arhiva, profesor Mato Kapović odlučio je da, usprkos ratnoj opasnosti koja se bližila, arhivska građa mora ostati u Dubrovniku. Angažirao je Tonija Šimunovića i mene, svojeg sina Mara Kapovića, i to kao studente, te svoje kolege arhiviste Iva Veselića i Igora Morovića i domara ili kućnoga meštra Antuna Dragića, da se kompletna građa Republike prenese, iz spremišta na prvom katu palače Sponza, i spremi u sklonište ukopano u zemlji, od milja zvani „bunker”. To je u naravi i danas prostor iza kancelarije ravnatelja u Arhivu. Ne sjećam se je li bio još netko bio od djelatnika. Mislim da su bili Ivo Dragić, Vedrana Pale i tajnik Arhiva Farid Bajramović. Arhivisti Ivo Veselić i Igor Morović bili su ključne osobe. Oni su određivali što je prioritet za prenositi. Sjećam se da smo prvo odnosili gradivo iz nekih starih sefova, a zatim ostale spise dubrovačke kancelarije i francuske uprave. Imali smo nešto limenih sanduka, ali smo najveći dio gradiva prenijeli u kutijama u kojima je i bilo. Slagali smo ga redom kako bi se moglo, u neka bolja vremena, uredno vratiti u spremište. Sve smo datumski točno obavili za jedanaest dana, i to od 16. rujna do 27. rujna 1991. Preostalih deset dana mjeseca rujna, do napada 1. listopada 1991., s domarom Antunom Dragićem smo sve prozore u spremištima zaštitili i doslovno zabarikadirali, praktički popunili raznim debelim brodskim dnevnicima iz 19. st. koje smo to ljetu prenijeli u Arhiv na daljnju obradu iz spremišta u Karmenu. Pretpostavljali smo, ako bi granata pogodila sam prozor, da bi eksplodirala na njemu. Katastrofa bi bila da prođe kroz prozor i unutra učini nemjerljivu štetu. Taj „bunker” ima željezna vrata, ali ih je domar Antun Dragić dodatno zaštitio drvenim pontima i vrećama pijeska. S obzirom na to da je nakon razrješenja mojeg oca Mata Kapovića odlukom ministra kulture,¹⁶ jer su takve ovlasti imali svi ministri zbog ratnog stanja, novi ravnatelj gospodar Ivan Mustać kao saborski zastupnik često izbjivao iz Dubrovnika u Zagrebu, ostavio je mojemu ocu pisanu zamolbu da i dalje

¹⁵ Kapović Maro, dipl. oec., rođen 17. lipnja 1973., (supruga Nikolina, rođ. Brailo, djeca Mato, Paula i Niko), tajnik Društva prijatelja dubrovačkih starina, tajnik veslačkog kluba „Neptun”, predsjednik Dubrovačke zajednice športova, predsjednik Sveučilišnog vijeća Sveučilišta u Dubrovniku, direktor i suvlasnik turističke agencije „Ambasador travel d. o. o.”.

¹⁶ Ministar kulture, dr. sc. Vlatko Pavletić (31. 5. 1990. – 15. 4. 1992.), <https://min-kulture.gov.hr/prethodni-ministri/15117> (12. 8. 2025.).

skrbi o Arhivu, zaposlenicima i građi, kad njega nema.”¹⁷ Svojim kazivanjem potvrdio je to i profesor Ivo Veselić, dugogodišnji arhivist u tadašnjem Odjelu za zaštitu i obradu arhivskog gradiva od nacionalnog značaja – arhivski fondovi Dubrovačke Republike, francuske uprave i starijeg arhivskog gradiva Korčule do 1797. godine: „Mato je bio glavni. Njega se slušalo. Mi smo sve uredno snijeli i složili u sklonište kako bi se gradivo moglo uredno vratiti natrag u spremište, ali i da bismo mogli u svakom trenu i u tako skućenu prostoru pronaći dokument koji bi netko zatražio. Nije se moglo znati kakva će se razaranja događati i koliko će sve to trajati. U tehničkom i organizacijskom smislu prenošenja gradiva ključan je bio domar Antun Dragić.”¹⁸



3. slika: Antun Dragić – domar ili kućni meštar Dubrovačkoga arhiva (obiteljski album)

Ja, pak, držim da je upravo ključna osoba bio Ivo Veselić i da se njega slušalo. Jedini je on imao potrebna stručna znanja o arhivskom gradivu Dubrovačke Republike. Imam stoga moralnu obvezu nešto više kazati o njemu. Rođen je 25. studenoga 1943. u Pridvorju u Konavlima. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zadru stekavši zvanje profesora hrvatskosrpskoga jezika i jugoslavenskih književnosti i latinskoga jezika s pregledom rimske književnosti.¹⁹ U Dubrovačkom arhivu počeo je s radom 1. lipnja 1971.²⁰ Kao dugogodišnji djelatnik i vrstan znalac od 2000. godine bio je voditelj Odjela za sređivanje, zaštitu i obradu arhivskih fondova i zbirki iz vremena Dubrovačke Republike. Taj je Odjel imao status od „nacionalne važnosti”, a voditelj je „obavljao poslove za potrebe čitave arhivske službe Republike Hrvatske”.²¹ Poslije je taj status Odjela ukinulo zbog „navodnih financijskih ušteda na plaći voditelja” nadležno Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Zbog

¹⁷ Kapović, Maro. Osobni intervju. 10. kolovoza 2025.

¹⁸ Veselić, Ivo. Osobni intervju. 8. kolovoza 2025.

¹⁹ HR-DADU-425. Opći spisi. Osobni dosje zaposlenika Iva Veselića. Diploma br. 169-1970.

²⁰ HR-DADU-425. Opći spisi. Osobni dosje zaposlenika Iva Veselića. Ugovor o radu br. 713, 17. prosinca 1977.

²¹ HR-DADU-425, Opći spisi. Osobni dosje zaposlenika Iva Veselića. Ugovor o radu, Ur. br. 2117-33-01-01-1, 3. siječnja 2000.

zdravstvenih razloga otišao je u invalidsku mirovinu 2007. godine.²² Bezrezervno bi i samozatajno uvijek bio na usluzi brojnim istraživačima arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike, jednako početnicima kao i iskusnim znanstvenicima i akademikima. Bili su to prije svih znanstvenici iz tadašnjeg Historijskog instituta JAZU-a i SANU-a iz Beograda. Nakon devedesetih prije svega je bio na usluzi znanstvenicima iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU-a u Dubrovniku. Može se slobodno kazati da gotovo da nema ozbiljnije znanstvene studije koja je nastala na temelju gradiva Dubrovačke Republike, a da Veselić nije arhivistički asistirao, navodeći istraživača na pravi izvor, tj. dokument, nerijetko transkribirajući ga i prevodeći. Otkad se od 1972. godine u Dubrovačkom arhivu održava program Slavističke škole, Veselić je kontinuirano u njemu surađivao u praktičnim vježbama studenata iz paleografije, diplomatike, kronologije, sfragistike, arhivistike, latinskog i talijanskog jezika. Dva su kapitalna prevoditeljska projekta u kojima je Veselić sudjelovao. U izdanju Splitskog književnog kruga 2002. godine, zajedno s Antom Marinovićem, priredio je i preveo Mljetski statut iz 1345. godine.²³ Drugi je projekt objavljivanja Statuta grada Dubrovnika iz 1272. godine u izdanju Državnoga arhiva u Dubrovniku 2002. godine, koji je priredio i na hrvatski jezik preveo zajedno s dr. sc. Antom Šoljićem koristeći se prijevodom pok. Zdravka Šundrice.²⁴ O ulozi profesora Iva Veselića, tadašnji voditelj Odjela vanjske službe Arhiva, Ivo Dragić kazao je: „Veselić je bio glavni. On je određivao raspored prenošenja gradiva i način njegova slaganja u skloništu. Koliko je to sve bilo slagano uredno, u tom skučenom prostoru „bunkera”, najbolje svjedoči jedan konkretan slučaj kojega se dobro sjećam. Tadašnji mladi vaterpolist Juga Robert Tiozzo²⁵ tražio je ovjerenu presliku izvoda iz matice rođenih kako bi dokazao talijansko podrijetlo, što mu je bio uvjet da u tim ratnim vremenima može otići u Italiju, u ne sjećam se koji već klub, igrati vaterpolo. To mu je u biti bio uvjet za dobivanje dopuštenja za izlazak iz Grada i mogućnost igranja u Italiji. Prema uputama Iva Veselića pronašao sam u „bunkeru” matičnu

²² HR-DADU-425. Opći spisi. Osobni dosje zaposlenika Iva Veselića. Sporazum o prestanku radnoga odnosa Klasa: 612-06/01-07-57/3, Ur. br. 2117-33-01-07-201, 4. srpnja 2007.

²³ Marinović, A., Veselić, I. *Mljetski statut iz 1345. godine*. Split/Dubrovnik : Splitski književni krug, 2002.

²⁴ Šoljić, A., Šundrica, Z., Veselić, I. *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*. Dubrovnik : Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

²⁵ Robert Tiozzo je međunarodni vaterpolski sudac (LEN lista 2021.), <https://hvs.hr/app/uploads/2021/01/POPIS-ME%C4%90UNARODNIH-VATERPOLSKIH-SUDACA-2021-1.pdf> (19. 8. 2025.).

knjigu te smo mu odmah izdali ovjerenu presliku izvoda.”²⁶

Nakon pada Slanog i okupacije Zatona i Orašca u koje je neprijatelj ušao 1. studenog 1991. g. i nedugo nakon pada Osojnika, jednog od najvažnijih uporišta obrane Dubrovnika, **20. studenoga 1991.**, okupirana su i najveća prigradska naselja Mokošica i Nova Mokošica te manja naselja Rožat, Komolac, Šumet i Čajkovići. S obzirom na to da je s obitelji živio u Novoj Mokošici, otad više nije mogao dolaziti na posao u Arhiv. Nije mogla ni njegova supruga Marija Veselić, koja je kao knjižničarka radila četrdeset i šest godina u Dubrovačkom arhivu, od 1966.²⁷ do 2012. godine.²⁸ Nakon najžešćih napada na Grad u studenom i prosincu, otvaranjem brodske linije Mokošica – Dubrovnik – Mokošica vratili su se na posao u palaču Sponza. Za to su morali dobiti propusnice Vojne komande JNA u Mokošici, a za što im je ravnatelj Ivan Mustać morao prethodno izdati uvjerenja o zaposlenju u Arhivu.²⁹ U Državnom arhivu u Dubrovniku sačuvan je primjerak ratnog izdanja *Dubrovačkoga vjesnika*, koji u biti nije bio tiskan

kao inače u Splitu jer je to bilo nemoguće, nego se radi o isprintanom izdanju, gdje je iskazan samo broj izdanja i datum bez oznaka stranica. O prvim listopadskim napadima na Grad svjedoči tekst pod naslovom *Pogođeno srce Grada*: „23. listopada ’91 ostat će podvučen neizbrisivo crnim slovima pogrom Dubrovnika. Ne elementarnom katastrofom potresa, već ratom kojim diktira čovjek. Neprijatelj Grada



4. slika: Marija i Ivo Veselić
(obiteljski album)

²⁶ Dragić, Ivo. Osobni intervju. 10. kolovoza 2025.

²⁷ HR-DADU-425. Opći spisi. Osobni dosje zaposlenice Marije Veselić. Ugovor o radu br. 713, 31. prosinca 1977.

²⁸ HR-DADU-425. Opći spisi. Osobni dosje zaposlenice Marije Veselić. Sporazum o sporazumnom raskidu ugovora o radu (Klasa: 612-06/01-12-27, Ur. rb. 2117-33-01-12-62), 1. ožujka 2012.

²⁹ HR-DADU-425. Opći spisi. Osobni dosje zaposlenika Iva Veselića. Potvrda br. 3/92, 4. siječnja 1992.

sručio je razarajući teret u njegovo SRCE! Oštećena je stambena kuća u Boškovićevoj ulici u prvom susjedstvu rodne kuće velikog dubrovačkog humanista kao i ona sama; geleri su padali po Placi, palači Sponza, pogođeno je krovšte tek obnovljene žitnice RUPE. Grad proživljava dramatične trenutke kakve od velike trešnje 1667. godine nije dočekao. Osramoćen i ponižen, a ne samo pogođen postupkom neprijatelja. Ali, ne da se kameni Grad. Ponosni Grad...³⁰ U svojem *Izviješću o ratnim štetama* glavni urednik Dubrovačkog vjesnika Božo Vodopija izvijestio je Sekretarijat za prosvjetu i kulturu Općine Dubrovnik 22. rujna 1992.: „Potpuno su uništeni uvezani kompleti *Dubrovačkog vjesnika* od 1951. do 1991. godine, iako su bili pohranjeni u donjem dijelu najčvršćeg ormara, u kutu sobe uz debele vanjske zidove. Ostali smo i bez fotoarhiva, kao i arhiva *klišea* koji potječu iz vremena tiskanja našega tjednika starom tehnologijom.”³¹

Da je gospodar Mato Kapović upravljao Arhivom u vrijeme najžešćih napada i razaranja Grada od 9. do 13. studenog 1991. svjedoči telegram, kada je palača Sponza 13. studenoga 1991. doživjela prva oštećenja, koji je u Arhiv Hrvatske 16. studenoga 1991. poslao on osobno: „Arhivska zgrada Sponza pogođena je s dva projektila, prvi u južni zid prouzrokovao statičke poremećaje, dok je drugi napravio na krovu pukotinu od 8 kvadrata, druga dva pogotka u zidine prouzrokovala oštećenja krovšta uz pogotke iz teškog mitraljeza, na krovštu pronađena 24 oštećenja od 30 cm do pola metra, u prizemlju oštećena polomljena vrata i prozori, na prvom katu polomljena polovica prozora, pukotine na krovu i prozorima sanirani najlonskim folijama, drvom i specijalnim oblogama, pukotina na krovu i oštećeni zid propuštaju vodu koju saniramo pomoću kanti danonoćnim dežurstvom, spriječeno prodiranje vode prema trezoru Dubrovačke Republike, u slučaju potrebe izvršit ćemo evakuaciju, obzirom na važnost Dubrovačkog arhiva molimo obavijestiti Vladu Republike Hrvatske, sve republičke arhive i Akademije, Međunarodni arhivski savjet te Ministarstva kulture Italije, Austrije, Francuske, Španjolske, Njemačke, Engleske i Turske, zatražiti njihovu pomoć i intervenciju, sanirali smo oštećenja prozora, vrata i krovšta, riješili problem tehničke opreme, svi živi i zdravi nastavljamo rad u ratnim uvjetima, Mato Kapović.”³²

³⁰ *Dubrovački vjesnik*. Ratno izdanje. 10. 26. listopada 1991.

³¹ HR-DADU-425. Opći spisi. 93. Dopis direktora „Dubrovačkog vjesnika d. d.” Jadrana Kapora br. 26-03/98, 20. siječnja 1998.

³² Ficović, I. Uništavanje hrvatskih arhiva i arhivske baštine u ratu 1991. – 1992. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 34–35 (1991. – 1992.), str. 213–232.



5. slika: Ivo Dragić – spašavanje arhivskoga gradiva
Muzej Domovinskog rata Dubrovnik, Zbirka fotografija, inv. br.: 3136,
foto: Milo Kovač, studeni 1991.

Tih dana za neprekidna granatiranja Grada, točnije 9. prosinca 1991. nažalost potpuno je uništena zgrada Festivala Dubrovnik. U *Slobodnoj Dalmaciji* objavljen je članak *Vatra progutala povijest*: „Kako nas je obavijestio direktor Festivala Dubrovnik Tomislav Vlahutin osim uništene zgrade te institucije uništeno je i mnoštvo vrijedne dokumentacije kao i kompletna oprema u upravnoj zgradi, u ulici Od sigurate [...] Izgorjelo je i oko 800 dijapozitiva i čak 24 tisuće fotografija – dokumenata u fototeci te institucije preko koje su Dubrovnik i hrvatska kultura od 1950. godine bili

sastavnim dijelom civilizirana svijeta. U plamenu je također nestalo 1200 primjeraka kazališne i glazbene literature, 750 kataloga od ove godine te veliki broj knjiga domaćih i stranih autora koje su se nalazile u festivalskoj biblioteci. Uništeno je i 2709 šapirografiranih i tiskanih knjiga pripremljenih za festivalske izvedbe, kao i svi plakati, katalozi i godišnjaci od 1950. do 1991. godine, te niz drugih vrlo vrijednih dokumenata.”³³ Prisjetio ih se i Ivo Dragić: „Moj otac domar Arhiva Antun Dragić, s obzirom na to da smo živjeli u obiteljskoj kući na Pločama, što jest blizu stare gradske jezgre, svaki dan, ali baš svaki dan, bio je u Sponzi. Bilo je dana i noći kad i ne bi dolazio kući. U pravilu, nas nekolicina, koji smo stanovali blizu i u vrijeme najžešćih napada išli smo u Sponzu. Sjećam se da smo nakon granatiranja 13. studenog 1991., kad je pogođen krov, zbog kiše i prodiranja vode spašavali oštećeni dio gradiva koji je ostao u spremištima. Netko je od fotografa taj dan naletio i slikao baš mene kako preslagujem vodom oštećeno gradivo na trijemu Sponze.”³⁴

Novoimenovani ravnatelj gospodar Ivan Mustać³⁵ vratio se kao saborski zastupnik iz Zagreba nakon tih prvih razaranja. O tome svjedoči kazivanje profesorice Ružice Glavić, koordinatorice svih odbora Crvenoga križa Dubrovnik 1991. do 8. veljače 1992.: „Moj drugi najveći šok. Dan pada Vukovara 18. studenoga 1991. Našla sam se slučajno u luci, pretpostavljam da je to bio iskrcaj. Uglavnom ne znam kako sam ostala sama. Stoji brod *Ilirija*, a na njemu jedan fini gospodin [...] Pošla sam na brod. Sjeli smo, porazgovarali malo. Nakon vrlo kratkog vremena došao je doktor Burić i s njim Mustać. Burić je kazao: 'Pao je Vukovar.' Sjeli smo, razišli smo se šutke.”³⁶ Ivan Mustać je u to vrijeme blisko surađivao s povjerenikom Vlade Republike Hrvatske dr. Jurom Burićem, a surađivao je i s ljudima iz Crvenoga križa Dubrovnik oko organiziranja humanitarne pomoći i pokušaja ustroja pučkih kuhinja.

Da su inicijative o odnošenju pokretnih spomenika kulture iz Dubrovnika, pa tako i arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike, itekako bile cijelo vrijeme 1991. godine ozbiljne, svjedoči nam i priziv kulturnih i javnih djelatnika grada Du-

³³ *Slobodna Dalmacija*. XLIX. 14738. 10. prosinca 1991., str. 5.

³⁴ Dragić, Ivo. Osobni intervju. 10. kolovoza 2025.

³⁵ HR-DADU-425. Opći spisi. Rješenje o imenovanju ravnatelja Historijskog arhiva u Dubrovniku (Klasa: 612-06/91-01-28, Ur. br. 532-03/3-91-04), 18. listopada 1991.

³⁶ Orešković, I. *Heroji bez puške – Crveni križ Dubrovnik 1991. – 1992.* Dubrovnik : Gradsko društvo Crvenoga križa u Dubrovniku, 2024., str. 315.

brovnika „Ostavimo ovdje ono što je naše”: „Još i danas zlokobno zvuči u ušima vijest što je objavljena u kronici dana Hrvatskog radija 24. studenog, da se pokreće inicijativa o preseljenju u Italiju i Francusku pokretnih spomenika – umjetnina Dubrovnika, u strahu od mogućeg oštećenja i otuđenja. To je bila vijest (više se nije ponavljala na Hrvatskom radiju) koja je u ušima Dubrovčana koji su je čuli odjeknula poput eksplozije. Nije nam namjera baviti se podrijetlom autorstva ove nakane, već pokušati objasniti zašto ovakva vijest izaziva bol u duši. Netko bi mogao i primijetiti da bi se ovakvom gestom i akcijom pokušalo spasiti dosta vrijednosti ovoga Grada! Ali bi ga već i okretniji čovjek mogao razuvjeriti u dobrohotnost ovakve namjere – jer, kako se to može duša odvajati od tijela ili tijelo od duše? Ovisno kako doživljavamo zajedništvo Grada i ljudi u njemu – jedne vrijednosti što proizlazi iz druge i obratno. Tko bi i kako mogao procijeniti, selektirati baš ono što bi trebalo biti predmetom evakuacije u ovom neljudskom ratovanju, kako bi se i kojim slijedom te umjetnine, potrpene u kontejnere i sanduke, tako lako prebacivale s istočne na zapadnu obalu Jadrana? S čijim dopuštenjem i s kojim pravom? Što bi to značilo u moralnom, psihološkom i vojnom, čak, poimanju stvari – kad se već ovako javno obznanjuje moguća selidba vrijedne pokretne dubrovačke baštine? Bi li to značilo da će goloruki dubrovački puk sam sa svojim mirima ostati braniti hrvatsko tlo? Onaj ili oni koji su na takvu ideju došli svjedoče da nikada nisu spoznali ideju i misao Grada – ovoga grada koji je velik, jak, poznat, ugledan, cijenjen i voljen samo onda kada je integralan! Jer njega ne izdvajaju od ostalih mjesta na kugli zemaljskoj ni relikvijari, ni moćnici, ni zlato i srebro, ni Tiziani, Božidarevići, Hamzići i svi domaći zlatnih ruku majstori – njega čini Dubrovnikom sve to blago kamenih zdanja od palača, kuća, fontana, ulica, trgova i skladnog duha što je u kamenu i srcima ljudi već stoljećima utisnuto. I bez toga mi nismo mi! Mi – Dubrovčani, koji smo u njemu i s njim danas porobljeni, zatočeni, poniženi, prikraćeni – ali živi u nadi i želji za što skorijom slobodom, što je u Gradu uvijek bila život! Svi se zalažemo da razrješenje možebitne dileme o odlasku ili ostajanju treba biti osobni izbor svakog pojedinca, a što se baštine Grada tiče dileme ne može biti. Mjesto joj je tu, u Gradu, oduvijek i zavazda u svim okolnostima. Kao što mi svojom prisutnošću branimo slobodu Grada, jednako tako našom prisutnošću i prisutnošću svijeta u Gradu treba braniti njegove nepokretne i pokretne umjetnine.”³⁷

³⁷ *Dubrovački vjesnik*. Ratno izdanje 23. 14. prosinca 1991.

Apel je potpisalo preko 70 kulturnih i javnih djelatnika Grada, koji je poslan Ministarstvu prosvjete i kulture Republike Hrvatske, da bi sutradan 5. prosinca 1991. bila objavljena vijest putem Hrvatskoga radija kako takva inicijativa nije potekla iz Ministarstva, nego je javno dana podrška stavu kulturnih i javnih djelatnika Dubrovnika: „Raduje saznanje u ispravnost stava, i ohrabruje ustrajavanje u namjeri i zadatku koliko god da je teško. Jedna ishitreno iznesena inicijativa mogla je uroditi nepoželjnom posljedicom. Srećom, nije.”³⁸ Pretražujući izdanja *Slobodne Dalmacije* iz prosinca 1991. godine naišao sam samo na jedno o arhivima kratko priopćenje (Hina) pod naslovom *Zaštita arhiva*: „Predsjednik Međunarodnog arhivskog vijeća Jean Favier nedavno je posjetio glavnog tajnika Ujedinjenih naroda Pereza de Cuellara i izvijestio ga o razaranjima hrvatskih arhiva i opasnostima od novih uništenja, priopćio je danas ravnatelj Hrvatskog državnog arhiva. On je kazao da je Međunarodno arhivsko vijeće, sa sjedištem u Parizu, od početka agresije na Hrvatsku u neprekidnoj vezi s ravnateljstvom Hrvatskog državnog arhiva, te da se zauzelo kod europskih vlada glede zaštite arhivskog blaga. Pritom je dodao da Vijeće razmatra i mogućnost pružanja pomoći za obnovu i modernizaciju hrvatskih arhiva.”³⁹ U to vrijeme ravnatelj Hrvatskog državnog arhiva već je bio dr. sc. Josip Kolanović, koji je imenovan odlukom Vlade Republike Hrvatske 13. kolovoza 1991.⁴⁰ nakon razrješenja akademika Petra Strčića.

Možda se odgovor na pitanje zašto je nekome uopće palo napamet objaviti u javnosti prijedlog za odnošenje pokretnih umjetnina Grada, gdje je ključna riječ zbog mogućnosti „otuđenja”, a među njima svakako arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike, upravo krije u svjedočenju ratnoga gvardijana Franjevačkoga samostana Male braće fra Joza Sopte. Radi se o događaju povezanom s famoznom kartom Međunarodnoga Crvenoga križa, koji je bio presudan u njegovoj ulozi, ne samo kao gvardijana samostana Male braće, nego i šire u tim rđavim vremenima: „Nakon pada Vukovara ovdje je došao Međunarodni Crveni križ, mislim baš neposredno nakon, oko dvadesetoga. Naglo je došla cijela ekipa. Oni su gotovo nasilu ušli. Vjerojatno u dogovoru s našim Crvenim križem. Odmah su instalirali jedan rezervoar za vodu. Osnovno je pitanje bilo kako i gdje organizirati rad Međuna-

³⁸ Isto.

³⁹ *Slobodna Dalmacija*. XLIX. 14740. 11. prosinca 1991., str. 14.

⁴⁰ NN 42/1991, Rješenje o imenovanju ravnatelja Arhiva Hrvatske (Klasa: 612-06/91-02/01 Urbroj: 50304/1-91-01), 14. kolovoza 1991.

rodnog Crvenog križa. Čim su došli, pokazali su mi nekakvu kartu. Netko mi je od njih pokazao. Bila je to neslužbena karta, s planom kako će JNA i srpska vojska ući u Dubrovnik. Gore na Boninovu bila je povučena crta razdvajanja Grada. Oni su to tako zorno prikazali. Tu se Dubrovnik dijelio na dva dijela. To je bila njihova karta. Da! Karta Međunarodnoga Crvenoga križa. Karta je bila u bojama. Granica je bilo Boninovo. Neki naši ljudi govorili su o uličnim borbama. Ma, kakva ulična borba kad se Grad izolira. Grad tad nema dotoka ničega. Tu bi bio prekinut i on se jednostavno predaje. Ne bi oni ulazili u nekakve ulične borbe unutar grada. Nisu oni bili ludi. Njihova je taktika bila podijeliti Grad i time ga prisiliti na predaju. Kad sam ja vidio tu kartu, uhvatila me nekakva panika, više mučnina u želucu, jer sam vidio i doznao da očito Međunarodni Crveni križ planira na dva mjesta imati svoje točke. Jedna je bila Sveta Klara ili samostan, a druga Opća bolnica. Bio sam utučen. Vidjeli su oni na meni. Znao sam da bi loše prošli mi franjevci kad bi oni ušli. To bez daljnjega. Tolika je bila mržnja agresora. Neobjašnjiva. Bili su to pravi pregovori s njima. U isto vrijeme ljudi su bježali. Totalna uznemirenost. I ja u napasti ljudskoj da bježim. Pristali su nekako na moj nagovor da im sjedište bude u samostanu. Obećao sam sve moguće, sobe, prostore, cijeli klaustar, sve! Cilj mi je bio samo da im sjedište bude tu u samostanu na jednom mjestu u Gradu. Oni su odmah stavili svoje velike natpise Međunarodnoga Crvenoga križa. Na zvonik su izvisili zastavu. Mislili su da ovi neće gađati. Naivno. I baš 6. prosinca 1991. je *pajdo s maljutkom* iznad zastave Crvenoga križa par metara probio kupolu zvonika Male braće.”⁴¹ I danas žali što je nije uzeo i sačuvao. Mogao je. U tim okolnostima nije ni čudo. Dovoljno mu je bilo vidjeti je. Možda i danas negdje čuči u arhivskoj ladici. Te njegove navode i opravdane strahove kako se Međunarodni Crveni križ već sredi-nom studenoga pripremao za njih tad izvjestan, neću preuzetno tvrditi prihvatljiv, scenarij ulaska JNA i srpsko-crnogorskih rezervista u Dubrovnik, potvrđuju i zabilješke predsjednika Crvenoga križa u Dubrovniku Tripa Runda u njegovu privatnom ratnom dnevniku, točnije rukom pisanom zapisniku sa sastanka s predstavnicima Međunarodnoga Crvenog križa, koji se održao 28. studenoga 1991. Zabilježio je: „Iznijeli su neke sugestije sa sastanka od prije sedam dana. Ističu dva scenarija, od kojih su oba pesimistična, jer moramo biti spremni na pogoršanu situaciju. U tom slučaju trebali bi dva ureda, i to jedan u samostanu, a drugi u medicinskom centru Dubrovnik. U samostanu imaju par antena, a jedna je u Medicinskom centru,

⁴¹ Orešković, I. *Heroji bez puške*, str. 336, 337.

tako da to predstavlja dvije samostalne neutralne zone. U slučaju konflikta Crveni križ iz Ženeve poslat će diplomatsko pismo Francuskoj.”⁴² Ne mogu preuzetno tvrditi, ali mislim da neću biti daleko od istine, ako kažem kako su inicijative o odnošenju pokretnih umjetnina i najvrednijega arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike, upravo bile inicirane od međunarodnih institucija.

S tugom u očima govorio je gospodar Mustač o atmosferi u samome Arhivu: „U ratnim okolnostima više je službenika Arhiva zajedno s ostalim građanima napustilo Grad i otišlo na sigurna mjesta. Dio njih živio je u okupiranom dijelu grada, Mokošici i Novoj Mokošici. Ja sam ostao vjeran moralnoj obvezi čuvanja građe. Okolnosti su bile takve da je strah od smrti nadjačao druge profesionalne obveze jer su se djelatnici morali brinuti o svojoj obitelji. Hvala svima koji su ostali u Gradu. Dubrovnik je u to vrijeme bio u potpunoj blokadi s mora i kopna. Onaj apokaliptični napad bio je 6. prosinca 1991., na blagdan Svetog Nikole. Palača Sponza sedam je puta bila direktno pogođena. Krov je bio jako oštećen. Tadašnja Civilna zaštita odmah je reagirala, i to nakon prestanka znaka opasnosti, krov je bio saniran. Tako bijah svjedok svega što sam vidio i čuo. U svim nastojanjima u čuvanju dragocjenog Dubrovačkog arhiva, a i zgrade u kojoj se Arhiv nalazio, veliko priznanje dugujemo dubrovačkoj Civilnoj zaštiti. Hvala im! Također puno priznanje i zahvalnost dugujemo i ratnom gradonačelniku Dubrovnika, gosparu Peru Poljaniću s kojim sam dijelio sve nevolje i ratne strahote koje utječu na ljudska bića koja su danomice gledala smrti u oči. Najvažnije od svega jest da smo, svi zajedno još prije agresije, donijeli mudru odluku da se arhivska građa čuva *in situ*, ne dozvolivši da se odnese iz Dubrovnika.”⁴³

Ivo Ficović u svojem radu donosi podatke: „Bombardiranje stare gradske jezgre Dubrovnika 6. prosinca 1991. je započelo u 5,45 sati i trajalo punih deset sati. Sponza je tada pogođena sa sedam pogodaka, projektilima tipa *maljutka*. Pet je granata palo na krov zgrade prouzročivši kratere od 10 do 15 m². Jedna je granata pala u atrij zgrade i oštetila zidnu plastiku, dok su sva prozorska stakla popucala. Drvenarija, vrata i prozori izrešetani su gelerima. Druga granata pogodila je opet istočni zid, ali nije prouzročila veća oštećenja. Prednji dio krovišta je urušen.”⁴⁴ O tome svjedoči Ivo Dragić: „S obzirom na to da je naša obiteljska kuća na Pločama bila na

⁴² Isto, 337.

⁴³ Mustač, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

⁴⁴ Ficović, I. Uništavanje hrvatskih arhiva i arhivske baštine u ratu 1991. – 1992., str. 221.

prvoj crti bojišnice, gdje smo svakodnevno bili izloženi snajperistima, a moja supruga je bila trudna, ja sam s njom nekoliko dana prije svetoga Nikole doslovno preselio u palaču Sponza. Nije bilo nikoga osim nas i mogeg oca. U jednom trenu netko je zalupao na vrata. Bio je to ravnatelj Ivan Mustač. Tako smo najžešći napad na staru gradsku jezgru i razaranje palače Sponza zajedno proživjeli u „bunkeru” arhivskoga gradiva Dubrovačke Republike.”⁴⁵

Odlukom Kriznoga stožera Grada Dubrovnika arhivsko gradivo iz vremena austrijske uprave (1815. – 1918.) tzv. „Austriaca”, koja je prije rata bila smještena u spremištu u Svetoj Marije, zbog opasnosti izravna granatiranja tijekom napada 1991. i 1992. godine, premješteno je u palaču Radić u ulici Cvijete Zuzorić, tj. ulici Marojice Kaboga.⁴⁶ Nakon oslobođenja 19. siječnja 1993. Izvršno vijeće Skupštine Općine Dubrovnik donijelo je zaključak da se navedena zgrada građevinsko-konstruktivski adaptira i dodijeli Znanstvenoj knjižnici Dubrovnik. Taj je zaključak potvrdilo Poglavarstvo Grada Dubrovnika na svojoj 80. sjednici održanoj 5. rujna 1995.⁴⁷ Do preseljenja gradiva „Austriace” došlo je tek 1998. godine. Osobno sam predložio ravnatelju Mustaču da se dio manjih arhivskih cjelina i periodike iz jednoga od arhivskih spremišta palače Sponza prenese u spremište u tvrđavu sv. Luke kako bi se oslobodio prostor za njegovo preuređenje, opremanje i smještaj izuzetno vrijednoga arhivskoga gradiva austrijske uprave. Grad Dubrovnik snosio je troškove preuređenja prostora, opremanja metalnim policama i fizičke troškove preseljenja.⁴⁸ Arhivsko gradivo „Austriace” bilo je u velikim arhivskim svežnjevima i kao takvo je prenošeno u palaču Sponza. Prije njegova smještanja u spremište na II. katu, u atriju palače Sponza svežnjevi su se razvezivali, gradivo fizički otprašivalo, uklanjali od vlage već potpuno propali dijelovi (najčešće u sredini svežnja), a potom se stavljalo u arhivske kutije. Ministarstvo kulture osiguralo je sredstva za izradu ambalaže tj. arhivskih kutija.⁴⁹ Cjelokupan posao preseljenja s fizičkim radni-

⁴⁵ Dragić, Ivo. Osobni intervju. 10. kolovoza 2025.

⁴⁶ HR-DADU-425. Opći spisi. 88. Dopis ravnatelja Povijesnog arhiva u Dubrovniku mr. sc. Ivana Mustača Dubrovačkim bibliotekama (Ur. broj: 920/95-01/17-1/IM/MJ), 22. studenoga 1995.

⁴⁷ HR-DADU-425. Opći spisi. 88. Zaključak Poglavarstva Grada Dubrovnika (Klasa: 402-01/95-01/215, Ur. broj: 2117/01-08-95-2), 5. rujna 1995.

⁴⁸ HR-DADU-425. Opći spisi. 93. Zaključak Poglavarstva Grada Dubrovnika (Klasa: 612-01/97-01/28, Ur. broj: 2117/01-08-98-8), 24. veljače 1998. i Zaključak Poglavarstva Grada Dubrovnika (Klasa: 612-01/97-01/28, Ur. broj: 2117/01-08-98-10), 31. ožujka 1998.

⁴⁹ HR-DADU-425. Opći spisi. 93. Ugovor o korištenju sredstava Ministarstva – izrada ambalaže (Klasa: 612-06/97-01-31, Ur. broj: 532-05-5/97-1), 24. ožujka 1998.

cima (vatrogasci i studenti) stručno smo koordinirali kolege dr. sc. Marijan Sivrić, Zoran Perović, Davor Spajić, Vinicije Lupis i ja, a sudjelovali su i svi arhivski tehničari.

Svjetski uglednici u Dubrovniku

U Dubrovniku se 1. i 2. prosinca 1991. u prepunoj dvorani Doma sindikata održao Forum intelektualaca u organizaciji Konvoja Libertas, na kojemu su govorili član Francuske akademije i Parlamenta Francuske Jean D'Ormesson, poznati filozof i književnik Andre Glucksman i ministar za humanitarna pitanja u Vladi Republike Francuske Bernard Kouchner. Jean D'Ormesson⁵⁰ je istaknuo: „Jako sam ponosan što sam s vama u zatočenom Dubrovniku. Prije nego što sam krenuo iz Pariza, pitali su me prijatelji zašto se upuštam u tu avanturu. Odgovorio sam im da sam u Dubrovniku i prije bio sretan i da, jednako kao i u sreći, želim s Dubrovčanima biti i u nesreći. Naša je ideja jednostavna – treba nas što više dolaziti u Dubrovnik kako bismo dokazali da niste izolirani, koliko god bili okruženi jakim vojnim snagama. Želim što smo samo mi ovdje, što s nama nisu i generalni sekretari UN-a i UNESCO-a, kao i mnogi uvaženi predstavnici Europske zajednice. Jer, zašto služi Europa, ako nije sposobna zaštititi Dubrovnik.”⁵¹ Prisjećajući se ratnih vremena upitao se to i Berislav Bačić, u tim „rđavim bremenima”, humanitarac i voditelj Službe traženja Crvenoga križa Dubrovnik: „Gdje su bili haški istražitelji 1991. i 1992. godine?”⁵² Dolaska Jean D'Ormessona u Dubrovnik prisjetio se i

⁵⁰ Jean D'Ormesson, francuski književnik (Pariz, 16. VI. 1925 – Neuilly-sur-Seine, 5. XII. 2017). Diplomirao filozofiju, bio visoki državni činovnik, poslije predsjednik Međunarodnog vijeća za filozofiju i humanističke znanosti UNESCO-a. Pisao je novinske kolumne, bio glavni urednik dnevnika *Le Figaro* 1974–79. U ranim romanima *Ljubav je užitek* (*L'Amour est un plaisir*, 1956), *Ništavna ljubav* (*Un amour pour rien*, 1960) i *Iluzije mora* (*Les Illusions de la mer*, 1968) tematizirao je potragu za hedonizmom. Potom se okrenuo eruditskim povijesnim romanima: *Slava Carstva* (*La Gloire de l'Empire*, 1971), o imaginarnom srednjovjekovnom carstvu, *Na milosti Boga* (*Au plaisir de Dieu*, 1974), o sudbini jedne francuske plemićke obitelji u XX. st., trilogija *Vječernji vjetar* (*Le Vent du soir*, 1985–87), o društvu XIX. i XX. st. Objavljuje i književnopovijesne eseje (*Moj posljednji san bit će za vas: sentimentalna Chateaubriandova biografija – Mon dernier rêve sera pour vous: une biographie sentimentale de Chateaubriand*, 1982) te zapaženu memoarsku prozu (*Bilo je dobro – C'était bien*, 2002). Član je Francuske akademije. Ormesson, Jean d'. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <https://enciklopedija.hr/clanak/ormesson-jean-d> (21. 8. 2025.).

⁵¹ *Dubrovački vjesnik*. Ratno izdanje. 20. 4. prosinca 1991.

⁵² Orešković, I. *Heroji bez puške*, str. 77.

gospodar Mustać: „S ponosom spominjem člana Francuske akademije i parlamenta, gospodina Jean D'Ormessona, francuskog književnika. Te 1991. godine negdje krajem ljeta, dok se rat nije bio razbuktao, Ormesson je napisao: 'Unakaziti Dubrovnik značilo bi ponoviti *Guernicu*. Međunarodna zajednica bi oštro osudila takav zločin'. E, tog je Ormessona francuska i politička elita ispratila uz vojne počasti, uz izravni TV prijenos, u dvorištu Doma invalida. Govornik je bio francuski predsjednik Macron, koji je na lijes pisca i publicista stavio običnu starinsku olovku, najjače oružje kojim je Omersson, nazivan *bonvivanom*, izdanak stare i ugledne francuske obitelji, baratao u svojem dugom životu. Uz Macrona na posljednjem ispraćaju bili su i njegovi prethodnici Sarkozy i Hollande. Hrvatska i politička kulturna javnost svjesna je što je za hrvatsku nezavisnost značila zauzetost toga člana od četrdeset besmrtnika Francuske akademije znanosti i umjetnosti.”⁵³ Andre Glucksman⁵⁴ je kazao: „Europa je bogata i moćna. Da je malo bolje pazila na stanje kod vas, mogla je predvidjeti događaje i spriječiti zlo koje se zbilo. Ali, tako živi demokracija. Prvo zadovoljstvo demokrata je spavanje. Ja uvažavam pravo na spavanje, ali bojim se da su u ovom slučaju imali malo pretvrd san. Demokracija je uvijek spora u početku. Ali, poslije sve dođe na svoje. Znam da vam je teško čekati, ali bolje da vam kažem da ne gajite iluzije da ćete već sutra biti slobodni, nego da vas prevarim. Nije moguće krajem dvadesetoga stoljeća bombardirati staro kamenje i stare dame, malu djecu i njihove majke i još očekivati da to svijet pozdravi. Ako postoji vojska koja napada ljude i spaljuje knjige, ako postoji vojska koja ruši crkve i spomenike, onda je ta vojska opasna za mir cijeloga svijeta [...] Mi smo ovdje da okružimo *okruživače*. Nadam se da će *okruživači* Dubrovnika i sami shvatiti da su okruženi i u prostoru i u vremenu upravo oni, a ne njihovi zatočeni u ovome vječnom gradu. Oni su, razumjeli to ili ne, manji od Dubrovnika.”⁵⁵

⁵³ Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

⁵⁴ André Glucksmann (francuski: [glyksman]; 19. lipnja 1937. – 10. studenog 2015.) bio je francuski filozof, aktivist i pisac. Bio je vodeća figura novih filozofa. Glucksmann je započeo karijeru kao marksist, koji je poslije odbacio marksizam – lenjinizam i realni socijalizam u popularnoj knjizi *La Cuisinière et le Mangeur d'Hommes* (1975.), a poslije je postao antikomunist i otvoreni kritičar Sovjetskog Saveza i postsovjetske ruske vanjske politike. Bio je snažan zagovornik ljudskih prava. U kasnijim godinama protivio se tvrđujući da je islamski terorizam proizvod sukoba civilizacija između islama i zapadnog svijeta. https://en.wikipedia.org/wiki/Andr%C3%A9_Glucksmann (21. 8. 2025.).

⁵⁵ *Dubrovački vjesnik*. Ratno izdanje. 20. 4. prosinca 1991.

Bernard Kouchner⁵⁶ je naglasio: „Dubrovnik zaista predstavlja nešto više od običnog grada jer je ostavio duboke tragove u povijesti. Dubrovnik simbolizira civilizaciju koju treba sačuvati neoštećenom. Naša je uloga ovdje uspostavljanje humanitarnog koridora kojim Dubrovniku dolazi pomoć u hrani i lijekovima, a onim žrtvama, ženama i djeci, koji to žele, omogućujemo da sigurno napuste Dubrovnik. Naravno, naš cilj nije pražnjenje Dubrovnika, ali pravo je žrtava koje žele da im se omogući da odu bez straha da će poginuti [...] Nadam se, čak i vjerujem, da Dubrovnik do kraja rata više neće doživjeti jake napade kakve je već pretrpio u nekoliko navrata. Europi treba sačuvani Dubrovnik.”⁵⁷ Nažalost, dogodilo se najveće razaranje Grada 6. prosinca 1991., na blagdan Svetog Nikole.

Na kraju svojeg kazivanja gospodar Mustać naveo je samo neke od svjetskih političara i uglednika koji su za vrijeme agresije i nakon oslobođanja juga Hrvatske posjetili Dubrovnik i Dubrovački arhiv: „U sklopu svih nastojanja čuvanja građe važno je bilo također obavijestiti i upoznati međunarodnu javnost u vezi s ovom pisanom riječi. Arhiv je u to vrijeme bio mjesto u koji su dolazili i pružali podršku mnogi velikani diplomacije i znanstvenici velikog značaja. Nabrojiti ću samo neke: Margareth Tacher⁵⁸, američki akademik Galbreith sa sinom Peterom, koji je bio prvi veleposlanik u Republici Hrvatskoj, generalni direktor UNESCO-a Frederico Mayor, koji je otvorio stalni ured Organizacije za zaštitu svjetske kulturne baštine. Njegovi opunomoćenici, gospoda Colin Kaiser i Bruno Carnež bili su naše veliko ohrabrenje. Arhiv je posjetio i ministar za humanitarnu djelatnost Bernard Kouchner, talijanska ministrica za migraciju Margarita Boniver. Svi su oni dolazili u Dubrovnik i pružali svoju podršku i tako pomogli da svijet upozna zločinačku agresiju na grad svjetske kulturne baštine. Oni su svojim apelima na razne svjetske institucije

⁵⁶ Bernard Kouchner (1. studenoga 1939.) je francuski političar i liječnik. Suosnivač je Liječnika bez granica (MSF) i Liječnika svijeta. Od 2007. do 2010. bio je francuski ministar vanjskih i europskih poslova u desno-centrističkoj Fillonovoj vladi pod predsjednikom Nicolasom Sarkozyjem, iako je u prošlosti bio ministar u socijalističkim vladama. Godine 2010. *The Jerusalem Post* smatrao je Kouchnera 15. najutjecajnijim Židovom na svijetu. Od 2015. Kouchner je voditelj radnog procesa za AMU (Agenciju za modernizaciju Ukrajine), gdje doprinosi svojim stručnim znanjem u zdravstvu. (21. 8. 2025.).

⁵⁷ *Dubrovački vjesnik*. Ratno izdanje. 20. 4. prosinca 1991.

⁵⁸ Margaret Hilda Thatcher, barunica Thatcher (rođena Roberts; 13. listopada 1925. – 8. travnja 2013.), bila je britanska državica koja je obnašala dužnost premijerke Ujedinjenog Kraljevstva od 1979. do 1990. i čelnice Konzervativne stranke od 1975. do 1990. Bila je najdugovječnija britanska premijerka 20. stoljeća i prva žena na toj poziciji. Kao premijerka provodila je politiku koja je postala poznata kao *thatcherizam*. Sovjetski novinar nazvao ju je „Željezna lady”, nadimak koji se povezao s njezinom beskompromisnom politikom i stilom vođenja. https://en.wikipedia.org/wiki/Margaret_Thatcher (21. 8. 2025.).

naglašavali važnost pisane memorije koju čuva Dubrovački arhiv, a koja je dokaz identiteta hrvatskog naroda i pravedne obrane svojih ognjišta. Posebno naglašavam svoje poznanstvo koje je preraslo u prijateljstvo sa Škotom, britanskim veteranom, generalom Fitzroyem Maclenom⁵⁹, koji me je i ugostio u svojoj kući u Korčuli. General je bio sudionik partizanskog rata i osobni izaslanik premijera Winstona Churchilla u štabu Josipa Broza Tita. General mi je osobno izjavio: 'Ja sam vojnik, ali ovo što je učinjeno Dubrovniku, to je mogao samo zločinački um.'⁶⁰ General je boravio u Dubrovniku 18. studenoga 1991. Kratko je izjavio: „Šokiran sam onim što sam vidio. U ovom trenutku nisam spreman davati nikakve izjave jer ostajem bez daha. Jedino što mogu reći jest da sam zapanjen izgledom Dubrovnika, opsegom razaranja i izuzetno velikim ljudskim žrtvama. Pitam se je li sve ovo moguće potkraj ovog stoljeća? Imao sam priliku obići ovaj grad i nakon toga iskustva moram ponoviti da sam šokiran.”⁶¹ Gospar Ivan je zaključio: „Sve ovo navodim da bi se barem donekle dozvalo u pamet, što se u tim ratnim godinama zbivalo u Dubrovniku, ali i koliko je važna i ona druga strana; kontakt sa svjetskim uglednicima, da bi se upoznala kulturna javnost kako je na ovim prostorima Dubrovnik bio stoljećima oaza uljudbe, mudre diplomacije i graditeljske skladnosti. Cjelokupna dubrovačka kultura, utemeljena je na temeljima judeokršćanstva, grčke filozofske misli i rimskog prava. Dubrovnik je tako, svojom antikom, predromanikom, romanikom, renesansom, gotikom i barokom, oduvijek bio dio zapadne europske kulturne baštine. Sve je to opisano i upisano u dokumentima slavne Republike. Stoga s punom odgovornošću želim reći: ‘Ovdje u Dubrovniku branila se sloboda koju su nam preci stekli, i to dostojanstveno: *Libertatem quam peperere maiores, digne studeat servare posteritas.*’”⁶²

⁵⁹ Sir Fitzroy Hew Royle Maclean, 1. baronet (11. ožujka 1911. – 15. lipnja 1996.), bio je časnik britanske vojske, pisac i političar. Unionistički zastupnik u parlamentu od 1941. do 1974. Maclean je bio jedan od samo dvaju vojnika koji su se tijekom Drugog svjetskog rata prijavili u britansku vojsku kao vojnici i napredovao do čina brigadira, a drugi je bio budući kolega konzervativni zastupnik Enoch Powell. Maclean je napisao nekoliko knjiga, uključujući svoje memoare *Istočni prilaz*, u kojima je prepričao tri izvanredne serije avantura: putovanja, često inkognito, po sovjetskoj srednjoj Aziji; borbe u Zapadnoj pustinji, gdje se specijalizirao za komandoske napade iza neprijateljskih linija; i život u grubom okruženju s Josipom Brozom Titom i njegovim jugoslavenskim partizanima dok je zapovijedao misijom tamo. https://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Fitzroy_Maclean,_1st_Baronet (21. 8. 2025.).

⁶⁰ Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

⁶¹ *Dubrovački vjesnik*. Ratno izdanje. 17. 23. studenog 1991.

⁶² Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

Nakon oslobođenja juga Hrvatske i normalizacije života arhivsko gradivo Dubrovačke Republike smješteno je u svoj depo ili staro arhivsko spremište na I. katu palače Sponza. Vratilo se opet na „dobre stare” zahrđale metalne konstrukcije. U to doba nije ni moglo drukčije. Preuzimanjem dužnosti ravnatelja 2000. godine pokrenuo sam projekt ugradnje sustava vatrodojave (plin FM 200), protupožarnog i protuprovalnog sustava u palaču Sponza. Tim su se projektom stvorili najsuvremeniji uvjeti preventivne zaštite ukupnog arhivskoga gradiva smještenog u palači Sponza, ali prije svega onoga najvrjednijega značaja iz vremena Dubrovačke Republike. Istovremeno se vršeci te radove pristupilo adaptaciji spremišnog prostora i njegovu opremanju novim sustavom arhivskih regala. Zbog potreba izvođenja radova cjelokupno se gradivo privremeno dislociralo u prizemni prostor u atriju palače Sponza. Ta je okolnost omogućila da se nakon završetka radova i opremanja, a



6. slika: Arhivsko spremište Dubrovačke Republike
(Foto. Tonči Plazibat / Foto Nomad d. o. o.)

prema nalogu Hrvatskog državnog arhiva, arhivski fondovi Dubrovačke Republike vrata u spremište na način da se primijenila nova klasifikacija. Zbog potreba znanstvenika i istraživača, tj. zbog ispravna citiranja i snalaženja, izrađene su usporedne tablice signatura starih serija kad je cjelokupno gradivo Dubrovačke Republike tretirano kao jedinstven fond (kronološko načelo) i onih novih kojim su serije postale zasebni arhivski fondovi (vrsta gradiva). Arhivske kutije neutralne PH 7 vrijednosti rađene su po mjeri za svaki kodeks kako ne bi dolazilo do tzv. „S”“ oštećenja gradiva, a signature na kutijama pisane su krasopisom.

Zaključak

Danas zbivanja oko Arhiva Dubrovačke Republike i palače Sponza, iz tirkizne doline Neretve, pratim na društvenim mrežama. Logično. Svijet glamura. Politika. Kulturna baština u svijetu spektakla umotana u hrvatski nacionalni celofan. Dakako. Kažu: „Sjećanje svijeta jedan je od vrijednih UNESCO-ovih programa koji ima za cilj skrbiti o svjetskoj baštini, učiniti je dostupnom široj javnosti te doprinijeti rastu svijesti o njezinoj sveopćoj vrijednosti. Nakon procesa evaluacije kandidature, a na temelju preporuke Međunarodnoga savjetodavnog odbora te potvrde Izvršnoga odbora, svi arhivski fondovi iz vremena Dubrovačke Republike od 1022. do 1808. godine upisani su u prestižnu listu 'Sjećanje svijeta'.”⁶³ Čitam: „Ministrica kulture i medija dr. sc. Nina Obuljen Koržinek 5. veljače 2024. uručila je ravnateljici Državnog arhiva u Dubrovniku Nikolini Pozniak povelju UNESCO-a povodom upisa arhivskih fondova Dubrovačke Republike na UNESCO-ov popis „Sjećanje svijeta” [...] Uz zahvale i čestitke svima koji su svojim stručnim i znanstvenim radom pridonijeli izučavanju i prezentaciji tog vrijednoga gradiva, uključujući sve prethodne i sadašnje zaposlenike i ravnatelje Državnog arhiva u Dubrovniku, ministrica dr. sc. Nina Obuljen Koržinek naglasila je da količina i kontinuitet prikupljenoga gradiva, njegova starost i vrijednost, doista čini Arhiv Dubrovačke Republike jednim od najbogatijih u ovome dijelu Europe. Dodala je da Arhiv svjedoči civilizacijskim dosezima grada na Mediteranu, dalekosežnog utjecaja koji se ogledao

⁶³ Blago i ponos Grada: Dokumenti iz Dubrovačke Republike na UNESCO-ovoj listi „Sjećanje svijeta”, 2024. URL: <https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/grad/blago-i-ponos-grada-dokumenti-iz-dubrovacke-republike-na-unesco-voj-listi-sjecanje-svijeta-foto-video> (2. 6. 2025.).

u kulturnim i trgovačkim kontaktima s europskim i svjetskim vladarima onoga doba od Španjolske, Vatikana, Austrije, Turske, Njemačke, Francuske, Engleske, pa sve do Rusije i Sjedinjenih Američkih Država.”⁶⁴ Čestitam. Zahvaljujem. No, skrušeno, bez ikakve, ne daj Bože, skrivene loše namjere, pitam: Što bismo svi mi zajedno danas upisivali na liste da nije bilo u vrijeme velikosrpske agresije 1991. i 1992. godine, prije svega hrvatskih branitelja, ali i gospara arhivista Mata Kapovića, Ivana Mustaća, Iva Veselića, Igora Morovića, Iva Dragića, Farida Bajramovića (tajnik) i domara ili kućnog meštra Antuna Dragića, koji su, gotovo iznutra nagoni, odlučili ostati i postići nešto veliko – biti u službi obrane svojega Grada, Dubrovačkoga arhiva, palače Sponza, a prije svega arhivskoga gradića Dubrovačke Republike – nutarnjom snagom i iskonskom voljom nadvladati prouzročenu bol – agresiju. Moći patiti bilo je najmanje. Bitno je bilo ne propasti od unutarnje nevolje i sveopće nesigurnosti. Velika patnja uzrokuje krik. Njihov krik bilo je ostati. To je ono veliko! To je njihova veličina!

Usmeni izvori

Mustać, Ivan. Osobni intervju. 30. rujna 2022.

Veselić, Ivo. Osobni intervju. 8. kolovoza 2025.

Dragić, Ivo. Osobni intervju. 10. kolovoza 2025.

Kapović, Maro. Osobni intervju. 10. kolovoza 2025.

Arhivsko gradivo

Državni arhiv u Dubrovniku (HR-DADU-425). Opći spisi.

⁶⁴ UNESCO-ova povelja Državnom arhivu u Dubrovniku – povodom upisa arhivskih fondova iz razdoblja Dubrovačke Republike na popis liste „Sjećanje svijeta”, 2024. URL: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/unesco-ova-povelja-drzavnom-arhivu-u-dubrovniku-povodom-upisa-arhivskih-fondova-iz-razdoblja-dubrovacke-republike-na-popis-sjecanje-svijeta/25393> (2. 6. 2025.).

Tiskani izvori

- Marinović Ante, Veselić Ivo. *Mljetski statut iz 1345. godine*. Split/Dubrovnik : Splitski književni krug, 2002.
- Šoljić Ante, Šundrica Zdravko, Veselić Ivo. *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*. Dubrovnik : Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.
- NN25/1990., 42/1991.

Novine

- Dubrovački vjesnik*. Ratno izdanje. 10. 26. listopada 1991., 17. 23. studenog 1991., 20. 4. prosinca 1991., 23. 14. prosinca 1991.
- Slobodna Dalmacija*. XLIX. 14738. 10. prosinca 1991., str. 5., XLIX. 14740. 11. prosinca 1991., str. 14.

Literatura

- Cupek Hamill, M. Arhivistika i usmena povijest. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 45(2002), str. 219–226.
- Ficović Ivo. Uništavanje hrvatskih arhiva i arhivske baštine u ratu 1991. – 1992. *Arhivski vjesnik* (Zagreb) 34–35 (1991. – 1992.), str. 213–232.
- Macan Trpimir. *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik : Matica hrvatska Dubrovnik, 2001.
- Mitić Ilija. Mutilacije u dubrovačkom pravu. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (Split). Vol. 22, No. 1, (1980), str. 54–60.
- Orešković Ivo. *Heroji bez puške – Crveni križ Dubrovnik 1991. – 1992*. Dubrovnik : Gradsko društvo Crvenoga križa u Dubrovniku, 2024.
- Polić Maja. Akademik Petar Strčić (1936–2019). In memoriam. *Problemi sjevernog Jadrana* (Rijeka). 18, (2020), str. 207–218.
- Strčić Petar. Mato Kapović (1929–1994). In memoriam. *Historijski zbornik* (Zagreb). XLVII, 1(1994), str. 226–227.

WWW. IZVORI

- Ministar kulture dr. sc. Vlatko Pavletić (31. 5. 1990. – 15. 4. 1992.),
<https://min-kulture.gov.hr/prethodni-ministri/15117>, (12. 8. 2025.).
- Robert Tiozzo je međunarodni vaterpolski sudac (LEN lista 2021.),
<https://hvs.hr/app/uploads/2021/01/POPIS-ME%C4%90UNARODNIH-VATERPOLSKIH-SUDACA-2021-1.pdf>, (19. 8. 2025.).
- Ormesson, Jean d'. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <https://enciklopedija.hr/clanak/ormesson-jean-d> (21. 8. 2025.).
- André Glucksmann, https://en.wikipedia.org/wiki/Andr%C3%A9_Glucksmann
- Bernard Kouchner, https://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Kouchner
- Margaret Hilda Thatcher, *barunica Thatcher*,
https://en.wikipedia.org/wiki/Margaret_Thatcher
- Sir Fitzroy Hew Royle Maclean,
https://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Fitzroy_Maclean,_1st_Baronet (21. 8. 2025.).
- Blago i ponos Grada: Dokumenti iz Dubrovačke Republike na UNESCO-voj listi „Sjećanje svijeta”, 2024. URL: <https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/grad/blago-i-ponos-grada-dokumenti-iz-dubrovacke-republike-na-unesco-voj-listi-sjecanje-svijeta-foto-video> (2. 6. 2025.).
- UNESCO-ova povelja Državnom arhivu u Dubrovniku – povodom upisa arhivskih fondova iz razdoblja Dubrovačke Republike na popis liste „Sjećanje svijeta”, 2024. URL: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/unesco-ova-povelja-drzavnom-arhivu-u-dubrovniku-povodom-upisa-arhivskih-fondova-iz-razdoblja-dubrovacke-republike-na-popis-sjecanje-svijeta/25393> (2. 6. 2025.).

Summary

THE ARCHIVAL MATERIAL OF THE REPUBLIC OF DUBROVNIK MUST REMAIN IN DUBROVNIK – IN SITU – IN THE BASEMENT OF THE SPONZA PALACE

An inspection of the archives of the State Archives in Dubrovnik shows that from 1991 to 1993 there is no preserved documentation on the work of the institution. There are no documents, because there could not have been any at the time of the Greater Serbian aggression and the complete isolation of the City

in 1991 and 1992. The only way to preserve the truth about these events was, first and foremost, to conduct an interview with Mr. Ivan Mustać, wartime director of the Dubrovnik Archives. This work should therefore be understood as the recorded “unwritten words” of Mr. Ivan, but also of other fellow archivists of the Dubrovnik Archives, living witnesses of war suffering, who, in this case, are the only genuine source for historical reconstruction of the rescue of the archival material of the Republic of Dubrovnik in a crisis situation such as the Greater Serbian aggression against Dubrovnik in 1991 and 1992. Testimony from the son of the former director of the Archives Mr. Mato Kapović revealed the course of preventive protection of the archival material of the Republic of Dubrovnik just before the expected attack on the city by JNA forces and Serbian-Montenegrin paramilitary units: “At the beginning of September 1991, my father, then director of the Dubrovnik Archives, Professor Mato Kapović, decided that despite the impending danger of war, the archival material must remain in Dubrovnik. He hired Tonija Šimunović and me, his son Maro Kapović – we were students at that time –, as well as his fellow archivists Ivo Veselić and Igor Morović and the janitor or caretaker Antun Dragić, to transfer the complete holdings of the Republic, from the storage room on the first floor of the Sponza Palace, and place them in a shelter buried underground, affectionately called “the bunker”. That space still exists today, behind the director’s office in the Archives. I don’t recall if there was anyone else from the staff. I think Ivo Dragić, Vedrana Pale and the secretary of the Archives, Farid Bajramović, were also there. Archivists Ivo Veselić and Igor Morović were key figures. They determined what took priority. I remember that we first took materials from some old safes, and then the other files of the Dubrovnik Chancellery and the French Administration. We had some tin crates, but we transported most of the materials in the boxes they were already in. We stacked it in order so that, in better times, it could neatly be returned to storage. We completed everything on time in eleven days, from 16 to 27 September 1991. Cultural heritage in a world of spectacle wrapped in Croatian national cellophane. Of course. They say: “Memory of the World is one of UNESCO’s valuable programmes, aiming to care for world heritage, make it available to the general public and contribute to the growth of awareness of its universal value. After the candidacy evaluation process, and based on the recommendation of the International Advisory Committee and the confirmation of the Executive Committee, all archival fonds from the time of the Republic of Dubrovnik, from 1022 to 1808, were entered into the prestigious ‘Memory of the World’ Register.” But, humbly and without any hidden ill intent—God forbid—I ask: What would we be putting on the lists like these today had it not been for the time of the Greater Serbian aggression in 1991 and 1992, first and foremost, the Croatian defenders, but also archivists Mata Kapović, Ivan Mustać, Ivo Veselić, Igor Morović, Ivo Dragić, Farid Bajramović (secretary) and the janitor or caretaker Antun Dragić, almost instinctively and from within, decided to remain and achieve something great – to serve the defence of their City, the Dubrovnik Archives, the Sponza Palace, and above all the archival materials of the Republic of Dubrovnik. With inner strength and primal will to overcome the pain – aggression. To be able to suffer was the lesser task. It was important not to collapse from inner distress and general insecurity. Great suffering produces a cry. Their cry was to stay. That’s the big one. That’s their size.

Keywords: *Mato Kapović, Director of the Dubrovnik Archives (1963-1991, Ivan Mustać, wartime Director of the Dubrovnik Archives (1991-2000), archival materials of the Republic of Dubrovnik, Sponza Palace, Greater Serbian aggression against the City, crisis situation, oral history, archival material in situ*

SPECIJALNE KNJIŽNICE INDUSTRIJSKIH SUBJEKATA: ŠTO S KNJIGAMA?

Pregledni znanstveni rad

UDK: 930.25:027.7:008

Cilj je članka predstaviti međusobnu povezanost knjižnične i arhivske djelatnosti u očuvanju povijesti područja na kojem djeluju. Specijalna knjižnica u sastavu Državnog arhiva u Sisku sadržava knjižničnu građu koja je izravno povezana s preuzetim arhivskim gradivom industrijskih subjekata koja su djelovala na području nadležnosti DASK-a. Specijalne knjižnice koje su djelovale u tim industrijskim subjektima služile su ponajprije visokoobrazovnomu kadru u svakodnevnom radu radi poboljšanja proizvodnje. Nažalost, malo je informacija o djelovanju knjižnica u arhivskim fondovima, no još uvijek se neke informacije mogu dobiti od bivših zaposlenika. Da nisu preuzeti zajedno s arhivskim gradivom, knjižnična građa specijalnih knjižnica bila bi zauvijek izgubljena, a detaljnom analizom preuzetih knjižničnih fondova fond Knjižnice Državnog arhiva u Sisku postaje jedinstven. U radu će biti predstavljene zbirke preuzete iz specijalnih knjižnica te plan postupanja s građom.

Ključne riječi: *specijalna knjižnica, arhiv, Željezara Sisak, INA Rafinerija nafte Sisak, Radonja/Herbos, Segestica Sisak, knjižnična građa*

Uvod

„Specijalne (stručne) knjižnice prikupljaju građu iz pojedine znanstvene discipline ili određenoga područja ljudskoga znanja, a mogu biti osnovane za potrebe institucija, vladinih ili državnih ureda, medicinskih, pravnih, tehničkih ili sličnih ustanova, privatnih i državnih tvrtki, arhiva i muzeja.”¹

Specijalne knjižnice i arhivi, iako, na prvi pogled, različiti u svojoj funkciji, duboko su povezani svojom temeljnom misijom očuvanja građe i omogućivanja pristupa znanju i informacijama. Specijalne knjižnice fokusirane su na prikupljanje, čuvanje i posredovanje knjižnične građe određenom krugu korisnika (radi same činjenice da većinom djeluju u sastavu matične ustanove)², dok arhivi čuvaju dokumente s pravnom, povijesnom i kulturnom vrijednošću, nastale djelovanjem fizičkih i pravnih osoba.³

Obje ustanove imaju ključnu zadaću – osigurati dostupnost sadržaja koji ima trajnu vrijednost za zajednicu. I knjižnična građa i arhivsko gradivo svjedoče o vremenu i kontekstu u kojem su nastali, što ih čini nezaobilaznim čuvarima kolektivne memorije. Njihova međusobna povezanost očituje se u zajedničkoj brizi za očuvanje informacija i podršku obrazovanju, znanosti i kulturi. Suradnja između arhiva i knjižnica nije samo poželjna, nego i nužna za cjelovit pristup dokumentarnoj baštini.

U suvremenoj hrvatskoj knjižničarskoj terminologiji, knjižnice industrijskih subjekata svrstavaju se u specijalne knjižnice. U ovom radu zadržava se i izraz „stručne knjižnice” jer se upravo tako nazivaju u službenim dokumentima, evidencijama i na žigovima nekadašnjih industrijskih subjekata (Željezara Sisak, Ina Rafinerija nafte Sisak, Radonja/Herbos, Segestica). Time se spaja terminološka dosljednost s autentičnim povijesnim kontekstom.

¹ *Knjižnica*. URL: [https://www.enciklopedija.hr/clanak/knjiznica#:~:text=Specijalne%20\(stru%C4%8Dne\)%20knji%C5%BEnice%20prikupljaju%20gra%C4%91u,dr%C5%BEavnih%20tvrtki%20arhiva%20i%20muzeja](https://www.enciklopedija.hr/clanak/knjiznica#:~:text=Specijalne%20(stru%C4%8Dne)%20knji%C5%BEnice%20prikupljaju%20gra%C4%91u,dr%C5%BEavnih%20tvrtki%20arhiva%20i%20muzeja) (26. 8. 2025.).

² *Standard za specijalne knjižnice*. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1835.html (22. 4. 2025.).

³ *Istražite gradivo*. URL: <http://www.arhiv.hr/Istrazite-gradivo> (22. 4. 2025.).

Za razliku od narodnih, specijalne knjižnice ipak su građom koju posjeduju usko povezane s matičnim ustanovama. Specijalne knjižnice ponajprije služe kao podrška u radu zaposlenicima matične ustanove, kao i njihovim korisnicima.

Fond specijalne knjižnice ovisi o namjeni matične ustanove i, prema tome, može biti usko specijaliziran ili izrazito široko odabran.⁴ Planiranje i razvoj knjižnične zbirke temelje se na potrebama matične ustanove, odnosno korisnika. Knjižnični fond trebao bi biti definiran i usko povezan s djelatnostima matične ustanove, a istovremeno prilagođen korisnicima te knjižničarima koji u njima rade.

Specijalne knjižnice nude i standardne izvore informacija, kao što su časopisi, knjige, bibliografski katalozi, komercijalni katalozi, norme, patentni, tehnička dokumentacija, interne studije, elaborati i izvješća, karte, baze podataka, *online* baze podataka, novine i slično.⁵

U specijalnim knjižnicama najvažniji su izvor informacija knjižničari jer uz informiranje korisnika omogućuju dostupnost izvora i educiraju korisnike u služnju njima te predstavljaju nove sadržaje, osmišljavaju nove programe i usluge.⁶

Specijalne knjižnice, naročito one stručne u industrijskim subjektima, pronalaze i dostavljaju informaciju korisniku što je brže moguće.⁷

Politika nabave knjižnične građe

Prema Standardu za specijalne knjižnice, one u svojem fondu imaju raznoliku građu sadržajno povezanu sa znanstvenim, stručnim i umjetničkim područjem djelovanja matične ustanove i u skladu s potrebama osnivača i ciljane skupine korisnika.⁸

⁴ Špac, V.: *Specijalnost specijalnih knjižnica i Sekcija za specijalne knjižnice HKD-a*. URL: <https://arhiva.hkdrustvo.hr/www.hkdrustvo.hr/hkdnovosti/clanak/871.html> (22. 4. 2025.).

⁵ Tokić, I. Bekavac-Lokmer, F. Mihalić, I. Takač, M. Izvori informacija u specijalnoj knjižnici. *Specijalne knjižnice – izvori i korištenje znanja : zbornik radova*, ur. Maja Jokić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003., str. 85.

⁶ Tokić, I. Bekavac-Lokmer, F. Mihalić, I. Takač, M. Izvori informacija u specijalnoj knjižnici. *Specijalne knjižnice – izvori i korištenje znanja : zbornik radova*, ur. Maja Jokić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003., str. 85.

⁷ *Library public services*. URL: https://online.aiou.edu.pk/LIVE_SITE/SoftBooks/9211.pdf (22. 4. 2025.).

⁸ *Standard za specijalne knjižnice*. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1835.html (6. 5. 2025.).

Svaka knjižnica, prema tome, mora imati Smjernice za nabavu knjižnične građe i izgradnju zbirka. Taj dokument služi kako bi se definirala svrha, opseg i sadržaj knjižničnog fonda.⁹

Za ovaj rad važno je definirati kriterije nabave građe u Knjižnici Državnog arhiva u Sisku:

- knjige potrebne za rad djelatnika Arhiva
- knjige, časopisi, novine koje pokrivaju djelokrug rada Državnog arhiva u Sisku
- autori i nakladnici koji objavljuju građu povezanu s djelokrugom rada ili djeluju na tom području
- referentna građa i priručnici
- katalozi, zbornici raznih kongresa i savjetovanja povezani s arhivističkom djelatnosti, povijesti, knjižničarstvom
- stari udžbenici i priručnici radi popunjavanja zbirke
- građa koja bi zbog svoje specifičnosti bila od interesa korisnicima knjižnice ili istraživačima (na primjer, stručna literatura nastala djelovanjem stvaratelja arhivskih fondova, a pomaže u korištenju i razumijevanju toga djelovanja)
- jedinstvenost/rijetkost.

Upravo su posljednja dva kriterija od interesa za ovaj rad jer je to zaista veliko područje i treba biti na oprezu kako se fond ne bi pretrpao nepotrebnim naslovima (ograničen prostor).

Narodne knjižnice, nažalost, nemaju potreban prostor za čuvanje tako opsežnih zbirka (i uopće njihovu nabavu), pa tu zadaću preuzimaju specijalne knjižnice koje mogu posvetiti i to malo prostora što imaju za smještaj građe i očuvanje od zaborava.

⁹ *Standard za specijalne knjižnice*. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1835.html (6. 5. 2025.).

Knjižnica Državnog arhiva u Sisku

Knjižnica Državnog arhiva u Sisku upisana je u Upisnik knjižnica Republike Hrvatske 2024. godine, iako postoji, prema zapisima u inventarnim knjigama, još od 1970. godine. Tada se započelo upisom knjiga kao sitnog inventara koje je tada Povijesni arhiv posjedovao. Knjige su svoj put do Arhiva nalazile kao redovita izdanja upravnih tijela i društveno-političkih organizacija, darovi zaposlenika, otkup od pojedinca koji su nudili rijetka izdanja starih knjiga i slično. Službene nabave nije bilo u samim počecima. S vremenom se knjižnični fond povećavao. Do 1972. godine u knjigu inventara upisano je 1278 primjeraka, a od 1987. godine do dolaska knjižničara 2022. godine, upisano je do 7700 primjeraka građe. Tih 7700 primjeraka nije realno stanje. Naime, tijekom posljednjih 17 godina priljev u knjižnicu bio je znatan, zahvaljujući interventnim preuzimanjima arhivskoga gradiva industrijskih subjekata koja su svojevremeno djelovala na području Siska, kao što su INA Rafinerija nafte Sisak, Željezara Sisak, Segestica i Radonja/Herbos.

Svaki od tih industrijskih subjekata u svojem sastavu imao je specijalnu knjižnicu, više ili manje uređenu, koja je prije svega služila obrazovanom kadru zaposlenika jer se radi o stručnim knjigama i časopisima usko povezanim s djelatnostima kojima su se bavili. Knjige su u sve knjižnice dolazile prema popisima koje su zaposlenici sastavljali¹⁰, a u nekima su knjižničari pratili domaću i inozemnu tekuću literaturu te je i nabavljali.¹¹

Iako knjižnična građa formalno nije dio arhivskoga gradiva, osim ako nije nastala djelovanjem pravnih i fizičkih osoba čije gradivo se preuzima, dio knjižničnog fonda ipak je preuzet jer bi u suprotnom bio trajno izgubljen i završio kao otpad, a kao takav nepovratno izgubljen za buduća istraživanja.¹²

¹⁰ Informacija dobivena u razgovoru s nekadašnjim knjižničarima ili zaposlenicima navedenih industrijskih subjekata (travanj 2025.).

¹¹ HR-DASK-918. Željezara Sisak (nesređeni fond). Izvještaji o radu Radne zajednice Razvoja kadrova, informiranja i koordinacije.

¹² Razgovor s nekadašnjim knjižničarima i zaposlenicima industrijskih subjekata u pitanju.

Povijesni kontekst

Ono što povezuje te, nekada velike industrijske subjekte jest procvat i razdoblje rasta koji su bilježili u drugoj polovici 20. stoljeća. A ono što se smatra glavnim obilježjem organizacije rada u razdoblju socijalizma u Hrvatskoj, radničko je samoupravljanje. Radničko samoupravljanje bilo je temeljni oblik upravljanja poduzećima u razdoblju od pedesetih do devedesetih 20. st. Po svojoj ideji, radnici su putem radničkih savjeta trebali kolektivno odlučivati o poslovanju, organizaciji rada i raspodjeli dohotka. Sustav je naglašavao participaciju, društveno vlasništvo i solidarnost, nudeći se kao alternativa državnom centralizmu i kapitalističkom menadžmentu. Međutim, u praksi su ideal i stvarnost često odstupali – odluke su nerijetko bile formalne, a stvaran utjecaj radnika ograničen. Samoupravljanje je ipak bilo povezano s obrazovanjem radnika, razvojem stručnih služba (primjerice, knjižnica) i uključivanjem zaposlenih u kulturni i stručni život poduzeća, iako su ti aspekti često služili više kao potvrda ideološkog okvira, nego kao autentična potreba.¹³ Uz stručne knjižnice osnivane su i sindikalne knjižnice koje su radnicima nudile mogućnost kulturnog uzdizanja, premda u granicama propisanih sadržaja.

Stručna knjižnica Željezare Sisak¹⁴

Željezara Sisak osnovana je davne 1939. godine kao Talionica Caprag. Lokacija je odabrana zbog blizine sirovina, pristupačne riječne plovidbe i dostupne radne snage. Nakon Drugog svjetskog rata tvornica je nacionalizirana i proširena te je postala jedini proizvođač bešavnih cijevi u Jugoslaviji.¹⁵ Tijekom devedesetih 20. st. prošla je nekoliko neuspješnih privatizacija, a 2007. godine prodana je američkoj kompaniji CMC, a 2012. talijanskoj grupi Danieli, koja je proizvodnju obnovila pod imenom ABS Sisak.¹⁶ Slavu prijeratne Željezare nikada nitko nije dosegao.

¹³ *Samoupravljanje*. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/samoupravljanje> (6. 5. 2025.).

¹⁴ Vuković, Lj. *Stručna knjižnica Željezare u Sisku*. URL: <http://silverstripe.fkit.hr/kui/assets/Uploads/412-414.pdf> (15. 4. 2025.).

¹⁵ Kužić, M. *Željezara Sisak*. 18. 1. 2022. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/zeljezara-sisak-2/> (6. 5. 2025.).

¹⁶ *Željezara Sisak. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zeljezara-sisak> (6. 5. 2025.).

Stručna knjižnica Željezare Sisak kao stručna služba postojala je od 1953. do 2007. godine. Razvoj Stručne knjižnice pratio je razvoj Željezare Sisak od male talionice u veliki metalurški kombinat. Sve je krenulo od male priručne knjižnice, preko INDOK centra pa sve do knjižnice kakva je bila na svojem samom kraju uzrokovanom stečajem Željezare Sisak. Sve do 1990. godine Stručna knjižnica nalazila se u uzlaznoj putanji. Nakon 1990. izostaje sustavna nabava, a u vezi s polaganim propadanjem metalurškog kompleksa Željezare. Posljednji popis knjiga iz 2002. godine pokazuje 20 490 primjeraka knjiga i brošura, 627 naslova časopisa, preko 3000 fotokopija članaka iz časopisa koje Stručna knjižnica nije posjedovala (za što su, prema Izvještajima o radu Radne zajednice Razvoja kadrova, informiranja i koordinacije dostupnim u Državnom arhivu u Sisku izdvajali znatna sredstva)¹⁷.

Fond se sastojao od literature iz područja metalurgije i prerade metala, fizike, matematike, kemije, strojarstva, građevinarstva i elektrotehnike, a zatim i filozofije, psihologije i sociologije. Otprilike 30 godina Stručna knjižnica nalazila se u Institutu za metalurgiju Sisak.

Nakon zatvaranja Instituta i Stručne knjižnice, sudbina građe bila je upitna. Dio je preuzeo Metalurški fakultet u skladu sa svojim potrebama, no velik je dio preuzetih knjiga otpisan zbog zastarjelosti.¹⁸ Malen dio preuzela je Narodna knjižnica i čitaonica Vlado Gotovac Sisak, i to dio referentne literature koja je već tada bila podosta uništena vlagom.¹⁹ Dio knjiga i časopisa koji su se nalazili po uredima pogona završio je u Državnom arhivu u Sisku (nisu na popisu o primopredaji). Preuzet je samo malen dio nekada ogromnog stručnog fonda.²⁰

Državni arhiv u Sisku preuzeo je elaborate djelatnika Željezare Sisak, stručnu građu na hrvatskom, ruskom i njemačkom jeziku, uvezana godišta časopisa *Stahl*

¹⁷ HR-DASK-918. Željezara Sisak (nesređeni fond). Izvještaji o radu Radne zajednice Razvoja kadrova, informiranja i koordinacije.

¹⁸ Razgovor sa Sanjom Vujnović, voditeljicom Knjižnice Metalurškog fakulteta u Sisku.

¹⁹ Razgovor s Jasminkom Jagačić-Borić, voditeljicom Zavičajne zbirke Narodne knjižnice Vlado Gotovac.

²⁰ Konačnu sudbinu Stručne knjižnice nije bilo moguće saznati na drugi način osim razgovorom s ljudima koji su u to bili upleteni: Ljiljana Vuković (zaposlenica Željezare Sisak od 1972. godine, većinu radnog staža provela u Stručnoj knjižnici, posljednja zaposlenica Knjižnice i voditeljica); Sanja Vujnović (voditeljica Knjižnice Metalurškog fakulteta u Sisku); Jasminka Jagačić-Borić (voditeljica Zavičajne zbirke u Narodnoj knjižnici i čitaonici Vlado Gotovac Sisak); Nataša Biličić i Dario Franić (zaposlenici Državnog arhiva u Sisku koji su preuzimali arhivsko gradivo iz Željezare Sisak).

und Eisen, Stalj, Metalurgija i Čelik. Ukupno stotinjak knjiga i tridesetak godišta časopisa.



1. slika: Željezara Sisak, primjer iz knjižnice

Stručna knjižnica INA Rafinerije nafte Sisak

Rafinerija nafte Sisak osnovana je 1927. godine kao poduzeće za preradu nafte. Od 1964. godine udružena s Rafinerijom nafte Rijeka i Naftaplinom iz Zagreba čini Kombinat za naftu i plin, koji je nastavio djelovati pod imenom INA industrija nafte.²¹ Proizvodnja je ugašena 2018. godine odlukom većinskog vlasnika.

O Stručnoj knjižnici INA Rafinerije nafte Sisak malo je dostupnih informacija.²² Sama Knjižnica otvorena je 1956. godine²³ te je služila radnicima Rafinerije nafte Sisak. Djelovala je sve do 2016. godine kada je dio građe preseljen u INDOK Zagreb, a dio otpisan.

Dio otpisanog knjižničkog fonda je 2015. godine izlučen i predan Državnom arhivu u Sisku. Prije toga građa je otpisana po idućim kriterijima:

- previše primjeraka istog naslova – duplikata na drugim lokacijama (Zagreb, Rijeka)
- zastarjelost sadržaja
- oštećenost/dotrajalost predloženih naslova
- građom se ne koristi.²⁴

Navedeni popis otpisa sadržava pozamašan broj primjeraka, a u Državni arhiv u Sisku dospjelo je 923 primjerka. Najveći broj primjeraka pripada stručnoj literaturi te znatan broj referentnoj zbirci (rječnici, leksikoni, i slično) ponajviše na hrvatskom i engleskom jeziku (latinica).

Knjižnica je svojim fondom pokrivala područje petrokemije, kemije, polimerne kemije, kemijskog inženjerstva i tehnologije, rudarstva, tehnologije nafte i plina, ekologije, energetike marketinga i ekonomije,²⁵ a dio zbirke činili su mnogi rječnici, pravopisi, informatičke knjige, razni zakoni i slično.

²¹ *Rafinerija nafte Sisak*. 2022. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/rafinerija-nafte-sisak/> (6. 5. 2025.).

²² HR-DASK-930. Rafinerija nafte Sisak (nesređeni fond).

²³ Prema preuzetim knjigama, najstariji žigovi s inventarnim brojevima manjima od 100 datiraju iz 1956. godine te se ta godina može smatrati godinom kada je službeno Stručna knjižnica započela s radom. (op. a.)

²⁴ HR-DASK-930. Rafinerija nafte Sisak. Prijedlog za izlučivanje knjiga iz knjižničkog fonda (Sisak) – Zaključak interne komisije (11. 9. 2015.).

²⁵ *INA INDOK* / Centar za znanstvene informacije Ruđer Bošković. URL: <https://www.lib.irb.hr/web/hr/blog/item/471-ina.html> (25. 4. 2025.).



2. slika: INA Rafinerija nafte Sisak, primjer iz knjižnice

Stručna knjižnica Segestice Sisak

Segestica Sisak svoje početke bilježi davne 1917. godine. Petar Teslić, kao vlasnik trgovine alkoholom, žitaricama i drugom robom, kupuje 1920. godine Pecaru Sisak. S vremenom je proširio proizvodnju, a pogon za proizvodnju pića postao je renomirani jugoslavenski proizvođač. Od 1974. godine djeluje unutar prehrambenog poduzeća Podravka iz Koprivnice. Naposljetku je pod Badelom 1862. otišla u stečaj 2011. godine.²⁶

O stručnoj knjižnici Segestice nema pisanih informacija.²⁷ Od usmenih informacija bivših zaposlenika moglo se saznati samo da je knjižnica postojala, no, nažalost, ne i neke druge informacije koje se tiču djelovanja same knjižnice. Činjenica je da je knjižnica posjedovala žig s oznakom vlasništva stručne knjižnice, pa se može pretpostaviti da je netko bio zadužen za knjižnicu (ne nužno knjižničar, nego je moguće da je to bila samo osoba koja je bilježila priljev građe²⁸).

Knjižnična je građa u Arhiv došla zajedno sa zapisnikom o primopredaji arhivskoga gradiva (potpisao stečajni upravitelj).

Arhiv je preuzeo 234 naslova, od kojih najveći broj pripada stručnoj literaturi (kemija, tehnološki procesi i slično) na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku, pedesetak naslova povijesne tematike specifičnih za to vrijeme (radnički pokret, socijalizam, NOB, samoupravljanje i slično), nekoliko romana te nekoliko primjeraka referentne zbirke (rječnici, zakonodavstvo).

Radonja/Herbos

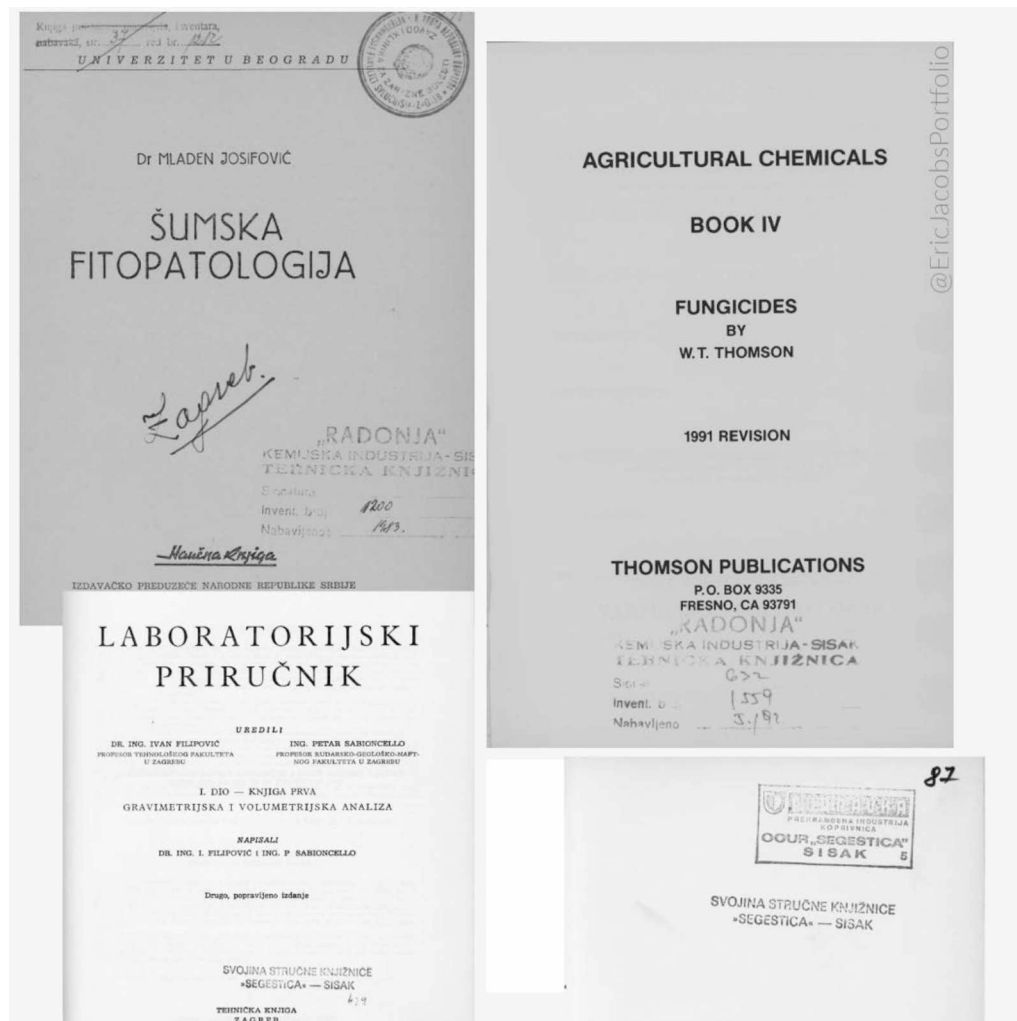
Radonja, kemijska industrija Sisak, osnovana je 1946. godine kao tvornica vinske kiseline. S vremenom su Radonji pripojeni različiti pogoni proizvodnje, i tako je mijenjan i asortiman. Proizvodnja vinske kiseline prestala je šezdesetih godina 20. st. te su pogoni prenamijenjeni za proizvodnju atrazina i tekućih pesticida.

²⁶ Godinić Mikulčić, M. *Segestica*. 2020. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/segestica/> (6. 5. 2025.).

²⁷ HR-DASK-915. Segestica Sisak (nesređeni fond).

²⁸ Op. a.

Poduzeće prošlo postupak privatizacije devedesetih te nastavlja djelovati kao Herbos d. d. Proizvodnja je prekinuta 2014. godine.²⁹



3. slika: Radonja i Segestica, primjer iz knjižnice

²⁹ Herbos. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/herbos/> (6. 5. 2025.).

Institut za fitofarmaciju osniva se 1964. godine, u sklopu kojega je djelovala stručna knjižnica. Iako zapisa o knjižnici nema,³⁰ ona je djelovala po načelu slobodnog pristupa. Nije bilo zaposlenih knjižničara, knjige su se posuđivale po načelu „uzmi i pošteno vrati”, što se s vremenom počelo iskorištavati te su knjige ostajale kod „poštenih” posuđivača. Nije bilo čak ni kartica kojima bi se bilježila posudba. Knjige su se nabavljale bez problema jer su služile stručnom i obrazovanom osoblju u razvijanju novih ideja i proizvoda. Nabavljale su se po potrebi, prema popisima koje su sastavljali zaposlenici.³¹

Od Herbosa je u stečajnom postupku, bez primopredajnog zapisnika, preuzeto 162 primjerka stručnih knjiga, što iz stručne knjižnice, što iz ureda uz arhivsko gradivo. Najveći je broj knjiga na hrvatskom jeziku i latinici, zatim na engleskom jeziku.

Analiza i plan zbrinjavanja knjižničnih fondova stručnih knjižnica

Odabir naslova preuzetih u interventnim preuzimanjima, a koji će ostati u knjižnici nije jednostavan. Prije svega, pojavljuje se pitanje koje stručne knjige (govori se o stručnim knjigama koje pokrivaju područje djelatnosti poduzeća, na primjer, kemija, tehnologija i slično) obraditi, a koje izlučiti. U ovom slučaju vodit ćemo se kriterijem jedinstvenosti/rijetkosti, ali i specifičnosti i povezanosti uz arhivski fond u pitanju.

Pregledavat će se skupni katalozi hrvatskih knjižnica, ali i COBISS Slovenija, COBISS Srbija i COBISS BiH te nacionalne knjižnice po potrebi za knjige na stranim jezicima (Austrija – Österreichische Nationalbibliothek, Njemačka – Deutsche National Bibliothek, katalog Kongresne knjižnice – Library of Congress Catalogue). Katalozi hrvatskih knjižnica uključuju Skupni katalog sustava Zaki, katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Skupni katalog Crolist, Skupni katalog – OPAC – Metelgrad, Digitalnu zbirku i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te Mrežni katalog Knjižnice Instituta Ruđer Bošković.

³⁰ HR-DASK-929. Radonja Sisak (nesređeni fond).

³¹ Razgovor s Vesnom Biličić, koja je svojevremeno započela rad upravo na Institutu (1970-te) te radila u tvornici do umirovljenja na raznim poslovima (uključujući i voditeljska mjesta).

U slučaju da knjiga postoji u manjem broju primjeraka u dvama ili trima nacionalnim katalozima, ostat će za obradu (za naslove domaćih autora). Ako se određeni naslov izravno može povezati s arhivskim fondom i za njegovo bolje razumijevanje, obradit će se i ostati u fondu Knjižnice bez obzira na broj primjeraka u drugim knjižnicama. U slučaju većeg broja primjeraka dostupnih u knjižnicama u Republici Hrvatskoj, naslov će se izlučiti. Za knjige na stranim jezicima najprije će se pregledati nacionalni katalozi, a zatim i inozemni, kako bi se procijenila važnost djela i utvrdilo je li usko povezano s arhivskim fondom i procesom proizvodnje (opisan u arhivskom fondu).

Knjige na ruskoj cirilici, kao i časopisi, detaljno će se istražiti i pokušati dovesti u vezu s arhivskim fondom prije same odluke o obradi. Bit će dovoljno da se naslov pojavljuje u barem jednoj knjižnici u Hrvatskoj jer je na taj način dostupan međuknjižničnom posudbom, osim ako nije u izravnoj vezi s preuzetim arhivskim fondom.

Djela nastala radom i istraživanjem zaposlenika, kao što je to bio slučaj sa Željezaram Sisak i Ininom Rafinerijom nafte Sisak, ostajat će dio knjižničnog fonda iako je diskutabilno pripadaju li knjižnici ili arhivskom fondu. O tome će odlučiti Knjižnični odbor zajedno s voditeljem obrade arhivskoga gradiva, na temelju lakše pretraživosti i dostupnosti građe koja ide u korist potencijalnih korisnika.

Nakon što se provede izlučivanje stručne knjižnične građe, pristupit će se analizi građe druge tematike, kao što su beletristika, povijest, zakonodavstvo, rječnici i slično. Kako je praksa bila i dosad, naslovi takozvane lijepe književnosti ostat će dio knjižničnog fonda Arhiva samo ako su specifični ili rijetki. Ako je djelo nezanimljivo što se tiče izdanja ili tematike, ili nije povezano izravno s arhivskim fondom, bit će izlučeno.

Knjige koje pripadaju stručnim knjigama, no tiču se politike, povijesti, zakonodavstva i slično, analizirat će se kao i druge stručne knjige. Dio fonda ostat će one knjige koje su jedinstvene ili rijetke, ili one koje svojim sadržajem doprinose knjižničnoj zbirci i arhivskom fondu.

Časopisi će proći istu analizu kao i knjige kako bi im se utvrdila vrijednost. Neki časopisi poput *Stahl und Eisen* i *Stalj-a* izlaze i danas te su svi brojevi dostupni *online*. Nažalost, nisu pretraživi po ključnim riječima pa je nemoguće u kratkom roku saznati spominje li se sisačka poduzeća (Željezara Sisak) u pojedinim člancima, iako

je vjerojatnost za to poprilično velika. Inače, obrada časopisa ide do razine članka koji su važni za područje nadležnosti Arhiva kako bi bili lakše i brže pretraživi. Za časopise koji nisu na hrvatskom jeziku i latinici, dodatnu otegotnu okolnost čini ruska ćirilica, no uz pomoć alata za transliteraciju i prijevod, i to će biti moguće u razumnom roku.

Iako provjera dostupnosti naslova u katalozima narodnih i drugih knjižnica daje vrijednu početnu sliku, ovakav sustav ima određene nedostatke. Naime, opće zbirke knjižnica nisu depozitarne pa primjerci, iako trenutačno evidentirani, mogu kroz reviziju fonda biti otpisani, osobito kada je riječ o zastarjeloj stručnoj literaturi. Zavičajne zbirke donekle povećavaju vjerojatnost trajna čuvanja, no i one nisu obvezne zadržati svu građu. Ako naslovi nisu obuhvaćeni zbirkom *Croatica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* ili zavičajnim zbirkama narodnih knjižnica, ne postoji jamstvo da će biti trajno čuvani kao dio nacionalne kulturne baštine. Također, sama evidencija u katalogu ne znači i realnu dostupnost građe korisnicima jer ona može biti isključena iz posudbe ili čuvana u spremištima. Za inozemne kataloge problem je još izraženiji, jer iako potvrđuju postojanje naslova, ne osiguravaju trajnu prisutnost primjeraka u Hrvatskoj. Sve to pokazuje da bi arhivska knjižnica trebala preuzeti ulogu trajna čuvara specijalizirane građe kako bi se spriječio njezin nestanak iz javnog prostora.

Formirati zbirke zasebnih poduzeća ili ih uklopiti prema UDK oznakama u postojeći fond samo s napomenom (u knjižničnom softveru) da su iz određene zbirke? – jedno je od legitimnih pitanja koje zahtijeva odgovor prije same analize fonda. Kako bi korisnicima bilo što lakše pretraživanje knjižničkog fonda određenog poduzeća, prijedlog je formirati zbirke prema imenima poduzeća.

Nadalje, pojavljuje se pitanje što s knjigama koje nisu usko povezane sa samom proizvodnjom, nego se odnose na zakonodavstvo, povijest, politiku i slično, a nisu djela lijepe književnosti. Kako je navedeno da je povijesno gledano zanimljivo razdoblje kada su poduzeća djelovala i dobro poslovala, važno je fond ostaviti kao cjelinu kako bi predstavljala duh određenog trenutka u povijesti.

Preuzeta knjižnična građa već sada ima praktičnu ulogu u svakodnevnom radu Arhiva. Zaposlenici se koriste njome pri sređivanju arhivskoga gradiva jer im omogućuje razumijevanje stručne terminologije, tehnoloških procesa i specifičnog konteksta nastanka dokumenata. Istraživačima koristi kao dopunski izvor arhivskomu gradivu jer pruža dodatan uvid u industrijsku, tehnološku i društveno-povijesnu

pozadinu poduzeća. Time knjižnična građa postaje interpretativni most između arhivskih dokumenata i šire stvarnosti iz koje su oni proizašli.

Potencijal za zajednicu višestruk je: omogućuje istraživanja industrijske i radne povijesti, sagledavanje razvoja lokalne memorije te bolje razumijevanje šira društvenog i kulturnog okvira. Budući da narodne knjižnice nemaju obvezu ni kapacitete trajno čuvati takve specijalizirane zbirke, arhivska knjižnica ovdje preuzima ključnu ulogu zaštite i interpretacije. Time se uloga arhiva proširuje – izvan samog čuvanja dokumenata – na očuvanje i interpretaciju industrijske i kulturne baštine u zajednici.

Zaključak

Primjeri knjižnica Željezare Sisak, INA Rafinerije nafte Sisak, Segestice i Radonje/Herbosa jasno pokazuju da su specijalne knjižnice industrijskih subjekata bile važan dio radnog, obrazovnog i kulturnog života poduzeća. One su osiguravale pristup stručnoj literaturi i časopisima, pratila se domaća i strana produkcija te su se zaposlenici mogli koristiti fondom kao podrškom u stručnom usavršavanju. Gašenjem poduzeća ti su fondovi ostali bez institucionalnog zaštitnika i bili izloženi potpunom nestanku. Bez interventnog preuzimanja u Državni arhiv u Sisku, većina bi završila na otpadu, čime bi nepovratno bio izgubljen važan dio industrijske, stručne i kulturne memorije regije.

Danas ta građa, iako još uvijek neobrađena, već ima praktičnu ulogu. Zaposlenici Arhiva koriste se njome kao pomoć pri sređivanju arhivskoga gradiva jer ona omogućuje razumijevanje stručne terminologije i tehnoloških procesa. Istraživačima pak čini dopunski izvor koji obogaćuje arhivsko gradivo i omogućuje cjelovitije sagledavanje povijesti poduzeća i radne svakodnevice. Takva kombinacija arhivske i knjižnične građe stvara interpretativni most između dokumenata i stvarnosti iz koje su oni nastali.

Potencijal tih zbirka daleko nadilazi njihovu tehničku ili znanstvenu vrijednost. One su dragocjen izvor za istraživanja industrijske i radne povijesti, razvoja tehnologije, ekonomskih odnosa, ali i socijalne povijesti – od radničkog obrazovanja do kulturnog života u zajednici. Njihovo očuvanje ima važnu ulogu i u obli-

kovanju lokalne memorije jer svjedoči o razdoblju u kojem su poduzeća bila nositelji gospodarskog, kulturnog i društvenog razvoja Siska i okolice.

U budućnosti će biti nužno provesti sustavnu obradu, reinventarizaciju i selekciju građe uz jasno definirane kriterije – kako bi se osigurala njezina održivost i istraživačka iskoristivost. Posebno treba paziti na građu koja se ne može pronaći u zbirkama drugih knjižnica u Hrvatskoj i regiji ili koja je izravno povezana s arhivskim fondovima. Ipak, prava vrijednost preuzetih zbirka moći će se sagledati tek nakon što prođe više godina sustavne obrade i analize korištenja građe u istraživačkom i stručnom radu. Tek tada će se jasnije pokazati koliko one doista pridonose razumijevanju industrijske i kulturne prošlosti te oblikovanju identiteta zajednice.

Suradnja arhiva i specijalnih knjižnica nije samo poželjna, nego je i nužna za očuvanje baštine. U konačnici, odgovornost je arhiva da očuva tu građu kao jedinstveno svjedočanstvo industrijske i kulturne prošlosti, ali i kao resurs koji će budućim generacijama omogućiti razumijevanje jednog važnog razdoblja lokalne i nacionalne povijesti.

Literatura

Arhivsko gradivo:

HR-DASK-915. Segestica Sisak (nesređeni fond).

HR-DASK-918. Željezara Sisak (nesređeni fond).

HR-DASK-929. Radonja Sisak (nesređeni fond).

HR-DASK-930. Rafinerija nafte Sisak (nesređeni fond).

Članci u časopisima, radovi u zbornicima:

Tokić, I. Bekavac-Lokmer, F. Mihalić, I. Takač, M. Izvori informacija u specijalnoj knjižnici. *Specijalne knjižnice – izvori i korištenje znanja : zbornik radova*, ur. Maja Jokić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003., str. 84–90.

Mrežni izvori:

- Godinić Mikulčić, M. *Segestica*. 2020. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/segestica/>
Herbos. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/herbos/>
INA INDOK / Centar za znanstvene informacije Ruder Bošković. URL: <https://www.lib.irb.hr/web/hr/blog/item/471-ina.html>
Istražite gradivo. URL: <http://www.arhiv.hr/Istrazite-gradivo>
Knjižnica. URL: [https://www.enciklopedija.hr/clanak/knjiznica#:~:text=Specijalne%20\(stru%C4%8Dne\)%20knji%C5%BEnice%20prikupljaju%20gra%C4%91u,dr%C5%BEavnih%20tvrtki%2C%20arhiva%20i%20muzeja](https://www.enciklopedija.hr/clanak/knjiznica#:~:text=Specijalne%20(stru%C4%8Dne)%20knji%C5%BEnice%20prikupljaju%20gra%C4%91u,dr%C5%BEavnih%20tvrtki%2C%20arhiva%20i%20muzeja)
Kužić, M. *Željezara Sisak*. 18. 1. 2022. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/zeljezara-sisak-2/>
Library public services. URL: https://online.aiou.edu.pk/LIVE_SITE/SoftBooks/9211.pdf
Rafinerija nafte Sisak. 2022. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/rafinerija-nafte-sisak/>
Samoupravljanje. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/samoupravljanje>
Standard za specijalne knjižnice. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1835.html
Špac, V. *Specijalnost specijalnih knjižnica i Sekcija za specijalne knjižnice HKD-a*. URL: <https://arhiva.hkdrustvo.hr/www.hkdrustvo.hr/hkdnovosti/clanak/871.html>
Vuković, LJ. *Stručna knjižnica Željezare u Sisku*. URL: <http://silverstripe.fkit.hr/kui/assets/Uploads/412-414.pdf>
Željezara Sisak. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zeljezara-sisak>

Summary

CORPORATE SPECIAL LIBRARIES: WHAT ABOUT THE BOOKS?

The goal of this paper is to raise the awareness of the connection between libraries and archives, using the example of the industrial and cultural heritage of the Sisak region – specifically the library collections of companies following bankruptcy or liquidation. The central question is: what should be done with the library materials left behind by once-active special libraries?

According to current legislation, both archives and libraries are tasked with preserving and ensuring access to materials of lasting value for culture, science and history. However, there is a grey area when it comes to professional (non-literary) library materials found in industrial corporations that have ceased

operations. These materials are often not considered archival materials, nor are they treated as valuable library collections.

Several industrial enterprises had special libraries that were an integral part of their operations, containing extensive collections related to their professional activities. Željezara Sisak, INA Sisak oil refinery, Radonja/Herbos and Segestica Sisak were leading industrial entities in the region for over half a century. During the era of socialist self-management, there was a strong emphasis on workers' education, housing and cultural development. Alongside union libraries that supported the general education of workers, special libraries within enterprises served as important centres for professional training, information dissemination and education.

Although they may not fall under archival protection, special libraries of this kind are a vital part of industrial and cultural heritage. Their value lies in documenting knowledge, technology and the social context of the period, thus making them an integral part of the archival fonds in question. It is essential to develop protocols for identifying, preserving and bibliographical processing of these collections in cooperation with parent institutions – most notably, archives.

Keywords: *special libraries, Željezara Sisak, INA rafinerija nafte Sisak, Radonja/Herbos, Segestica Sisak, library collections*

RAD U NACIONALNOM ARHIVSKOM INFORMACIJSKOM SUSTAVU – NOVI IZAZOVI PRED SLUŽBAMA ZA ZAŠTITU GRADIVA IZVAN ARHIVA

Stručni rad

UDK: 930.25:004.4:005.92(497.5)

U tekstu se predstavlja rad u Nacionalnom arhivskom informacijskom sustavu (dalje: NAIS), koncipiranom da integrira arhivske evidencije kao potporu lakšoj i bržoj dostupnosti, usporedivosti i iskoristivosti informacija o arhivskom gradivu, a istovremeno i podržava poslovanje arhiva sa stvarateljima, vlasnicima i posjednicima gradiva.

Budući da je upravljanje spisima poslovna funkcija prisutna u svakoj javnoj i privatnoj organizaciji, dobro upravljanje dokumentacijom važan je segment poslovne infrastrukture. Da bi stvaratelji dokumentarnoga i arhivskoga gradiva unaprijedili upravljanje spisima i informacijskim resursima kojima bi kvalitetno podržavali poslovne procese, nužan je razvoj suradnje arhiva i stvaratelja kao predujet očuvanja gradiva i u konvencionalnom i u elektroničkom obliku. Razvoj e-usluga u području arhiva i kulturne baštine prepoznat je kao interes države, pa su Vlada RH i nadležno Ministarstvo kulture i medija kao jedan od ciljeva Nacionalnog plana oporavka i otpornosti Vlade RH (NPOO) i Nacionalnog plana razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine, odredili razvoj informacijske infrastrukture za razmjenu informacija o gradivu, njegovu obradu i korištenje, umrežavanje i suradnju sa stvarateljima gradiva i jačanje utjecaja na upravljanje dokumentacijom u javnim službama. Stoga NAIS, kao skorašnji osnovni alat u radu arhiva, omogućuje uključivanje i stvaratelja, vlasnika ili posjednika gradiva te razmjenu podatka s i o njima, kao i o gradivu koje posjeduju.

Ključne riječi: informatizacija evidencija u arhivima, dokumentacija i evidencije službi za zaštitu gradiva izvan arhiva, upravljanje dokumentacijom stvaratelja kroz NAIS

Uvod

Arhivi kao i druge informacijske ustanove posebno su orijentirani na obradu informacija i unaprjeđenje informacijskih usluga jer navike današnjih korisnika pokazuju da žele jednostavno pretraživati i lako doći do informacija. Arhivske evidencije, kao sistematsko prikupljanje relevantnih informacija o gradivu, mogu se voditi u konvencionalnom ili nekonvencionalnom obliku, a iako je papir relativno siguran medij, vođenje evidencija na konvencionalan način ima niz nedostataka: otežano pretraživanje podataka, lošija povezivost i sporija ažurnost u promjenama rezultiraju slabijom informativnosti, a neusklađenost načina vođenja evidencija između državnih arhiva slabi pretraživost po različitim parametrima, kao i statističke ishode. Informacijske usluge koje pružaju arhivi trebaju biti lako dostupne, kvalitetne i stalno unapređivane.¹ Stoga arhivi barem dio sadržaja i usluga moraju ponuditi u elektroničkom obliku, inače gube relevantnost za korisničku zajednicu i vidljivost u okruženju.

Elektronički ili digitalni arhiv jest arhiv koji svoje sadržaje i usluge nudi u elektroničkom obliku te ključne procese u upravljanju i korištenju gradiva podržava odgovarajućim informacijskim sustavom. Glavna su svojstva takva arhiva:

- dostupnost s bilo kojeg mjesta i u bilo koje vrijeme
- lako je pretraživ, vjerodostojan i pouzdan te dugoročno održiv
- pruža dovoljno relevantnih sadržaja i cjelovitu uslugu korištenja
- standardiziran je i interoperabilan sa sličnim sustavima.²

Prema Planu rada Hrvatskog državnog arhiva (dalje: HDA) u 2025. godini³ kao ciljevi navedeni su osiguranje dostupnosti i iskoristivosti arhivskoga gradiva te brz i potpun pristup gradivu putem mrežnog kataloga i portala eArhiv. Ciljevi i mjere o digitalizaciji i mrežnoj dostupnosti kulturne baštine postavljeni na nacional-

¹ Ivanović, Jozo: *Priručnik iz arhivistike 1.dio*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2010., str. 219–226.

² Ivanović, Jozo: *Priručnik iz arhivistike 1. dio*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2010., str. 219–226.

³ Plan rada Hrvatskog državnog arhiva u 2025. godini (pristupljeno 26.svibnja 2025.) <http://www.arhiv.hr/Portals/0/Dokumenti/Planovi%20i%20izvje%C5%A1%C4%87a/Program%20rada%20HDA%20za%202025.%20godinu.pdf?ver=2024-07-24-101218-647>

noj razini odnose se i na arhivsko gradivo kao njezin sastavni dio.⁴ Zadaća je arhiva istraživačima pružiti jedinstven izvor podataka, institucijama podršku u poslovanju, pravnim i fizičkim osobama zaštitu i mogućnost ostvarenja njihovih prava, a zainteresiranoj javnosti poveznicu s prošlošću, baštinom i identitetom kako bi arhivi postali mjesta prepoznatljiva po kvaliteti usluga i pozitivnom korisničkom iskustvu.

Rad u Nacionalnom arhivskom informacijskom sustavu

Kao središnja ustanova arhivske službe, HDA skrbi o evidencijama arhivskoga gradiva na nacionalnoj razini te planira i usklađuje stručni rad državnih arhiva. Sadržaj arhivskih evidencija najčešće se stvara kontinuirano u dugom razdoblju. Obavijesna pomagala nastala prije više godina u fizičkom obliku još uvijek su u arhivima glavni alat za pretraživanje gradiva. Radi se o bogatim bazama podataka koje u potpunosti postaju iskoristive upravo kvalitetnim arhivskim informacijskim sustavom. Stoga pri svakoj izmjeni ili unaprjeđenju informacijskog sustava treba voditi računa o očuvanju i iskoristivosti prije stvorenih sadržaja. Iskoristivost je lakša ako je sadržaj informacija normiran i ujednačen.

NAIS je razvijen sredstvima Mehanizma za oporavak i otpornost u okviru Nacionalnog plana oporavka i otpornosti Republike Hrvatske (NPOO), 2021. – 2026., ulaganje C2.2.R3-I2 *Unaprjeđenje digitalne infrastrukture i usluga javnog sektora razvojem nacionalnog arhivskog informacijskog sustava i jačanjem nacionalne mreže arhiva*. Njegova produkcijska verzija dostupna je od početka lipnja 2024. godine, iako se i dalje unaprjeđuju i testiraju funkcionalnosti sustava, provjeravaju migrirani podaci i unose novi te se educiraju i djelatnici arhiva i djelatnici stvaratelja i posjednika.

Intencija NAIS-a jest na jednom mjestu objediniti sve parcijalno vođene evidencije državnih arhiva u jedinstvenu bazu, stoga je dobro naglasiti postupke služba za zaštitu gradiva izvan arhiva (kolokvijalno zvanih „vanjske službe”) i dokumentaciju koju pritom produciraju kako bismo procijenili jesu li postupci i dokumentacija obuhvaćeni u NAIS-u.

⁴ Piškor, M. i Bukvić, N. Arhivi i arhivsko gradivo u nacionalnim planovima i projektima digitalizacije i mrežne dostupnosti kulturne baštine: stanje i perspektive, *Zbornik radova 53. Savjetovanja hrvatskih arhivista u Štrigovi*, 2022., str. 35–55.

Poslovne aktivnosti koje „vanjske službe” obavljaju na zaštiti gradiva izvan arhiva (dijelom se radi i o poslovima matične i razvojne službe HDA i poslovima Odsjeka za digitalno gradivo HDA) te dokumentacija koja nastaje obavljanjem navedenih poslova, proizlaze iz odredaba Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19, 114/22, 36/24) te podzakonskih propisa.

A) Obveze državnih arhiva na zaštiti gradiva izvan arhiva, sukladno Zakonu (čl. 34., 35.), su sljedeće:

- voditi evidencije i dokumentaciju o javnom dokumentarnom i arhivskom gradivu tijela javne vlasti u svojoj nadležnosti (čl. 6. Pravilnika o evidencijama u arhivima navodi da „Arhivi vode Evidenciju stvaratelja, vlasnika i posjednika dokumentarnog i arhivskog gradiva na području nadležnosti arhiva sukladno svojem općem aktu, a oblik i sadržaj evidencija utvrđuje Hrvatski državni arhiv i objavljuje na svojim mrežnim stranicama.”)
- obavljati stručni nadzor nad zaštitom dokumentarnoga i arhivskoga gradiva u posjedu tijela javne vlasti u svojoj nadležnosti kao i nad zaštitom privatnoga arhivskoga gradiva u posjedu vlasnika ili posjednika
- pružati podršku tijelima javne vlasti u čuvanju, zaštiti, obradi, pretvorbi gradiva u digitalni oblik, vrednovanju, odabiranju i izlučivanju javnoga dokumentarnoga i arhivskoga gradiva
- preuzimati javno i privatno arhivsko gradivo u arhive.

B) Obveze HDA kao središnjeg i matičnog arhiva (dodatne u odnosu na druge državne arhive), na zaštiti gradiva izvan arhiva, sukladno Zakonu (čl. 32., 33., 36.), su sljedeće:

- voditi osnovne evidencije o gradivu izvan arhiva
 - Evidenciju stvaratelja, vlasnika i posjednika dokumentarnoga i arhivskoga gradiva na području nadležnosti arhiva⁵

⁵ *Evidencija stvaratelja, vlasnika i posjednika dokumentarnoga i arhivskoga gradiva na području nadležnosti arhiva* odnosi se na sve stvaratelje, posjednike i vlasnike dokumentarnoga i arhivskoga gradiva, javne i privatne, pasivne i aktivne.

- Popis stvaratelja dokumentarnoga i arhivskoga gradiva u nadležnosti arhiva⁶
- Upisnik vlasnika ili posjednika privatnoga arhivskoga gradiva
- Evidenciju arhivskoga gradiva za koje je utvrđeno svojstvo kulturnog dobra.
- voditi i koordinirati stručni rad državnih arhiva
 - donositi smjernice, preporuke i upute o zaštiti gradiva izvan arhiva
 - donositi ogledne popise gradiva s rokovima čuvanja za pojedina područja djelatnosti i vrste poslova.

Dokumentacija, odnosno evidencije i dokumenti koji nastaju u radu „vanjskih službi” državnih arhiva jesu:

- Prilikom vođenja evidencija:
 - Evidencija stvaratelja, vlasnika i posjednika dokumentarnoga i arhivskoga gradiva na području nadležnosti arhiva (vode svi državni arhivi)
 - dosjei stvaratelja, posjednika ili vlasnika⁷ (vode svi državni arhivi)
 - prijedlog državnih arhiva HDA za izdavanje rješenja o upisu vlasnika ili posjednika u Upisnik vlasnika ili posjednika privatnoga arhivskoga gradiva
 - Upisnik vlasnika ili posjednika privatnoga arhivskoga gradiva (Upisnik vodi HDA)
 - izdavanje rješenja o upisu vlasnika ili posjednika u Upisnik vlasnika ili posjednika privatnoga arhivskoga gradiva (UP/I, HDA izdaje rješenje)

⁶ Odnosi se samo na aktivne stvaratelje javnoga dokumentarnoga i arhivskoga gradiva i privatnoga arhivskoga gradiva.

⁷ Iako novim Zakonom i Pravilnikom o evidencijama u arhivima nije propisano vođenje dosjea stvaratelja i posjednika arhivskoga i dokumentarnoga gradiva, osim uz Upisnik vlasnika ili posjednika privatnoga arhivskoga gradiva u Republici Hrvatskoj, dosjei se u svim „vanjskim službama” vode od početaka službe, pogotovu stoga jer su prema prijašnjim arhivskim propisima bili obvezni, a bio je propisan i njihov sadržaj. Dokumentacija u dosjeima, važna je zbirka, formirana po pojedinom stvaratelju, posjedniku ili vlasniku arhivskoga gradiva.

- Popis stvaratelja dokumentarnoga i arhivskoga gradiva u nadležnosti arhiva,⁸
- utvrđivanje svojstva kulturnog dobra za arhivsko gradivo (UP/I, HDA izdaje rješenje)
- Evidencija arhivskoga gradiva za koje je utvrđeno svojstvo kulturnog dobra (vodi je HDA).
- Prilikom stručnog nadzora sustava zaštite gradiva kod stvaratelja i posjednika:
 - zapisnik o činjenicama o nadzoru⁹, uz preporuke za unaprjeđenje sustava zaštite
 - rješenje o otklanjanju nedostataka (UP/I)
 - opomena (ako se radi o privatnom arhivskom gradivu)
 - rješenje o privremenom oduzimanju ugroženoga gradiva (UP/I)
 - pokretanje prekršajnog postupka
 - postupci prema Kaznenom zakonu čl. 321. (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24).
- Prilikom pružanja podrške tijelima javne vlasti u čuvanju, zaštiti, obradi, vrednovanju, odabiranju i izlučivanju javnoga dokumentarnoga i arhivskoga gradiva:
 - stručna mišljenja o pojedinim problemima zaštite gradiva izvan arhiva
 - izrada i verifikacija oglednih popisa gradiva s preporučenim rokovima čuvanja

⁸ Sukladno članku 36. stavcima 2. i 3. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/2018, 98/2019 i 114/2022) i članku 5. stavku 1. Pravilnika o evidencijama u arhivima (NN 19/2023) HDA vodi **Popis stvaratelja dokumentarnoga i arhivskoga gradiva u nadležnosti arhiva** te ga objavljuje u strojno čitljivom obliku: <http://www.arhiv.hr/hr-hr/Informacije-za-stvaratelje/Popis-stvaratelja-dokumentarnog-i-arhivskog-gradiva-u-nadle%C5%BEnosti-arhiva>.

⁹ Na temelju arhivskih propisa definirane su bitne činjenice koje se moraju utvrditi zapisnikom (pravna osnova nadzora, prednici, uredsko poslovanje i drugi informacijski sustavi kod stvaratelja, način vođenja evidencija, normativni akti koji se odnose na zaštitu dokumentacije, popisi gradiva, educiranost zaposlenika koji rade s dokumentacijom, opremljenost pismohrane i dr.).

- edukacija osoba koje rade na zaštiti gradiva izvan arhiva (programi tečaja, predavači i predavanja, polaznici itd.)
- stručno mišljenje o odobrenju izvoza ili iznošenja privatnog arhivskog gradiva iz RH
- sklapanje ponuda i ugovora o izvršenju poslova na gradivu od strane arhiva
- interventno sređivanje i ostali poslovi na zaštiti gradiva izvan arhiva.
- Prilikom propisivanja sustava upravljanja dokumentarnim gradivom i vrednovanja gradiva (odabiranja i izlučivanja):
 - rješenja na interni akt (Pravila s Popisom javnoga dokumentarnoga gradiva s rokovima čuvanja) kojim se propisuje sustav upravljanja dokumentarnim gradivom i valorizira ukupno gradivo stvaratelja (UP/I)
 - rješenja za izlučivanje gradiva kojem su istekli rokovi čuvanja (UP/I).
- Prilikom prikupljanja popisa cjelokupnoga gradiva tijela javne vlasti, odnosno privatnoga arhivskoga gradiva:
 - prihvaćanje (ili zahtjev za doradu) dostavljenih popisa cjelokupnoga javnoga dokumentarnoga i arhivskoga gradiva
 - prihvaćanje (ili zahtjev za doradu) dostavljenih popisa privatnoga arhivskoga gradiva.
- Prilikom preuzimanja arhivskoga gradiva u arhive:
 - primopredajni zapisnici s popisom gradiva (preuzimanje javnoga arhivskoga gradiva po službenoj dužnosti)
 - preuzimanje privatnoga arhivskoga gradiva na temelju prethodnog ugovora o kupoprodaji, darovanju ili depozitu.
- Prilikom nadzora nad pretvorbom gradiva u digitalni oblik i ocjene sukladnosti (isključivo nadležnost HDA¹⁰):

¹⁰ Nadzor nad pretvorbom gradiva u digitalni oblik provodi i ocjenu sukladnosti izdaje Odsjek za digitalno gradivo HDA.

- upute o ishodenju sukladnosti¹¹ (na zahtjev stvaratelja HDA provodi ocjenu sukladnosti pravila, tehnologije i postupaka pretvorbe i čuvanja gradiva putem Obrasca za provjeru sukladnosti)
- Potvrda o sukladnosti (UP/I).¹²

Kako je već navedeno, potpunim prelaskom na e-poslovanje u NAIS-u trebale bi biti objedinjene sve arhivske evidencije, uključivo i evidencije „vanjskih službi” s dosjeima stvaratelja. Dobro osmišljene i ažurno vođene evidencije o stvarateljima i posjednicima arhivskoga gradiva izvor su iscrpnih podataka i stoga pružaju sigurnu, potpunu i brzu informaciju koja generira daljnje postupke, koje će u konačnici dovesti do očuvana, vrednovana i sređena gradiva. Kroz sustav bi trebala biti vidljiva povijest svakog stvaratelja i njegova gradiva te dokumentirani svi postupci s gradivom.

U Korisničkim uputama za NAIS navedeno je da sustav omogućuje državnim arhivima putem digitalne platforme obavljanje svih akcija, odnosno postupke propisanih arhivskim zakonodavstvom, a stvarateljima i posjednicima dokumentarnoga i arhivskoga gradiva da na racionalan i održiv način upravljaju svojim gradivom, da osiguraju dostupnost i bolju iskoristivost informacija u poslovnim procesima i da odgovarajućim uslugama javne arhivske službe učine dostupnijima informacije i dokumentaciju koju stvaraju, bilo drugim institucijama bilo građanima. Sustav čine:

- Servis za obradu i opis gradiva
- Servis za upravljanje postupkom digitalizacije
- Servis za upravljanje korištenjem gradiva
- Servis za upravljanje posjednicima gradiva izvan arhiva
- Servis za upravljanje rokovima čuvanja i izlučivanjem gradiva
- Servis za predaju gradiva
- Servis za upravljanje gradivom u fizičkom obliku

¹¹ Karajić K. Provjera sukladnosti pravila, tehnologija i postupaka pretvorbe i čuvanja gradiva u digitalnom obliku: specifikacija zahtjeva i praktične smjernice, *Arhivski vjesnik*, 65 (2022), str. 119–136.

¹² Nužno je oformiti i Evidenciju potvrda o sukladnosti.

- Servis za pobiranje mrežno dostupnog gradiva
- Servis za upravljanje dokumentacijom
- Servis za upravljanje postupkom konzervacije i restauracije gradiva
- Javni arhivski katalog
- Normativna baza osoba
- Normativna baza mjesta.

Od navedenih servisa sljedeći služe za rad djelatnicima „vanjskih službi” i za unos podataka djelatnicima stvaratelja/posjednika, ali i drugim korisnicima:

1. U izborniku „Evidencije” nalazi se podizbornik „Normativna baza osoba” koja povezuje unutar sustava nekoliko propisanih evidencija: Popis arhivskih fondova i zbirka u arhivu (Opći inventar svakog državnog arhiva), Registar arhivskih fondova i zbirka Republike Hrvatske (koji vodi HDA) te ujedno i Evidenciju stvaratelja, vlasnika i posjednika dokumentarnoga i arhivskoga gradiva na području nadležnosti pojedinog arhiva. U navedenoj bazi svaka od upisanih jedinica može imati definirane veze na određenu jedinicu gradiva (u arhivu ili kod stvaratelja). Pretraživanje u „Normativnoj bazi osoba” obavlja se prema nekoliko parametara (npr. oblik vlasništva: javni/privatni, po mjestu i vremenu djelovanja, aktivni/pasivni, odnosno neaktivni stvaratelji, a postoje i veze prednik – sljednik, zatim više – niže tijelo i dr.). Po odabranim filterima u „Normativnoj bazi osoba” sužavaju se rezultati pretrage i dobivaju tražene informacije.
2. Odabirom izbornika „Evidencije” te podizbornika „Upisnik arhiva i posjednika u nadležnosti arhiva” prikazuje se popis arhiva i posjednika s opcijama za uređivanje podataka pojedinog arhiva/posjednika te za upis novog arhiva/posjednika. Taj servis za upravljanje posjednicima gradiva izvan arhiva također objedinjuje više propisanih evidencija: Upisnik arhiva i Popis stvaratelja dokumentarnoga i arhivskoga gradiva u nadležnosti arhiva. Postoji niz mogućnosti pretraživanja, sortiranja i filtriranja (npr. ime, sjedište, nadležni arhiv ili izdvojeni odjel arhiva, ili posjednik u nadležnosti arhiva ili strani arhiv, tip posjednika javni/privatni, status aktivan/neaktivan ili privremen, povijesni i dr.) i po drugim parametrima. Dio podataka iz te baze preuzet je iz „Normativne baze osoba”, a dio je specifičan za „Upisnik arhiva i posjednika gradiva u nadležnosti arhiva”;

radi se o dvostranoj vezi, odnosno unošenjem ili ažuriranjem podataka u jednoj od navedenih evidencija, podatci se automatski preslikavaju u drugu evidenciju i obrnuto.

3. Evidencije kao što su Upisnik vlasnika ili posjednika privatnoga arhivskoga gradiva i Evidencija arhivskoga gradiva za koje je utvrđeno svojstvo kulturnog dobra također bi se trebale moći filtrirati i dobiti kao traženi rezultati.
4. Odabirom izbornika „Obrada i opis gradiva” omogućuje se unos popisa gradiva za pojedine fondove i zbirke u arhivu kao i za gradivo stvaratelja i posjednika te se opisuje gradivo i pojavni oblici jedinica gradiva.
5. Odabirom izbornika „Spremište” omogućuje se upravljanje gradivom u fizičkom obliku, odnosno uređivanje upisnika spremišta ili topografski inventar; njime se služe posjednici gradiva u nadležnosti arhiva kao i arhivi i druge ustanove koje trajno čuvaju arhivsko gradivo te omogućuju njegovo korištenje (taj izbornik bit će povezan s modulom za čitaonicu, a postupak naručivanja gradiva će se unaprijediti i ubrzati).
6. U izborniku „Administracija → Rokovi čuvanja gradiva” razradit će se sveobuhvatni, glavni popis s rokovima čuvanja gradiva na koji će se stvaratelji/posjednici moći povezati na bilo kojoj jedinici gradiva s odgovarajućim rokom čuvanja i preuzeti ga (bit će i opcija ručnog dodavanja rokova, bez povezivanja na taj glavni popis).
7. Odabirom izbornika „Izlučivanje gradiva” omogućuje se postupak izlučivanja od predaje prijedloga, odobrenja i izvješćivanja o izlučenom i uništenom gradivu.
8. Odabirom izbornika „Ponude za predaju gradiva” i „Akvizicije i depoziti” vidi se popis ponuda za predaju gradiva koje su uputili arhiv ili posjednik gradiva, odnosno odobrene ponude i izvršenje preuzimanja.
9. Modul uredsko poslovanje zasad je u fazi testiranja, a kada bude državni će arhivi preko njega obavljati postupke sa stvarateljima.¹³

¹³ Hoće li u NAIS kroz modul „Uredsko poslovanje” biti povezani informacijski sustavi uredskog poslovanja svih državnih arhiva? Državni su arhivi ustanove s javnim ovlastima, a time i obveznici Uredbe o uredskom poslovanju i Naputka, te bi trebali koristiti klase sukladno svojim planovima klasifikacijskih oznaka. Prijedlog Plana klasifikacijskih oznaka HDA izradili su djelatnici „vanjske službe” HDA i usuglasili s

Omogućuju li funkcionalnosti sustava učinkovitije korištenje informacija iz arhivskih i drugih evidencija? Koliko će sustav pomoći stvarateljima, vlasnicima i posjednicima dokumentarnoga i arhivskoga gradiva? Može li sustav postati ključan alat u optimizaciji upravljanja dokumentacijom? Je li osigurana usklađenost s regulatornim okvirom? Što je s dostupnosti, odnosno mogućnosti uvida korisnika u pojedine podatke?¹⁴ Odgovore na ta pitanja pouzdano ćemo znati tek korištenjem NAIS-a u svakodnevnom radu, kojim postupno stječemo uvid u mogućnosti sustava koji svakako ima i prednosti i nedostatke.

Važna je prednost sustava integrirane arhivske evidencije i usmjeravanje međusobne komunikacije sa stvarateljima kroz sustav. Međutim, Normativna baza osoba koja objedinjuje nekoliko arhivskih evidencija, koje se odnose i na fondove u arhivima i gradivo stvaratelja/posjednika izvan arhiva na razini cijele RH, unatoč mnoštvu filtara, nužnih jer je za sada upisano oko 90 000 osoba (pravnih i fizičkih), čini se nepregledna.¹⁵ Činjenica da nazivi evidencija nisu usklađeni s onima u Zakonu i Pravilniku i nije toliko bitna jer je to promjenjivo i u bazi i u propisima.

Niz postupaka „vanjskih službi” državnih arhiva (stručni nadzor nad zaštitom gradiva, izrada normativnog akta kojim se propisuje sustav upravljanja dokumentarnim gradivom i vrednovanje, odnosno određivanje rokova čuvanja gradiva, pružanje podrške tijelima javne vlasti stručnim mišljenjima i dr.) bit će zabilježen kroz module uredskog poslovanja i dosjee stvaratelja/posjednika.

Za arhivsku struku klasifikacijska shema i plan razvrstavanja dokumentacije zajedno s popisom dokumentacije s rokovima čuvanja čine jezgru svakog dokumentacijskog sustava te su ključni za učinkovito upravljanje dokumentima. Međutim, umjesto modula Vrednovanje gradiva (ili eventualno Odabiranje gradiva /za privatne posjednike/) i povezanog s tim modula Struktura ili cjelokupni popis

kolegama iz „vanjskih službi” drugih državnih arhiva kako bi se njime koristili svi državni arhivi te dali na verifikaciju još 2022. godine.

¹⁴ Sustav se temelji na načelu raspodjele odgovornosti korisnika prema ovlastima, odnosno korisnici vide i uređuju podatke u dijelu svojih ovlasti.

¹⁵ Kolega T. Čepulić je 1999. godine na temelju zahtjeva kolege D. Eržišnika izradio vrlo praktičnu bazu matičnih kartica stvaratelja, a svaka kartica sadržavala je set osnovnih podataka (ime stvaratelja, MB, adresu, kontakte, osnivanje, razdoblje djelovanja, odnos prednik – sljednik, nadzore, vrednovanje gradiva, dostavu popisa) odmah vidljivih na zaslonu ekrana. Postojalo je nekoliko parametara za pretraživanje (npr. aktivan/pasivan, javni/privatni, veze kartica prednika i sljednika i dr.). S upisanih preko 700 stvaratelja u nadležnosti HDA bila je izuzetno pregledna, jednostavna za korištenje i informativna pomoćna evidencija.

gradiva stvaratelja, preko kojih bi bila vidljiva struktura gradiva pojedinog stvaratelja, postoji modul Izlučivanje gradiva. Iako je izlučivanje najčešće postupak u suradnji sa stvarateljima i posjednicima, ono je tek tehnički postupak nakon provedenog vrednovanja, koje je puno složeniji i zahtjevniji. Vrednovanje će se provoditi kroz obiman i složen popis koji će uključivati sve stavke gradiva iz svih odobrenih popisa s rokovima čuvanja; i taj bi popis vjerojatno bio nepregledan, pa bi bilo produktivnije napraviti modul s oglednim popisima za različite djelatnosti i vrste stvaratelja koje bi stvarateljima bilo jednostavnije i preglednije povezati sa svojim popisima gradiva.¹⁶

Prikupljanje i preuzimanje arhivskoga gradiva s područja svoje nadležnosti jedan je od osnovnih zadataka arhiva.¹⁷ Radi se o odgovornom i zahtjevnom postupku koji traži dosta prethodnih radnja i zadovoljenja raznih uvjeta. U NAIS-u postoje izbornici „Ponude za predaju gradiva” i „Akvizicije i depoziti”, koji sadržavaju slične podatke; arhivski propisi obvezuju na vođenje Knjige primljenoga gradiva i Knjige pohranjenoga gradiva.

¹⁶ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, čl. 33., obvezuje HDA donositi i objavljivati na svojim mrežnim stranicama ogledne popise s preporučenim rokovima čuvanja dokumentarnoga gradiva za pojedina područja djelatnosti ili pojedine vrste poslova koje obavljaju stvaratelji gradiva. Ogledni popisi važni su i arhivistima i stvarateljima zbog strukture cjelokupnoga dokumentarnoga gradiva stvaratelja, koja prikazana kroz razredbenu shemu, olakšava vrednovanje i odabiranje arhivskoga gradiva. Orijentacijski primjer za izradu oglednih popisa čini Opći popis gradiva s rokovima čuvanja, objavljen na mrežnim stranicama HDA. Na Popisu se nalaze kategorije ili vrste dokumentacije koja nastaje u obavljanju općih i administrativnih poslova u javnim tijelima i ustanovama (organizacija i upravljanje, ljudski resursi, financijsko poslovanje i dr.). Radi se o dokumentaciji koja nastaje kod svih stvaratelja na manje-više isti način te se svi koriste preporučenim rokovima čuvanja koji su navedeni u popisu. Popis je uređen hijerarhijski te može poslužiti i za izradu klasifikacijskih planova dokumentacije. U prethodnom razdoblju u „vanjskim službama” državnih arhiva izrađeno je nekoliko oglednih popisa: za visokoškolske ustanove, općinske i županijske sudove, javnobilježničku djelatnost, škole, znanstvene institute, muzejsku djelatnost i dr., ali zasad nisu verificirani. Djelatnici „vanjske službe” HDA također su 2024. godine izradili Ogledni popis s rokovima čuvanja za arhivsku djelatnost, kojim su obuhvaćeni svi postupci iz djelokruga poslova „vanjski službi” državnih arhiva, naravno uz sve postupke koja obavljaju druge arhivske službe i odjeli. Ogledni popis također je prošao savjetovanje s djelatnicima „vanjskih službi” državnih arhiva i arhivista Hrvatskog arhivističkog društva, ali ga zasad nisu verificirali nadležni.

¹⁷ Predaja javnoga i privatnoga arhivskoga gradiva arhivu propisana je člancima 14. – 17. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19, 114/22, 36/24) i člancima 38. – 46. Pravilnika o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva (NN 105/20).

Osiguranje prostora preduvjet je zaštite arhivskoga gradiva.¹⁸ Većini postojećih arhiva nedostaje spremištog prostora za pohranu gradiva koje je dospjelo ili dopijeva za preuzimanje prema zakonom utvrđenim rokovima.¹⁹ Nažalost, uglavnom zbog nedostatka prostora gradivo se dulje zadržava u neprimjerenome prostoru izvan arhiva, gdje je izloženo riziku ubrzana propadanja i nije dostupno korisnicima. Treba naglasiti da upravo zahvaljujući sredstvima iz NPOO čak osam državnih arhiva (DA u Bjelovaru, DA u Gospiću, DA u Osijeku, DA u Pazinu, DA u Požegi, DA u Šibeniku, DA u Varaždinu sa sabirnim centrom Krapina, DA u Zagrebu) rješava ili je već riješilo problem svojih kapaciteta za duže vrijeme.

Arhivi bi svakako trebali napraviti planove preuzimanja gradiva u fizičkom obliku kako bi se što prije realizirala preuzimanja arhivskoga gradiva barem za razdoblje do nastanka samostalne RH. Također se moraju pozabaviti i pitanjem preuzimanja gradiva u digitalnom obliku jer se dosad takvo gradivo nije preuzimalo ili preuzimalo vrlo sporadično, a za pojedine stvaratelje već je nastupio propisani rok za preuzimanje (10 godina od nastanka takva gradiva).

Važećim Zakonom i arhivima i stvarateljima otvoren je niz mogućnosti za uspostavljanje arhivskog programa upravljanja gradivom u okviru ili samostalne pravne osobe ili službe u okviru pravne osobe ili čak kao program ili projekt koji nije organizacijski izdvojen.²⁰ I te mogućnosti trebalo bi u narednom razdoblju maksimalno iskoristiti jer je, primjerice za HDA, i dalje problem preuzeti cca 5000 d/m javnoga arhivskoga gradiva nastalog u razdoblju do 1991.godine.

Zadaće oko kojih bi se u narednom razdoblju trebali angažirati djelatnici „vanjskih službi” državnih arhiva su svakako i izmjene zakona i podzakonskih propisa zbog njihove nedostatnosti, ali i usklđivanja s novim tehnološkim okruženjem uvjetovanim NAIS-om te aktivnosti na stalnoj edukaciji djelatnika „vanjskih službi” i djelatnika stvaratelja i posjednika.

¹⁸ Pavliček, Vida: Prostor kao prioritarno razvojno pitanje hrvatske arhivske službe, *Arhivski vjesnik*, 44 (2001), str. 53–60.

¹⁹ Zakon propisuje najdulji rok nakon kojeg gradivo mora biti predano nadležnomu arhivu, koji za gradivo u fizičkom obliku u pravilu nije dulji od 30 godina od njegova nastanka, a za gradivo u digitalnom obliku nije dulji od 10 godina od njegova nastanka. Naravno, postoje i odredbe o iznimkama.

²⁰ Ivanović, Jozo: *Priručnik iz arhivistike 1.dio*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2010., str. 107–114.

Izmjene Zakona i podzakonskih propisa zbog njihove nedostatnosti

Unatoč tome što su Zakon i podzakonski akti doneseni relativno nedavno, a pri donošenju uključeni su i prijedlozi arhivske zajednice, u provođenju propisanih obveza djelatnici „vanjskih službi” susreću se s nedostatnim ili kontradiktornim odredbama arhivskih propisa. Stoga bi bilo korisno poraditi na izmjenama i dopunama zakona i podzakonskih propisa, na što su djelatnici „vanjskih službi” nekoliko puta upozoravali te donijeti jasne odredbe kako ne bi bilo nedoumica u vezi s pojedinim pitanjima, npr.:

- A. Trebati će uskladiti zakonodavni okvir s pojedinim postupcima u NAIS-u.
- B. Obveze privatnih vlasnika/imatelja/stvaratelja trebaju biti nesporne, a upute o postupku arhiva trebaju biti jasne i nedvosmislene, istoznačne u Zakonu i u provedbenim propisima; naime još uvijek nije nedvosmisleno određeno jesu li vlasnici/posjednici privatnoga arhivskoga gradiva obvezni izraditi normativni akt?! Jesu li vlasnici/posjednici privatnoga arhivskoga gradiva obvezni imati osobu stručno osposobljenu za upravljanje dokumentarnim gradivom? Naime, u Zakonu se te obveze za privatne vlasnike i posjednike ne navode, ali u Pravilniku o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva (NN 105/20) su navedene.²¹
- C. I dalje postoji dilema može li gradivo promjenom vlasništva promijeniti i status (npr. javno gradivo privatizacijom postati privatno)?!
- D. Nije sasvim jasno niti na čiji trošak ide ispunjavanje mjera zaštite gradiva u slučaju njegove ugroženosti.
- E. Potrebna je nadopuna prekršajnih odredaba u Zakonu.

Svakako treba napomenuti da su u „starom” Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97, 64/00, 65/09, 125/11 i 46/17) odredbe o prekršajima bile nešto strože, tj. restriktivnije. Propisane su bile novčane kazne za počinjenje prekršaja u području koje zakonom štiti ne samo arhivsko gradivo nego i za niz postupaka, kako stvaratelja tako i arhiva, koji ako su u suprotnosti sa zakonom,

²¹ Članak 48. stavak 2. Ustava dopušta podvođenje vlasničkih prava pod poseban javnopravni režim, što uključuje i pravo države da vlasnicima privatnoga arhivskoga gradiva nameće određene posebne obveze, ako one pridonose općemu dobru; obaveze se smiju propisati samo zakonom, a ne propisom niže razine.

podliježu prekršajnom sankcioniranju. Iako u „novom” Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima postoji niz odredaba kojima se utvrđuju postupci kojima je svrha zaštita dokumentarnoga i arhivskoga gradiva, jer se na sustavan i cjelovit način htjelo normirati navedeno područje zaštite dokumentarnoga i arhivskoga gradiva i arhiva kao nadležne institucije, ne postoje prekršajne odredbe koje bi se aktivirale u slučaju nepoštivanja pojedinih članaka. Stoga su djelatnici „vanjske službe” HDA predložili izmjene i dopune Zakona o arhivskom gradivu i arhivima u dijelu prekršajnih odredaba predlažući i obrazlažući niz novih odredaba koje bi se odnosile na nepoštivanje svake od obveza stvaratelja, odnosno posjednika, ali i arhiva. Odredbe su detaljne s obzirom na to da opis kažnjiva ponašanja mora biti jasan i precizan.

Edukacija djelatnika „vanjskih službi” i djelatnika stvaratelja i posjednika²²

HDA je zadužen za implementaciju stručnih standarda i novih tehnologija te za njihovu jedinstvenu primjenu na cijelu arhivsku službu te za sustavnu brigu o planiranju razvoja i organizaciji rada NAIS-a. Aktivnosti HDA podrazumijevaju stručni rad na izradi uputa za korištenje pojedinih modula i funkcionalnosti (sve su ažurirane i poslane novoregistriranim korisnicima), administraciju sustava, nadzor i kontrolu nad upisanim podacima te osiguravanje stalne edukacije za rad u sustavu²³ te svakodnevnu stručnu pomoć svim korisnicima sustava kako bi se riješile eventualne nejasnoće i praktični problemi. Uvođenje NAIS-a u svakodnevni rad svakako

²² Iako je pomoć pri polaganju stručnih ispita za upravljanje i zaštitu dokumentacije bila polazišni razlog za održavanje tečajeva u arhivima, vrlo brzo su obrazovne aktivnosti arhiva postale podrška izgradnji kvalitetnih spisovodstvenih sustava kod različitih pravnih osoba. Osmišljavanjem obrazovnih programa i obradom tema korisnih stvarateljima i posjednicima gradiva, izradom adekvatnih uputa i priručnika, državni arhivi ne samo da im pomažu u upravljanju i zaštiti njihova gradiva nego također promiču svoju djelatnost te proširuju suradnju s njima. Usto, uslijed brza razvoja informacijskih tehnologija pojedina znanja i vještine u upravljanju dokumentacijom razmjerno brzo zastarjevaju te ih je potrebno prilagoditi novim zahtjevima radnoga mjesta. Stoga je potrebno stalno nadograđivati stručne kompetencije u korištenju informacijskih tehnologija u spisovodstvu, ne samo službenika u pisamicama i pismohranama nego i svih osoba uključenih u upravljanje dokumentacijom u instituciji.

²³ Prema izvješćima Matične službe HDA edukacije se stalno provode i dosad ih je na razini RH prošlo ukupno 404 osobe, od toga arhivskih djelatnika 105, a ostalo su zaposlenici stvaratelja/posjednika u nadležnosti državnih arhiva.

neće biti uspješno bez dobre edukacije i stalne podrške korisnicima i djelatnicima državnih arhiva i stvarateljima/posjednicima dokumentarnoga i arhivskoga gradiva, što je nužno za ostvarivanje dugoročnih koristi.

Zaključak

Okruženje u kojem arhivi djeluju znatno se promijenilo s obzirom na način na koji arhivsko gradivo nastaje, na mogućnosti njegova korištenja i na njegovo dugoročno očuvanje. Tijela javne vlasti i drugi stvaratelji dokumentarnoga i arhivskoga gradiva u znatnoj su mjeri digitalizirali svoje poslovanje i usluge koje pružaju građanima i pravnim subjektima te stvaraju izvorno elektroničko gradivo u raznovrsnim informacijskim sustavima i oblicima.

Informacijske i komunikacijske tehnologije omogućile su povezivanje i integraciju informacijskih sustava, dijeljenje i učinkovito ponovno korištenje informacija te osjetno brži i jednostavniji pristup informacijama. Razvoj NAIS-a, osiguranjem interoperabilnosti, odnosno dijeljenja resursa između različitih sustava i razmjenom podataka, unaprijedit će upravljanje dokumentacijom kod tijela javne vlasti i drugih stvaratelja gradiva kao temeljne potporne funkcije svim poslovnim procesima. Uključivanjem u sustav svih državnih arhiva te svih stvaratelja i posjednika dokumentarnoga i arhivskoga gradiva u nadležnosti državnih arhiva postići će se njegova puna svrha i omogućiti brže i jednostavnije upravljanje gradivom, a kroz razvoj repozitorija za pohranu digitaliziranoga gradiva te razvoj usluge e-korištenje arhivskoga gradiva krajnjim će se korisnicima (građanima i pravnim osobama) omogućiti brži pristup dokumentaciji i brže ostvarivanje njihovih prava.

Literatura:

- Ivanović, Jozo: *Priručnik iz arhivistike 1.dio*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2010.
- Karajić K. Provjera sukladnosti pravila, tehnologija i postupaka pretvorbe i čuvanja gradiva u digitalnom obliku: specifikacija zahtjeva i praktične smjernice, *Arhivski vjesnik* 65 (2022), str. 119–136

Pavliček, Vida: Prostor kao prioritarno razvojno pitanje hrvatske arhivske službe, *Arhivski vjesnik*, 44 (2001)

Piškor, Martina i Bukvić, Nenad: Arhivi i arhivsko gradivo u nacionalnim planovima i projektima digitalizacije i mrežne dostupnosti kulturne baštine: stanje i perspektive, *Zbornik radova 53. Savjetovanja hrvatskih arhivista u Štrigovi*, 2022.

Hrvatski državni arhiv, Plan rada Hrvatskog državnog arhiva u 2025. godini <http://www.arhiv.hr/Portals/0/Dokumenti/Planovi%20i%20izvje%C5%A1%C4%87a/Program%20rada%20HDA%20za%202025.%20godinu.pdf?ver=2024-07-24-101218-647>

Upute o korištenju NAIS-a.

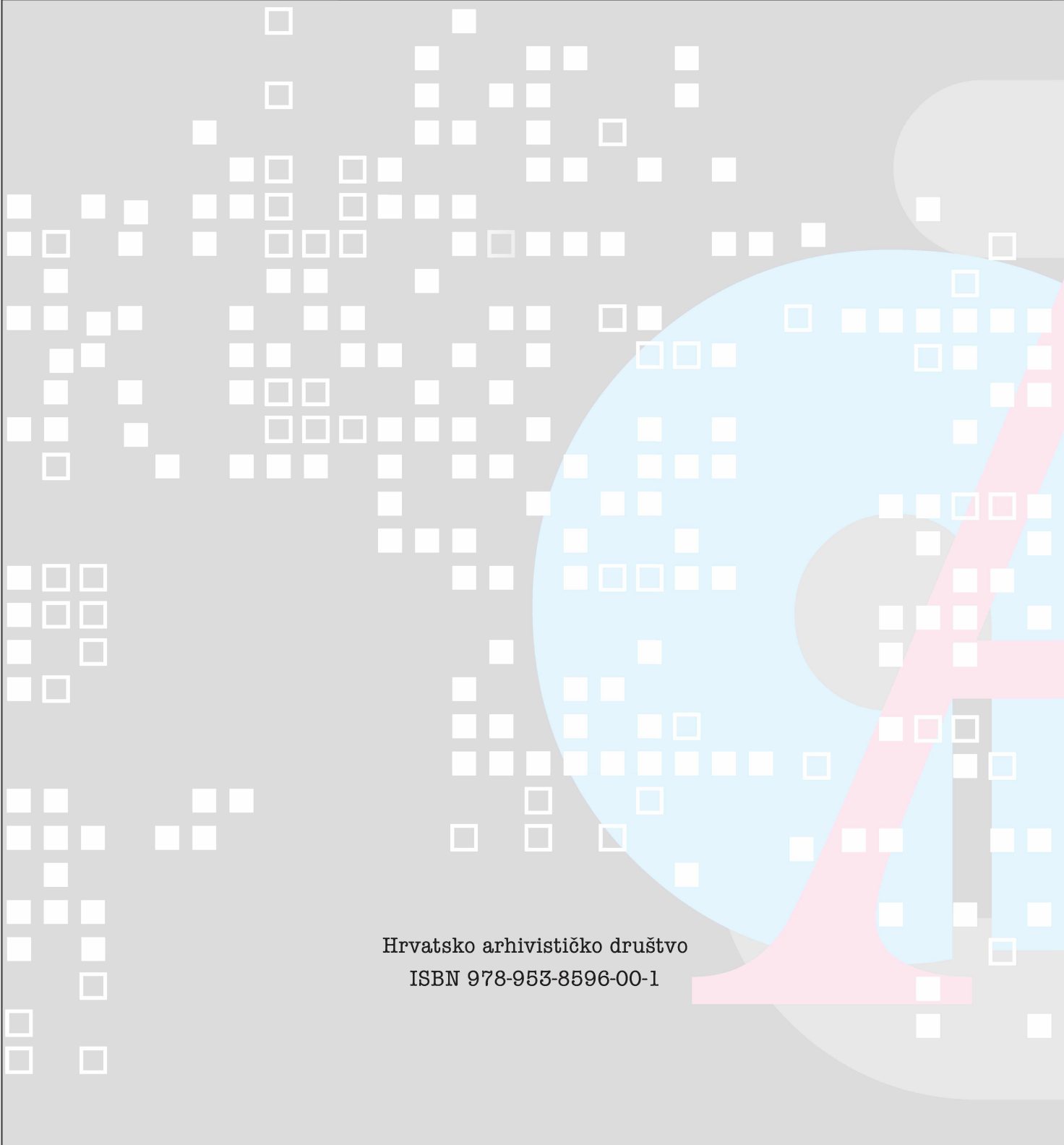
Summary

WORK IN THE NATIONAL ARCHIVAL INFORMATION SYSTEM – NEW CHALLENGES FOR SERVICES RESPONSIBLE FOR THE PROTECTION OF RECORDS OUTSIDE THE ARCHIVES

Information technologies, more than any other, facilitate communication in professional environments. The informatization of archives is essential, as archives without databases are less relevant to the user community and less present in the wider environment. The informational and documentary foundation for providing services in archives is the system of archival registers. However, with the advancement of informatization processes, integration with the systems of other legal entities is increasingly occurring. In this way, information systems also improve the quality of communication with creators, holders, and owners of archival and documentary records. Achieving this objective requires multiple strategies: the development of online services, human resource development, the application of standards and guidelines, digitisation of selected records, and strengthening cooperation with creators, holders, and owners of records. The Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia, within the framework of the National Recovery and Resilience Plan, is implementing a project entitled: "Enhancing Digital Infrastructure and Public Sector Services through the Development of the National Archival Information System and the Strengthening of the National Archival Network." Within NAIS, among other registers and data, the system should also consolidate the information held by state archives on creators, holders, or owners of archival records, as well as data on records submitted directly by those creators, holders or owners. The development of NAIS and the necessary infrastructural capacities for storing digitised materials, alongside the provision of appropriate digitisation equipment and the strengthening of human resources, will enable archives to provide public services more efficiently. By ensuring interoperability, that is, resource sharing and data exchange between

different systems, the management of documentation by public authorities and other records creators will be improved, supporting all business processes as a core operational function.

Keywords: *archival registers informatization, documentation and registers of services responsible for the protection of records outside the archives, NAIS*

The background is a light gray with a large, stylized, light blue letter 'A' on the right side. A thick, pink diagonal line runs from the bottom left towards the top right, passing through the 'A'. Scattered across the entire background are numerous small squares of varying shades of gray and white, some of which are outlined in white. The overall style is modern and abstract.

Hrvatsko arhivističko društvo
ISBN 978-953-8596-00-1